T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

ARDAHAN'DA MESLEK FOLKLORU VE MESLEK EĞİTİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Cansu İRMAK

(Yüksek Lisans Tezi)

İstanbul, 2020

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

ARDAHAN'DA MESLEK FOLKLORU VE MESLEK EĞİTİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

OCCUPATIONAL FOLKLORE IN ARDAHAN AND A RESEARCH ON THE VOCATIONAL EDUCATION

Cansu İRMAK

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman

Prof. Dr. Mehmet AÇA

İstanbul, 2020

ETİK BEYANI

Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım çalışmamda;

- Sunduğum bilgileri, dokümanları ve verileri akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Çalışmamda yararlandığım eserlerin tamamına atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Elde ettiğim verilerde ve sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı bildirir, aksi bir durumda aleyhimde doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

18/12/2020

Cansu İRMAK

ÖN SÖZ

Meslek folkloru; bir meslek etrafında birleşen bireylerin oluşturdukları ve kendilerinden sonra mesleği devam ettirecek olan bireylere aktardıkları meslekî bilgiyi, gelenekleri, inanışları, sözlü ve sözsüz iletişim biçimlerini kısacası meslek etrafında oluşan kültürü kapsayan halkbilimi kadrolarındandır. Türkiye'de yapılan "meslek folkloru" çalışmalarında arıcılık, hayancılık, çiftçilik gibi mesleklerden ziyade el becerisine dayanan meslekler üzerinde durulmuştur. Ancak özellikle hayvancılık, Türklerin yüzyıllardır icra ettikleri mesleklerden biridir ve etrafında köklü bir kültür oluşmuştur. Aynı şekilde Türklerin arıyla olan münâsebetinin yeni olmadığını da yapılan çalışmalar göstermektedir. Buna rağmen Türk kültür coğrafyası için önemli bölgelerden biri olan Anadolu'da icra edilen hayvancılık üzerine sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Arıcılık söz konusu olduğunda da yapılan çalışmaların daha çok mesleğin ziraî yönüyle alakalı olduğu göze çarpmaktadır.

Ekonomisi küçükbaş, büyükbaş hayvancılığa, arıcılığa ve kaz yetiştiriciliğine dayalı olan Ardahan, 1992 yılında Kars'tan ayrılarak il kimliği kazanmıştır. Türklerin çok eskiden beri yerleşim yerlerinden biri olan bu coğrafyada pek çok gelenek canlı olarak yaşatılmakta ve sonraki kuşağa aktarılmaktadır. Yerlilerin, Terekemelerin, Kürtlerin, Dadali Türklerinin iç içe yaşadığı ve ağırlıklı olarak Türk kültürünün şekillendirdiği bu bölge, tarihi ve kültürel zenginliğiyle göze çarpmaktadır. Âşıklık geleneği gibi çok köklü bir mesleği güncel olarak yaşatan yörede, âşıklık gibi köklü mesleklerden olan hayvancılık ve arıcılık da yapılmaktadır ve bu mesleklerin icrasında gelenekler, âdetler yaşatılmakta ve bir sonraki kuşağa geleneksel yöntemlerle aktarılmaktadır. Yöre hayvancıları ve arıcıları hayatlarını mesleklerine göre şekillendirmiş, günlük hayatlarını bu meslekler üzerine kurmuşlardır. Hatta deyim yerindeyse meslekleri hayatlarının kendisi olmuştur. Ancak Ardahan kültüründen ayrı düşünülemeyecek olan hayvancılık ve arıcılık üzerine bölgede şimdiye kadar geniş çaplı bir çalışma yapılmamış, yapılan çalışmalarda da sınırlı konular ele alınmıştır. Yöre hayvancılığı ve arıcılığı etrafında oluşan halk bilgisi ve kültür henüz canlı olarak yaşatılıyor ve bir sonraki kuşağa geleneksel yöntemlerle aktarılıyorken kayıt altına alınarak incelenmesi gerekliliği, bu çalışmanın hazırlanmasındaki sebeplerin başında gelmektedir. Bu noktada belirtmek gerekir ki Türkiye'de arıcılık üzerine kapsamlı bir folklor çalışması olmaması da bu araştırma konusunun tercih edilmesinde etkili olmuştur.

"Ardahan Yöresinde Meslek Folkloru ve Meslek Eğitimi Üzerine Bir Araştırma" başlıklı bu çalışma, sonuç kısmı ile beraber beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın "Giriş" bölümünde araştırmanın problemi, amacı, sınırlılıkları ve önemi hakkında bilgiler verilmiş; "gelenek", "geleneksel meslek", "meslek folkloru" gibi çalışmanın üzerine kurulu olduğu kavramların tanımları aktarılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'de hayvancılık ve arıcılık kültürüne dair çalışmaların bir kısmı tanıtılmış ve meslek folkloru çalışmalarında hayvancılığın ve arıcılığın yeri gösterilmeye çalışılmıştır. Saha çalışmasına dayanan bu çalışmanın üçüncü bölümünde verilerin toplanması, veri toplama araçları ve araştırmanın modeli hakkında bilgiler verilmiştir. Tezin asıl bölümü olan "Bulgular" bölümü dört ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci ana başlığın altında araştırma sahasının iyice anlaşılması için Ardahan'ın coğrafi özellikleri, etnik yapısı ve halk ekonomisi verilerek yörenin genel tablosu gözler önüne serilmiştir. "Bulgular" bölümünün ikinci ana başlığı olan "Meslekler Etrafında Gelişen Meslekî Bilgi, Algı ve Yaşam" kısmında hayvancılık ve arıcılık etrafında gelişen meslekî bilgi, algı ve yaşam, ayrı ayrı anlatılmıştır. Bu aşamada hayvanların barınakları, adlandırılmaları, bakımı ve beslenmeleri, korunması; hayvansal ürünler ve bu hayvansal ürünlerin muhafaza usulleri, hayvansal yakacaklar, yaylacılık süreçleri detaylıca incelenmiştir. Mesleğin ticari boyutu göz ardı edilmemiş, hayvan ve hayvansal ürünlerin alım- satımları üzerinde durulmuş, hayvan pazarları gibi mekânlar detaylıca ele alınmıştır. Günümüzde kaybolmaya yüz tutmuş meslekî karakterli imeceler ele alınmış, bu imecelerin neden kaybolduğu meselesi üzerine durulmuştur. "Meslekî Karakterli Festivaller" başlığı altında "Ardahan Ulusal Kültür ve Bal Festivali"nde ve "Bilbilan Yayla Festivali"nde yapılanlar ve bu festivallerin işlevleri üzerinde durulmuştur. Yörede görüşülen hayvancılarla arıcıların mesleklerine dair yaşadığı zorluklara ve sorunlara da çözüme kavuşturulması amacıyla bu bölümde yer verilmiştir. Meslek eğitiminin geleneksel yöntemlerle yapıldığı sahada çocukların nasıl bir eğitim sürecinden geçtiği, neleri nasıl ve kimden öğrendiği, yaşlarına göre rollerinin neler olduğu da bu bölümün "Meslekî eğitim" başlığı altında detaylıca anlatılmıştır. Yörede uzun süre yapılan gözlemler, meslekteki cinsiyet algısını gözlemleyebilmemizi sağlamıştır. Bu sebeple hayvancılık, arıcılık, çobanlık gibi mesleklerde kadının ve erkeğin rolleri, görevleri ve bunların taşıdığı simgesel anlamlar da "Meslekî Cinsiyet Algısı" başlığı altında ele alınmıştır.

"Bulgular" bölümünün üçüncü ana başlığı olan "Meslekler Etrafında Gelişen Halk Bilimi Ürünleri" kısmında öncelikle halk mutfağının mesleki temsilleri aktarılmış, ardından

halk hukukunun mesleki temsilleri kısmına geçilmiş burada hayvancıların süt hukuku, çobanlarla ve meralarla ilgili halk hukuku uygulamaları açıklanmıştır. Bu kısımda ayrıca günümüzde unutulmaya başlanan halk takvimi ve koç katımı, koyunun yüzü gibi mevsimlik törenler belki de son hatırlayanlardan derlenerek incelenmiştir. Halk veterinerliğine dönük uygulamalar hayvanın doğumundan başlanarak aktarılmış; büyükbaş, küçükbaş hayvanların ve kazın hastalıkları ve tedavi yöntemleri verilmiştir. Bu işlemlerden "tümüyle büyülük işlemler" ve "büyülük ve akılcı katışık işlemler"in kökeni açıklanmış ve yorumlanmıştır. Peşinden yöre hayvancılarının ve arıcılarının kendilerini tedavi ederken kullandıkları yöntemler ve hayvansal ürünlerin bu tedavilerdeki yeri hakkında bilgi verilmiştir. "Meslekler Etrafında Gelişen Halk Bilimi Ürünleri" başlıklı bu kısmın sonunda "Nazar etrafında gelişen inanış ve uygulamalar", "Kurt ağzı bağlama ile ilgili inanış ve uygulamalar", "Doğaüstü güçlerle ilgili inanış ve uygulamalar" başlıkları altında söz konusu inanış ve uygulamalar aktarılarak kökenleri tek tek incelenip yorumlanmaya çalışılmıştır.

Bulgular kısmının son ana başlığı olan "Meslekler Etrafında Gelişen Sözlü Edebiyat Ürünleri" kısmında yöreden güncel olarak tarafımızca derlenen maniler, türküler, atasözleri ve deyimler, masallar, efsaneler, memoratlar, meslekî karakterli anılar aktarılmıştır. Sahanın güncel durumunu gözler önüne sermek için daha önce derlenmiş kayıtlardan ya da yazılı kaynaklardan faydalanılmamıştır. Bölüme meslekî karakterli anıların dâhil edilmesinde, deneyimlere ve gündelik hayata dair bilgiler vermelerinin yanı sıra görüşülen arıcılarla hayvancıların masal ve efsaneden ziyade, anılarını aktarmayı tercih etmeye başlamış olmaları da etkili olmuştur.

Sonuç kısmında çalışmanın verileri esas alınarak yöredeki büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın, kaz yetiştiriciliğinin, arıcılığın ve bu meslekler etrafında gelişen kültürün geçmişi, bugünü ve yarını değerlendirilmiş; mesleğin ve kültürün devamlılığı için öneriler sunulmuştur. Sonuç kısmında, mesleğin sonraki kuşaklara nasıl aktarılabileceğine dair öngörülere de yer verilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasına beni teşvik eden, çalışmanın her aşamasında yardımını ve desteğini esirgemeyen; bilgisini, deneyimini ve kaynaklarını benimle paylaşıp bana daima yol gösteren sayın tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet Açа'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca yüksek lisans öğrenimim boyunca beni ve çalışmamı destekleyen sayın

hocam Prof. Dr. Mesut Şen'e ve Türkiye'de meslek folkloru çalışmalarının öncüsü olan, görüşlerinden sıkça faydalandığım sayın hocam Doç. Dr. Mustafa Açа'ya teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca maddi, manevi desteğini üzerimden eksik etmeyen, beni her koşulda destekleyen ve yüreklendiren, bu uzun süreçte bana daima sabreden kıymetli aileme yürek dolusu teşekkür ederim. Saha çalışması boyunca bana meslekî ortamlarını açıp benimle bilgilerini paylaşan tüm kaynak kişilerime ve bu süreçte benden yardımını esirgemeyen kıymetli dayım Ümit Koç'a ve dedem Beysefa İrmak'a; pek çok kaynak kişiye ulaşmamı sağlayan ve fotoğraflarını benimle paylaşan değerli arkadaşım Mehmet Yener'e; lisans ve yüksek lisans öğrenimim boyunca bana ve çalışmama destek olan kıymetli arkadaşlarım Ezgi Koç'a, Berkant Örkün'e, Yasin Şeyba'ya, Saliha Tunç'a ve Nurdan Yeşilyurt'a teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmayı, Ardahan coğrafyasının çocuklarına ithaf ediyorum.

Cansu İrmak

İstanbul, 2020

ÖZET

İnsanlar, icra ettikleri meslekler etrafında çeşitli inanışlar, uygulamalar, terimler geliştirmiş ve mesleğe bağlı olarak ortak bir kültür etrafında birleşmişlerdir. Halkbilimi kadrolarından olan "meslek folkloru", insanların meslekleri etrafında geliştirdikleri yaşamı, algıyı, kültürü ortaya koymaktadır. Türkler tarafından yüzyıllardır icra edilen hayvancılık, arıcılık gibi meslekler etrafında da köklü bir kültür ve yaşam şekillenmiştir.

"Ardahan Yöresinde Meslek Folkloru ve Meslek Eğitimi Üzerine Bir Araştırma" başlıklı bu çalışmada, Ardahan özelinde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık, kaz yetiştiriciliği, arıcılık etrafında gelişen algı, yaşam ve halkbilimi ürünleri aktarılmış, mesleğin eğitiminin nasıl ve kimler tarafından bir sonraki kuşağa aktarıldığı üzerine durulmuştur. Hayvancılığa bağlı bir meslek olarak görebileceğimiz çobanlık ve peynircilik üzerinde de durulan bu çalışmanın verileri uzun süreli bir saha çalışması yoluyla elde edilmiştir. Elde edilen verilerin büyük çoğunluğu derleme metinleri üzerinde düzenleme yapılmadan aktarılmış; kökenleri, yapıları ve işlevleri açısından anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Mesleklerin geçmişteki ve günümüzdeki durumları verilmiş, yapılan gözlem ve görüşmelerden hareketle mesleklerin ve beraberinde yaşatılan kültürün geleceği hakkında öngörülerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Hayvancılık, arıcılık, kültür, meslek folkloru, mesleki eğitim.

ABSTRACT

People have developed beliefs, practises, terms around their professions and they are united around common culture depending on their profession. “Occupational Folklore” ,one of the folklore stuff, which has presented life, perception and culture around their professions. A rooted culture and life which has been shaped around professions such as farming, beekeeping which have been performed by the Turkish for centuries.

In this study titled ‘Occupational Folklore in Ardahan and a Research on the Vocational Education’, the perception, life and folklore products developed around cattle and ovine breeding, goose breeding and beekeeping were transferred in Ardahan region and it is focused on how and whom the occupational education can transferred to the next generation. The data of study in which shepherding and cheesemaking are considered as an profession related to farming have been obtained through long-term field work. Most of data have been obtained transferred without editing on compilation text, it has been tried to be made sense of their origins, structures and functions. The past and present situations have been given based on observation and conversation and predictions were made about the future of professions and their accompanying culture.

Keywords: Farming, beekeeping, culture, occupational folklore, vocational education.

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYANI i

ÖN SÖZ ii

ÖZET vi

ABSTRACT vii

İÇİNDEKİLER viii

KISALTMALAR xii

BÖLÜM I: GİRİŞ 1

1.1. Problem 1

1.2. Amaç 1

1.3. Önem 1

1.4. Sınırlılıklar 2

1.5. Tanımlar 2

BÖLÜM II: İLGİLİ ARAŞTIRMALAR 5

BÖLÜM III: YÖNTEM 16

3.1. Araştırma Modeli 16

3.2. Veri Toplama Araçları 16

3.3. Verilerin Toplanması 16

3.4. Çözümleme 17

BÖLÜM IV: BULGULAR 18

4.1. Ardahan Coğrafyası, Ekonomisi ve Etnik Yapısı 18

4.1.1. Ardahan'ın coğrafî özellikleri 18

4.1.2. Ardahan'ın etnik yapısı 21

4.1.3. Ardahan'da halk ekonomisi 23

4.2. Meslekler Etrafında Gelişen Meslekî Bilgi, Algı ve Yaşam 25

4.2.1. Hayvancılık etrafında gelişen meslekî bilgi ve yaşam 25

4.2.1.1. Hayvanların adlandırılması 26

4.2.1.2. Hayvanların bakımı ve beslenmesi 31

4.2.1.3. Hayvan barınakları 40

4.2.1.4. Yaylacılık süreçleri 41

4.2.1.5. Hayvansal ürünler 49

4.2.1.6. Hayvansal yakacak 55

4.2.2. Arıcılık etrafında gelişen meslekî bilgi ve yaşam 56

4.2.2.1. Arıların bakımı ve beslenmesi 57

4.2.3. Geleneksel ekolojik bilgi kapsamında halk botaniği 61

4.2.4. Hayvanların korunması 66

4.2.5. Hayvan ve hayvansal ürün alım- satımları 69

4.2.6. Hayvansal ürünlerin muhafaza usulleri 73

4.2.7. Meslekî karakterli imeceler 76

4.2.8. Meslekî karakterli festivaller 81

4.2.9. Meslekî cinsiyet algısı 87

4.2.10. Meslekî eğitim 91

4.2.10.1. Meslekî birlikler ve eğitim: Ardahan İli Arı Yetiştiricileri örneği ..95
4.2.11. Meslekî zorluklar ve sorunlar 95
4.3. Meslekler Etrafında Gelişen Halk Bilimi Ürünleri.....101
4.3.1. Halk mutfağının meslekî temsilleri 101
4.3.2. Halk hukukunun meslekî temsilleri 108
4.3.3. Halk takvimi ve mevsimlik törenler 116
4.3.4. Halk meteorolojisi etrafında gelişen inanış ve uygulamalar 127
4.3.5. Halk veterinerliği etrafında gelişen inanış ve uygulamalar 138
4.3.6. Halk hekimliği etrafında gelişen inanış ve uygulamalar 152
4.3.7. Diğer meslekî inanış ve uygulamalar 155
4.3.7.1. Nazar etrafında gelişen inanış ve uygulamalar 155
4.3.7.2. Kurt ağzı bağlama ile ilgili inanış ve uygulamalar.....160
4.3.7.3. Doğaüstü güçlerle ilgili inanış ve uygulamalar.....162
4.4. Meslekler Etrafında Gelişen Sözlü Edebiyat Ürünleri 167
4.4.1. Atasözleri ve deyimler 167
4.4.2. Maniler.....169
4.4.3. Türküler.....185
4.4.4. Efsaneler.....189
4.4.5. Memoratlar.....192
4.4.6. Masallar.....199
4.4.7. Meslekî karakterli anılar 212

BÖLÜM V: SONUÇ 220

KAYNAKLAR 230

EKLER 257

EK 1: SÖZLÜK 257

EK 2: FOTOĞRAF 261

ÖZ GEÇMİŞ 321

KISALTMALAR

bk.	bakınız
çev.	çeviren
GEB	Geleneksel Ekolojik Bilgi
haz.	hazırlayan
KK	Kaynak Kişi
TDK	Türk Dil Kurumu
TFA	Türk Folklor Araştırmaları
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
URL	Uniform Resource Loader (Tekdüzen Kaynak Bulucu)
vs.	vesaire

BÖLÜM I: GİRİŞ

1.1. Problem

Tüm meslek gruplarının oluşturduğu bir kültür dairesi vardır. Geçimini hayvancılık ve arıcılıkla sağlayan Ardahan yöresinde de bu meslek grupları etrafında belirli bir algı, yaşam ve kültür oluşmuştur. Bu araştırmanın temel problemi, Doğu Anadolu Bölgesinin hayvancılık ve dolayısıyla peynircilik, arıcılık adına önemli şehirlerinden biri olan Ardahan'daki geleneksel meslekleri (hayvancılık ve arıcılık), katılımcılarını oluşturan sosyal ve meslekî organizasyonu, gelenekleri, normları, teknikleri, anlatma ve söyleme esasına dayalı sözlü edebiyat dağarcığını, inanışları, ritüeller esasında incelemek ve söz konusu geleneksel mesleklere yönelik eğitim sürecini sorgulamaktır.

1.2. Amaç

Bu çalışmada, Türkiye'de Mustafa Açа'nın hazırladığı "Denizin Çocukları Giresun ve Trabzon Yöresi Balıkçılarının Meslek Folkloru" ve "Dağların Efendileri Doğu Karadeniz Hayvancılık ve Çobanlık Kültürü" adlı kitaplarıyla önemli bir ivme kazanan meslek folkloru araştırmalarına Ardahan yöresi meslek folkloru bağlamında katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Bu araştırmada aşağıdaki sorulara cevap vermek hedeflenmiştir:

- Ardahan'da meslekler etrafında bir algı ve yaşam oluşmuş mudur?
- Ardahan'da meslekî bilgi nasıl edinilmektedir ve bu bilgi kuşaktan kuşağa nasıl aktarılmaktadır?
- Meslekler (hayvancılık, arıcılık) bugün ne durumdadır, yarın ne durumda olacaktır?
- Meslekler (hayvancılık, arıcılık) etrafında bir kültür dairesi oluşmuş mudur?
- Meslekler (hayvancılık, arıcılık) etrafında oluşan inanış ve uygulamalar nelerdir?
- Meslekler (hayvancılık, arıcılık) etrafında anlatma ve söyleme esasına dayalı sözlü edebiyat dağarcığı gelişmiş midir?

1.3. Önem

Bu çalışma;

- T.C Kültür ve Turizm Bakanlığının Somut Olmayan Kültürel Miras Envanter Çalışmaları'na katkı sağlayacaktır,

- Türkiye'deki meslek folkloru konulu akademik çalışmalara Ardahan özelinde katkıda bulunacaktır,
- Halk eğitim merkezlerinde meslek eğitimi konusunda Ardahan deneyimi üzerinden yol gösterici olacaktır,
- Araştırmacıların, konu ile ilgili yeni çalışmalarına ışık tutacaktır.

1.4. Sınırlılıklar

Bu çalışmanın sınırlılıkları şunlardır:

- Araştırma, Ardahan ilindeki geleneksel mesleklerle sınırlıdır. Bu meslekler, bölge insanının ana geçim kaynağı olan ve etrafında çok sayıda inanışla uygulama oluşturulan hayvancılık ve arıcılıktır. Hayvancılıkla bağlantılı olarak peynircilik, tarım süreçleri ve çobanlık da değerlendirilmiştir.
- Çalışma, büyük oranda sözlü kaynakların sunduğu veriler üzerine kurulmuştur. Söz konusu sözlü kaynaklar büyük oranda Ardahanlı olup önceden ya da günümüzde hayvancılık ya da arıcılık meslekleriyle meşgul olmuş kimselerdir. Bunun dışında Iğdırlı olup Ardahan'da çobanlık yapan kaynak kişilerin verileri de kullanılmıştır.

1.5. Tanımlar

Meslek: Meslek sözcüğü; Türkçe Sözlük'te, "bir kimsenin geçimini sağlamak için yaptığı sürekli iş" olarak tanımlanmıştır (TDK, 1998, s. 1542).

Gelenek: Gelenek terimi Metin Ekici tarafından "Eskiden beri devam edip gelen, gayriresmî yol ve yöntemlerle kazanılan ve kuşaktan kuşağa aktarılan ve zamanın ihtiyaçlarına göre her kuşakta belli ölçüde bireysel yaratıcılığa ve değişmeye ve de gelişmeye izin veren bilgi, hareket ve materyal ürünleri üretme ve kullanma tarzı." şeklinde tanımlanmıştır (2004, s.20).

Geleneksel Meslek: Geleneksel meslek kavramı daha önce yapılan çalışmaların çoğunda "zanaat" ile sınırlı tutulmuştur. "Gaziantep'teki Geleneksel Meslekler Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme" başlıklı yüksek lisans tezini hazırlayan Mustafa Duman, "geleneksel meslek" kavramının içerisine el sanatları ürünlerinin ticari bir maksat güdülerek pazarlandığı meslek dallarını almıştır. Geleneksel meslek kavramının belli bir geleneği olan, usta-çırak ilişkisine dayanan, bireysel yaratıcılığa yer veren, toplum tarafından kendine ait olduğu kabul edilmiş, eski zamanlardan beri varlığını sürdüren meslekleri kapsadığını söyleyip bu

mesleklerdeki "sanatsal kaygı" ya vurgu yapmıştır (2011, s.15). Mehmet Ali Yolcu'ya göre de geleneksel meslekler; geçmişten beri yaşayagelen, halk estetiğini ürünlere yansıtan, geleneksel yollarla çırak yetiştiren, el sanatlarıyla ilişkili mesleklerdir ve bu mesleklerin tespit edilmesinde el sanatlarına dayanıyor olmasına dikkat edilmelidir (2014, s.1-2).

M. Öcal Oğuz, Emine Aydoğan, Nilgül Aytuzlar ve Tuba Saltık Özkan tarafından hazırlanan "Türkiye'de 2004 Yılında Yaşayan Geleneksel Meslekler" başlıklı çalışmada da kullanılan ham maddeye göre el sanatları sınıflandırılarak verilmiştir. Bu çalışmada da diğer çalışmalarda olduğu gibi geleneksel mesleklerden anlaşılan el sanatları olmuştur.

Yukarıda verilen "Gelenek" tanımlarından da yola çıkarak "geleneksel meslek" kavramı yeniden düşünülmelidir. Bir halk tarafından uzun yıllar boyunca yapılan, bir sonraki kuşağa gelenekle birlikte ve geleneksel yollarla aktarılan, icrasında yer yer modern yöntemlere başvurulsa da ağırlıklı olarak geleneksel yöntemlerin kullanıldığı mesleklerin tümü "geleneksel meslek" kavramının içine girmelidir. Nitekim Mustafa Açа da "Denizin Çocukları Giresun ve Trabzon Yöresi Balıkçılarının Meslek Folkloru" başlıklı çalışmasında çiftçilik, çobanlık, değirmencilik gibi mesleklerin sosyo-kültürel bir organizasyon olarak algılanmamasına, bu meslekler etrafında gelişen meslekî kültürlerin dünü ve bugünü ile bir bütün olarak değerlendirilmesine vurgu yapmıştır (2016, s.69).

John Asafu-Adjaye, geleneksel meslekleri yerel gelenekle uyum içinde olan ve yerel topluluk tarafından gerçekleştirilen meslekî faaliyetler olarak tanımlamıştır (Asafu-Adjaye'den aktaran Yurtseven, Kaya, 2010, s.24). Bu daha kapsayıcı tanımdan da yola çıkarak geleneksel mesleklere avcılık, arıcılık, çobanlık, hayvancılık gibi meslekler de dâhil edilmelidir.

Folklor: Folklor yani halkbilimi, Sedat Veyis Örnek tarafından, "bir ülke ya da belirli bir bölge halkına ilişkin maddi ve manevi alandaki kültüren ürünleri konu edinen, bunları kendine özgü yöntemleriyle derleyen, sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan ve son aşamada da bir bireşime vardırmayı amaçlayan bir bilim" olarak tanımlanmıştır (2000, s. 15).

Meslek Folkloru: Meslek folkloru, çalışma grubundaki üyelik ve konumları belirlemede kullanılan, gayrı resmî olarak öğrenilmiş âdetler, beceriler ve anlatılara özel vurgu yapılan anlatımlı çalışma alanı kültürü şeklinde tanımlanmaktadır (McCarl'dan aktaran Açа M., 2015, s. 112). Bir mesleğin etrafında oluşan kültürü ve edebiyatı inceleyen meslek

folklorunun kapsamına meslekî inanışlar ve ritüeller, meslekî terimler ve jargon, mesleklerle ilgili doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olan fıkralar, anı ve memoratlar, efsaneler, masallar, mesleğin icrası sırasında söylenen türkü, mani gibi söylemelik türler, meslekî deneyim sonucu ortaya çıktığı düşünülen veya mesleklerle ilişiği olan atasözü ve deyimler, mesleğin icrası sırasında kullanılan alet ve edavatlar, meslekî festivaller, birlikler ve meslekler etrafında gelişen algı ve yaşam girmektedir.

Eğitim: Birey üzerine yapılan ve onun fiziksel, zihinsel ve ahlaksal varlığında istendik yönde bir değişmeyi ve gelişmeyi gerektiren her türlü eylem eğitim olarak tanımlanmaktadır (Tezcan M. , 2018, s. 73). Genel anlamda bireyde davranış değiştirme süreci olarak tanımlanan eğitim, bireyin yaşadığı toplumda uygulama değeri olan yetenek, yöneliş ve diğer davranış örüntülerini kazandığı süreçler toplamıdır (Kaya, 2006, s.3).

BÖLÜM II: İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Uzun süre göçebe olarak yaşayan Türkler, bu yaşam tarzı nedeniyle hayvancılık, avcılık, toplayıcılık, demircilik gibi mesleklerle meşgul olmuşlardır. Yalnızca göçebe olmaları değil, aynı zamanda yaşadıkları coğrafya da Türkleri hayvancılığa yönlendirmiştir. Avrasya bozkırlarının, Güney Sibirya ve Moğalistan'ın tarıma elverişli olmaması, bu bölgelere yerleşen Türk boylarının ekonomisini hayvancılıkla sınırlı kılmıştır(Yılmaz&Telci, 2010, s. 16). Tarih boyunca büyük imparatorluklar kuran Türkler, fethettikleri yerlerdeki halklara atlı göçebe medeniyetin sembolü olan çobanlığı öğretmişler ve sürülerini verip kendileri için otlattırmışlardır (Ergun, 2011, s.305). Yapılan araştırmalar, hayvan yetiştiriciliğinin İç Asya'da ön Türkler tarafından yapıldığını ileri sürmektedir (Rasonyı, 1993, s. 5). Hatta eski Türkler için hayvancılığı yalnızca bir geçim kaynağı olarak görmek eksik bir yaklaşımdır, çünkü Türk'ün bu önemli geçim kaynağı onun medeniyet tipini belirlemede de pay sahibi olmuştur(Şen, 2007, s. 11). Ali Açıkel, "XI. Asırda Orta Asya Türk Boylarında Sosyal Hayat İçinde Meslek ve San'atlar" başlıklı yüksek lisans tezinde halıcılık, çadırcılık, değirmencilik, keçecilik, dericilik gibi otuz meslekten söz etmiştir. Bahsettiği otuz meslekten biri olan çobanlığın Uygur Devleti döneminde hayli geliştiğini ortaya koymuştur (Açekel, 1990). Selenga, Orhun ve Tola nehirlerinin etrafında kümelenmiş olan Uygurların atlarının az fakat buna kıyasla sığırlarının çok olduğu bilinmektedir (İzgi, 1989, s. 14). Çin elçisi Wang Yen-Te de seyahatnamesinde Kitanların Uygurların koyunlarını, Tatarların da Uygurların sığırlarını otlattıklarını aktarmıştır (İzgi, 1989, s.50).

Anadolu coğrafyasına gelindiğinde de Türkler, medeniyetine kadar etkileyen bu mesleği devam ettirmişlerdir. Nitekim hayvancılık ve çoban kültürü, pek çok çalışmaya da konu olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu meslekle ilgili çalışmaların bir kısmından bahsedilecektir. Bu amaçla Türk Folklor Araştırmaları, Türk Etnografya Dergisi, Halk Bilgisi Haberleri, Millî Folklor, Kars Eli, folklor/edebiyat, Acta Tucica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, Belgü Dergisi, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Art-E Sanat Dergisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Kültür Araştırmaları Dergisi, Türk Folkloru gibi dergiler taranmış, hayvancılık ve arıcılıkla ilgili makaleler tespit edilmiştir. Bu makalelerin çoğu doğrudan meslek folkloru çalışması olmasa da dolaylı olarak mesleğin

temsil mekânları, meslekten ayrı düşünülemeyecek törenler ve festivaller gibi konularla ilişkilidir.

Dergilerde hayvancılıkla ilgili olarak yaylacılık kültürü, koç katımı ve saya gezme gibi çoban bayramları, halk veterinerliği, çobanların halk hukuku, çobanların kıyafetleri ve kullandıkları eşyalar, çoban köpekleri, hayvancılık terimleri gibi konular ağırlıklı olarak işlenmiştir. Bununla beraber çiftçilerin, çobanların kültürü ile ilgili genel bilgilerin yer aldığı makaleler de kaleme alınmıştır. 1958 yılında Türk Etnografya Dergisi'nde Ali Rıza Yalgın tarafından "Hayvancılık" başlıklı bir yazı yayımlanmıştır. Bu yazıda iğdişçilik, hayvanların beslenme şekilleri, çoban tutma, hayvan hastalıkları ve tedavi şekilleri, çoban hukuku, çoban efsaneleri ve inanışları, çobanlıkla alakalı atasözleri, çoban köpekleri, çobanların piri, Emirdağ'da hayvancılık, çoban takvimi, hayvan barınakları, hayvan adlandırmaları gibi meseleler işlenmiştir (Yalgın, 1958). Seyit Küçükbezirci tarafından yayımlanan "Konya'da Geleneksel Koyunculuk ve Çobanlık" başlıklı makale de Ali Rıza Yalgın'ın makalesi gibi geniş kapsamlı olup bu noktada zikredilmeye değerdir. Küçükbezirci, üç parça halinde yayımladığı bu yazısında çoban çeşitleri, çobanların bulunuşu, çobanların eşekleri ve köpekleri, bunların bakımı, koç katımı ve saya gibi çoban törenleri, koyunların döl zamanı yapılan uygulamalar, hayvan işaretleme, çobanların günlük hayatı ve kıyafetleri hakkında bilgiler vermiştir (Küçükbezirci, 1975). Küçükbezirci'nin bu yazısını yayımladığı TFA Dergisi'nde Günver Manav tarafından "Malatya'da Meyvecilik, Hayvancılık, Bakırcılık Geleneği" başlıklı bir yazı yayımlanmıştır ve bu yazıda da koç katım geleneğinden bahsedilmiştir. (Manav, 1975). Seher Keçe Türker, "Çoban ve Konuk Ağırlaması" adlı yazısında çobanların kullandığı eşyaları ve yardımcılarını, misafir ağırlarken ikram ettiği yiyecekleri ve çobanlar arasındaki arkadaşlık ilişkilerini aktardıktan sonra Şebikarahisar ve yöresinde çobanlık hakkında bilgi vermiştir (Keçe Türker, 2012). Turgay Kabak tarafından kaleme alınan "Mut İlçesi Hacıahmetli Köyü Hayvancılık ve Çobanlık Kültürü Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme" başlıklı makale de burada zikredilmesi gereken geniş çaplı bir çalışmadır. T. Kabak bu çalışmasında hayvanların bakımı, beslenmesi ve korunması hakkında bilgi vermiş ardından da çobanlık mesleği ve çobanda aranan nitelikleri aktarmıştır. Çalışmanın devamında da halk veterinerliği, hayvan kırkımı, koç katımı, iğdiş gibi uygulamaları ve hayvanların adlandırılması ve hayvanlardan elde edilen ürünleri aktarmıştır (Kabak, 2018).

Sempozyum ve kongrelerde de hayvancılık kültürü ile ilgili pek çok bildiri sunulmuştur. Ancak çalışmamızın amacı doğrudan hayvancılıkla ilgili bütün yayınları aktarmak olmadığından burada bu çalışmalar zikredilmeyecektir. Araştırmamızın konusu olan hayvancıların ve çobanların meslek folkloruna yakınlığından dolayı Muhtar Kutlu tarafından II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi'nde sunulan "Yarı Göçebe Şavak Aşiretinde Geleneksel Hayvancılık" başlıklı bildiri, burada zikredilmesi gereken bir çalışmadır. Söz konusu bildiri, meslek folkloru kapsamında değerlendirilebilecek bir çalışmadır ve Şavak Aşireti'nin geleneksel hayvancılığı konusunda geleneksel bilgileri ve uygulamalarından ziyade, adı geçen topluluğun hayvancılık modeli ele alınmıştır (Kutlu, 1982).

Koç katımı, saya bayramı gibi çoban bayramları olarak adlandırılan törenler ile ilgili makalelere dergilerde sıkça rastlanmaktadır. Bu tür makalelerin yer aldığı dergilerin başında, "Türk Folklor Araştırmaları" dergisi gelmektedir. Derginin 1959 tarihli 115. sayısında yer alan ve Fahrettin Kırzıoğlu tarafından kaleme alınan "Koyuncu Türklerde Saya Şenliği ve Kars'ta Derlenen Sayacı Türküleri" başlıklı derleme çalışmasını, bu noktada zikretmek gerekir (Kırzıoğlu, 1959). Bahattin Şeker, aynı derginin 1967 tarihli 213. sayısında yer alan "Erzincan'da Saya Gezme Geleneği" başlıklı yazısında Erzincan'da saya gezme geleneğinin nasıl yapıldığından, amacından ve sayacı türkülerinden bahsetmiştir (Şeker, 1967). Hasan Cengiz de TFA'nın 1964 tarihli 182. sayısında yayımlanan "Ilgın'da Saya" başlıklı yazısında saya sırasında söylenen tekerlemeleri aktarmıştır (Cengiz, 1964). Ali Rıza Yalgın, TFA'nın 1949 tarihli 2. sayısında yayımladığı, "Davarda Sayakutluğu Bayramı, Kırkım ve Dişle İğdişçilik" (Yalgın, 1949) başlıklı makalesinde Yörüklerin bu bayramı nasıl yaptığını açıklamış ve Toroslardaki Yörüklerin o yıllarda yaptıkları dişle iğdiş uygulamasını aktarmıştır (Yalgın, 1949). Saya gezme törenine "koyunun yüzü" de denmektedir. Mustafa Turan'ın TFA'nın 221. sayısında yayımladığı "Kars'ta Koyunun 100 ü" başlıklı yazı da geçmişte yapılan saya törenleri ve inanışları hakkında bilgi vericidir (Turan, 1967). İsmet Alpaslan'ın da aynı derginin başka bir sayısında "Tatlıçayda Koyunun Yüzü ve Kosa Bezeme" başlıklı yazısı da bir zamanlar Ağrı'da bu törenin nasıl yapıldığını gözler önüne sermektedir (Alpaslan, 1978). Nuri Taner'in Ağrı'da koyun yüzü ve bugün oynanan oyunlar hakkında bilgiler aktaran "Ağrı Bölgesinde Koyunun Yüzü ve Onunla İlgili Kutlamalar" başlıklı yazısı da burada anılmalıdır (Taner, 1980a). Kemal Akın da Ermenek'te saya töreninin bir zamanlar nasıl yapıldığını TFA'nın 1954 tarihli 66. sayısında yayımladığı "Ermenek'te Saya" başlıklı yazısında anlatmıştır (Akın, 1954). Hüseyin Türk, 2002 yılında yayımladığı "Divriği'de Koyunun Yüzü" başlıklı makalesinde gelenek hakkında genel

bilgiler verdikten sonra geleneğin Divriği'de uygulanmasının ve yok olmaya yüz tutmasının nedenlerini açıklamıştır (Türk, 2002). Dilaver Düzgün "Türkiye ve Azerbaycan Sahalarında Uygulanan Saya Geleneğinin Karşılaştırmalı Tahlili" balıklı makalesinde saya geleneği ile ilgili yapılan çalışmaları aktardıktan sonra Azerbaycan ve Türkiye'de yapılan törenleri zaman, tören sırasında söylenen şiirler ve gösteriler bakımından kıyaslayıp benzerlik ve farklılıkları ortaya koymuştur (Düzgün, 2005).

Saya gezme gibi koç katımı bayramları da hayvancılıkla ilgili en çok işlenen konulardan olmuştur. Mustafa Turan, 1965 yılında Kars Eli'nde, 1967 yılında da TFA'da Kars ve yöresinde koç katımı hakkında bilgi verip yörede koçla ilgili söylenen atasözlerini vermiştir (Turan, 1965; Turan, 1967). Ahmet Şentürk de TFA'da Malatya'da koç katımının nasıl yapıldığını anlatan bir yazı yayımlatmıştır (Sentürk, 1972). Ağrı bölgesinde koç katım bayramını, bu bayramla alakalı inanışları ve bölgede koyunlara verilen isimleri ele alan bir yazı da Nuri Taner tarafından kaleme almıştır (Taner, 1980b). Nuri Taner, "Ağrı Bölgesinde Koyunların Kuzulaması ve Törensel Gelenekler" başlıklı başka bir yazısında da kuzunun koyuna katılmasını, koyunun yüz kırkını işlemiştir (Taner, 1980c). Ayşegül Koyuncu Okca, Denizli'de sudan koyun geçirme geleneğini saya ve koç katımı gibi "çoban bayramı" olarak ele almış detaylı bir şekilde anlatmıştır (Koyuncu Okca, 2019).

Çoban bayramları gibi çobanların giyimi kuşamı da halkbilimcilerin ilgisini çekmiştir. Çobanların olumsuz hava koşullarına karşı kendilerini koruyabilmek için giydikleri keçeden yapılma kıyafete kepenek denir. Kepeneğin keçeden yapılıyor olması sebebiyle bu mesele daha çok keçecilikle ilgili araştırmalarda işlenmiştir. Biz bu sebeple burada yalnızca iki çalışmayı zikredeceğiz. Çoban kepeneği üzerine H. Nurgül Begiç, "Konya'da Çoban Kepeneği" başlıklı yazısında ilk olarak Türklerde keçeciliğin tarihî gelişimi üzerinde durup ardından Konya'da keçeciliğin tarihi gelişimini ele almıştır. Söz konusu yazıda kepenek yapımı üzerinde de durmuştur (Begiç, 2012). Yazar, "Orta Asya'dan Küçük Asya'ya Geleneksel Bir Sembol; 'Kepenek'" başlıklı bir diğer yazısında da kepenek süslemesi ve çeşitlerini ele almıştır (Begiç, 2016).

Çoban kültürünün ayrılmaz bir parçası olan çoban köpekleri de çalışmalara konu olmuştur. "Sivas Folklorunda Türk Çoban Köpeği Kangal" başlıklı makale iki veteriner hekim tarafından kaleme alınmıştır. Makalede köpeğin ırk özellikleri hakkında bilgi verilmiş, adlandırmalar ve köpeklere dönük halk veterinerliği uygulamaları aktarılmıştır (Sinmez& Yaşar, 2013).

Hayvancılar arasındaki hukuk ve çoban hukuku da halkbilimcilerin ilgi alanına girmiştir. 1966 yılında Mürsel Köse tarafından yayımlanan "Kars ve Yöresinde Çoban Hakkı" başlıklı yazı, bu konuyla ilgili ilk çalışmalardan olduğundan bu noktada anılmaya değerdir (Köse, 1966). Mustafa Açа da Doğu Karadeniz hayvancılarının ve çobanlarının geleneksel hukukunu kaleme aldığı makalesinde mesleğe kabul ve çoban seçimi, mera/yaylak hukuku, süt hukuku, güdü hukuku, kayıp hukuku konularını işlemiştir (Açа, 2018e).

Hayvan adları ve hayvancılık terimleri araştırmacıların ilgisini çeken bir konu olmuştur. Cemender Arslanoğlu "Posof'ta Mal ve Davar Adları" başlıklı yazısInda sığır, manda, koyun keçiye verilen adları aktarmıştır (Arslanoğlu, 1966). Musa Seyirci de Fethiye yöresinde keçi, koyun, inek ve eşek gibi hayvanların yaşlarına ve fiziksel özelliklerine göre adlandırmalarını ele alan bir yazı yayımlamıştır (Seyirci, 1983). Cengiz Gökşen, Nergis Biray gibi genel bir çalışma yapmayıp Tarsus'a bağlı Sandal köyünde keçilere verilen adları ve keçi yetiştiricilerinin yaptıkları bazı uygulamaları aktarmıştır (Gökşen, 2007). Nergis Biray da üç bölüm halinde yayımlanan "Hayvancılık Terimleri İle İlgili Bir Makale ve Bazı Küçükbaş Hayvancılık Terimlerimiz" başlıklı çalışmasında genel olarak terimleri ele almıştır (Biray, 2000). Çalışmamızın araştırma sahası olan Ardahan'da hayvancılık terimleri üzerinde çalışan Erhan Aksakal da "Ardahan'ın Tarım ve Hayvancılık Alanında Unutulma Sürecine Girmiş ve Kullanım Alanı Daralmış Söz Varlıkları" başlıklı makalesinde bölgede yaşayan Yerli, Türkmen ve Terekemelerin dil özellikleri hakkında bilgi verdikten sonra hayvancılık ve tarım alanında unutulmaya yüz tutmuş sözcükleri aktarmıştır (Aksakal, 2019).

Halkın hayvan hastalıklarını adlandırması ve bu hastalıkları tedavi yöntemleri, hayvan doğumları sırasında yapılan uygulamalar ve hayvanların kısırlaştırılmalarıyla alakalı pratikler de halkbilimciler tarafından makalelere konu edilmiştir. Ali Rıza Yalgın'ın 1941 yılında kaleme aldığı "Cenupta Ehlî Hayvanlar ve İğdiş Ameliyatı" başlıklı yazısında bazı hayvancılık terimlerini ve dişle iğdiş etme yöntemini açıklamıştır (Yalgın, 1941). Mustafa Yüksel de atlarda ve keçilerde görülen hastalıkları ve halkın tedavi yöntemlerini "İnsan ve Hayvan Hastalıklarının Tedavisi" başlıklı yazısıyla anlatmıştır. Binek hayvanların hastalıklarını ve tedavilerini de aktaran Yüksel, bu bilgileri "Yeşilyurt" ilçesinden derlemiştir (Yüksel, 1968). Ahmet Şentürk de Malatya'daki halk veterinerliği uygulamalarını "Malatya'da Hayvan Hastalıklarının Tedavisi" başlıklı yazısıyla anlatmıştır (Şentürk, 1975). Necip Altınışık da "Çukurören Köyü'nde Hayvancılık, Hastalıkları,

Yemekler, Giyim Kuşam" başlıklı yazısında hayvancılık hakkında bilgi vererek hayvan hastalıklarını ve tedavisini aktarmıştır (Altınışık, 1977). Mürsel Köse de "Kars'ta, Sığır Yaş ve Dişleri Üzerine" adlı yazısında hayvanların yaşlarına göre adlandırılmalarını ve sığırların dişleriyle ilgili bazı deyim ve hastalıkları aktarmıştır (Köse, 1964). Mustafa Açа'nın "Doğu Karadeniz Hayvancıları ve Çobanlarının Geleneksel Veterinerlik Uygulamalarına Dönük Tespit ve Değerlendirmeler" başlıklı makalesini de bu noktada anmak gerekmektedir. Açа, makalesinde rahatsızlığın tedavisinde başvurulan "tümüyle akılcı yöntemleri" ve nazar merkezli olan "tümüyle büyülük", "büyülük akılcı katışık işlemleri" ayrı ayrı aktarmış ve değerlendirmiştir (Açа, 2018f).

Hayvancılığın temsil mekânı olan yaylalar pek çok çalışmaya konu olmuştur. Nitekim günümüzde Anadolu coğrafyasında yaylak-kışlak hayatının da aktif olması, bu çalışmaların sayısının çok olmasına vesile olmuştur. Yaylalarda yapılan faaliyetler, yayla şenlikleri, yayla göçleri gibi meseleler, araştırmacılar tarafından işlenmiştir. Mustafa Koç, "Cire'de Yayla Göçümü" başlıklı yazısında Cire'de yaylaya göçmeden önce köyde yapılan hazırlıkları, yayla göçü sırasında söylenen bir türküyü, yaylaya çıkınca obanın ve ağılın nasıl kurulduğunu, hayvanların nasıl otlatıldığını, yaylada yağ ve yoğurt gibi süt ürünlerinin yapımını, hayvancılıkla alakalı birkaç sözlü edebiyat ürününü aktarmıştır (Koç, 1952). Gülali Aydınoğlu da 1971 yılında yayımladığı yazısında, Posof'un yaylalarında yapılan ve bir festival havasında geçen "Posof Seyran Şenliği"ni tanıtmıştır (Aydınoğlu, 1971). Hasan Erata da Trabzon yaylalarında bir şenlik gibi geçen otçu göçünü "Vakfıkebir'de 'Otçu Haftası'" başlıklı yazısıyla ele almış ve göç sırasında yapılanları aktarmıştır (Erata, 1975).

Yaylacılık faaliyetleri halkbilimcilerin yanında coğrafyacıların ve turizmcilerin de çalışmalarına konu olmaktadır. 2019 yılında yaylacılık faaliyetlerinin hâlâ canlı olarak yapıldığı Giresun ilinde "Uluslararası Yaylacılık ve Yayla Kültürü Sempozyumu" düzenlenmiştir. Bu sempozyumda sunulan bildirilerde yaylacılık; turizm, kültür, ekonomik gibi farklı boyutlarıyla incelenmiştir.[1] Söz konusu sempozyumda sunulan "Yayla Kültüründe Kadın İşi – Erkek İşi Algısı Üzerine Bir Çalışma: Aşağı Çağrankaya Yaylası Örneği" başlıklı bildiriyi meslek folkloru kapsamında değerlendirilebilecek bir çalışma olduğu için burada anmak gerekmektedir. Yaylada yapılan işler çoğunlukla hayvancılıkla alakalı işlerdir. Bildiride de ahır işleri, süt ürünleriyle alakalı işler, çobanlık, oduna gitme,

[1] Sempozyumda sunulan bildiriler hakkında detaylı bilgi için bk.: (Cin & Kuruca, 2019),

ineğin boğaya götürülmesi gibi görevlerin hangi cinsiyet tarafından yapıldığı ortaya koyulmuştur (Haznedaroğlu& Karagöz, 2019).

Hayvancıların ve çobanların meslek folkloruna dair yapılan müstakil çalışmaların sayısı oldukça azdır. Mustafa Açа'nın da belirttiği gibi Türkiye'de mesleklerden söz eden ve meslek gruplarına dönük unsurlara değinen ilk çalışmalar kültür tarihi bağlamlı araştırmalardır (Açа, 2015, s. 121). Bu bağlamda zikredebileceğimiz ilk isim, Bahaeddin Ögel'dir. Ögel, "Türk Kültür Tarihine Giriş" serisinin 1. cildinde Göktüklerden Osmanlılara kadar Türklerde köy ve şehir hayatından bahsetmiş ve Türklerin hayvancılığa dair bilgilerini de aktarmıştır (Ögel, 1978). Önemli bir kültür tarihçisi olan İbrahim Kafesoğlu da "Türk Millî Kültürü" adlı eserinde Türklerin iktisadî hayatından bahsederken bozkır Türk ekonomisinin esasını çobanlığın ve hayvan besleyiciliğinin teşkil ettiğini söyler (Kafesoğlu, 2011, s. 304). Bunların dışında etnografya çalışmalarında da araştırma konumuz olan arıcılık, hayvancılık ve hayvancılığa bağlı bir meslek olan çobanlık gibi meslekler etrafında şekillenen kültür unsurlarına değinildiğini söyleyebiliriz. Ancak hayvancılık ve çobanlık üzerine müstakil çalışmalar yok değildir. Emine Gürsoy Naskali'nin editörlüğünde 2011 yılında yayımlanan "Çoban Kitabı" bu bağlamda zikredilmesi gereken bir kaynak olup çalışma 11 ana başlıktan oluşmaktadır. Çoban kültürüne dair önemli bilgiler yer alan bu çalışmada çoban müziği, çoban köpekleri, çobanlıkla bağlantılı olan merasimler, çobanların hayat hikâyeleri, çoban kıyafetleri; mitolojide, efsanelerde seyahatnamelerde çoban gibi konular işlenmiştir (Gürsoy Naskali, 2011). Kitapta yer alan "Maçka (Trabzon) Akarsu Köyünde Hayvan Besiciliği ve Yayla Geleneği", "Eskişehir'de Çobanlık", "Afyonkarahisar İlinde Çobanlık Kültürü", "Sivas'ta Çobanlık" başlıklı çalışmalar doğrudan meslek folkloru çalışmaları olarak değerlendirilebilecek çalışmalardır. "Maçka (Trabzon) Akarsu Köyünde Hayvan Besiciliği ve Yayla Geleneği" adlı makalede öncelikle söz konusu köylerde hayvancılığın mevcut durumu hakkında bilgiler verilmiş ardından da yaylaya çıkarken hayvanların süslenmeleri, yaylada ne kadar süre kalındığına da değinilmiştir. Yaylada hastalanıp şişen hayvanlara ne yapıldığı, ineklere ve çoban köpeklerine verilen adlar, inekler için söylenen okşamalardan birkaçı, köylerde hangi hayvanlar için çoban tutulduğu verilmiş ve güncel hayvan sayıları aktarılmıştır. (Baykasoğlu, 2011). Aynı kitapta yer alan "Eskişehir'de Çobanlık" başlıklı yazıda da çobanlık mesleğinin doğuşundan, çoban sözcüğünden, Eskişehir'e özgü olan Akbaş çoban köpeklerinin özelliklerden, çoban takvimi ve bu takvime bağlı törenlerden, halk veterinerliğinden, kurt ağzı bağlama yöntemlerinden, enlemelerden bahsedilmiştir. Sonuçta da köklü bir meslek olan çobanlığın önemi belirtilerek

eğitimi üzerine önerilerde bulunulmuştur (İleri, 2011). Satı Kumartaşlıoğlu tarafından kaleme alınan "Afyonkarahisar İlinde Çobanlık Kültürü" başlıklı çalışma da meslek folkloru kapsamında değerlendirilmesi gereken bir diğer makaledir. Bu çalışma; hayvan sayıları, cinsleri ve barınakları, çobanların yaylıma çıkmaları ve çıkma zamanları, yaylada konumlanmaları, hayvanların üreme dönemlerinde yapılanlar ve yaşlarına göre adlandırılmaları, hayvan sağım usulü ve hayvanların süt verimleri, hayvan kırkımı, satım öncesi hayvan boyama, çobanların kullandığı araç- gereçler, halk veterinerliği uygulamaları konularını bünyesinde barındıran kapsamlı bir makaledir (Kumartaşlıoğlu, 2011). Kitapta yer alan "Sivas'ta Çobanlık" başlıklı makalede de çoban hakkından, süt hukukundan, sürünün yıkanması ve kırkımından, çoban giysileri ve bakraç gibi kullandığı malzemelerden, çoban yiyeceklerinden, koç katımı ve saya gibi çobanla doğrudan bağlantılı törenlerden, hayvanların adlarından ve Sivas'taki çoban efsanelerinden bahsedilmiştir (Üçer, 2011).

Ahmet Semih Tulay tarafından kaleme alınan "İlkçağlardan Günümüze Çoban Kültürü Cilt 1 Sözlük" ve "İlkçağlardan Günümüze Çoban Kültürü Cilt II. Atasözleri ve Deyimler" adlı çalışmalar da çoban kültürü adına zikredilmesi gereken çalışmalardır. Kitabın birinci cildinde çobanlık ve çobanlar tarafından güdülen hayvanlarla ve hayvancılıkla ilgili sözcükler aktarılmıştır. Çalışmada kelimelerin kökeni, kullanıldığı bölgeler ve anlamları verilmiştir (Tulay, 2014a). "İlkçağlardan Günümüze Çoban Kültürü Cilt II. Atasözleri ve Deyimler" başlıklı çalışmada da yazar; aba, ağıl, kağnı, kaval, kaz, kepenek, tosun, yem gibi çobanlıkla doğrudan bağlantılı sözcüklerle alakalı atasözlerini aktarmıştır. Atasözleri ve deyimlerin hangi topluma ait oldukları parantez içinde belirtmiştir (Tulay, 2014b).

Şerife Seher Erol Çalışkan ve Turgay Kabak tarafından hazırlanan "Hayvancılık Etrafında Gelişen Silifke Yöresi Dokuma Kültürü" başlıklı çalışmada dokumacılık kültürü meslek folkloru bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışmada Silifke yöresi Yörük-Türkmenlerinin hayvanlardan elde edilen yün ve kıllarla ürettikleri dokumaların dokuma yöntemleri, malzemeleri, çeşitleri; dokumaların üretim bağlamı ve işlevsel özellikleri, değişen ekonomik durumun dokumalara etkileri ortaya koyulmuştur. Ekonomisi hayvancılığa bağlı olan bölgede hayvancılığın ve tarımın mevcut durumu hakkında da bilgiler verilmiştir (Erol Çalışkan& Kabak, 2019).

Mustafa Aça tarafından kaleme alınan "Dağların Efendileri Doğu Karadeniz Hayvancılık ve Çoban Kültürü" başlıklı kitap da meslek folkloru bağlamında zikredilmesi gereken bir çalışmadır. Üç bölümden oluşan çalışmada söz konusu mesleklerin icra ortamları

verilmiş, yaylacılık süreçleri detaylıca aktarılmış ardından "Meslekî Bilgi, Algı ve Yaşam" başlıklı bölümde meslekî bilginin edinilmesi ve aktarımı, çobanların mekân algısı, hayvan barınakları, hayvansal gıdalar üzerinde durulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde çobanların meslek folkloru ayrıntılı bir şekilde aktarılıp incelenmiştir (Açа, 2018a).

Yukarıda aktarılan çalışmalardan da anlaşılacağı üzere hayvancıların ve çobanların meslek folkloruna dair müstakil pek fazla yayın bulunmamaktadır. Müstakil yayınlar gibi meslek folkloru üzerine yapılan tezlerin sayısı da fazla değildir. Ahmet Sarpkaya tarafından hazırlanan "Tarım ve Hayvancılık Etrafında Gelişen Folklor Pratikleri Osmaniye Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinde, Osmaniye'de tarım ve hayvancılık etrafında oluşan folklor pratiklerinin sahada görünümü, yapılışı; tarım ve hayvancılık etrafında oluşan çocuk oyunları, tarım ve hayvancılık etrafında oluşan düğün gelenekleri aktarılmıştır (Sarpkaya, 2011). Bağdagül Bulut tarafından hazırlanan "Türk Halk Kültüründe Çoban" başlıklı yüksek lisans tezinde de çoban kavramı, atasözleri ve deyimlerde çoban sözünün kullanımı, çoban köpeği, çobanların kullandığı eşyalar; Türklerde at, koyun ve diğer hayvanların çobanlığı ve statüleri aktarılmıştır. Ardından çobanın işlevleri, çoban takvimi, çoban bayramı gibi çoban ritüelleri verilmiş son olarak da mit, masal, destan, efsane, halk hikâyesi ve âşıkların şiirlerinde çoban verilerek incelenmiştir (Bulut, 2014). Vedat Çoban tarafından hazırlanan "Türk Halk Kültüründe Çobanlık" başlıklı yüksek lisans tezinin girişinde Türk kültüründe çobanlığın önemi üzerinde durulmuş ve aynı bölümde meslek folkloru kapsamında değerlendirilecek "çoban türleri" ve "çoban hakkı" meselelerini ele alınmıştır. Ardından çobanın kullandığı araç-gereçleri ve yardımcıları verilmiş ve çalışmanın "Çobanlığın Tinsel Kökenine Dair: Peygamberler" başlığı altında da Hz. Muhammed'in Hz. Musa'nın çobanlık yapması; Hz. Yunus'u balığın karnından çıktıktan sonra ilk defa bir çobanın görmesi meselelerini aktarılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde "Türk Halk Edebiyatı Metinlerinde Çobanlık", üçüncü bölümde de "Halk İnanışlarında Çoban" verilmiştir (Çoban, 2015). "Çoban Folkloru" başlığını taşıyan bir tez, Mevlüt Cihan Eroğlu tarafından kaleme alınmıştır. "Nevşehir Çoban Folkloru" başlıklı bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır ve çalışmanın birinci bölümünde çoban yemekleri, çoban giysileri, çoban etnobotaniği gibi konular ele alınmış ikinci bölümde "Çobanlıkla İlgili Halk Edebiyatı Ürünleri" aktarılmış, üçüncü bölümde de çobanlığın eğitim ve icra boyutu, otlatma teknikleri, süt sağımı, koyun kırkımı gibi çobanlığın icrasına dönük unsurlar verilmiştir (Eroğlu, 2019). Ancak hayvancıların ve arıcıların meslek folkloruna dair bir çalışma kaleme alınmamıştır.

Çalışmamızın kapsamına giren bir diğer meslek de arıcılıktır. İnsanlığın çok eski çağlardan beri arıcılıkla uğraştığı bilinen bir gerçektir. Türklerin ne zamandan beri arıcılıkla meşgul olduğuysa bilinmemektedir. Tryjarski, 1970 yılında kaleme aldığı "Türklerde Arıcılık Tarihsel ve Dilbilimsel Bir Kanıt" başlıklı makalesinde Türk halklarının göçebeliği, hayvancılıkla uğraşları ve yiyecek hazırlama yöntemlerinin arıcılığın tam tersi olduğunu ve bu nedenle arıcılığı imkânsız hâle getirdiğini ifade ettikten sonra diğer bölgelerden ithal edilen veya vahşi arılar tarafından üretilen balın tüketiminin mümkün olduğunu, özellikle de ilkel inançların ya da dinî emirlerin Türklere bal tüketmeyi yasaklamadığının göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmiştir (Tryjarski, 2016). Türklerin balla tanışması arıcılık faaliyetlerine başlamalarından önceye dayandığı düşünülse de yerleşik hayata bağlı bir üretim tarzı olması nedeniyle arıcılığın Türklerde daha sonraları yapılmaya başladığını söylenebilir (Dinç, 2013, s. 1151). Yerleşik hayatla bağlantılı olan bu meslekle ilgili çalışmalarda da arıcılık genellikle teknik boyutuyla ele alınmış, meslek folkloru çerçevesinde detaylıca incelenmemiştir.

Türklerde arıcılık kültürü hakkında bilgi veren ilk kaynaklardan biri Burhan Oğuz'un "Türkiye Halkının Kültür Kökenleri" başlıklı eserinin birinci cildidir. Beslenme teknikleri üzerine olan bu ciltte XVI. yüzyılda Bayburt'ta arıcılık yapıldığı kanıtlarla gösterilmiş, 1540 tarihli Diyarbekir Kanunnamesi'ne göre de Bilecik ve Gaziantep'te "resm-i kovan" adı ile yılda bir kovan için iki akçe vergi alınmakta olduğu aktarılmıştır. Eserde arıcılıkla ilgili terimler yöre belirtilere verilmiş olup kovanların türleri, üretimi hakkında bilgi verilmiştir. Arıcılık teknikleri, arıcıların bal sağım, oğul verme gibi dönemleri aktarılmış balın Türk toplumunca değerini belirten atasözleri aktarılarak bölüm tamamlanmıştır (Oğuz; 1976, s. 523-533). Bahaeddin Ögel, "Türk Kültür Tarihine Giriş"in 2. cildinin bir bölümünde "Türklerde Arıcılık" üzerinde durmuştur. Bu başlığın altında bal arılarının çeşitleri, bal sözü, Çin arıcılığının Türklere etkileri, bal çeşitleri ve ilaçlarda kullanılan ballar, arı kovanları, bal sağma, bal sağım aletleri, ballı yiyecek ve içecekler üzerine durulmuştur (Ögel, 2000, s. 427-447). Ali Rıza Yalgın, 1958 yılında kaleme aldığı "Hayvancılık" başlıklı yazısında "Karacalar Köyünde Arı Çalışmaları" başlığı açmış bu bölümde kısaca arı hastalıkları, kovan hazırlığı, arıların bakımı ve oğul vermesi meselesine değinmiştir (Yalgın, 1958, s. 87-106).

Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun'un editörlüğünde çıkan Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi'nin birinci sayısı "Kültürümüzde Arıcılık" temasıyla

hazırlanmıştır. 13 makale barındıran bu sayıda arıcılık monografileri, Antik Anadolu'da bal, arı sembolü, edebiyatımızda arı konulu makaleler bulunmaktadır. Bu sayıda "Güroluk Köyünde Karakovan Arıcılığı ve Terimleri" üzerine bir makale yayımlayan Mustafa Karataş, araştırmasında Türklerde arıcılık ve Türkiye'de arıcılık üzerine durduktan sonra Güroluk köyünün konumu ve bu köyde arıcılık üzerine durmuş ve köydeki arıcılık terimlerini listelemiştir (Karataş, 2011). Aynı sayıda Necat Çetin tarafından kaleme alınan "Torbalı, Arıtaş Köyünde Arıcılık" başlıklı makalede de Arıtaş köyünün konumu ve ekonomisinden, köyü oluşturan ailelerden bahsedilmiş ardından da köyde kullanılan kovan tiplerinden ve yapımından, bal sağımından bahsedilmiştir. Bu çalışmanın sonunda da Torbalı'da kullanılan arıcılık terimleri verilmiştir (Çetin, 2011). Aynı sayıda Fatma Pekşen tarafından kaleme alınan "Divriği Kültüründe Arı ve Bal" başlıklı makalede de Divriği mutfağında ballı yiyecek ve içecekler, balın şifa kaynağı olarak kullanımı, arı ve balla ilgili inanışlar; bal ve arı ile ilgili atasözleri, maniler ve bilmeceler aktarılmıştır (Pekşen, 2011). Mustafa Dinç tarafından kaleme alınan "Anadolu Sahasında Arıcılık ve Bal Üretimi Çerçevesinde Gelişen İnanç ve Gelenekler Konusunda Bir İnceleme" başlıklı makalede de konuyla ilgili sosyalbilimsel çalışmalar tanıtılmış, ardından da kutsal metinlerden yola çıkarak bala atfedilen kutsallıktan bahsedilmiştir. Dinç, bütün bunlardan sonra yazılı ve sözlü kaynaklardan faydalanarak arıcılıkla ilgili folklorik bulguları aktarmıştır (Dinç, 2013).

Meslek folkloru kavramıyla genel olarak geleneksel el işçiliğine dayalı zanaatlar düşünüldüğünden hayvancıların ve arıcıların meslek folkloru pek fazla çalışılmadığı, yukarıda verilen araştırmaların sınırlılığından da anlaşılmaktadır. Dergilerde daha ziyade çobanların ve hayvancıların inanışları, törenleri ele alınmıştır. TFA, Türk Etnografya Dergisi gibi dergilerde hayvancıların ve çobanların kültürüne dair ilk derlemeler yansıtılmıştır. Hâlen yayımlanmakta olan dergilerde, çobanlık ve hayvancılık üzerine yapılan ve meslek folkloru kapsamında değerlendirilebilecek yeni çalışmalar yayımlanmaya başladığı da görülmektedir. Ancak yine hayvancılığın ve arıcılığın "pazar boyutu" göz önünde bulundurulmamış ve bu halkın meslekler etrafında geliştirdiği kültür detaylıca işlenmemiştir. Özellikle Türkiye coğrafyasında arıcıların meslek folkloruna dair çalışma yapılmadığı dikkat çeken bir diğer husus olmuştur.

BÖLÜM III: YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada Ardahan'daki geleneksel mesleklere dair kültürel malzemeyi toplayabilmek için saha taraması modeli uygulanmıştır. 5.661 km²' lik bir sahada zengin bir örneklem çeşitliliği üzerinde gerçekleştirilen bu araştırmada sözlü kaynaklarla görüşülmüştür. Bunun yanı sıra ülkemizdeki meslek folkloru üzerine yapılan çalışmalar literatür taramasıyla gözden geçirilmiştir.

3.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin toplanması yazılı ve sözlü kaynaklar üzerinden yapılmıştır. Sözlü kaynaklardan veri toplama işlemi, görüşme ve gözlem teknikleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Sözlü veriler kaydedilirken ses kayıt cihazı, video kayıt cihazı ve fotoğraf makinesi kullanılmıştır.

3.3. Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin toplanmasında şu yol izlenmiştir:

Derleme çalışmalarından önce meslek folkloru ile ilgili yazılı kaynaklar taranmış, araştırma sahası ile ilgili kaynaklar incelenmiştir. Bu süreçte Anadolu'da Ardahan dışındaki hayvancılar ve arıcılar üzerine yapılan folklor çalışmaları da taranarak elde edilen veriler sistematik olarak kaydedilmiştir.

Verilerin toplanmasında bölge hayvancıların ve arıcılarının aktiviteleri takip edilmiştir. 2018 yılının Haziran ve Temmuz aylarında hayvancı halk yaylaya çıktığı zaman yaylacılık süreçleriyle ilgili derlemeler yapılmıştır. Bu aşamada peynircilik etrafında gelişen kültüre dair veriler gözlem ve görüşme yoluyla toplanmıştır. Çobanlar bu dönemde yaylalarda bulundukları için onlar ile yüz yüze görüşmeler de bu dönemde yapılmıştır. Temmuz ayının sonundan ağustos ayının ortalarına kadarki süreç hayvancı halk için "biçim zamanı" olduğu için bu süreçte tarımla ilgili veriler bu dönemde toplanmıştır. Aynı zamanda arıcılarla yüz yüze görüşmeler yine bu dönemde yapılmıştır. Eylül ayında "Ulusal Kültür ve Bal Festivali"ne katılım sağlanmış ve festival verileri toplanmıştır. Ekim ayının sonundan kasım ayının ortalarına kadar da kazların kesim zamanı olduğu için kaz etrafında oluşturulan kültürle ilgili derlemeler yapılmıştır. Derleme aşamasından sonra deşifre aşamasına

geçilmiş, metinlerle oynamadan ve ağız özellikleri korunarak sözlü ortam aynen yazıya aktarılmıştır.

Araştırmada internet kaynaklarından faydalanılmıştır. Günümüze yapılamayan ya da tarafımızca katılım sağlanamayan festivaller için internet ortamına yüklenmiş videolara başvurulmuştur. Bunun dışında meslekî birliklerle ilgili verilere de bu birliklerin resmî sitelerinden ulaşılmıştır.

3.4. Çözümleme

Aralık 2018'den sonra sahada sözlü kaynaklardan toplanan veriler deşifre edilerek metinler tasnif edilmiştir. Sonrasında ise mülâkat ya da gözlem yoluyla elde edilen bulgular değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu aşamada metin ve bağlam merkezli halk bilimi kuramları esas alınarak veriler incelenmiştir.

BÖLÜM IV: BULGULAR

4.1. Ardahan Coğrafyası, Ekonomisi ve Etnik Yapısı

Yaşadığı coğrafyaya göre şekillenen geleneksel insan, mesleğini belirlerken de yaşadığı coğrafyanın iklim koşullarını ve diğer coğrafî koşullarını göz önünde bulundurur. Aynı şekilde inançların ve etnik yapının da mesleklere yönelimde payı azımsanamayacak kadar fazladır. Araştırmanın konusu olan hayvancılık ve arıcılık gibi meslekler aslında Ardahan coğrafyasında yapılabilecek en mümkün işlerdir. Bu sebeple bu bölümde ilk olarak Ardahan coğrafyasından ve Ardahan'ın etnik yapısından bahsedilecek ardından yöredeki halk ekonomisi hakkında bilgi verilecektir.

4.1.1. Ardahan'ın coğrafî özellikleri

Ardahan, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve kısmen Doğu Karadeniz'de bulunan Gürcistan sınırında bulunan bir ildir. 1992 yılında Kars'tan ayrılarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. ili olarak kararlaştırılmıştır (URL-1). Gürcistan'a sınırı olması dolayısıyla "Serhat Şehri" olarak da anılan Ardahan, Türkiye'nin Kafkaslara açılan kapısıdır. Şehir, Kura Nehri havzası üzerine kurulmuştur. Göle, Çıldır, Hanak, Damal ve Posof olmak üzere beş ilçeden ve bir de il belediyesinden (Merkez) oluşan Ardahan'da 227 köy ve 39 mahalle bulunmaktadır. Yüksek bir plato olan Ardahan'ı; Göle, Ardahan, Çıldır ve Posof havzası olmak üzere dört havzaya ayırabiliriz.

Ardahan havzası; Damal, Hanak ve Ardahan Merkez'i içine alan, Yalnızçam Dağları'nın güneyinde bulunan tamamen tektonik kökenli bir havzadır (Yılmaz&Yılmaz, 2013, s. 422). Diğer havzalara nazaran daha düz olan Ardahan havzasının merkezine "Düz Ardahan" da denilmektedir. Osmanlı kaynaklarında bu bölge "Ardahan-ı Kebîr" olarak geçmektedir. Bu yaylanın merkezi "Karaca Ardahan" olarak da bilinen Kura Nehri'nin yanına inşa edilen Ardahan Kalesi'dir (Kırzıoğlu, 1953, s. 5). Havzanın yüzey sularını toplayan Kura Nehri'ne, yöre halkı "Kür Nehri" de demektedir. Kayınlıkdere ve Türkmen Deresi'nin Göle ilçesinde birleşmesinden doğan ve Aras Nehri ile birleşip Hazar Denizi'ne dökülen nehir; Göle, Merkez, Hanak ve Çıldır ilçelerinden geçmektedir. Nehrin oluşturduğu havzaya "Kura Nehri havzası" denmektedir. Kura Nehri'nin sulama ve enerji potansiyelinden faydalanmak için Çıldır'ın Kayabeyi köyü yakınlarında "Kayabeyi Barajı" kurulmuştur.

Ardahan havzası içerisinde bulunan Hanak ilçesi, "Meşe Ardahan" olarak da bilinmektedir. Meşe Ardahan, Posof'a bağlı bir bucakken 1958'de Kars'a bağlı bir ilçe olmuştur. Ardahan'ın Kars'tan ayrılmasıyla Ardahan'ın bir ilçesi hâline gelmiştir (Yılmaz S. , 2007, s. 57). Fahrettin Kırzoğlu'nun aktardığı bilgilere göre "Meşe Ardahan" denilen bölge, eskiden çam ormanlarıyla kaplı bir bölge iken bir orman hastalığından dolayı kuruyup çıplak kalmıştır (1953, s. 4-5). Batısında Cin Dağı bulunan Hanak'ın doğusunda Yelatan Dağı ve Oğuz Yaylaları yer almaktadır. Rakımı 1800 metre olan ilçenin içinden Hanak Çayı geçmektedir. Yaylacılık faaliyetleri yapılan Yalnızçam Sıradağları da Ardahan ovasının kuzeyinde yer almaktadır.

Ardahan havzası içinde değerlendirilecek bir başka ilçe de Damal'dır. Batısı Yalnızçam Dağları ile çevrili olan ilçenin kuzeyinde Ilgar Dağı Geçidi bulunmaktadır. Oburcak köyünden doğan ve Kura Nehri'nin sularına karışan Çikora Suyu ve Bağırsak Çayı da havzanın iki önemli su kaynağıdır.

Bünyesinde yalnızca Çıldır ilçesini barındıran Çıldır havzası, zengin bir çayırlık alandır. Bundan dolayıdır ki yöre halkı Çıldır için "çayırlık" ifadesini kullanmaktadır (Topaloğlu, 2006, s. 2). Çıldır havzası, yüksek bir plato içinde gelişmiş derin akarsu vadileri yanında Aktaş ve Çıldır Gölü'nün oluşturduğu derince göl çanakları ve bu göllere hâkim farklı yükseklikliklerde sırtlar, volkanik tepeler ve Çıldır ovasının meydana getirdiği düzlükler ile karakterize edilmektedir (Korkmaz, 2015, s. 8). Çıldır havzasında "Niyalashor" olarak adlandırılan bölge, yerel halkın "dere köyleri" olarak tanıttığı Baltalı, Sabaholdu, Akdarı, Akçil, Kenardere, Övündü, Kurtkale, Akkiraz, Dirsekkaya ve Ağıllı köylerini barındırmaktadır. Bu bölgeden "Niyalısıkhor" olarak bahseden Kırzıoğlu, burası için Çıldır'ın Kurtkala Nahiyesi'nden ibaret, araba işlemez derecede kırıklık dereboyları ile derin yataklı Kür çevresi tanımını yapmaktadır. Çoğu sınır ötesinde kalan bu dereler bölgesinin aşağı kesiminin merkezinin, şimdi Gürcistan'da kalan Varziya ve yukarı bölümün merkezinin de şimdiki ismi Övündü olan Vaşlop olduğunu da aktarmıştır (1953, s. 5). "Yukarı Niyalashor" denilen bölge, havzanın karakteristik yapısından farklı olarak meyve yetiştiriciliğine elverişlidir ve erik, vişne, armut gibi meyvelerin yetiştiriciliği yapılmaktadır.

Çıldır havzasında Van Gölü'nden sonra Doğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük ikinci gölü olan Çıldır Gölü bulunmaktadır. Gölü; Kındırga Çayı, Gölebakan Çayı, Gülyüzü Çayı, Taşköprü Çayı, Lavaşın Gölü'nden gelen yapay kanal, Göldalı Deresi, Çanaksu Deresi, Çıngıl Deresi beslemektedir (Ulutaş, 2011). Tatlı su gölü olan Çıldır Gölü, kış mevsiminde donmasına rağmen balıkçılık faaliyetlerine devam edilmektedir. Gölün doğusunda Akbaba

Dağı, batısında da Kısır Dağı yer almaktadır. Kısır Dağı, Ardahan'ın en yüksek noktalarındandır ve yaylacılık faaliyetleri için elverişli olan bu dağa yöre halkı "Kısırın Dağı" demektedir. Kısır Dağı dışında bölgede Keldağ ve Gökdağ bulunmaktadır ki bu dağlar da yörede yaylacılık faaliyetleri açısından önem arz etmektedir.

Çıldır Gölü'nün içinde Alparslan Adası olarak da bilinen Akçakale Adası yer almaktadır. Gölün üzerinde bir de Kuşadası bulunmaktadır. Kuşadası, Alparslan Adası'na nazaran daha korunaklı olduğu için başta martı olmak üzere, pelikan, karabatak ve leylek gibi kuşların barınak alanıdır (Topaloğlu, 2006, s. 1) Çıldır havzasında bulunan bir başka göl de bölge halkı tarafından Karsak Gölü ya da Aktaş Gölü olarak adlandırılan Kenarbel Gölü'dür. Kenarbel Gölü sodalı olduğu için uzun yıllar boyunca gölde balıkçılık yapılamayıp 2000 yılından sonra balıkçılık faaliyetleri yapılmaya başlamıştır. Çıldır havzasının bu iki önemli gölü haricinde Karaçay, Başköy Deresi ve Büyükdere önemli su kaynaklarıdır. Çıldır'ın kuzeybatısından da Kura Nehri geçmektedir.

Bölgedeki bir diğer havza olan Göle havzasına önceden "Küçük Ardahan" denilmekteydi ve Osmanlı kaynaklarında bu bölge "Ardahan-ı Sagîr" olarak geçmektedir. Merkezi Hasköy olan Hoçuvan Suyu Bölgesine "Küçük Göle", şimdi Göle olarak adlandırılan bölgeye de "Büyük Göle" denilmekte idi (Kırzıoğlu, 1953, s. 5) "Yağlı ot" bakımından yüksekliği zengin olan ilçeye yöre halkı "yeşil Göle" demektedir. Yer yer ormanlarla kaplı olan havzanın güneyinde Allahuekber Dağları bulunmaktadır.

Yukarıda tanıtılan havzalardan pek çok bakımdan farklı olan bir diğer havza da Posof havsasıdır. Posof havzasının yüz ölçümü diğer havzalara nazaran daha küçük olmakla beraber diğer üç havzadan pek çok yönde de farklılık göstermektedir. Etrafının dağlarla çevrili olması ve dağ eteklerinin ormanlarla kaplı olması, havzanın iklimini ve bitki örtüsünü farklı kılmaktadır. Posof'u inceleyen araştırmacılar, bu bölgenin arazi yapısını, iklimini ve kıvrılma yapısını Karadeniz Bölgesi'nin coğrafî özelliklerine benzetmektedirler (Zeyrek, 2004, s. 11). İçinde yalnızca bir uç ilçemiz olan Posof'u barındıran Posof havzasında Türk Gözü sınır kapısı bulunmaktadır. Başta Posof Çayı olmak üzere Karagöl, Balık Gölü, Ayaz Gölü, Davar Gölü, Sağrının Göllleri gibi pek çok gölcüğü bünyesinde barındıran havza, su kaynakları bakımından zengindir. Posof'un etrafını, Cin Dağı, Arsıyan Dağı, Göze Dağı ve Ilgar Dağı, Şabanıbel Dağı çevrelemiştir.

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan Ardahan ilinin iklim özellikleri havzalar arası değişkenlik gösterse de genel ifadelerle şunlar söylenebilir:

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde "Karasal Termik Rejim" olarak tanımlanan, yüksek yıllık sıcaklık farklılıkları ve bunun sonucunda ara mevsimlerin pek hissedilemediği, sıcak ve soğuk mevsimler arasında büyük sıcaklık farklılıkların görülmediği bir iklim yaşanmaktadır. (Topaloğlu, 2006, s. 6). Yüksek bir plato olan Ardahan'da karasal iklim görülmekte dolayısıyla kışlar sert ve soğuk geçmektedir. Kışın kar şeklinde, yılın diğer mevsimlerde de yağmur şeklinde olmak üzere her mevsimde yağış görülen ilde yağışlar çayırların çabuk yeşermesine neden olmaktadır. Ardahan'da nisan- mayıs aylarında karlar erimekte ve sıcaklık yükselmeye başlamaktadır. Sıcaklığın yükselmesiyle haziran temmuz aylarında Ardahan genelinde yaylacılık faaliyetleri başlamaktadır.

Çayır bitki örtüsünün hâkim olduğu bölgede Yalnızçam Ormanları ve Posof Ormanları bulunmakta ve bu ormanları büyük oranda sarıçam cinsi ağaçlar oluşturmaktadır. Geniş çayırlar ve meralardan oluşan Ardahan'da bu meralar ve çayırlar hayvancılık faaliyetleri için kullanılmaktadır.

4.1.2. Ardahan'ın etnik yapısı

İnsanların her türlü yapıp etmelerini karşılayan kültür kavramının dinî ve etnik kimlikten bağımsız düşünülmesi beklenemez. Ardahan yöresinde hayvancılık ve arıcılık mesleklerini icra eden kişilerin bir kültür ve edebiyat oluşturduğunu gözler önüne seren bu çalışma, pek çok etnik kimliğin ortaklaşa ya da etnik grupların kendi içlerinde ürettikleri halkbilimi malzemelerini içermektedir. Bu sebeple bu bölümde Ardahan yöresinde yukarıda zikredilen meslekleri icra eden kişilerin oluşturduğu etnik mozaik gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

1992'de Kars'tan ayrılıp bir il kimliği kazanan Ardahan, Türkiye'nin Kafkaslara açılan kapısı olup tarih boyunca pek çok kavmi bünyesinde barındırmıştır. Bugün de Ardahan topraklarında birçok etnik kimlik harmanlanmıştır. Yerliler, Türkmenler, Kürtler, Terekemeler, Zazalar günümüz Ardahan'ında yaşayan etnik gruplardır ve Ardahan'ın hemen her ilçesinde bu etnik grupların en az ikisi beraberce yaşamaktadır.

Ercilasun, bölgede "Yerli" olarak adlandırılan Türk boyunun yöreye 12. yüzyılda gelen Hristiyan Kıpçak boylarının torunları olduğunu ileri sürmektedir. Çeşitli tarihî ve siyasî sebepler sonucunda bölgeye kitleler halinde gelen Hazar ve Sabir Türkleri ile Oğuz Türklerini de içlerinde eriten bu Kıpçak Türkleri, 1625'te Müslümanlığı kabul ettikten sonra Oğuz topluluklarıyla kaynaşmışlardır (1983, s. 32-33). Sünni olan Yerliler, topluluk halinde Damal hariç bütün ilçelerinde yaşamaktadırlar.

Bölgede uzun yıllardır yaşayan diğer etnik grup "Terekeme" olarak da adlandırılan Karapapak Türkleridir. Karapapak adı, ilk defa 1599 yılında Buhara Hanlığı belgelerinde karşımıza çıkmaktadır (Kemaloğlu, 2012, s. 4). Bu kavram, Orta Çağ Rus vakayinamelerinde de "Çornıye Klobuki" olarak yani "kara şapkalılar" olarak geçmektedir (Yılmaz S. , 2007, s. 7). Kara kalpak taktıkları için çevre halklar tarafından "Karapapak" olarak adlandırılan bu halka, "Terekeme" de denmektedir. Türkmen sözcüğünün Arapça çoğulu olan "Terâkime" nin değişime uğrayıp "Terekeme"ye dönüşmesiyle oluşan bu sözcük, Ardahan yöresinde daha çok tercih edilmektedir. Kırzıoğlu, 1948 yılında kaleme aldığı "Çıldır Köyleri Seyahat Notları"nda Karapapaklar'ın Yerlilere "Çinçavat", Yerlilerin de Karapapaklara "İmir" dediklerini aktarmıştır (2011, s. 24). Bugün Terekemeler, Yerlilere "Çinçavat" demeye devam etmektedir ancak "Eymir" sözcüğünü andıran "İmir" sözcüğünün kullanımına rastlanılamamıştır.

Mehmet Kıldıroğlu, bölge Terekemelerinin geldikleri Gürcistan coğrafyasında Borçalı, Baydar, Berde gibi yerleşim yerlerinde Oğuzların bir boyu olan "Eymür" adını çağrıştıran İmeri, İmerhevi, İmirasani, İmir gibi pek çok yer adı olduğunu belirttikten sonra Gerdizi'nin Terekemeleri Kıpçaklarla ilişkilendirdiğini ve Kıpçakları oluşturan yedi boydan ikisinin İmi ve İmir olduğunu ileri sürdüğünü aktarmıştır. Kıldıroğlu'na göre Oğuzların Eymür Boyu Kıpçakların içine de girmiştir. Adı geçen yer adları da Kıpçaklar vasıtasıyla Gürcistan coğrafyasına taşınmıştır (2018, s. 421). Yaşar Kalafat ise Karapapakların Karakalpak Türkleri ile karıştırıldığını, Karapapakların Oğuz Türklerinden, Karakalpakların Kıpçak Türklerinden olduğunu savunmaktadır (2005, s. 58). Uzun yıllar boyunca Kıpçak ya da Oğuz olduğu tartışılan Terekemelerin, Kıpçak-Oğuz kaynaşması olduğu, bugün araştırmacıların ortak kanaatidir (Çiftçi, 2015, s. 34). Bölge Terekemeleri Sünni olup Çıldır'ın köylerinde yoğun olarak yaşamaktadırlar. Borçalı'da yaşayan Karapapak Türklerinin çoğu, 1828 yılında Türkmençay Anlaşması sonucunda Ardahan Çıldır'a göç etmişlerdir (Kemaloğlu, 2012, s. 60). Çıldır'ın Akçakale, Akçil, Aşağıcanbaz, Başköy, Damlıca, Eskibeyrehatun, Eşmepınar, Gölbelen, Gölebakan, Güvenocak, Kenarbel, Meryemköy, Sabaholdu, Saymalı, Sazlısu, Semiha Şakir, Taşdeğirmen, Yukarıcanbaz köyleri ve Çıldır'a bağlı mahalleler kendilerini Terekeme olarak tanıtmaktadırlar. Kemaloğlu, Ardahan'a ikinci Terekeme göçünün 1921 yılında olduğunu belirtmiştir (2012, s. 60). İkinci göç dalgasıyla Göle'ye

gelen Terekemeler; Göle'nin Yiğit Konağı, Çullu, Eskidemirkapı, Yenidemirkapı, Uğurtaşı köylerine yerleşmişlerdir.[2] Merkez, Damal ve Posof'ta Terekeme köyü bulunmamaktadır.

Bölgedeki bir diğer etnik grup ise Hanak ve Damal'da yaşayan yöre halkı tarafından "Acem" olarak adlandırılan Alevi Türkmenleridir. Yaşar Kalafat, bu etnik grubun "Dadali Türkmenleri" olduğunu ileri sürdükten sonra "Dadali" sözcüğünü bir dedeye mensup olan anlamındaki "dedeli" sözcüğüne dayandırır ve Türkmenlerin birbirine aynı topluluğa mensup olduğunu belirtmek için "dadam" diye seslendiklerini de aktarır (2006a, s. 92). Bu bölgeye yerleşen Türkmenlerin, Akkoyunluların "Boz-Ulus" adlı Türkmen Uruğu'nun "Maraş-Türkmanı" da denilen "Dulkadırlı" boyundan gelmekte olduğunu ileri sürenler vardır (Erdoğan & Demir, 2011, s. 197). Ercilasun da bölge Türkmenlerinin "Maraş Altı" denilen Gaziantep ile Kahramanmaraş arasında kalan ve Gaziantep'in kuzeydoğusunda yer alan Rum-kale bölgesinden getirilerek Hanak ve Damal bölgesine yerleştirildiği görüşünü destekleyenlerdendir (1983, s. 40). Damal'ın İkizdere köyü hariç bütün köyleri ve Hanak'ın Çat, Çavdarlı, Çiçeklidağ, Çimliçayır, Güneşgören, İncedere, Koyunpınar ve Serinkuyu, Alevi inançlı Dadali Türkmenlerinin köyleridir. Göle'ye bağlı Gülistan, Kalecik ve Yeniköy de Alevi inançlı Türkmen köyleridir.

Bölgedeki bir diğer etnik grup olan Kürtler, Göle'de ağırlıklı olmakla birlikte Posof'ta, Hanak'ta ve Merkez'de yaşamaktadırlar. Kırzıoğlu, Kür boyuna yerleştirilen Kürtlerin menşeinin Sakalardan ve Oğuzların Üç-Ok kolundan geldiğini ileri sürmüştür (1961, s. 366). Ardahan ilinde Alevi inançlı Kürt köyü bulunmamaktadır. Ardahan'da bulunan tek Zaza köyü, Göle'ye bağlı Kundık köyüdür.

4.1.3. Ardahan'da halk ekonomisi

Halk ekonomisi, Erman Artun tarafından şöyle tanımlanmıştır:

> Halkın geçim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturduğu, geleneksel yollardan edindiği, dış kültürlerden esinlendiği ya da özümsediği üretim ve tüketim alışkanlıkları, davranışları ve bu süreçte kullandığı geleneksel yol, yöntem, araç ve gereçlerin tümünü derleyip değerlendirmeyi amaçlayan halk bilimi inceleme koluna "halk ekonomisi" adı verilmektedir (2014, s. 231-232).

[2] Çıldır ve çevresinin etnososyal yapısı hakkında ayrıntılı bigi için bk.: (Kalafat, Çıldır ve Yakın Çevresinin Etnososyal Yapısı ve Türk Halk İnanmalarında Sudan Çıkan Atlar, 2012)

Ardahan yöresinde halk, geçimini sağlamak amacıyla geleneksel yöntemlerle hayvancılık ve arıcılık yapmaktadır. Bu meslekler, yöre halkının üretim ve tüketim alışkanlıklarını etkilemektedir.

İklimi tarıma elverişli olmayan ilde sanayileşme faaliyetlerinin az olması ve nüfusun çoğunun köylerde yaşaması, Ardahan'ın en temel geçim kaynağının hayvancılık olmasının sebeplerindendir. Zengin çayırlık alanları olan Ardahan ilinde geleneksel yöntemlerle ağırlıklı olarak büyükbaş hayvancılık yapılmakla beraber küçükbaş hayvancılık, kümes hayvancılığı, arıcılık ve göl balıkçılığı da yapılmaktadır. Tarım bu bölgede bir amaç değil, hayvancılık için araçtır.

Ardahan'da yaşayan halk, verimli bir toprak çeşidi olan kara topraklar üzerinde yaşasa da tarıma uygun olmayan iklim koşulları nedeniyle bu toprakları fiğ, korunga, arpa gibi hayvanların besleneceği ürünleri elde etmek için kullanır. Geleneksel olarak sığır yetiştiriciliği yapılan ilde, yavru hayvanlar eğer dişi ise süt ineği olması için elde tutulurken erkek yavrular besi yapılmakta ve kesim için satılmaktadır. Çoğunlukla ahırları besi hayvancılığına uygun olmayan yöre halkı mera hayvancılığına yönelmiştir ancak bunun tek sebebi ahırların uygun olmaması da değildir. Hayvanların ilkbahar ve yaz aylarında geniş otlaklardan faydalanması da mera hayvancılığını daha kârlı kılmakta ve yöre halkının mera hayvancılığını tercih etmesine sebep olmaktadır.

Büyükbaş hayvancılığın yanı sıra yörede uzun yıllar küçükbaş hayvancılık da yapılmıştır ancak günümüzde geçmişe nazaran bu yoğunluk azalmıştır. Yörede yaşayan Terekemeler geçmişte koyunculuk ile ünlü iken günümüzde çoğunlukla büyükbaş hayvancılık yapmaktadırlar. Bu durum bile küçükbaş hayvancılığın ne kadar geri planda kaldığını göstermektedir. Bunda koyunun bakımının büyükbaşa göre daha zahmetli olması, küçükbaş hayvanlara çobanlık yapacak kişilerin artık kalmaması, koyunun fazla otlanması ve buna rağmen büyükbaş hayvancılık kadar kâr getirmemesi gibi sebepler etkili olmuştur. Bugün yörede küçükbaş hayvan sayısı, büyükbaş hayvan sayısına nazaran daha azdır. Iğdır ve Artvin'den gelen göçebe hayvancılar, ilkbahar-yaz sezonunda kiraladıkları dağlarda koyunlarını otlatmaktadır[3] ancak Ardahan yöresi hayvancıları artık eskisi kadar küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapmamaktadır.

[3] 2019 yılında Ardahan Valiliği bu uygulamayı yasaklamıştır.

Hayvancılıkla meşgul olan halk, yetiştiriciliklerini yaptıkları hayvanların sütünden de faydalanmaktadır. Kaşar peyniri ile ünlenmiş olan yörede, maliyetinin fazla olması nedeniyle köylüler tarafından kaşar peyniri üretimi pek yapılamamaktadır. Kaşar peynirini daha çok küçük imalathaneler üretmektedir. Yörede "baş peynir/yağlı peynir/imanlı pendir", "yağsız peynir/imansız pendir", "motal pendir/ tuluh peyniri/göğ peynir", "kaba/ gava çeçil", "tel çeçil", "çürük peynir", "anzılat" olarak adlandırılan peynir çeşitleri yapılmakta ve bu peynirlerden de kazanç elde edilmektedir.

Bunların dışında kaz yetiştiriciliği de yöre halkı için önemli bir geçim kaynağıdır. Kaz, önceleri halkın kendi besin kaynağını sağlamak için baktıkları bir hayvanken Ardahan'ın büyük şehirlere fazlasıyla göç vermesi ve gurbetçiler tarafından kazın büyük şehirlerde tanıtılmasıyla bir gelir kaynağı olmuş ve bu durum da kaz yetiştiriciliğinin artmasına sebep olmuştur. Ancak yöre halkı kaz yetiştiriciliğini büyükbaş hayvancılığın yanında ek bir iş olarak gördükleri için yeteri kadar verim alınamamaktadır.

Ardahan yöresinde Kafkas arısının bulunması ve coğrafyanın arıcılığa müsait olması yöre halkını arıcılığa yöneltmiştir. Bölgede hayvancılığın yanında arıcılığı ek meslek olarak yapanlar bulunmakla beraber sadece arıcılıkla geçimini sağlayan aileler de vardır. Arıcılığın iklim şartlarına bağlı oluşu, kovanları koyacak yerlerin az olması, kış mevsiminde kışlatma sorunu yaşanması ve hayvancılık kadar kârlı olmaması arıcılığın ikinci bir iş olarak görülmesine sebep olmuştur. Kafkas arısı dolayısıyla korumalı bölge olarak seçilen Ardahan'a yalnızca Artvin ilinden arıcılar gelebilmektedir. Bu koruma dolayısıyla yöre arıcıları da arılarını başka bölgelere götürememektedir. Tarım Orman Bakanlığının destekleri, birliklerin faaliyetleri ve bölgenin coğrafî işaret alması yöredeki arıcılık faaliyetlerinin günümüzde daha da artmasına vesile olmaktadır.

4.2. Meslekler Etrafında Gelişen Meslekî Bilgi, Algı ve Yaşam

4.2.1. Hayvancılık etrafında gelişen meslekî bilgi ve yaşam

Roux, toplumların avcılık yapan ya da hayvancılıkla geçinen toplumlar olduğunu söylemenin hayvansal yaşamın onlar için önemini vurgulamak anlamına geldiğini savunur. Çünkü her ikisinin de kaderi temelde hayvanın kaderine bağlıdır (2005, s. 15). Kaderi beslediği hayvana bağlı olan halk, uzun yıllar boyunca deneme yanılma yoluyla çeşitli bilgiler edinmiş ve edindiği bilgiyi kendisinden sonra gelen kuşağa devamlılığı sağlamak

amacıyla aktarmıştır. Bu aktarım, kimi zaman söz kimi zaman da uygulama yoluyla gerçekleşmiştir.

Hayvancılıkla uğraşan insanların konutlarından beslendiği gıdalara kadar her şey hayvancılıkla bağlantılıdır. Kent toplumlarında insanların iş dünyasından ayrı bir yaşamı varken hayancılık ya da çiftçilik gibi mesleklerle uğraşılan köy toplumlarında bu meslekler kişinin yaşamının bir parçası değil, kendisidir. Hayvancı toplumlarda mevsimler hayvanların doğum zamanına göre adlandırılmakta, barınaklar hayvanlara göre tasarlanmakta, yakacaklar hayvanlardan temin edilmekte, besinler hayvansal olmaktadır. Bu sebeple bu bölümde araştırma sahamızda hayvancılık ve arıcılık etrafında oluşan algı, bilgi ve yaşam hakkında bilgiler verilecektir.

4.2.1.1. Hayvanların adlandırılması

Eski Türkler, koyunlarına vücut ve başlarındaki renk durumuna göre çeşitli isimler vermişlerdir. Ak ve kara karışımı olan koyunlara "kartal koy", boz renkli koyunlara "boz koy", alacalı koyunlara "çal koy", kestane renginde olan koyunlara "kongur koy", boğazı beyaz koyunlara "bogrul koy", böğrü ak olan koyunlara "bögrül koy", başı ak, başka yerleri kara olan koyunlara "kaşga koy", tepesinde beyazlık olan koyunlara "başıl koy", boynuzsuz koyunlara da "sokar koy" veya "taz koy" demekteydiler (Koca, 2002, s. 23). Eski Türklerden beri devam eden bu gelenek, Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde olduğu gibi Türklerin geçmişten beri yerleşim yeri olan Ardahan'da da devam etmektedir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara rengine, boynuz şekline, güzelliğine, göz rengine, ırkına, yaşına, iriliğine ya da ufaklığına göre çeşitli adlar verilmektedir.

Kadınların inek sağarken hayvanı sakinleştirmek için hayvanla iletişim hâlinde olması, dişi hayvanların erkek hayvanlara göre daha çok adlandırılması sonucunu doğurmuştur. Rengi tamamen siyah olan ineklere "zeytin" ya da "kömür", sarı ineklere "sarı kız" denilirken yürüyüşü güzel ineklere genellikle "gelin" denmektedir. Örneğin; sarı bir ineğin yürüyüşü güzel ise "sarı gelin" olarak adlandırılırken kendini sağdırmayan ya da sevdirmeyen ineklere de "nazlı gelin" adı verildiği gözlemlenmiştir. Yörede herkes tarafından bilinen bu adlandırmaların dışında çok sevilen sütlü ineklere ya da ahırdaki diğer hayvanlara nazaran daha zahmetle büyütülen ineklere özel isimler de verilmektedir. Bu adlandırmalar, genellikle kadınlar tarafından yapılmakta ve erkekler tarafından da bilinmektedir. Hayvanlara genellikle çocuklarının ya da torunlarının adını veren kadınlar, isim vererek hayvanı sahiplenmekle beraber onu kişileştirip insan gibi muamele yaparak

ailenin bir üyesi haline getirmektedir. Bu uygulama için, Sagalayev ve Oktyabırskaya'nın deyimiyle, geleneksel bilincin doğadaki canlılarla görünmez bağlarla kurduğu akrabalık ilişkisinin uzantısıdır diyebiliriz (2013, s. 211).

Küçükbaş hayvanlar da tıpkı büyükbaşlar gibi rengine, ırkına, cinsine ve daha pek çok özelliğine göre isimlendirilmektedir ancak küçükbaş hayvanlara özel isim verme uygulaması koyun sürülerinin sığır sürülerine nazaran daha kalabalık olmasından dolayı pek yaygın değildir.

Ardahan'da ticaret için olmasa da kümes hayvancılığı da yoğun olarak yapılmaktadır. Hindi, tavuk, horoz, ördek ve kaz yetiştiriciliği yapılan yörede kazın ayrı bir yeri vardır ve kazlara da özel isimler verilmektedir. Özel isimlerin yanı sıra tüyüne, yaşına, iriliğine göre de yörede herkes tarafından bilinen adlandırmalar yapılmaktadır.

Ardahan yöresinde meslekler etrafında gelişen söz varlığı daha önce bir yüksek lisans tezine konu olduğu için bu çalışmada söz varlığına yer verilmeyip yalnızca hayvanlara verilen isimler üzerinde durulmuştur.[4] Bu adlandırmalar, saha çalışması sırasında gözlem yoluyla tespit edilmiştir. Araştırma sahamızda hayvancılar tarafından hayvanlara verilen ve hayvancılıkla meşgul olan yerel halk tarafından da bilinen yaygın adlandırmalar şu şekildedir:

- **Sığırlara verilen adlar**

Ağbaş: Kafa kısmı beyaz, vücudunun diğer bölgeleri farklı bir renkte olan hayvanlara denilmektedir(bk.: Fotoğraf 57).

Ahu: Gözleri güzel olan hayvanlara verilen addır.

Alaca/ Ala: Genellikle siyah-beyaz, sarı-beyaz, kahverengi-beyaz gibi çift renkli olan hayvanlara verilen isimdir(bk.: Fotoğraf 58).

Altun: Postu sarı ve parlak olan dişi hayvanlara verilen addır.

Beşo: Sadece kafası beyaz olan hayvanlara verilen isimdir.

Bicce: Fazla gelişmemiş, küçük kalmış ineklere bu isim verilmektedir. Yörede insanlara takılan lakaplarda da bu isim karşımıza çıkmaktadır.

[4] Ardahan'da meslekler etrafında oluşan söz varlığı için bk. (Aksakal, 2017)

Bijik: Fazla gelişkin olmayan sığırlara denilir. Bicce gibi lakap olarak kullanımı ile de karşılaşılmıştır.

Bılıh: Yöre Terekemeleri, yavru buzağıları bu sözcükle ifade etmektedirler.

Boz: Rengi boz olan sığırlara verilen addır.

Cığa/ Cığal Öküz: Boynuzları yukarı doğru yay şeklinde kıvrımlı ve uzun olan öküzlere denmektedir (bk. Fotoğraf 54).

Ceyran/ Ceylan: Genellikle gözleri siyah olan güzel yüzlü ineklere denmektedir.

Çiller: Yüzü ve vücudu alaca renkli, benekli hayvanlara verilen isimdir.

Çubuh Mal: Genellikle uzun olan hayvanları ifade etmek için kullanılmaktadır.

Dalgır: Postundaki kahverengi ve sarı renkleri çizgi çizgi duran parlak renkli hayvanlara denmektedir (bk. Fotoğraf 55).

Damdançıhma: Bir yaşını yeni bitirip iki yaşına giren büyükbaş hayvanlara genel olarak verilen isimdir. Bir yaşını bitirdiği için "artık yaşar" diye düşünülerek "damdançıhma"ya "Yaşar" da denmektedir.

Duman: Rengi grimsi olan hayvanlara verilen isimdir.

Fınduh: Yerlilerin, meme uçları küçük olan ineklere verdikleri addır.

Garagız: Kahverengi ya da siyah renkli ineklere genel olarak verilen isimdir.

Garefil/ Garanfil: Kırmızı renkli yerli ırka mensup ineklere genel olarak verilen isimdir.

Gaşga/ Gaşe: Sadece alın kısmındaki kılların bir bölüğü beyaz olan hayvanlara genel olarak verilen isimdir.

Gedek: Mandaların yavrularına denilmektedir.

Gollo: Kuyruğu olması gerekenden kısa olan sığırlara verilen addır.

Gümişi: Bu isim, rengi gümüşe benzeyen parlak postlu hayvanlara verilmektedir.

Ham Düge: İlk kez doğum yapan ineklere denmektedir.

Hınalı/ Kınalı: Postunun rengi koyu kırmızıya dönük sanki kınalı gibi duran hayvanlara verilen isimdir.

Högür: Yörede iki yaşını bitirip üç yaşına yeni girmiş olan dişi ve erkek sığırlara genel olarak denilen addır.

Humar: Postu kırmızı olan öküzlere verilen addır.

Kamer/ Gamer: Kırmızı ve siyah renkleri karışık olan hayvanlara verilen isimdir.

Kırma Mal: İki farklı ırka mensup hayvanın birleşmesinden doğan hayvana denmektedir.

Kolik: Yerel halk, boynuzsuz büyükbaş ve küçükbaşları genellikle bu isimle tarif etmektedir.

Kuru Kısır: Hiç doğurmamış ve sağılmayan ineklere genel olarak verilen addır.

Mal: Yörede büyükbaş hayvanlara genel olarak verilen isimdir.

Mama: Bölgede Terekemelerin yerli kırmızı sığır ırkları ifade etmek için kullandıkları isimdir.

Maral: Boynuzları yay şeklinde olan ineklere denmektedir.

Montof: Montofon ırkı, kilolu hayvanlara genel olarak verilen addır.

More: Yerlilerin ve Kürtlerin postu kırmızı olan ineklere verdikleri isimdir.

Nahır: Büyükbaş hayvan sürüsüne genel olarak verilen addır (bk.: Fotoğraf 61).

Nazli/Nazlı: Kendini sevdirmeyen ve kolay sağılmayan ineklere verilen addır.

Pel mal: Boynuzları düz ve yana doğru olan sığırlara denmektedir (bk. Fotoğraf 56).

Pijine: İki yaşında doğurması gerekirken vaktinden önce, henüz bir yaşındayken doğum yapan ineklere denir.

Polat: Güçlü erkek hayvanlara verilen isimdir.

Sağın Kısır: Bir sene önce doğum yapmış ancak daha sonra doğum yapmadığı hâlde sağılan ineklere denmektedir.

Sarı Çahal: Türkmenlerin sarı renkte alnı beyaz hayvanlara verdikleri addır.

Sarı Gelin: Genellikle sarı renkte olup yürüyüşü güzel olan ineklere verilen addır.

Sarı Gız: Sarı renkli ineklere denmektedir.

Şavşet İneg: Kısa kalan, fazla gelişmeyen ineklere verilen addır.

Sekil/ Sekül: Sığırın ayak bilekleri beyaz, vücudunun geri kalanı farklı bir renkse sekil ya da sekül olarak adlandırılır.

Şeşe Öküz: Boynuzları hilal şeklinde bükümlü olan öküzlere denmektedir.

Urcan: Doğurganlığı olmayan, kısır ineklere genel olarak verilen addır.

Yazgül: Yazı sağılmadan yoz hayvanların içinde geçiren sarı renkli ineklere denmektedir.

Yoz Mal: Erkek hayvanlar ve kısır hayvanlardan oluşan büyükbaş hayvan sürüsüne genel olarak verilen isimdir.

Zeytun/Zeytin: Postu tamamen siyah olan hayvanlara verilen isimdir.

- **Küçükbaş hayvanlara verilen adlar**

Alaca: Ağız bölgesi siyah, yünü beyaz olan koyunlara denmektedir.

Beç Guzi: İlkbaharda değil de sonbaharda doğan kuzuya denmektedir.

Dola: Koçun boynuzsuz olanlarına dola dendiği tespit edilirken rengi sarıya dönük olan koyunlara da "dola koyun" dendiği tespit edilmiştir.

Faraş: Erken doğum yapan koyunlara "faraş" denmektedir.

Gögüş/ Gavik: Yüzü ve göğsü beyaz, sırtı kırmızı koyuna denilmektedir.

Hıdık: "Çıldır beyazı" da denilen, Çıldır ilçesinde bulunan beyaz renkteki koyunlara verilen isimdir.

Hırah: Normalden zayıf olan koyunlara denmektedir.

Kelik: Dişi ve boynuzlu olan koyunlara verilen isimdir.

Kolik: Alın kısmında kıvırcık yünleri kâhkül gibi duran koyunlara verilen addır.

Köse: Genel olarak yünü az koyunlara verilen addır.

Kura: Kulakları kesik gibi olan koyunlara denmektedir.

Mor Koyun: Yerel halkın morkaraman cinsi koyunlara genel olarak verdiği addır(bk.: Fotoğraf 63)

Öğeş/ögeş: Sırtına bastırıldığında etli olduğu anlaşılan gelişkin koyunlara denmektedir.

Püsküllü: Boğazının altında püskül gibi saçakları olan koyunlara bu ad verilir.

Sağır: Kulak kıkırdakları hiç olmayan koyunların yön kaybı olduğu için bu koyunlara sağır denmektedir.

Şaltah: Arka kısmı şal gibi sarkık olan koyunlara denmektedir.

Tekir Kuyruk: Tekerleğe "tekir" denilen yörede koyunun kuyruğu tekerlek gibi yuvarlak ise tekür kuyruk ya da tekir kuyruk denmektedir.

- **Kazlara verilen adlar**

Allı: Kahverengiye meyilli kazlara verilen addır.

Cındırrı Kaz: Tüyleri dağınık ve saçak saçak olan kazlara denmektedir.

Cücül/ Cüce/ Cücük: Kaz yavrusuna genel olarak bu isimler verilmektedir

Çulli: Tüyleri çok kabarık ve dağınık olan kazlara verilen addır.

Kokorlu Kaz/ Gogorlu Kaz: Anaç kazların ya da erkek kazların tepelerinde fazladan tüy bulunursa kokorlu kaz denmektedir.

Paçalı: Ayak bileğinde tüyleri fazla olan kazlara denmektedir.

Pumpullu Kaz: Kokorlu kazlara verilen diğer isimdir.

Saçahlı: Tüyleri yere kadar uzamış olan kazlara denmektedir.

4.2.1.2. Hayvanların bakımı ve beslenmesi

- **Büyükbaş hayvanların bakımı:**

Ardahan yöresinde büyükbaş hayvancılık, mera hayvancılığı ve besi hayvancılığı olarak iki şekilde yapılsa da mera hayvancılığının daha masrafsız olması ve ahırların besi yapmak için uygun olmaması, bölge halkının mera hayvancılığını daha çok tercih etmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak hava sıcaklığı yurt geneline göre düşük olan yörede kasım ayından nisan ayına kadar hayvanlara ahırlarda bakılmaktadır. Büyükbaş hayvanların doğum zamanı olan ocak ayına yaklaşırken gebe hayvanlara diğer hayvanlardan daha çok yem verilmekte

ve bakımlarına özen gösterilmektedir. Ocak ayına gelindiğinde hayvanların doğum ihtimaline karşı sürekli tetikte olan yöre hayvancıları, yeni doğmuş hayvanın bakımının da ayrı olarak yapıldığını beyan etmişlerdir: "Ona ayrı bir yer yaparuh. Onun içine koğarıh, vahıttan vahta emdiriruh. Onnan sonra da bir aylıh olduhtan sonra da alaf alır alaf veriruh. Yem veriruh, saman veriruh, ot veriruh" (KK-1).

Kaynak kişinin de belirttiği gibi ahırda buzağıya özel olarak yapılan bölmede hayvan soğuk almasın diye zemine halı, kilim gibi yaygılar ya da karton serilmektedir. Bunun yanı sıra hayvanın ıslak yerde kalmaması için zeminin üzerine bolca kuru ot, saman ve "püş" adı verilen tezek kırıntısı da dökülmektedir. Yörede "ağız sütü" denilen doğumdan sonra inekten gelen ilk süt, bir iki çekim yere sağıldıktan sonra danaya bolca emdirilmektedir. Doğumun gerçekleştiği gün ineğin yavrusunu sevmesi ve alışmasına "danayı alma" denilmektedir. Yenidoğan ağız sütünden yeteri kadar faydalanabilmesi için annenin önüne bağlanır ancak ilk kez doğum yapan bazı inekler, yöre halkının deyimiyle, "danayı almak" istemez. Bölgede bu ineklere "ham düge" denilir. Yavrusunu emzirmeyen ineklere Damal bölgesinde şöyle bir uygulama yapılmaktadır: "İlk doğduğu zaman, ham düve diyoruz ya, ilk doğduğu zaman tepinende elimize bir keser alırız. Üç gün geder ayahlarına o tepindikçe 'parpısı bu, parpısı bu' diyerek üç sefer ayağına vururduh. Ondan sora da alışırdı sukütlerdi" (KK-2).

Yukarıda kaynak kişi tarafından zikredilen "parpı" sözcüğü TDK'nin Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü'nde "Hastalanan insan ya da hayvanları, ocak denilen kimselerce, ev ilaçlarıyla ve okuyarak iyileştirme işlemi" olarak açıklanmaktadır (TDK, 1993a, s.3398). Büyülük bir uygulama olan bu uygulamayı Damal yöresinde sadece ocaklılar değil, herkes yapabilmektedir.

Bunun dışında ineğin "danayı alma"sı için kedi, köpek gibi hayvanlar getirilerek inek korkutulmaya çalışılır. Tüm uğraşlara rağmen inek yavrusunu almazsa ağız sütü sağılıp biberonla buzağıya verilir. Beyaz renkte olan ağız sütü bir günün sonunda "bulama sütü" olarak da adlandırılan sarı renkli, yoğun ve yağlı bir süte dönüşür, buna yörede "bulamaya geçmek" denilir. Bu süt, üç veya dört gün boyunca yavruya yalnızca annenin bir memesinin ucundan az miktarda emdirilir çünkü bu sütün yavruyu "ötrü" denilen ishal hastalığına düşürdüğü halk tarafından tecrübe edilmiştir (KK-3). Peynir yapımında kullanılmayan bulama sütü yalnızca kesme, gogola, nezik gibi yöresel hamur işlerinde kullanılmaktadır. Bir ayın sonunda yavruya yörede "alaf" olarak adlandırılan saman verilmeye

başlanmaktadır. Buzağı yemi satın alabilen hayvancılar, besin değeri yüksek bu yemi de hayvanlarına yedirmeye başlamışlardır.

Kış boyunca ahırdaki hayvanlarına hastalık kapmamaları için titizlikle bakan yöre hayvancıları, hayvanlara yemi hep aynı saatlerde vermeye dikkat ederler. Hayvanların temiz kalabilmesi için sıklıkla tımar yapılmakta, altları sabah ve akşam temizlenerek kurutulmaktadır. Gece boyunca temizlenmeyen ahırlar sabah temizlenir ve hayvan dışkıları yörede "sanahsal" denilen ahırın ortasından geçen kanala yığılır. Akşam vaktinde ahır yeniden temizlenir ve dışkılar da yakacak olarak hazırlanması için "sanahsal"dan süpürülüp "basma" denilen hayvan dışkısının yığıldığı bölgeye dökülür(basma için bk. Fotoğraf 4).

Yaz aylarında yaylaya çıkan hayvanların üşümemesi için hayvanların postu genellikle kırkılmaz. Hayvanlar, yalnızca senede bir kere olmak üzere kış mevsiminde haşereye karşı korumak için kırkılmaktadırlar. Sürekli kapalı alanda kalan hayvanların her gün havalandırılması gerekirken iklim şartlarının el vermemesi nedeniyle kış boyunca hayvanlar birkaç kez havalandırmaya çıkarılmaktadır.

Temizliği dışında hayvanın güçlü ve gelişkin olması da hayvancıların önem verdikleri bir konudur ve bunun için de günümüzde yöre hayvancıları vitaminlere başvurmaktadır. Ancak geçmişte bu vitaminlerin kullanılmadığını kaynak kişimiz şu şekilde beyan etmiştir:

> Önceden hayvan gelişkin olsun diye vitamin mitamin a vitamini, b, c vitamini verek öle bi şey yohdu. Biz o zaman hayvanı çok iyi yedirirdik, yemini bol verirdik. Sırtını güzel temizlerdik. Banyosunu yaptırırdık istersek. Hayvan iki kilo mu yiyor sen üç kilo yedir. Hayvanın bakımından iyi baktım mı iyi oluyordu ırkına göre. Ha şimdi efendim minaral vitamin eksiğine dünya kadar illac var. (KK-4).

Yukarıda belirtildiği gibi hayvanların gelişkin olması için hayvanı iyi beslemenin yanı sıra çeşitli ilaçlara da başvuran yöre halkı, hayvanların tuz yalamış olmasına da dikkat etmektedir. Tuz, hayvanın mineral eksikliği yaşamaması ve kızgınlık dönemine girmeyen dişi hayvanların kızgınlık dönemine çabuk girmesi, erkek hayvanların da daha güçlü olması için yalatılmaktadır (KK-5). Yörede hayvanın etinin lezzetli olması da tuz yalamasına bağlanmaktadır.

Hava sıcaklığı yüksek olursa mart ayının sonunda, eğer olmazsa nisan ayının ortalarında hayvanlar ahırlarından çıkarılmaktadır. Ahırdan çıkarılan hayvanlar "sırtının güneş alması için" hayvan sahipleri tarafından toplu halde yıkanmaktadır. Hayvanlar nisan ayından sonra meralara otlamaya götürülse de 15 Mayıs'a kadar ek takviye olarak yem verilmekte olup mayısın ortalarında otlakların istenilen seviyeye ulaşmasıyla ek besin kesilmektedir. Haziran

ayı geldiğinde hayvanlar yaylaya çıkarılmakta; danalar, inekler ve "yoz mal" ayrı ayrı otlatılmaktadır. "Yoz mal" sağılmayan erkek ile dişi hayvanlara denilmektedir ve bu hayvanlar yayla evlerinin bulunduğu bölgeye hiç getirilmeyip sürekli olarak "çöl" denilen düz otlaklarda otlatılmaktadır. Sağılan inekler ise çobanlar tarafından sabah ve akşam belli saatlerde sağılması için yayla evlerinin olduğu bölgeye getirilmektedir. Köylüler yayladan indikten sonra da hayvanlara çobanlar yaylada bakmaya devam etmektedir ki bu süreçte de sadece inekler sağım için köye indirilmektedir. Çoğunlukla 29 Ekim'de çobanların anlaşması son bulmakta ve çobanlardan alınan hayvanlar tekrar ahırlara kapatılmaktadır.

Kurban Bayramı için bakılan -çoğunlukla erkek- hayvanlara besi de yapılmaktadır. Besi yapılan hayvanlar ahırlara kapatılıp hiç yürütülmemektedir.

- **Küçükbaş Hayvanların Bakımı**

Küçükbaş hayvancılık, içine koyun ve keçi yetiştiriciliğini alan bir kavramdır. Araştırma sahamızda keçi yetiştiriciliği yapılmayıp koyunculuk yapılmaktadır. Büyükbaş hayvancılığın yörede gelişkin olması da koyun yetiştiriciliğini geri plana itmiştir.

Yörede farklı ırklara mensup koyunlar yetiştirilmektedir. Çıldır havzasında çoğunlukla "Çıldır beyazı" ya da "hıdık" olarak adlandırılan tuj koyunu bulunmaktadır. Bu koyun, beyaz renkte olup genellikle küçük yapılıdır ve engebeli arazide de bakımı kolaydır. Bölgede yetiştirilen bir diğer koyun ırkı da "mor koyun" olarak adlandırılan morkaramandır. Araştırma sahamızda bu koyunun diğer ırklara göre daha çok rağbet görmesinin sebebi, soğuğa karşı dayanıklı olması ve et-süt veriminin yüksek olmasıdır. Artvin iline sınırı olan hatta Artvin'le ortak yaylaları bulunan ilde Hemşin koyunu da yetiştirilmektedir. Ayrıca engebeli arazide de kolaylıkla bakılabilen saf Hemşin koyunlarıyla "kırma" da denilen melez koçların çiftleştirilmesinden oluşan melez Hemşin koyununun yetiştiriciliği de yapılmaktadır. Bunun dışında karayaka koyunlara da yörede rastlanmıştır.

Koyunların doğumu ekim ayında yapılan koç katımından beş ay sonra başlamaktadır. Koyunlar normal şartlarda şubat, mart ayları arasında doğum yapmaktadır. Eğer koyunlar vaktinden evvel kuzuyu ölü olarak doğurursa buna "guzi atmak" denilmektedir. Bazen de kuzular sonbahar ayında doğmaktadır. Vaktinden önce doğan bu kuzulara "baç/ beç guzi" denilmektedir ve bu hayvanların yavru zamanı kış mevsimine denk gelmektedir. Vaktinden evvel doğan bu hayvanların Ardahan'ın iklim koşullarında yaşaması zordur.

Koyunlar büyükbaş hayvanlara nazaran doğumu kolay olan hayvanlar olmakla beraber eğer hayvan, doğum sırasında zorlanırsa insanlar tarafından yardım edilmektedir. Tıpkı

büyükbaş hayvanın yavrusu gibi yeni doğan kuzuya da ayrıca bakım yapılmakta ve hayvanın sıcak tutulmasına özen gösterilmektedir. Yenidoğanın üşütmemesi için komda[5] kuzuya ayrılan bölmenin altına halı, kilim, karton gibi malzemeler serilmekte ve burada bakımı yapılmaktadır. Anne koyundan gelen ilk süte yörede "ağız sütü" denilmektedir ve koyunun memelerinin ucundaki bu ilk süt biraz yere sağıldıktan sonra kuzu doyuncaya kadar emdirilmektedir. "Bulama" denilen ağız sütünden sonra gelen katı sütün büyükbaş hayvanı ishal ettiği yöre halkı tarafından tecrübe edildiği için yavruya emdirilmezken küçükbaş hayvana bir zarar vermediği düşüncesiyle yavruya emdirilmektedir. Ağustos ayına kadar annesini emen kuzulara ek gıda da verilmektedir.

Koyunlar, büyükbaşların aksine karda da otlatılabilmektedir bu sebeple hava sıcaklığı çok düşmezse ocak ayına kadar otlatılmaktadır. Hayvanlar karda otlarken otun yetersiz geldiği durumlarda "kıravlık ot"[6] verilmektedir (KK-6). En geç ocak ayına kadar dışarıda otlayabilen hayvanlar ocak ayından sonra komlara kapatılmaktadır. Hayvanlar bu dönemde genellikle samanla beslenmektedir. Yeni doğan kuzulara ise doğumundan on beş gün sonra yeni doğan yemlerinden verilmektedir.

Şubat ayının on beşi geldiğinde yörede "tohlu" denilen iki yaşındaki kuzular komlardan çıkarılıp çobanlara teslim edilmektedir. Mart ayı geldiğinde ise "anaç" koyunlar çobana teslim edilmektedir. Çobanlar, koyunları sağım için günde iki kere sahiplerine getirmektedirler. Kuzular 23 Nisan'a kadar komlarda kalmaktadır. "Tohlu" ve "anaç" koyunlara 29 Ekim'e kadar çobanlar bakmaktadır. Hayvancılar, 29 Ekim'de dağdan inen hayvanlarını çobanlardan teslim alıp komlarda bakmaya devam etmektedirler.

Yöre halkı için yün de önemli bir hayvansal üründür, bu sebeple koyun kırkımı da önemlidir. Kuzuların ve koyunların kırkım zamanı farklı olup koyunların kırkımı genellikle haziran ayında olmaktayken kuzunun kırkımı ağustos ayındadır. Hayvanlar kırkılmadan önce çayda topluca yıkanır. Sonrasında "kırklık" adı verilen makas ile kırkılan yünler yatak, yorgan, çorap, keçe yapımında kullanılmaktadır (Kırklık için bk.: Fotoğraf 69).

- **Kazın Bakımı**

[5] Yörede küçükbaş hayvanların barınağına kom denilmektedir.
[6] Karda otlayan hayvana sabah vaktinde verilen ota "kıravlık ot" denilmektedir.

Kümes hayvancılığı yapılan yörede kaza tavuk ve hindi gibi diğer kümes hayvanlarından daha fazla önem verilmektedir. Tüyünden ve etinden faydalanılan kaz, son yıllarda ev ekonomisine de ciddi katkı sağlamaktadır.

Her aşaması zahmetli olan kazın bakımı henüz yumurtadayken başlamaktadır. Şubat ayında iki günde bir yumurtlamaya başlayan kazların yumurtaları arpanın içine koyulmaktadır. Bir ayın sonunda yumurtlama genellikle bitmekle beraber yöre halkı bu sürecin bitmesinin yakın olup olmadığını kendileri de anlayabilmektedir. Kaz, yumurtasını beklenenden küçük yumurtlayınca ve tüy dökmeye başlayınca artık yumurtlama döneminin sonuna geldiği anlaşılmaktadır[7] (KK-7). Tüy döken kaz, son yumurtasını yumurtladıktan sonra yuvasından kalkmamaktadır. Gelişkin bir anaç kazın altına en fazla on sekiz yumurta koyulmaktadır. Anaç kaz, yumurtaların üzerinde bir hafta oturduktan sonra kaz yumurtaları seçilmeye başlanmaktadır ve bu işlem ışık yardımıyla yapılmaktadır. Işığa tutunca yumurtanın içinde kan pıhtısı görünürse bu kazların içinde yavru olacağı anlamına gelip, boş yumurtalardan ayrılmaktadır. Kaz yumurtaları seçildikten sonra anaç kaz bir ay boyunca yumurtaların üzerinde oturmaktadır. Yumurtaların üzerine oturmak istemeyen kazın üzeri bir örtüyle örtülüp oturmaya zorlanmaktadır. Bu uygulamanın etkili olmadığı durumlarda kaz yumurtalarına hindi oturtulmaktadır. Hindinin "kızgınlığının gelip" yumurtalara oturması için şişelere sıcak su koyup hindinin yanına koyulduğu, göğsünün tüylerinin yolunup kolonya döküldüğü, ağzına pul biber döküldüğü kaynak kişiler tarafından beyan edilmiştir (KK-8).

Yukarıdaki uygulamalar dışında modern yöntemlere de başvurulmaktadır. Kaz yetiştiricileri, hindi oturtmanın dışında kuluçka makinelerine az da olsa başvurmaktadırlar. Kazın kendi yumurtasını yemesi durumunda kazı korkutmak için yörede "migard yakma" olarak adlandırılan kazın gagasını ateşe sokma uygulaması yapılmaktadır. Bunun sonucunda kazların korkup bir daha böyle bir şey yapmadığı halkın deneyimleyerek edindiği bir bilgidir

Bir aylık kuluçka süresinin sonunda yumurtadaki yavrular kabuklarını kırmaya başlamaktadır. Kaz yavrusunun kabuğunu kendi kıramadığı durumlarda hayvan sahipleri yumurtanın tepe kısmında küçük bir çatlak açarlar. Kaz yumurtalarının geç çıkması durumunda süreci hızlandırmak için yumurtalar tezek külüne gömülmekte ya da kaz tüyü ile sarılmaktadır (KK-9).

[7] Kazın bu dönemde tüy dökmesine yöre halkı "guruhlamak" demektedir.

Yumurtadan çıkan civcivler üç gün boyunca beslenmeyip üç gün sonunda "mayalandırma" işlemi yapılmaktadır. "Mayalandırma", kazı yemeye alıştırma sürecidir. Kazı mayalandırmak için yapılan besine de "dadah" denilmektedir ve şöyle yapılmaktadır: Yumurtanın sarısını, süt, azcıh şeker… Üçüncü günü yedirmeye başlarız, yesin alışsın diye. Kendimiz tutup elimizinen… Bir haftalıh oldu mu yem yedirerik. Bir haftalıh oldu mu ısırgan, cincal toplerem tökerem yesin. On, on beş günnük oldu mu dışarı tökerem (KK-10).

Kaynak kişinin de aktardığı gibi kaz civcivi yumurta sarısı, süt ve şekerle yemeye alıştırılmaktadır. Isırgan otu, yumurta sarısı ile de "mayalandırma" yapıldığı tespit edilmiştir (KK-11). Kazları beslemek için arpa unundan yapılan sert bir hamurla elde edilen "kaz ekmeği" de yapılan bir diğer besindir.

Mart ayında yumurtadan çıkan kazlara yöre halkı "bahar cücüğü" demektedir. Bu mevsimde bölgede hava sıcaklarının düşük olması sebebiyle civcivlere evde bakılmaktadır. Mart ayında anaç kazlar yumurtladıktan sonra anaç kazın yeniden yumurtlamaya başlaması için iki ay beslenmesine dikkat edilmektedir. Mayısta yumurtlayan hayvanlar, haziran ayında tekrar kuluçkaya yatarlar. Temmuz ayında yumurtadan çıkan kaz civcivlerine yerel halk "güz cücüğü" demektedir. Bahar cücükleri kasım ayında kesilirken, güz cücüğü ocak ayında kesilmektedir.

Kaz çobanlığı, genellikle evin küçük kız çocuklarının görevidir. Kazlar, evlere yakın çayırlarda otlatılmakta, ayrıca arpa ile de beslenmektedirler. Yörede kazın kar yemeden kesilmemesi de dikkat edilen bir diğer husustur. Yörede ilk kar genellikle yirmi dokuz ekime yakın tarihlerde yağar ve yağan bu kara yöre halkı "Cumhuriyet karı" ya da "kazın karı" demektedir. Kazın kar yediğinde daha lezzetli olduğuna inanan yöre insanı kazları kesmek için bu karın yağmasını bekler. Kazlar kesilmeden bir ay önce besiye bırakılıp arpa ile beslenmektedirler. Kazın kesimi erkekler tarafından yapılmaktadır çünkü kadının kestiği kazın yenilmesinin günah olduğuna inanılmaktadır. Kazı kesebilecek erkek olmadığı durumlarda menopoz dönemine girmiş olan kadınlar da kazları kesebilmektedir (KK-11). Kazlar kesilmeden önce kanatları iç içe geçirilir bu uygulamaya "kanat çatma" denilir. Kanatları iç içe geçirilen kazlar, kafaları kıble yönüne gelecek şekilde tutulup kesilmektedir ve daha sonra yolma, temizleme, tuzlama ve kurutma aşamalarına geçilmektedir.

- **Ekim faaliyetleri**

Ana geçim kaynağı hayvancılık olan Ardahan coğrafyasında tarım, hayvancılık için yapılmaktadır. Yörede bir kişinin hayvanının çok olması, kendisine ait toprağın çok

olmasıyla doğru orantılıdır. Çünkü yöredeki topraklar buğday, arpa, korunga, fiğ gibi soğuğa dayanıklı ve hayvanların tüketebileceği bitkileri yetiştirmek için kullanılmaktadır.

Ekimden önce veya hasattan sonra tarlaların daha bereketli olması için gübreleme işlemi yapılmaktadır. Bu işlem bazen yörede "ahbun" denilen hayvan dışkısının tarla yüzeyine yayılmasıyla bazen de suni gübrenin toprağa serilmesiyle yapılmaktadır. Hayvan gübresinin tarlaya götürmek yerine tezek olarak kullanması ya da satılması, yöre halkının suni gübrelemeyi daha çok tercih etmeye başlamasının ana sebeplerinden biridir. Hayvan gübresinin uzak olan tarlalara traktörler ile götürülmesi ve bu işlemin defalarca yapılması, hatta bu işin günlerce sürmesi de yöre halkını suni gübre kullanımına itmektedir. Ekim zamanından önce toprağın hava alması için sürülen tarlalarda ekim faaliyetleri günümüzde makineler ile yapılmaktadır ancak kaynak kişiler bu işlemin önceden insan gücü ve öküzler ile yapıldığını ve erkek hayvanların tarlada ekim faaliyetlerinde kullanılması için iğdiş edildiğini ifade etmişlerdir:

> Erkek buzağları büyütüyoduk normal iki yaşına geldi miydi eskiden buruhçu diyerdiler yani ığdış ediciler… Onun bir mevsimi vardı yeddinci ay başlamadan a bu haziran sonlarına doğru… Daha önce daha sonra yapılırsa iyi olmazdı, hasta olurdu. Onu napıyorlardı…Taşşah dediğimiz organı var ya bazıları ters çevirir bağlardı, o kendiliğinden erir, yoh olardı. Bazılarını çeviremedikleri zaman yarar, o taşağı keser, çıharardılar, damarları ucunu sıkıca bağlardılar. Onun yerine de unu gavurur tuzanan barabar onun yerine doldurur. Mandanın ekseriyet çıharırdılar, tosunun ters çevirirdiler. Bazıları çevrilmedi mi onları da manda gibi keser çıharırdılar (KK-4).

Yukarı da ifade edildiği gibi iğdiş etme işlemi, erkeklik bezlerinin burulmasıyla ya da çıkartılıp yerine kavrulmuş un doldurulmasıyla yapılmaktadır. Günümüzde tarlalar sürülürken traktörlere bağlanan pulluklar kullanılmaktayken geçmişte iğdiş edilen öküzler kullanılmaktaydı. Öküzlerin tarlayı sürmesi için "arona" ya da "cılğa" denilen aletler kullanılırdı. "Arona" bir çift öküzle tarla sürmek için kullanılırken "cılğa" üç çift öküzle tarla sürerken kullanılmaktadır. Önceden bölgede büyük bir yardımlaşma örneği olan "kara kotan heriği" de yapılmakta idi.[8]

Tarlanın bereketli olması için dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi araştırma sahamızda da yumurtaya başvurulmaktadır. Merkezine yumurtanın yer aldığı uygulamalardan biri, öküzler tarlaya çıkarken tarlanın bereketli olması için öküzün başına ya da tarlaya çiğ yumurta atılmasıdır (KK-12; KK-13). Eliade, yumurtanın yeniden yaradılışı simgelediğine dikkat çeker. Bunu açıklamak için de Rusya ve İsveç'teki pek çok anıt

[8] Kara kotan heriği ile ilgili olarak bk. (Korkmaz, 2015, s. 46-50).

mezarda kilden yumurtaları, Boeotica mezarlarında bulunan Dionysos heykellerinin ellerinde bir yumurta tutmalarını, Estonyalıların ekim sırasında yumurta yemelerini ve İsveçlilerin ekili tarlaya yumurta atmaları örneğini verir (2003 , s. 396-397). Araştırma sahamızda geçmişte yapılan tarlaya ya da öküzün başına yumurta atılması uygulamasını şu şekilde yorumlamak mümkündür. Bir yıl boyunca nadasa bırakıldıkları için ölü olan tarlalar öküzlerin çıkmasıyla canlanmakta; içinde tohum bulunduran ve canlılık veren yumurtanın toprağa ya da öküzün başına atılması da berekete ve yeniden doğuşa vesile olmaktadır. Bunun dışında bu uygulamada eril olan öküzün, dişil olan yumurta ile tarlanın üzerinde birleşmesi söz konusudur. Döllenmeyi simgeleyen bu uygulama da bereket için topraklar üzerinde gerçekleştirilmektedir.

Sürülen tarlalarda açılan derin yarıklara yerel halk, "hakos" ya da "arıh" demektedir. Tarlada açılan bu yarıklara tohum serpme işlemi günümüzde çoğunlukla tohum serpme makinesiyle yapılırken geçmişte elle yapılmaktaydı. Tohum serpilen tarla, yerel halkın deyişiyle "tapan" edilmekte yani düzleştirilmektedir.

Yörede hayvanların en önemli besin kaynağı çayır ve dağ otlarıdır. Tarlalar hiç sulanmazken çayırlara su bentleri açılmaktadır. Sulanan bu çayır otları, ekinlere göre daha yumuşak bir besin kaynağıdır ve tarlalardan önce biçilmektedir. Ağustos ayının ortasında da ekinler biçilmeye başlamaktadır. Günümüzde biçme işlemi çoğunlukla biçerdöverle yapılsa da tırpan da kullanılmaktadır. Biçilen otlar güneşte kuruduktan sonra at tırmığı ya da el tırmığı ile uzun şeritler halinde yığılmaktadır. Bu şeritlere "köç" ya da "tapıl" denmektedir. Tapıllar küçük yığınlar halinde birleştirilip "pulul/purul/bulul" yapılırlar (bk.: Fotoğraf) 80. Bu bulullar da birleştirilip "yığın" yapılarak evlere taşınır. Bazıları da balya makinesi ile balya hâline getirilip köylere getirilmektedir. Samanla tahılı ayırmak için günümüzde patoz kullanılırken geçmişte rüzgâr yardımıyla "tığ savurma" denilen işlem yapılmaktaydı.

Biçilen arazilerde "kirman" denilen küçük otlar bitmektedir ve bu otlar sonbaharda hayvanların besin kaynağıdır. Sonbahar döneminde de "güzdüh" denilen buğdaylar ekilmekte bir dönem kar altında kalan bu tohumlar ilkbaharda erken olgunlaşmaktadır.

Hayvancılıkla uğraşan yöre halkı, yazı ekin faaliyetleri ile geçirmektedir. Bu dönemde kadınlar hayvanlarla ilgilenirken erkekler hayvanların kışlık besinlerini sağlamak için tarlalarda ve çayırlarda çalışmaktır. Çayır bakımından zengin olan ile başka illerden saman gelse de bölge halkı bunları besleyici bulmamaktadır.

4.2.1.3. Hayvan barınakları

İnsanların ve hayvanların barınaklarının tasarımını, barınaklarda kullanılan yapı malzemesini bölgenin iklimi, yer şekilleri, bitki örtüsü gibi coğrafî unsurlar belirlemektedir. Karadeniz Bölgesi'nde barınakların çoğunlukla ağaçtan, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise taştan yapılması bölgelerin bitki örtüsü ve iklim farklılığından kaynaklanmaktadır.

Ardahan yöresinde büyükbaş hayvanlara "ahor" denilen barınaklarda bakılmaktadır ve bu barınaklar, Ardahan'ın soğuk iklimine göre tasarlanmaktadır. Özellikle eski tip ahırlar insanların hayvanların sıcağından, hayvanların da evin sıcağından faydalanabilmeleri için evlerle iç içe tasarlanmıştır. Eski tip ahırlarda genellikle iki veya üç kapı olup bu kapıların biri dışarıya açılmaktadır ve bu dış kapı, hayvanların kolaylıkla dışarı çıkıp içeri girebilmesi için geniştir. İkinci kapı oturma odasına ya da "yazlık oda" denilen pencereli odanın ve diğer odaların kapılarının açıldığı "havlu" denilen alana açılmaktadır. Bu iç kapının doğrudan evin içine açılması, soğuk geçen kış günlerinde dışarıya çıkmadan hayvanlara bakabilmek ve geceleri hayvanları kolaylıkla kontrol edebilmek içindir. Odaya ya da "havlu"ya açılan bu kapı, diğer kapılara nazaran daha dar ve küçüktür. Üçüncü kapı ise "merek" olarak adlandırılan saman ve otların doldurulduğu küçük odaya açılmaktadır. Merek, ahıra kıyasla toprağa daha fazla gömülüdür, bunun sebebi alandan en yüksek derecede faydalanabilmektir. Mereğe açılan üçüncü kapıya bütün eski tip ahırlarda rastlamamaktayız.

Evin bitişiğine konumlanan eski tip ahırlar ortalama iki metre yüksekliğindedir. Ahırlar, taşlarla örülü olup harç olarak çamur kullanılmıştır. Çamur kullanılmasının sebebi, betonun sıcak tutmaması ve betonun ısıtılmasının toprağa nazaran daha zor olmasıdır. Bazı ahırların dışı yörede "ahbun" denilen sığır dışkısıyla ya da kireçli sarı toprakla samanın karışımından oluşan harçla sıvalıdır. Ahırın tavan bölümü, bölgede en çok bulunan ağaç cinsi olan sarıçam ile örülmüştür. Sarıçam, bölgede en çok bulunan ağaç olmakla birlikte dayanıklılığı sebebiyle de tercih sebebidir. Ahırların tavanları şöyle tasarlanmıştır: "Goşat" denilen büyük bir kalas tavana uzunlamasına koyulmuştur ve bu kalas ana kirişi oluşturmaktadır. Dik koyulan ana kirişin yanına enlemesine "gont" denilen orta genişlikteki kalaslar dizilmiştir. Gontların arasına da "mertek" denilen küçük kalaslar koyulmuştur. Tahtaların üzeri "lepik" olarak adlandırılan ince düz taşlarla örtülmüştür. Bu taşın koyulma sebebi, aylarca karın altında kalan tahtaların ömrünü uzatmaktır. Sıcak tutması için taşın üzeri de samanla örtülüp üzerine toprak dökülmüştür.

Dikdörtgen şekilde tasarlanan ahırlarda büyükbaş hayvanların yem yemesi için duvar boyunca uzanan yemlikler bulunmaktadır. Bu yemliklere Ardahan genelinde "baga" denilmektedir ancak yöre Terekemeleri "beye" demektedir. Ahır zemininin ortasında "sanahsal" denilen uzun bir kanal bulunmaktadır. Günlük temizlikte hayvan dışkıları bu kanala yığılıp akşamları "eğiribel" adı verilen bir yassı kürekle temizlenmektedir. Ahırların içinde buzağıların kapatıldığı "danaluh/danalıh" adı verilen yerler bulunmaktadır. Yan yana dizilen büyükbaşların aralarında hayvanların birbirine vurmamaları için "gergi" olarak adlandırılan tahtalar bulunmaktadır. Besi yapılan hayvanların hareketli olmaması için gergilerinin birbirine yakın olmamasına dikkat edilmektedir.

Kışı ahırda geçiren büyükbaş hayvanlar çobanlara teslim edildikten sonra geceleri açık havada "hağıl" adı verilen alanlarda kalmaktadır. Bütün sürüyü alabilecek genişlikte olan hağıllar, daha güvenli olabilmesi için yerleşim yerine yakın olacak şekilde konumlandırılmıştır. Dört tarafı taşlarla çevrili olan hağıllar, hayvanların atlayamayacağı yüksekliktedir. Geceyi burada geçiren hayvanlara çobanın uzak kalmaması için hağılın hemen yanına çobanın kalabileceği "koh" adı verilen çadır ya da taştan örülmüş küçük bir kulübe yapılmıştır. Günümüzde kulübeler pek yapılmayıp çoğunlukla çadır tercih edilmektedir.

Küçükbaş hayvanlar "kom" adı verilen barınaklarda kalmaktadır(bk. Fotoğraf 15). Komun altı taş değil toprak olarak bırakılmıştır. Taşlarla örülen komların dışına sıva yapılmamıştır, bunun sebebi hayvan dışkısının temizlenmediği komların yeterince sıcak olması ve koyunun barınağının çok sıcak olmasının pek istenilmemesidir. Günümüzde küçükbaş hayvancılığın pek kalmadığı araştırma sahamızda hayvancılar az sayıdaki koyunları için ahırlarında ayrı bir bölme yapıp buraya da koyunlarını kapatmaktadırlar. Nasıl ki koyunlara ahırda bir bölüm ayırılıyorsa kazlara da ayrılmaktadır. Ahırlarda kaz için yapılan bölüme yörede "küme" denilmektedir.

4.2.1.4. Yaylacılık süreçleri

Hayvancılar için ekonomik bir zorunluluk olan yaylacılık, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir etkinliktir ve bu etkinlik, Türkler tarafından yüzyıllardır yapılmaktadır. Talip Yücel yaylayı, davar (koyun-keçi) ve sığır sürüsü sahiplerinin sürülerini verimli otlaklarda kolayca besleyebilmeleri için genellikle ilkbaharda çıktıkları ve yaz boyunca kalarak bazı hayvansal ürünler ürettikleri (sınırlı ekip biçmeler de söz konusudur) sıra dağlar ve yer yer

küme dağların orman örtüleri üst sınırları üzerinde kalan alpin çayırlık alanlar ve buralarda kurulmuş konut toplulukları ile temsil edilen geçici yerleşmeler olarak tanımlanırlarken; yaylağı hayvan sürülerinin yayıldığı alan olarak nitelendirmiştir (1995, s. 452).

Bozkır kültürünün temsilcileri olan Türkler, hayatlarını sürüleriyle birlikte mevsimlere bağlı olarak ḳışlaġ 'kışın oturdukları yer' ve yaylaġ 'yazın oturdukları yer' adını verdikleri uçsuz bucaksız bozkırlarda sürdürürlerdi. Türklerin "ḳışlaġ" adını verdiği yerler merası bol, karı az olan, güneş gören bölgelerdi. Yerleşik hayata geçtikten sonra eski kültürlerinden kalma bazı kelimelerin anlamlarında da değişiklikler meydana gelmiştir ve 'kışın oturulacak yer' anlamına gelen "ḳışlaġ" kelimesi, "ḳışla" varyantıyla 'askerin barındığı bina' mânâsına gelebilmiştir(Şen, 2018, s. 140). Orhun Yazıtları'nda da geçen "yaylak" terimini Türkler, yazları oturulan yer yani kışlak teriminin karşıtı olarak kullanılmaktaydı. Türkçede yaylak denince ilk hatıra gelen şey, hayvanların otladığı yüksek yerler ve dağlar olsa da aslında bu sözcük yazın oturulan yer manasını taşımaktadır (Ögel, 1978, s. 23-24). Ekonomisi hayvancılığa bağlı olan Türkler, günümüzde de yazları "yayla" denilen alanlarda geçirmek için kışın kaldıkları köylerden dağlara göç etmektedirler.

Ögel, göçebe sözcüğünün göç-oba'dan veya göç-âve'den geldiğini ileri sürenler olduğunu belirttikten sonra Osmanlı'da göçerevli, göçküncü, göçkün sözlerinin daha yaygın kullanıldığını söyler ve evi olan, fakat mevsime göre yer değiştiren manasını taşıyan "göçküncü" sözcüğünü kullanmayı tercih eder (1978, s. 5). Tartışmalı bir kavram olan göçebe terimi üzerine düşünen Khazanov, bu terimi kimi bilim insanlarının kendilerine has iktisadi yapılardan bağımsız şekilde ele alıp gezgin bir hayat tarzı olarak tanımlarken kimi bilim insanlarının da göçebeleri tarımla uğraşmayan veya uğraşsalar bile sınırlı bir şekilde ve ikinci dereceden bir iktisadi bir faaliyet olarak yapan gezgin pastoralistler olarak tanımladığını belirtir. Pastoralizmin de özel türlerinin saymakla bitmeyeceğini söyleyen Khazanov, pastoralizmin en önemli türlerini tam göçebe pastoralizm, yarı göçebe pastoralizm ve yarı yerleşik pastoralizm olarak göstermektedir. Pastoral tam göçebelikte, tarım ikinci dereceden bir geçim kaynağı olarak bile var olamaz. Khazanov, bu tür göçebeliğe sadece dünyanın belli bölgelerinde (Avrasya'nın kuzeyi, İç Asya'nın yüksek bölgeleri, Avrasya bozkırları, Arabistan, Sahra) rastlanabileceğini söyler. Pastoral yarı göçebelikte hayvancılık asıl uğraş alanıdır ve ikincil uğraş alanı olarak da tarıma yer verilir. Pastoral yarı göçebeliğin de kendi içinde birçok çeşidi barındırdığını söyleyen Khazanov, bunların en önemli ikisini, bir toplulukta yer alan aynı grupların hem tarım hem de

hayvancılıkla uğraştıkları yarı göçebelik ve bir topluluk yapısı içinde birinci iktisadi faaliyet olarak hayvancılıkla uğraşan grupların yanında, temel iktisadi faaliyet alanı olarak tarımla uğraşan farklı grupların birlikte var olduğu göçebelik olarak gösterir. Yarı göçebelerin bulunduğu bütün bölgelerde her ikisine de rastlanmaktadır. Khazanov, yarı göçebe pastoralizmin birinci çeşidinin bir alt türü de erkeklerin hayvanlarıyla beraber yeni otlaklara göçerken, kadınların yerlerinde kalarak tarımla uğraştıklarını söyler (2015, s. 93-100). Araştırma sahamız olan Ardahan ilinde tam tersine, hayvancı ailelerin erkekleri köyde kalıp tarımla uğraşırken kadınlar yaylalarda peynir, yağ gibi kışın tüketilecek gıdaları üretmektedirler.

Pastoralizmin bir diğer önemli türü de yarı yerleşik pastoralizmdir. Yarı yerleşik pastoralizmi yarı göçebe pastoralizminden ayıran en temel özellik, topluluğun genel iktisadi yapı içerisinde tarımın ağırlıklı yer işgal etmesidir. Pastoral yarı yerleşiklerde göçler genellikle aynı coğrafî bölgede yaşayan yarı göçebe toplulukların göçlerine nazaran daha kısa mesafeli ve daha kısa sürelidir. Yarı yerleşik pastorallerde sık sık görülen bir başka özellik de hayvanlar için belli bir miktar yem stoğunun yapılmasıdır (Khazanov, 2015, s. 101-102). Yaylacılık faaliyetleri sırasında hayvanların kışlık yem ve saman stoğu yapılan Ardahan yöresinde birincil geçim kaynağı hayvancılık olmasına rağmen bölgedeki göçler kısa mesafeli ve kısa sürelidir.

Khazanov, topluluğun çoğunluğunun yerleşik hayat sürüp, tarımla uğraştığı, hayvanların en azından bir bölümünün kimi zaman yerleşim yerinden çok uzaklarda olan mera alanlarında bu iş için özel olarak görevlendirilmiş sığırtmaçlar tarafından bakıldığı toplumları ifade etmek için sığırtmaç hayvancılığı veya uzak mera hayvancılığı terimlerini kullanır. Khazanov, bu tür göçebeliğe "yayla pastoralizmi" demektedir. Yayla pastoralizminin çeşitli türleri içinde, pek çoğu "sığırtmaç hayvancılığı"nı andırsa da bazıları yarı göçebe pastoralizmine benzer (2015, s. 102-105). Araştırma sahamızda köylere yerleşik olan hayvancılar, hayvanlarını mayıs ayının başında çobanlara vermekte, çobanlar da meralarda ekim ayına kadar bunları otlatmaktadır. Hayvancı aileler ise haziran ayında yaylaya çıkmakta, belirlenen tarihten önce de köye dönememektedir. Ekinlerin biçilmesiyle köye dönüşü serbestleşen yöre halkı, istediği tarihte köye inebilmektedir. Yaylaya yerleşmek, yörede "çıkmak", yayladan dönmek ise "inmek" sözcüğüyle ifade edilmiştir. Bunun sebebi, yaylaların köylerden yüksek dağlarda bulunmasıdır. Türkiye'de yaylacılık amacıyla yaylalara göç etme hareketi, genellikle dikey ritmik hareketler şeklinde olur. Göç,

belli bölgelerdeki köy, kasaba ve hatta kentlerle, yükseklerdeki plato düzlükleri ve dağ yamaçları arasında cereyan eder (Doğanay & Coşkun, 2013, s. 6).

Anadolu'da hemen hemen her bölgede olduğu gibi, Ardahan ilinde de yaylaya çıkmak sözcüğü yerine kimi zaman "yaylaya göçmek" sözcüğü kullanılmaktadır. Bunun sebebi, Türklerin devlet tarafından yapılan iskân işlerine "kondurma" sözcüğünü kullanırken, "göç" sözünü daha çok kendi bölgelerine yakın olan bölgelere gidiş ve geliş için kullanmasıdır (Ögel, 1978, s. 3-7). Ardahan yöresinde köyler yaylalara yakın konumlanmıştır ve göç uzun sürmemektedir. Bu sebeple göç yolu üzerinde konaklanacak ya da beklenilecek yerler yoktur.

Hütteroth, gerçek göçebelik veya göçebe çobanlıkta; hayvan sahipleri ve ailelerinden meydana gelen etnik grubun sürülerle beraber göç ettiklerini, hayvanlardan elde edilen ürünlerin göçebeler tarafından tüketildiğini ve bu göçebelikte ziraat için ayrıca işçi bulunmadığını söyler (Denker, 1960). Mera hayvancılığı yapılan Ardahan'da hayvanlardan elde edilen ürünler, kendi ihtiyaçlarının fazlası olduğu için satılmakta ancak bu ürünleri üretmek için ya da tarımsal faaliyetleri gerçekleştirmek için işçiler tutulmamaktadır.

Emiroğlu, Bolu'da yayla sözcüğünün bazı hallerde yaz aylarında hava değişimi ve dinlenme amacıyla yararlanılan yüksek yerler kesimler için de kullanıldığını söyler (1977, s. 17-18). Geçimi tamamıyla hayvancılığa bağlı olan Ardahan'da halkın köylerde kalması yasaktır ve belirlenen tarihte herkes zorunlu olarak göç etmektedir. Dolayısıyla araştırma sahamızda yaylacılık faaliyetleri hava değişimi için yapılan bir aktivite değil, zorunluluktur. Bu göç hareketi, önceden bir şenlik havasında gerçekleşirken günümüzde motorlu taşıtlarla hızlı bir şekilde yapılmaktadır. Yaylaya çıkılmasının pek çok sebebi olmasına rağmen asıl ve en önemli sebep, tarlalardaki ekinlerin gelişmesi ve hayvanların bunları yazın tüketmemesidir çünkü bu ekinler kış için yatırımdır. Diğer bir sebep de sağım hayvanlarının sağılmak için köye geri dönmesinin zahmetli bir iş olmasıdır. Yaylaya çıkan insanlar, bir bakıma hayvanın doğal yaşantısına da uymaktadırlar (Sayılır, 2012, s. 566) Yaz aylarını hayvanların dağlardaki, meralardaki otları tüketmeleri için yaylada geçiren insanlar ekinlerin biçilmesinden sonra köye dönebilmektedir.

Yaylaya çıkış, her bakımdan kış için hazırlıktır çünkü köylerde kalan erkekler, hayvanların kışlık besinlerini hazırlarken yaylalarda kalan kadınlar, kış için peynir ve tereyağı gibi hayvansal ürünleri üretmektedirler. Yaylaya çıkma etkinliği belirtildiği gibi

ekonomik gereklilik olmasının yanı sıra köklü bir gelenektir. Yaylanın göçünün yüklenmesinden yayladan inişe kadar pek çok gelenek, görenek, tören icra edilmektedir. Âşıkların şiirlerine, kadınların manilerine konu olan yayla göçünün öncesinde de birtakım hazırlıklar yapılmaktadır.

Köylerin yaylaya göçme tarihi muhtarlar tarafından belirlenmektedir. Araştırma sahamızda rakımı yüksek olmayan köyler, haziran ayının başlarında yaylaya göçerken rakımı yüksek olan dağ köyleri temmuz ayında yaylaya çıkmakta ve rakımı alçak olan köylere nazaran daha kısa yaylada kalmaktadır. Bunun en temel sebebi, rakımı yüksek köylerin yaylalarının da yüksekte olması ve geç ısınıp, çabuk soğumasıdır. Yaylaya çıkma tarihiyle ilgili halk tarafından belirlenen kesin kurallar vardır. Bu kurallara, çalışmamızın "Halk hukukunun meslekî temsilleri" başlığı altında yer verilmiştir.

İki ya da daha fazla köyün ortak olarak kullandığı yaylalar sorunlu yaylalardır ve bu yaylalara çıkış ve iniş tarihleri yaylaya çıkan köylerin ortak kararı ile belirlenmektedir. Yaylaları ortak olan köyler birbirleriyle anlaşamadığı durumlarda çoğunlukla nüfusu ve hayvan sayısı fazla olan köy yayla imkânlarından daha fazla yararlanabilmektedir.

Yaylaya çıkmadan önce birtakım hazırlıklar yapılmaktadır.[9] Bu hazırlıkların başında kadınların yaylada süt ürünleriyle uğraştıkları için ekmek yapmaya pek fırsat bulamamaları sebebiyle ekmeklerin hazırlanması gelmektedir. Genellikle nezik, kete, feselli, pağaç gibi yöreye özgü olan hamur işleri yapılmaktadır. Yöre halkı, yaylaya çıkmadan bir hafta önce götürülecek kıyafetlerini, mutfak eşyalarını, leğenlerini, su bidonlarını, süt kovalarını, süt makinelerini, yayık makinelerini yani yaylada kullanacakları eşyalarını hazırlamaya başlarlar.

Yaylaya çıkılacak gün çok erken saatlerde kalkılır ve hayvanların altı temizlenir. Yola çıkacağı için hayvanlar doyurulur ve sağım hayvanlar sağılır. Danalar, köyün çocukları ile bir sürü halinde yaylaya götürülürken sağım hayvanlar da çobanlara ayrı bir sürü hâlinde verilir. Hayvanlar, sahiplerinden önce yola çıkarılır. Yaylaya göçe hazırlananlar, bu sırada traktörlere ya da at arabalarına "köç" adını verdikleri malzemelerini yüklerler (bk. Fotoğraf 23). "Sekü" denilen oturulacak sedirin yapılacağı kalaslar, mutfak eşyaları, yorgan, döşek, yastık, kıyafet gibi yaylada kullanılacak malzemeler yüklenir. Kaz, tavuk ve hindilerin

[9] Yayla göçüne Çamlıçatak köyünde katılım sağlanmış, köyün çobanı Umut Bilican ve eşi Arzu Bilican ile hareket edilmiştir. Bu bölümdeki bilgiler gözlem yoluyla elde edilmiştir (KK-14; KK-15).

ayakları bağlanarak arabada onlara ayrılan bölüme koyulur. Evin erkeği arabayı kullanırken evin kadını genellikle arka tarafta kazların yanına oturur. Önceden yaylaya bütün köy aynı anda çıkarken günümüzde göçünü yükleyen yola koyulmaktadır, bunun beraberinde önceki eğlence ortamı da kaybolmuştur. Önceden Çıldır'da bir gelenek olarak "nezik" ya da "kete" gibi yöresel ekmeklerin yapıldığı, dağıta dağıta yaylaya gidildiği, yaylaya varıldığı zaman kimsenin torbasında nezik ya da kete kalmaması gerektiği bilgisi kaynak kişimiz tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

> Şimdi diyelim burda yaylaya çıkacıh yoz gider köyün yozu. Bunları çoban yaylaya götürer, yaylasına çadırını gurar. On beş yirmi gün otardıhtan sonra köyün yaylaları hazırlanar. Köç gitmeye başlar. Köyde bir şey kalmamak üzere… Herkeş yaylasına gider. Yaylalarda diyelim eskiden kadınlar gelinler burda diyelim kadınlar kete yaparlar, nezik yaparlar gaymağınan. Arabanın üzerine koğardıh, yolda kim rastladı diyelim, eyleder: Eye uğur olsun. Sağ ol. Eye hanı nezik? Eye gel burya nezih mi yohdu. Onu gadın gaddar, bi kâğıdın arasına koğar, adama verer. Yaylaya gidene gadara orda, o tepsideki nezik pitecek. Nezik bişiren nezik bişirer, kete bişiren kete bişirer (KK-16).

Yaylaya çıkılınca ilk iş olarak kazların ayaklarının düğümleri çözülür ve "danaluh" denilen bölüme kısa süreliğine kapatılır. Götürülen kalaslarla yörede "sekü" olarak adlandırılan sedire benzeyen oturak yapılır. Yayladan inerken yayla evinin içerisinde eşya bırakmadıkları için kapılarını söken bazı aileler, yayla evlerinin kapılarını takarlar. Yayla evinin duvarlarına toprak dökülmemesi için çuval ya da kilim asılır ve yağmur yağdığında akabilecek yerler onarılır. Bu noktada yayla evlerinin yapı malzemesinden ve düzeninden bahsetmek gereklidir. Bilindiği gibi konutlar ve konutlarda kullanılan yapı malzemeleri, yaşanılan coğrafyaya göre belirlenmektedir. İç Anadolu Bölgesi konutlarında kerpiç kullanılırken Karadeniz'de ağaç kullanılmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'ne gelindiğinde ise yayla evlerinin yapı malzemesinin taş olduğu görülmektedir. En az maliyetle yapılmaya gayret edildiği için genellikle bir oda olan yayla evlerine Ardahan'da "dam" denilmektedir (yayla evleri için bk. Fotoğraf 16-17-18-19-20-21-22). Odanın içinde bir ocak, bir "sekü", bir de terek bulunmaktadır. Sürekli dışarıya çıkılmak zorunda kalındığı için bu evlerin zeminine halı serilmez ve zemin topraktır. Damın yanında akşam saatlerinde danaların ve kazların kapatılması için "danalık/ danaluh" denilen küçük bir oda bulunmaktadır ve aynı şekilde dış kısmına da danalar için koyunların ağılına benzeyen küçük bir alan yapılmıştır. Yayla evlerinde asıl önemli olan hayatı kolaylaştırıcı olmasıdır ve gereksiz hiçbir eşya bulunmamasıdır. Yaylaya çıkılan ilk gün genel olarak evin malzemeleri yerleştirildikten sonra erkekler köylere dönerler ve kadınlar da yaylada kışlık malzemeyi hazırlamak için kalırlar. Erkeklerin gitmesiyle kadınların mekânı olan yaylaların dişil karakter sergilediğini gözlemlerimiz doğrultusunda söyleyebiliriz.

Yaylada üç sürü halinde çobana teslim edilen hayvanlardan "yoz mal" denilen sağılmayan hayvanlar hep dağda otlarken sağım hayvanları sağılmak için günde iki kere sahiplerine getirilmektedir. Sabah erken saatte sağılan hayvanlar bir de akşam saatlerinde sağılmaktadır. Kadınlar, sağım işlemini gerçekleştirdikten sonra inekleri yeniden çobana teslim ederler, peynir ve tereyağı yapma işlemine başlarlar. Yaylada günlük hayat, ineklerin yayla evine geliş saatine göre ayarlanmaktadır. İneğin geliş saatine göre uyanan ve günlük planlarını yapan kadınlar; yaylalara boş götürdükleri yayıkları, tekneleri, kovaları, derileri dolu getirmek için emek sarf ederler. Birbirlerine peynir yaparken yardım eden kadınlar, büyük bir dayanışma örneği de sergilerler.

Bir kaynaşma etkinliği olan, halkın rahatlamasını sağlayan ve ekonomik getirileri olan yaylaya çıkış şenlikleri; Ardahan ilinde hayvan sayısının fazla olmasından ve yaylaya çıkış sürecinin fazla zahmetli olmasından dolayı eskisi kadar sık yapılamamaktadır.[10] Ancak geçmişte yayla göçünden beş-altı gün sonra bu şenliklerin yaygın bir şekilde yapıldığı kaynak kişilerimiz tarafından aktarılmıştır: "Bizim zamanımızda gece on ikiyeçen eve gelmiyerduh. Tulum çalınerdi türkü çağırerdiler, oynerdiler. Sanki bir toy oler. Daha heç galmamış" (KK-11).

Bahsolunan bu yayla şenliklerinin bazen iki köyün aynı yaylada birleşmesiyle kutlandığı da aktarılmıştır:

> Yaylada da seyran olurdu. Posof'un yaylası Seyitveren'e yahındı. Yaz olunca bizim şu elbisalar Al'ın seyranından galdı bize. Biz hep bu elbisayı giyerdik. Biz ilk çıhardıh yaylaya bi hafta on gün oluyor bir de bahardıh ki Allılar seyrana geldi dağın başında garşımızda seyran yapardılar. Biz de geder garışırdıh. Davul zurna çalardı. Onun eteklerine tanko diyerdik bunnara onları etağına hevaslaırdıh. Onlar da bizim geyimimize havaslanırdı. Birbirimize garışır oynardıh. Biz bu elbisaynan rençberliğimizi yapıyorduh (KK-17).

Yöresel kıyafetlerle katılım sağlanan yayla şenliklerinde davul, zurna, tulum çalınmakta üçayak, Ardahan'ın yolları, Temir Ağa, şeker oğlan, gaccike, deme halayı da denilen çevirme halayı gibi yöresel oyunlar oynandığı kaynak kişiler tarafından aktarılmıştır. Yörede görüşülen yaşlı kaynak kişilerin çoğunun özlemle andığı bu etkinliklerin artık yapılamama sebebini yörede görüşülen bazı kaynak kişiler köylerin kendilerini dışa kapatmalarına bağlamışlardır:

> Gece yaylaya çıhdıhtan sora ahşam karanlığında herkes ineğini sağdıhtan sora bütün mahallenin kızları erkekleri toplanır, türkü söyler böyle oynardılar. Böyle yaylalarda grup şeklinde oynardık yani… O zamanlar gitti şimdi onun yerine hiç kimse birbirine gitmez oldu. Şimdi bu örf adeti herkes yıktı. Şimdi insanların aile yapılarında birbirlerine güvenleri

[10] Yayla şenlikleri Hasköy, Bağdeşen, Canibeg, Sulakyurt gibi köylerde ferstival ve şenlik adı altında halen sürdürülmektedir. Festival ve şenlik görüntülerinden bazıları için bk. (URL-2), (URL-3)

> kalmadı. Erkeklerle kadınlar arasında diyaloğu insanlar hep kötüye yordular. Eskiden ben gider komşuda yatardım. Şimdi bunnarın mümkünü yok ki (KK-18).

Kaynak kişinin aktarımına göre yayla şenliklerinin eskisi kadar sık yapılmamasında bölgede artan muhafazakârlığın da etkisi olmuştur.

Yayla iniş zamanını, köydeki tarlaların biçilme tarihine göre belirlenmektedir. Korukluklar kalktıktan sonra istenilen vakitte yayladan inilebilir. Yayladan inmeden evvel bütün göç kadınlar tarafından toparlanır, yapılan ürünler daha uzun ömürlü olması için çeşitli muhafaza yöntemleriyle korunur. Yayla göçü arabaya yüklendikten sonra yayla evinde toplanan çöplerle son bir kez ateş yakılır (KK-19). Bu uygulama yörede eski bir alışkanlık olarak yapılmaktadır. Ramazan Korkmaz bu uygulamanın kökeninin eski Türk inanış sistemi ile bağlantılı olarak düşünmüş ve evin iyesinin üzülmemesi için yapıldığını aktarmıştır (Korkmaz, 2015, s. 58). Bilindiği üzere eski Türkler tabiatta birtakım gizli kuvvetlerin varlığına inanıyorlardı (Kafesoğlu, 1980, s. 42). Kâinatın ruhlarla dolu olduğuna inanan eski Türkler, bu hami ruhların bereket getirdiğine ve sahibi oldukları yerlerde yaşadıklarına inanırdı. İye olarak adlandırılan bu ruhlara saygılı olmak gerekirdi ve inanışa göre evin, avlunun, bağın, suyun, dağın her şeyin iyesi vardı (Memmedov, 2002, s. 590-591). Bu iyelere saygılı olmak gerekliydi. Bu yüzden Türkler, iyeleri memnun etmek için törenler yapıyor, kurbanlar veriyorlardı. Yayla evi terk edilirken ateş yakılması da yayla evinin iyesini memnun etme inancının günümüze taşındığını göstermektedir. Aynı zamanda ateş kültü ocakla beraber düşünülmektedir. Kış boyunca terkedilmiş bir şekilde duracak yayla evlerinde ateş yakılması ile aslında soyun devam etmesi, ocağın tütmesi arzulanmaktadır diyebiliriz. Damal bölgesinde ve Hanak'ta yaşayan Türkmenler geçmişte yayladan inerken "honça" adı verilen bir tepsi ya da sepetin içine helva koyup dağıta dağıta köye geldiklerini aktarmışlardır (KK-20; KK-17). Önceleri yaylaya çıkarken ya da inerken bir şenlik havası hâkim olduğu söylenirken günümüzde iniş sessiz bir şekilde yapılmaktadır. Köylülerin yayladan inmesiyle yaylada sadece çobanlar ve aileleri kalırlar. Yayladan inmek istemeyen aileler olursa onların kalmasına müdahale edilmemektedir. Ancak rakımın yüksek olduğu yaylalarda ağustos sonlarına doğru hava sıcaklıkları gittikçe düştüğünden dolayı köye inişin serbest olduğu tarihinden sonra yaylada kalmak tercih edilen bir durum değildir. Çobanların anlaşması yöre halkının deyişiyle "Cumhuriyet"e kadardır. Cumhuriyet Bayramı geldiğinde yörede "Cumhuriyet karı" olarak adlandırılan ilk kar yağmakta ve çobanların anlaşması bitmektedir.

Fecri Polat, "Doğu Anadolu'da Yayla Kültürü ve Yayla Mimarisi" adlı çalışmasında yaylaların tamamen terk edilme sebebini düşmanlığa ve kan davasına, susuzluğa,

hayvancılığın terk edilmesine, artan nüfusla birlikte otlak alanlarının azalmasına, terör dolayısıyla devlet eliyle boşalmasına ve köyden kente göçün artmasına bağlamaktadır (2013, s. 78-81). Araştırma sahamız olan Ardahan ilinde de bazı yaylalar da bu sayılan sebeplerden dolayı -terör dolayısıyla devlet eliyle boşaltma hariç- terk edilmiştir. Terk edilen yaylalar çoğunlukla iki köyün ortaklaşa kullandığı yaylalardır. Bu yaylalarda iki köy arası düşmanlıklar yaşanabilmekte ve bu düşmanlıklardan kaynaklı cinayetler işlenebilmektedir. Bunun dışında bazı köyler de yaylalarının uzak olması nedeniyle yaylalarını terk etmişlerdir. Ancak yaylacılık faaliyetlerinin ekonomik sebeplerle il genelinde hâlâ çok önemli bir yere sahip olduğu açıkça görülmektedir.

4.2.1.5. Hayvansal ürünler

Yöre hayvancıları için hayvanlardan elde edilen ürünler önemli bir geçim kaynağıdır. Hayvanların etinden, sütünden, tüyünden, yumurtasından, yününden sonuna kadar faydalanılan yörede kaşar peyniri, imanlı/yağlı/baş peynir, imansız/yağsız peynir, kaba çeçil, tel çeçil, anzılat ve tuluh peyniri gibi peynirlerin ticareti önemli yer tutmaktadır.

Peynir ticaretini yörede marka değerine ulaşmış mandıraların yanı sıra hayvancılıkla uğraşan yöre insanı da yapmaktadır. Kış mevsiminde geliri daralan bölge hayvancıları, yörede "zavot" denilen mandıralardan yazın süt ile geri ödemek şartıyla toplu para almaktadır. Sağım zamanı mandıralara süt verildiği için peynir yapımı beklendiği kadar yoğun yapılamamaktadır. Yöre ile birlikten anılan kaşar peyniri de çok fazla süt kullanılan peynirlerden olduğu için köylüler tarafından yapımı pek tercih edilmeyip sipariş üzerine yapılmaktadır. "Sarı yağ" denilen sade yağ ve tereyağı da üretilen yörede bu yağların da satışı yapılmaktadır.

Sütün sağımından pazarda satışına kadar her aşamasında çok fazla emek sarf edilen peynirlerin hijyenik olmasına dikkat edilmektedir. İnek sağılmadan önce meme uçları temiz suyla yıkanılmakta ve "vedire/vedra" denilen demir kovalara ya da plastik kovalara sağım yapılmaktadır. Sütün içine herhangi bir şey kaçmasın diye kovanın üzerine temiz bir beyaz bez örtülmektedir. Kimi kaynak kişiler sağım sırasında ahıra sinek dolmaması için ahırın eşiğinde tezekten ateş yaktıklarını da belirtmişlerdir (KK-31; KK-12). İneğin kuyruğunu sallama ihtimaline karşı da kuyruğu ahır direğine bağlanmaktadır.

Hayvanın süt veriminde yediği yemin kalitesi, otlandığı mera ve mevsim gibi pek çok faktör etkilidir. Yöre hayvancıları hayvanın tükettiği besinin kalitesinin sütün kalitesi üzerinde fazlasıyla eklili olduğunu kanaatindedir: "Eyi ham yerde otlarsa çoh sağılar. Çoh

masül yaparsın yoh otlağı ey olmazsa sağarsansa yaparsın" (KK-32). Kaynak kişinin beyanında geçen "ham yer" ekilip biçilmeyen çayır anlamına gelmektedir. Çayır otu otlayan hayvanın sütünün tarla ekini yiyen hayvana nazaran daha fazla olduğu yerel halk tarafından uzun yıllar boyunca deneyimlenmiş bir bilgidir. Hayvanların sütünün yağlı olmasının da otladığı yerle alakalı olduğu düşünülmektedir ve çobanlar da buna dikkat ederek hayvanları otlatacakları yerleri belirlemektedirler. Dikkat edilen bir diğer husus da hayvanların hep aynı saatte sağılmasıdır, çünkü her gün aynı saatte sağılınca daha verimli olduğu hayvancı halk tarafından deneyimlenmiştir (KK-34).

Sağım sırasında hayvanın sütünü verebilmesi için de inek, öncelikle yavrusuna çok az emdirilmektedir. Bu uygulamaya yörede "dadandırma" ya da "maslamak" denilmektedir. Damal'da hayvancılık yapan aleviler hayvanın sütünün bereketli olması için buzağıyı ilk masladıklarında "Elim benim değil Fadime Ana'nın eli ola" diyerek dua ettiklerini beyan etmişlerdir (KK-2). Sağım sırasında annelerini az miktarda emen danalar, sağım işlemi bitene kadar danalığa götürülmek yerine ahır direklerine bağlanır ve bu işleme yörede "çatılama" denilmektedir (KK-11). Çatılanan hayvanlar sağım işlemi bittikten sonra annelerini yeniden emer.

İnekleri elle sağarken ineklerin sütünü vermesi ve sakin durması için mani söylemek yörede yaygındır: "İnekleri sağarken hele daha diyerim. Eleyken südünü töker, tepmiklemiyer, rahat duriyer. Hayvanoğlu meniden anliyer" (KK-36). İnekleri sağarken sütünü daha rahat vermesi için ölçülü bir mani söylemek yerine bazen de yerel deyişle "gıngılı çalan" yani mırıldanan yöre kadınları bunu ezgili bir şekilde yapmakta ve ineğine sevgisini yansıtmaktadır: "İnehleri sağerken gıngılı çalerdim. Anam ay anam anam, ay anam sarı tellerim size gurban olsun analıh diye…Süd tökördü" (KK-35). İnek ya da koyun sağarken mani söyleme geleneği kimi zaman eğlenceye de dönüşmektedir:

> Orda gençler davar sağar, bazı genşler çıhardamıyor. O sıra o genç çoban der ki kuleğa bahar "hooo davar gelir sürüsünün ardı yoh, sağar sağar kuleğende südü yoh". Onlara orda başını dudduğu yerde turkü der. O da guler kendine "Koyun gelir sürüsünün ardı yoh, sağarım sağarım kuleğimde südüm yoh" der. Orda mani söyler gülüşürlerdi (KK-17).

Sütün bereketli olması için de bazı uygulamalar yapılmaktadır. İlk kez doğum yapan ineğin ilk sütünü bir miktar yere sağmak ya da sağılan ilk süt hayvanın sırtına sürmek, bu uygulamalardandır (KK-37; KK-38; KK-39; KK-40). Kaynak kişiler bu uygulamaları sütün bereketli olması için ya da atalarından gördükleri için yaptıklarını söylemişlerdir. İlk sütü yere sağma eyleminde ürünü aldığı doğaya minnet borcunu ödeyen geleneksel bilincin yansımasını görmekteyiz. Yöre insanı sütü hayvanın sırtına sürerek de hayvana minnet

borcunu ödemektedir, çünkü ilk ürünün aslında onun hakkı olduğu düşünmektedir. Hayvanın sütünü yere sağınca ineğin memelerinin şiştiğine inanan bazı kimseler de bu uygulamadan kaçınmaktadır (KK-39; KK-41). Burada da aslında sütün nimet olduğu için kutsal kabul edilmesi ve ayaklar altında ezilmesinden kaçınılması söz konusudur.

Sütün bereketli olması için yörede çok sık yapılan ikinci uygulama ise sağılan ilk sütün akarsuya bırakılmasıdır, böylece hayvanın sütünün akarsu gibi bol ve bereketli olacağına inanılır (KK-12). Burada da yukarıdaki örnekte olduğu gibi, ilk mahsulü tabiata verme söz konusudur. Aynı zamanda eski Türkler dağlardan gelen akarsuların Tanrı katından geldiğine inanmaktadır. Aslında araştırma sahamızda yapılan bu uygulamanın akarsuya bırakılan sütün bereket için Tanrı'ya sunulması anlamına geldiğini de söyleyebiliriz. Yörede hayvanın sütlü olması için yapılan bir diğer uygulama da ilk sütün suyla karıştırıp yeniden ineğin kendisine içirilmesidir (KK-31).

Süt sağımı sırasında bazı hareketlerden de kaçınılmaktadır. Örneğin; süt sağılırken ahıra başka biri boş kovayla giremez ya da yaylada açık alanda süt sağımı yapılıyorken sürünün içinden boş kovayla geçilemez, çünkü bu hareketin bereketi çaldığına inanılır (KK-12; KK-16; KK-42; KK-126). Aslında bu düşüncenin altında "taklit büyüsü" yatmaktadır. Analoji büyüsü de denilen taklit büyüsü, adından da anlaşılacağı gibi taklit yoluyla o olayın yakın bir gelecekte gerçekleşmesini zorlama denemesidir (Örnek, 1995, s. 142). Boş kovayla geçilince kovaların boş kalacağı inanışının arkasında da bu inanış yatmaktadır.

Araştırma sahamız olan Ardahan yöresinde mart ayında hayvanların yeni doğum yaptığı dönemde kimse kimseye süt ve yoğurt vermeyip kimse kimseden bu gıdaları da istememektedir. Çünkü bu dönemde sütün verilmesiyle bereketin de çalınacağına inanılır (KK-39). S. Veyis Örnek; vücuttan çıkan ter, idrar, meni gibi şeylerin büyüde kullanıldığı gibi tırnak, saç ve dişin de büyü için kullanılacağını belirttir çünkü parçanın başına gelen bütünün de başına geleceğine inanılmaktadır (1966, s. 117). Buna göre inekten alınan süte ya da evden çıkarılan yoğurt, peynir gibi besin maddelerine yapılacak bir büyülük uygulamadan korunmak için yöre halkının böyle bir inanışa sahip olduğu düşünülebilir. Bu dönemde verilen sütle yoğurdun bereketi kaçırabileceğine inanılmış olabileceğini de ayrıca belirtmek gerekir. Aynı zamanda bu ayda evin etrafında başka biri gelip üç kere dönerse o kişinin de bereketi çaldığına inanılır (KK-43).

Üretilen peynirlerin temiz olduğu kadar organik olmasına da dikkat edilmektedir. Günümüzde çoğunlukla hazır maya kullanılsa da doğal maya kullanımına devam edenler de

vardır. Büyükbaş hayvanların midesinin dördüncü bölümü olan "şırdan" ile maya yapılmaktadır. Bu mayanın yapımına, şırdanın çıkartılmasıyla ve güneşte kurutulmasıyla başlanmaktadır.

> Hayvanları kesersin da kursağını alerik onnan maya yaperdik. O çoh lezzetli olordu. İndi o yoh daha gahtı. Hazır maya çıhtı. He yanı daha golaya getmişik yanı… Kursağı da yahardıh gurudardıh asardıh o gursah gururdu. Aha guruduhdan sonra sahlardıh bahara yahın güyeç derik onun içine gursağı, su getirerik birez de arpa, arpa bele bir oyuç arpa, ne bilem düzde piten otdar var bizde kuzukulağı diyerik ondan da döşürer getirerik o mayanın içine atarık o güyecin içine. İki üç dal atarık. O da galar bir ay içinde. Bir de bir yumurta salarık. Yumurtanın üzerini de yazdırırıh mürekkefli galeminen üstü yazılar. Ohuyer yazdırerler. Onu yazmah içinde guran ohumuş adam yanı sen bilersen guranı sen de yazabilersen. Yanı ohursan o duası va onu ohuyar orya yazarsan nazar olmasın. O yumurtoyu yazdıhtan sonra da onun içine suyun içine salarsın. Atadan öyle görmüşük. Ağzını gapadersen ama böyle sımsıkı gapadersen bir yerden hava almasın. Kölgede güneş müneş değmeyecek. Ağzını da mökgem sıhı sıhı yapacan ki bir yerden hava girmesin. Bir ay sonra çıhardacan o sapsarı güzel olor. Onu gatarken de onun bir tane gavı var gıplu muplu marşapa gibi onu o güyece daldırırıh. Bir de süzgeç gayırırıh onun içine süzerik eleyinen yanı ufah. İki vedire süde maya atacan da iki gaşıh atardıh. Heriye birer gaşıh atardıh. Goyardıh o da tutardı (KK-44).

Yukarıda kaynak kişinin yapımını tarif ettiği hayvan şırdanından yapılan mayalarda esas malzeme yörede "şırat" olarak adlandırılan peynir altı suyu ve şırdan olmakla beraber kimi zaman şap, yumurta, buğday, erik, kayısı, kuzukulağı, soğan, karanfil gibi malzemeler de katılmaktadır (KK-17; KK-11; KK-45). Büyükbaş hayvanın şırdanından yapıldığı gibi kazın da bağırsağının üzerindeki bir bölümden maya yapılmaktadır*:*

> Kazları kesende bağursuğun üzerindedi, onu keseruh. Duza goyaruh. O duzunu alur onu yaharuh paklarık, temüzlerik, goyarık gurur. Guruduhtan sora suyu goyarıh. İçine evelden tahıl aterdiler, buğda ondan aterdih, şeb aterdiler. Onnan sora onnan yığerdiler. Ağzını gaperiler. O etler de bi daha gurumuş basdırma gibi olerdi. O eşkiyerdi ha bele abu gapağınan bir ateydin o pendir tuterdi(KK-46).

Maya kullanılarak tel çeçil, kaba çeçil ve yüzlü peynir yapılmaktadır. Çeçil peyniri yapmak diğer peynirlere göre daha zahmeti olmakla birlikte yörede en çok tercih edilen peynir çeşididir. Çeçil peyniri için sağılan süt, süt makinesinde çekilmekte ve kaymağından ayrılmaktadır. Kaymağından makine yardımıyla ayrılan süt, ekşimeye bırakılmaktadır. Daha sonra sağılan taze sütle karıştırılarak ocakta pişirilmeye bırakılan süt, "parmağı ısıracak kadar" ısındığında maya katılmaktadır. Peynir oluşmaya başlayınca peynir altı suyuyla -şıratla- yoğrulup elle açılmaktadır(bk.: Fotoğraf 44- 47). Tel çeçil elde sürekli ve hızlı çevrilirken kaba çeçilde bu aşama daha zahmetsizdir. İp gibi olan tel peynir tuz serpilip bağlanmaktadır (bk.: Fotoğraf 41). Kaba çeçil ise süzülmesi için direklere asılmakta daha sonra kaya tuzu ile şıratın içinde muhafaza edilmektedir.

Maya kullanılan bir diğer peynir çeşidi de yörede" imanlı peynir", "baş peynir", "üzlü peynir" olarak adlandırılan yağlı peynirdir. Sütü makinede çekmeden yapılan bu peynir,

ocakta ısıtıldıktan sonra maya atılarak yapılmaktadır(bk.: Fotoğraf 42). Maya atılan taze süt birbirini tutmaya başlayınca torbaya dökülüp şıratından yani peynir altı suyundan süzülmektedir. Süzülen peynirin üzerine taş koyulmakta böylece iyice arındırılmaktadır. Bu aşamaya yöre halkı "taşlama" demektedir.

Çökelek peynirine yörede "Çürük peynir" denilmektedir. Maya kullanmadan sütün ekşitilmesiyle elde edilen peynir çeşididir (bk.:Fotoğraf 39, 40). Çürük peynir ve çeçil peynir karıştırılarak hayvan derisinin içine doldurularak yörede "tuluh peynir" ya da "motal pendir"[11] olarak adlandırılan peynir yapılmaktadır(bk.: Fotoğraf 34,38).

Bölgede "gurut" adlı besin de üretilip tüketilmektedir. Ögel, "kurut" sözünün önceden bozulmayacak şekilde kurutulan bütün süt ürünlerini kapsadığı görüşündedir (1987, s. 33). Ardahan yöresinde yoğurdun kurutulmasıyla elde edilen besine "gurut/kurut" denilmektedir. Kurutun yapımına süt kaynatılarak başlanmaktadır. Yörede süt kaynatılırken ocağa taşarsa bunun meleklerin hakkı olduğuna inanılmaktadır (KK-7). Bilindiği gibi eski Türkler her şeyin bir iyesi olduğuna inanıyorlardı, dolayısıyla ocağın da bir iyesi olduğuna inanıyorlardı. Kişi ve Tanrı arasında aracı bir vaziyet gördüğüne inanılan "ateş ve ocak iyesi", hem ateş ve ocağın sahibi hem de insanlar için koruyucu ve kutsî bir varlık olarak görülmekteydi. Türk kültüründe yalnızca bir tane ateş ve ocak iyesi yoktur. Her evin, her yurdun ocak iyesi ayrıdır ve bu iye; evi ve ev halkını, hayvanları kötülüklerden, felaketlerden ve hastalıklardan korur. Evin bereketini sağlayan bu ruha saygıda kusur edilmez. Bu iyenin insana benzer bir şekilde karnının acıkacağına ve doyurulması gerektiğine inanılır. Bu sebeple ateş iyesini doyurmak için bazı zaman ve durumlarda ocağa birtakım takdimeler sunulur (Kumartaşlıoğlu, 2016, s. 89-92). Araştırma sahamızda taşan sütün meleklerin hakkı olduğuna inanılmasının altında aslında bu inanış, ocak iyesi inanışı yatmaktadır. Yoğurt yapabilmek için bekletilmiş yoğurt kullanılmasının yanı sıra sabah erken saatlerde çimenlerin, çiçeklerin üzerine düşen çiy damlaları da kullanılmaktadır (KK-47). Mayalanan yoğurt bez torbalarına dökülüp suyundan arındırıldıktan sonra kaya tuzu ile yoğurulmaktadır. Daha sonra küçük topaklar hâlinde güneşte kurutulup "külek" denilen ahşap kaplara ya da kovalara koyularak evin "sahluh" denilen soğuk bölümünde ya da buzdolaplarında muhafaza edilmektedir. Yazın sütün bol olduğu dönemde yapılan bu yiyecek, genellikle kışın yemek için yapılır.

[11] Tuluh peynirin hazırlanması, çalışmamızın "Hayvansal ürünlerin muhafaza usulleri" başlıklı kısmında detaylıca anlatılmıştır.

Süt ile yapılan diğer ürünler de tereyağı, sarı yağdır . Tereyağı yapımı sütün makineye çekilmesiyle başlamaktadır ve bu işleme yörede "makineye vurmak" denilmektedir. Sütün makineye vurulmasıyla elde edilen kaymak, biriktirilerek ekşitilmektedir. Yörede "çuma yığmak" denilen bu işlemden sonra ekşitilen kaymağın yayıkta çalkalanmasına geçilmektedir ki Çıldır bölgesinde bu aşamaya "nehre vurmak" denilirken diğer bölgelerde "yayuh yaymah" denilmektedir. Yayık yayılırken günümüzde elektronik yayıklar kullanılsa da "el yayığı" denilen yayık çeşidini kullananların sayısı az değildir (el yayığı için bk. Fotoğraf 74). Az da olsa asma yayık da kullanılmaktadır(Asma yayık için bk. Fotoğraf 129). Yayıktan çıkarılan yağ, soğuk sularla yıkandıktan sonra bidonlara basılıp kaldırılmaktadır. Yörede "sarı yağ" olarak anılan sadeyağ tereyağının eritilip üzerinde biriken köpük ve sütün alınmasıyla elde edilir.

Yayıkta yağ yaparken yağın daha bereketli olması için yöre halkı bazı uygulamalara başvurmaktadır. Bu uygulamalardan biri de yayığa boncuk atma uygulamasıdır. Yörede bereket kaynağı olduğuna inanılan boncuklar vardır. Bu boncukların içine atıldığı yayığa bereket vereceği ve civarındaki bütün yağların bereketini çalıp kendi içinde bulunduğu yayığa getireceğine inanılmaktadır (KK-40). Yayıktaki yağın bereketli olması için yayığın üzerine kertenkele kuyruğu ya da yılanın değiştirdiği derisi yani kav asılması da yörede eskiden yapılan bugün unutulmuş bir uygulamadır (KK-43; KK-49; KK-48). Hançerlioğlu, yılanın en ilkelinden en gelişmişine kadar hemen her toplulukta kutsal, kimi topluluklarda Tanrı olarak görüldüğünü ifade etmiştir (2000, s. 561). Yeraltının simgesi görülen ve bereket sembolü olan yılan deri değiştirdiği için sonsuzluğu simgelemektedir (Armutak, 2004, s. 144). Yılan gibi kertenkele de rejenerasyon yapabilen yani kuyruğunu yenileyebilen bir hayvandır ve bu yönüyle sonsuzluğu sembolize etmektedir. Yayığın üzerine yılan, kertenkele gibi hayvanların uzuvlarının asılmasındaki amaç, yayığın içindeki yağı da sonsuz kılmak yani yağın bereketini arttırmaktır. Yayıktaki yağın bereketli olması için yayık yayılırken üzerine küçük bir çocuk ya da bebek koyulduğu da beyan edilmiştir. (KK-48). Günümüzde yapılmayan bu uygulamada yayığın üzerine bebek koymadaki amaç, saf ve masum olan vasıtasıyla bereketi istemektir ve bu uygulamanın temelinde her doğan bebeğin rızkını getireceği inanışı vardır.

Yağın bereketli olması için ineğin ayağının altından alınan taşın yayığın içine atılması da yörede yaşlı kesim tarafından hatırlanan genç kuşağın bilmediği bir diğer uygulamadır: "Sifte hangi inek gider gabul et benim ineğim onun ayağın altından taş alersin yağa atersin yağ arter. Ben etmemişim. O taş her şeyden böcükten bile yağ aler" (KK-12).

Yayık yağı yaparken suyun soğuk olması gerekmektedir. Bu sebeple eskiden kadınlar hangi saatte olursa olsun dışarı çıkıp çeşmelerden soğuk su aldıklarını beyan etmişlerdir: "Niyetlendin mesela yayıh yapacağn. Gecenin bi vahtı suya gedeyon. Kimseyle gonuşmuyon. Yanı mesele yolda gelirken sen bağa ses versen de ben sağa ses vermiyom. Ses verirsen dutmaz diyolar" (KK-50). Kaynak kişinin de belirttiği gibi su almaya giderken konuşulmamaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, gece saatleri oluşudur. Gece, bu dünyanın aksine öteki âlemi sembolize etmektedir. Gece öteki âlemin kahramanları olan cinlerin, perilerin, ruhların harekete geçtiği vakittir (Ergun, 2014, s. 36). Gece vakti çeşmeye giden kişiye hangi varlığın seslendiği belirsizdir ve cevap verirse bir uğursuzluk olacağına inanılmaktadır bu yüzden her kim olursa olsun yanıt verilmemektedir.

Yayıkta yayılan kaymağın altından peynir altı suyu çıkmaktadır. Bu suyun kaynatılmasıyla "anzılat" peyniri yapılmaktadır. Bu peynir, günümüzde alıcısı olmadığı için pek tercih edilmemektedir.

Yörede kullanılan bir başka yağ çeşidi de kaz yağıdır. Bu yağ, kaz kesim zamanı olarak bilinen kasım-aralık aylarında yapılmaktadır. Kesilen kazların iç yağları eritildikten sonra "küleh" denilen kaplara ya da kavanozlara doldurularak "sahluh" denilen bölümde ya da buzdolabında muhafaza edilmektedir. Kış boyu kullanılan bu yağın satışı yapılmamaktadır.

4.2.1.6. Hayvansal yakacak

Yaz mevsiminde bile soba yakılan Ardahan coğrafyasında yakacağın fazla olması önemlidir. Hayvancılıkla uğraşan halk, yakacak olarak genellikle kurutulmuş hayvan dışkısı kullanmakta hatta fazlasını da satmaktadır. Büyükbaş hayvan dışkısından elde edilen yakacağa her yörede olduğu gibi Ardahan'da da genel olarak "tezek" denmektedir. Ancak tezek, kurutulma biçimine ve dizilme şekline göre farklı adlar almaktadır.

Ahırların ortasında bulunan ve "sanahsal" olarak adlandırılan kanala yığılan hayvan dışkıları günlük temizlikte "basma" denilen alana dökülmekte ve bu alana taşlar yardımıyla yayılmaktadır. Güneşin vurmasıyla biraz kuruyan dışkının üzerine çocuklar çıkartılarak bastırılmakta bazen de kendi kendine basılması beklenmektedir. Basmada kuruyan dışkı kürek yardımıyla kare ya da dikdörtgen olarak kesilmekte, bu işleme de "basma kesme" denilmektedir. Basmadan kesilen tezek parçaları içlerinin kuruması için dik bir şekilde arka arkaya dizilir, bu aşamaya da "zencir etme" denilmektedir. Kuruyan tezekler kalağa kaldırılmaktadır. "Kalak", tezeklerin duvar biçininde üstü üste çarpraz bir şekilde dizilmesiyle oluşturulmaktadır. Hiçbir şey sıvamadan bırakılırsa buna "yaz kalağı"

denilmektedir (bk. Fotoğraf 2). Eğer hazırlanan kalak, kışın kullanılacaksa tezeklerin üzeri yaş hayvan dışkısıyla sıvanmaktadır, buna da "kış kalağı" denilmektedir (bk. Fotoğraf 1). Yörede "Kürt kalağı" ya da "gogola" olarak adlandırılan kalak çeşidi de tezeklerin ucu sivri kubbe şeklinde dizilmesiyle ve dışının da yaş hayvan dışkısıyla sıvanmasıyla yapılmaktadır (bk. Fotoğraf 3).

Basma kesilirken kırılan küçük tezek parçalarına "goşdor" denilmekte ve bu ayrı bir yere yığılmaktadır. Goşdorlar elenerek tozundan ayrılmaktadır. Ayrılan toza Terekemeler "püş" derken Yerliler de "fışhi" demektedirler. Yeni doğmuş buzağıların ve yavru kazların altına sıcak ve kuru tutması için serilmektedir.

Baharda bütün hayvanlar dağa çıksa da hasta hayvanlar dağa gönderilmemektedir. Dağa gönderilmeyip ahırda bakılan bu hayvanların az miktarda olan dışkıları basmaya dökülemeyeceği için yuvarlak ve basık bir şekil verilip kurumaya bırakılmaktadır. Elle yapılan bu tezeğe "yabba" denmektedir.

Yaylaya gönderilen hayvanların açık alanda kuruyan sığır dışkılarına "teten/tetan" denmektedir. Bu tetenler çoğunlukla çocuklar ve çobanlar tarafından meralardan toplanmaktadır (KK-51).

Küçükbaş hayvanın dışkısını yakacak olarak kullanmak isteyen yöre halkı komları temizlememektedir. Koyun, dışkısının üzerini kendi çiğnemektedir ve kesilecek kalınlığa ulaştığı zaman hayvancılar tarafından dikdörtgen ya da kare şekilde kesilmektedir. Bu işleme "kerme kesme" denilmektedir. Kesilen kermeler güneşte daha fazla kuruması için bekletilmekte, daha sonra kalak şeklinde dizilmektedir (KK-37).

4.2.2. Arıcılık etrafında gelişen meslekî bilgi ve yaşam

Arıcılık kültürü, bal arısını tanımakla başlar. Ögel, arıyı da koyun, keçi ve diğer ev hayvanları gibi bakım altında tutmanın, bu kültürün başladığını gösteren en mühim bir işaret olduğunu söyler (2000, s. 427). Arıcılık gibi bir meslek ile ile uğraşabilmek, yerleşik olmayı gerektirmektedir. Uzun süre göçebe olan Türklerin erken dönemde arıcılık yapabilmesi zordur. Ögel'e göre bala uzun süre arı yağı diyen Türklerin bal ihtiyaçlarını yerine getirmesi toplayıcılık vasıtasıyla olmuştur (2000, s. 427-433).

Türklerin de diğer halklar gibi yerleşik hayatla birlikte arı ile içli dışlı olduğu düşünülmektedir. Nasıl ki tüm meslekler etrafında bir kültür şekilleniyorsa arıcılık gibi geleneksel yöntemlerle de yapılan bir mesleğin etrafında da bir kültür dairesi şekillenmiştir.

Türkler arıcılıkla meşgul olduktan sonra bu uğraşla ilgili söz varlığı oluşturmuş, çeşitli inanış ve uygulamalar geliştirmiştir. Arıyı tanımaya başlayınca arılar üzerinden hava durumunu tahmin etmeye; arıyı ve balı halk hekimliği ve halk veterinerliği çerçevesinde değerlendirmeye başlamış, balı mutfak kültürüne sokmuştur. Artık çiçeklere sadece toplayıcı olarak yaklaşmayıp arı ile çiçek arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurarak çiçekler etrafında bilgiler edinmiştir.

Çiçek florası bakımından zengin olan Ardahan ilinde arıcılık uzun yıllardan beri yapılmaktadır. Arıcılar ile yüz yüze yapılan görüşmelerde arıcılardan biri, bu mesleği Ardahan'a Rusların getirdiğini söylemiştir, hatta Stalin'in Posoflu bir arıcıya mesleği öğrettiğine ve Ardahan'a bu arıcının arıcılık mesleğini getirdiğini de eklemiştir. (KK-21).

Yörede arıcılık ile uğraşan kimselere "balcı" denilmektedir ve balcılar genellikle bu mesleği hayvancılığın yanında ek meslek olarak yapmaktadırlar. Ardahan çiçek balının coğrafî işaret[12] alması ve teşvik politikaları, arıcılığı ana meslek edinen ailelerin sayısını arttırmıştır.

Uzun yıllar boyunca ek meslek olarak yapılsa da kutsal hayvan olarak görülen arı ile sırrına erilmemiş bir mahsul olarak görülen bal etrafında bir kültür ve yaşam oluşmuştur.

4.2.2.1. Arıların bakımı ve beslenmesi

Çiçek florası bakımından zengin olan yörede çiçek balı üretilmektedir ve iki tip kovanda üretim yapılmaktadır. Kara kovan olarak adlandırılan sarıçam kütüğünün boru şeklinde oyulmasıya elde edilen ilkel kovanlar, yörede kullanılan kovan tiplerinden biridir. Bu kovanın iki tarafında sarıçamın yuvarlak biçimde kesilmesiyle elde edilen kapaklardan bulunmaktadır. Kovanın ön tarafındaki kapakta arının girip çıkabileceği darlıkta bir oyuk bulunmaktadır. Kara kovanın içine arıcılar tarafından çerçeve koyulmaz ve her şeyi arının yapması beklenir. Tamamen doğal yollarla bal elde edilen bu kovan tipinin verimi düşüktür. İkinci tip kovan ise sarıçam ağacından yapılan yörede "ramka" olarak adlandırılan standart fennî kovandır. Bu kovanları arıcılar Kafkas Arısı Üretim, Eğitim ve Gen Merkezi Müdürlüğünün kovan üretim atölyesinden temin etmektedirler. Kovanların ömrünün uzun olması ve kovanda güve olmaması için kovanın üzerine boya ya da vernik sürülmektedir.

[12] "Coğrafi işaret, tüketiciler için ürünün kaynağını, karakteristik özelliklerini ve ürünün söz konusu karakteristik özellikleri ile coğrafi alan arasındaki bağlantıyı gösteren ve garanti eden kalite işaretidir. Coğrafi işaret tescili ile kalitesi, gelenekselliği, yöreden elde edilen hammaddesi ile yerel niteliklere bağlı olarak belli bir üne kavuşmuş ürünlerin korunması sağlanır." (URL-7).

Bazı arıcılar, boyanın ya da verniğin balın kalitesini düşürdüğünü düşünerek bezir yağı da sürmektedirler.

Araştırma sahamızda kraliçe arıya "ana arı", erkek arıya "saka", dişi arıya "işçi arı" denmektedir. Arıların yumurtadaki hâline "kurt" denmektedir. Ardahan ili, dünyadaki en verimli dört arı ırkından birisi olan Kafkas arı ırkının gen kaynağıdır. Yöredeki bu arıların ırkının , ana vatanı Kafkasya'dır. Kafkas arı ırkı, 12 Aralık 2004 tarihinde 25668 sayılı T.C. Resmî Gazete'de yayımlanan "Yerli Hayvan Irk ve Hatlarının Tescili Hakkında Tebliğ" ile tescillenerek Artvin ve Ardahan illeri Kafkas arı ırkının gen merkezi olarak ilan edilmiş ve ırkın saf kalabilmesi için bu iki il izole bölge olarak diğer illerden gelecek arıcılara kapatılmıştır (URL-4) Bu sebeple arıcılar ırkın bozulmamasına dikkat etmektedirler. Bu doğrultuda Kafkas arısını renginden tanıyan arıcılar renkte bozulma olduğunu gördüklerinde ana arıyı değiştirmekte ya da koloniyi yok etmektedirler. Bunun en önemli sebebi de diğer arı ırklarının yörenin soğuk iklim koşullarına dayanamaması ve kovanın sönmesine sebep olmasıdır.

Arıların kışlatılması havzalara göre değişiklik göstermektedir. Ardahan ve Çıldır havzasında arılar genellikle içeride kışlatılırken hava sıcaklığının daha yüksek olduğu Posof havzasında arılar kar altında da kışlatılabilmektedir. Sadece Artvin iline geçişi serbest olan arıcılar, uygun hava şartları dolayısıyla Artvin iline de kovanlarını taşımaktadırlar (KK-52; KK-53). İçeride kışlatma yapan arıcılar, kışlatma yaptıkları odayı arılar için özel olarak tasarlamışlardır. Odanın rutubetli olmaması gerekmektedir, aynı zamanda hava alabilmesi için de tavan kısmı tahtadan döşenmiştir. Işık ve ses, kış uykusuna yatan arılar için istenmeyen bir durumdur, bu sebeple tasarlanan bu odalarda pencereler küçüktür. Odanın sıcaklığını kontrol edebilmek için derece kullanılmaktadır, aynı zamanda odanın ortasına koyulan su ile de sıcaklık denetlenmektedir. Kaynak kişilerin beyanına göre su donma noktasına gelince arıların da donacağı düşünüldüğü için oda ısıtılmaktadır (KK-54; KK-55).

Arılarını kış mevsiminde Posof ya da Artvin bölgesine götüren veya içeride kışlatan arıcılar, bu süre içerisinde arılarına dokunmamaktadırlar. Kasım ayının sonunda ya da havalar soğuk giderse daha da erken bir tarihte arılar kışlatmaya bırakılmaktadır. Kışlatılan arı kovanlarının kuluçkalık denilen alt kısmında kışın arıların tüketebilmesi için bal bırakılmaktadır. "Çeç" adı verilen eskimiş ve siyahlaşmış bal mumunun arıyı kışın daha iyi muhafaza ettiğine inanıldığından dolayı arılar kışlamaya bu mumlarla bırakılmaktadır. Ancak siyahlaşmış bal mumları arı gelişimini olumsuz yönde etkilediği için bal sezonunda bu mumlar yeni mum ile değiştirilmektedir (KK-56).

Nisan ayına gelindiğinde arıcılar kovanlarını dışarıya çıkarmakta ve bahar bakımını yapmaktadırlar. Kovanların dışarı çıkartıldığı ilk gün kovanların kapakları açılıp arılar dinlenmeye bırakılmaktadır. İkinci gün ise dip tahtası temizlenerek siyahlaşmış bal mumları- yörede list denilmektedir- yenileriyle değiştirilmektedir. Ana arı kontrolü yapılarak yaşlı ana arı, genç ana arı ile değiştirilmektedir. Ananın yaşlı ve genç olduğunu arıcılar gözlem yoluyla anlamakta, bunun yanı sıra ana arıya arı boyası sürerek de tespit etmektedirler. Ana arının tüylenmesi, küçülmesi ve hareketlerinin yavaşlaması yaşlanması anlamına gelmektedir ki bu durum kovanın sönmesine sebep olduğu için fark edilince arıcılar tarafından hemen değiştirilmektedir. Yeni ana arı verilmeden önce kovanı iki gün anasız bırakan arıcılar, işçi arıların da anayı kabul etmesi için genç olmasına dikkat etmektedirler (KK-57). Kovanların dışarı çıkartıldığı ikinci gün arıların bal durumu da kontrol edilip eğer eksik görülürse ek bal takviyesi ya da pudra şekeri ile bal ve isteğe bağlı olarak polenin karıştırılmasından oluşan arı keki denilen besinden verilmektedir. Arı keki mart-nisan aylarında nektarın az olması ve yağışın çok olması nedeniyle arının kovandan dışarı çıkamaması durumunda verilmektedir. Arıcılar pudra şekeri bal ve polen karışımından elde ettikleri kalın bir kıvamı olan arı kekini vermeyi arı dışarından bal getirmeye başladığı zaman kesmektedirler (KK-58). Bahar bakımında dikkat edilen bir diğer husus ise koloninin azlığı ve çokluğudur. Eğer arı kolonisinde azalma olmuş ise iki farklı kovanın arıları birleştirilmektedir. Arılar, başka kolonilerin arılarını kendi kolonilerine katmak istemezler, bu sebeple arıcılar kovanları birleştirmek için çeşitli uygulamalara başvurmaktadırlar:

> Gaya yarpızı, gaymah çiçeği kohuludur. Onları garıştırerem kohusu garışer, üzerine serpiştirerem. İki ayrı kovanı birleştirerem da... Onları direk birleştirdin mi birbirini öldürer. İşte o yarpızı, kekik, gaymah çiçeği bu otlar… Kohusu gaynattın mı onu üzerine serpiştirdin mi o kohu garıştırer arıda. Aynı kohu hepsinin üzerine sindiği için birbirini öldürmez (KK-4).

Kaynak kişinin de aktardığı gibi kaya yarpuzu ve kaymak çiçeği gibi kokusu keskin olan çiçekler kaynatılıp suyu arılara serpiştirildiğinde arıların kokuları karıştığından dolayı birleştirilmesi kolay olmaktadır. Bahar bakımında son olarak hastalıklara karşı mücadele için ilaçlama yapılmaktadır.

Ana arısı ölen kovan söndüğü için arıcılar ana arıyı sık sık kontrol ederler. Eğer fark edilemezse kovanda işçi arılardan biri, ana vazifesi görmeye başlar. İşçi arı çift yumurta bırakır ve erkek arı üretir. İşçi arı, ana arı olursa buna "yalancı ana" ya da "pic ana" denir. Yalancı anayı kovandan ayırmak için yalancı arılı kovan, arılıktan uzak bir bölgeye götürülüp çırpılır. Yumurtası olan, ağırlaşmış yalancı ana arı arılığa geri dönemez, böylece "pic/yalancı arı" kovandan temizlenir ve yerine genç ana arı verilir.

Sıcaklığın yüksek olduğu Posof havzasında ve Artvin ilinde oğul verme dönemi mayıs ayı ile başlarken diğer havzalarda haziran ayında başlamaktadır. Oğul verme, kovanda sıkışıp artan kolonininin ana eşliğinde kovandan ayrılmasına denmektedir. Ayrılan koloni bir ağacın üzerine konar. Bu kolonininin başka bir kovana alınmasına da "oğul alma" denmektedir.

Nisan-mayıs ayında yağışların fazla olmasıyla aç kalan arılara arıcılar tarafından ek gıda olarak şerbet verilmektedir. Hava sıcaklıklarının yükselmesiyle ve yağışların azalmasıyla kovandan çıkan arılar, dışarıdan bal getirmeye başlarlar ve bu dönemde şerbet takviyesi kesilir. Arıların bal getirmek amacıyla koloni halinde kovandan çıkıp polen toplamasına yörede "kervana çıkma" denmektedir. Sabah erken saatlerde kervana çıkan arılar, akşam dörtte kovanlarına döner. Arıların günlük kontrolünü sabah saatlerinde yapan arıcılar, bu kontrolü yapmak için sıcak ve rüzgârlı olmayan havaları tercih etmektedirler.

Haziran ayına gelindiğine kovanın "oğula gitme"sini istemeyen arıcılar "kuluçkalık" ya da "altlık" denilen alt kovanın kapağını kaldırıp üzerine "üslük/ üstlük" denilen on çerçeveli ikinci bir kovan takarlar ve bu aşamaya da yörede "üslük atma" denmektedir (bk.: Fotoğraf 91). Temmuz- ağustos aylarına arıcılar "bal mevsimi" ya da "nektar zamanı" demektedirler, çünkü arılar bu dönemde kovanı bal ile doldurular.

Arıcılar ağustos ayı geldiğinde kovanları açıp balı almaya başlarlar. Araştırma sahamızda da kovandan bal alımına sağım ya da hasat denilmektedir. Hasat, tarladan ekin toplama işlemi için kullanılan bir sözcükken yörede bal alımı için de kullanılmaktadır. Aynı şekilde sağmak sözcüğünü memeli hayvanlardan süt almak için kullanmanın yanı sıra arı kovanından bal alma işlemi için de kullanmışlardır (Ögel, 2000, s. 442). Bal sağma işlemi, kovanların açılmasından balın süzülmesine kadar her aşamasında emek ve tecrübe gerektiren bir iştir.

Sağım zamanı tarlaların biçilme zamanı ile aynı zamandır. Çiçek olmadığı için kovanlara dışarıdan bal akışı duran bu dönemde arılar kovanındaki balını vermek istemez ve saldırgan bir tutum sergilerler. Arıcılar bu işlemi başka kolonilerin gelip yağmacılık yapmaması için genellikle gece yaparlar. Yağmacılık yapmak için gelen yabancı koloniye de yörede "harami" denilmektedir. Arının kovandaki balı vermemek için saldırgan tutumu karşısında arıcı kendisini "tütsü" ile korur: "Tüstüyü verdiyi kimi tüstüye dumana arı yahlaşamıyor. Özelikle bir tezeğin üzerine gaz yağı töker, etrafına ot yahersin bele yaş bi şey" (KK-16).

Kaynak kişiden aktarılan tezeği yakma uygulaması geçmişte en sık yapılan uygulama iken günümüzde satın alınan özel çıralar yakılarak körük ile dumanı verilmektedir. Çerçeveler çıkartılarak sırlanıp sırlanmadıkları kontrol edilir. "Sırlama", arıların mum gözlerini balla doldurduktan sonra mumla örme işlemine denmektedir. Bal çerçevelerinin sağılabilmesi için üçte birinin sırlanmasını bekleyen arıcılar, bal sağma işlemini önceden ateşle yaparken günümüzde sağım makinelerini kullanmaktadırlar. Makineye koyulmadan önce "eğiş" denilen uç kısmı eğri bıçakla peteğin üzerinde oluşan balın akmasını engelleyen "sır" adı verilen tabakayı alırlar. Biriken bu sırlara "caca" denmektedir(bk.: Fotoğraf 93). Cacanın çok faydalı olduğuna inanan yöre arıcıları, bu kırıntıları kavanozlara koyup satmaktadır. Cacası alınan peteklerdeki bal sağım makinesi ile süzdürülmektedir(bk.: Fotoğraf 95). Baldan arınan çerçeveler tamamen temizlenmesi için arılara tekrardan verilmektedir.

Sağım zamanından sonra arılar kışlatılmaya kaldırılmaktadır. Sonbahar dönemi, gelecek yıl için bakımın yapıldığı dönemdir. Yıpranmış analar değiştirilir, uçuş delikleri daraltılır, arı keki verilir, hastalık ihtimâline karşı ilaçlama yapılır ve arılar kışlatılmaya bırakılır.

4.2.3. Geleneksel ekolojik bilgi kapsamında halk botaniği

İnsanların çevre ile ilişkisiyle bağlantılı, kuşaktan kuşağa aktarılan kümülatif bilgi, inanç ve uygulamalar olarak tanımlanan geleneksel ekolojik bilgi, yerel koşullara adapte edilmiş uzun vadeli ampirik gözlemlere dayanan bir bilgidir. Çevrenin sağlıklı bir şekilde kullanılmasını ve kontrol edilmesini sağlayan GEB, yerli halkın çevresel değişikliklere uyum sağlamasına olanak tanır (Açа & Yolcu, 2019, s. 863).

Tarihi süreç içerisinde, yaşadıkları coğrafî bölgenin koşullarına bağlı olarak Türkler, hayvanlarla ve bitkilerle içli dışlı olmuşlar ve bu ilişki değişen toplumsal yapıya paralel olarak çeşitlenmiştir. Türkler, semavî dinleri kabul etmeden önce "avcı toplum," daha sonra "çoban toplum" yapısında yaşamış ve buna bağlı olarak göçebe veya yarı göçebe kültür tipini meydana getirmişler, son olarak da yerleşik olup "çiftçi toplumu" haline gelmişlerdir (Türkmen, 2012, s. 96). Yerleştikleri toprakları ve bu topraklarda yetişen bitkileri tanıma çabasına giren Türkler, bu çaba sonucunda zengin bir botanik bilgiye ulaşmışlardır.

Mehmet Ali Yolcu, biyoloji disiplininde "etnobotanik" terimiyle karşılanan ancak folklorda "halk botaniği" olarak adlandırılan kavramı, yerel halkın çevresindeki bitki türlerinden yararlanma bilgisi ve biçimlerinin incelenmesi olarak açıklamaktadır. Halk botaniği, insanların geleneksel dünya görüşü çerçevesinde doğal ortamında kendiliğinden

yetişen bitkileri kullanması, adlandırmasını, bunlarla ilgili sürdürdüğü inançları ve bu inançlara bağlı oluşan ritüelistik uygulamaları kapsamaktadır (2018, s. 66).

Hayvancılık ve arıcılığın yoğun olarak yapıldığı araştırma sahamızda bitkiler büyük önem arz etmektedir. Çevresindeki bitkileri inceleyen insanlar, deneme-yanılma yoluyla ekolojik bilgiler edinmişlerdir. Çiçeklere sadece arıcılık çerçevesinde anlam yüklenmemiş, toplayıcı olarak da anlamlar yüklenmiş, etrafında halk veterinerliği ve halk hekimliği başlıkları altında değerlendirilecek bilgiler de geliştirilmiştir:

Ballıbaba: Sık yapraklı ve salkım salkım beyaz çiçekleri olan ballıbaba, arı için en verimli çiçeklerden biri olarak bilinmektedir (KK-4).

Deli batbat: Bu bitkinin çiçeğine arılar bal almak için gitmektedir. Otu yiyen kişide baş dönmesi, ateş, sayıklama gibi etkileri olması sebebiyle "dellendiren batbat" ya da "deli batbat" denmektedir. Bu ot, diş ağrılarının tedavisinde kullanılmaktadır. Dişi ağrıyan kişi deli batbat otunu kaynatıp buharını ağzından solumaktadır (KK-4) (bk.: Fotoğraf 126).

Duduklü: İlkbaharda dere kenarlarında yetişmeye başlayan sarı bir çiçektir. Damal yöresinde görüşülen kaynak kişiler yumurta ile kavurarak tükettiklerini aktarmışlarıdır (KK-59; KK-60).

Gablice: Halk hekimliği uygulamalarında başvurulan gablice, yöre halkı tarafından vücutta herhangi bir bölgede çıban çıkınca kaynatılarak o bölgeye sarılmaktadır (KK-47).

Gaşgaşa: Haziran ayında açan kırmızı çiçeğe denmektedir.

Gaymah çiçeği: Keskin kokusu sebebiyle evde koku olarak kullanılmaktadır. Soğuk algınlığını tedavi etmek için çayı yapılarak içilmektedir (KK-61).

Geven: Gevenin çiçeğine arı gitmektedir. Dikenli ve sütlü bir bitki olan geven ateşte yakılarak dikenlerinden temizlenip, özek denilen iç kısmı çiğnenmektedir (KK-4).

Gorunga: Korunga bitkisinin çiçeğine arılar bal almak için gitmektedir. Yörede görüşülen arıcılar nektar zamanı denilen temmuz-ağustos ayları arasında yağış çok olursa diğer çiçeklerin özü yıkandığı için arının bal almak için korungaya gittiğini aktarmışlardır. Korunga balı, çiçek balına göre daha koyu renkli olmasıyla ayırt edilmektedir (KK-62).

Halenhort: Devetabanı ya da kabalak olarak bilinen çiçektir. Öksürüğün tedavisi için kullanılan bitkinin bal verimi yüksektir (KK-58).

Herik kekiği: Nadas edilen tarlalarda biten kekiğe denmektedir.

Kar çiçeği: Cemrenin toprağa düşmesiyle birlikte çıkan ilk çiçektir. Bahar müjdecisi olan çiçek erken çıkarsa havaların sıcak gideceğine inanılır.

Kekik: Bölge arıcıları tarafından "ballı çiçekler" arasında sayılan kekik toplanıp kurutularak etli yemeklere baharat olarak katılır. Bunun dışında kaynatılıp çayı da mide ağrılarını dindirmesi için içilmektedir (KK-63; KK-69).

Külül/kürül çiçeği: Küçük bezelyeye benzeyen külülün haziran ayında çiçeği açmaktadır. Pembe renkli olan bu çiçek, toplanarak çiğ olarak da tüketilmektedir(bk.: Fotoğraf122).

Mavi boncuh: Arıların bal almak için gittikleri mavi renkli çiçeğe denmektedir.

Mavi tiken: Bölge arıcılarının mavi tiken dediği boğa dikeninin küçük olanlarının gövde kısmı soyulup tuzlanarak yenmektedir (KK-64).

Mayıs çiçeği: Bahar müjdecisi olan bu çiçek sarı renklidir. Erken açarsa havaların sıcak gideceğine işaret olarak yorumlanmaktadır.

Nigo: Altınotu çiçeğine Posof yöresinde Nigo çiçeği denilmekedir ve uzun süre solmadan durabildiği için evlerde süs olarak kullanılmaktadır.

Öküzkuyruğu: Çiçeği yenilen öküz kuyruğunun yapraklarının zehirli olduğu yerel halk tarafından tecrübe edilmiştir ve balık avlamada kullanılmaktadır. Derelerde balık tutmak isteyen kişiler derede bent oluşturup öküz kuyruğunun yapraklarını ezip suya dökmektedir. Bu bitkinin zehiri ile bayılan balıklar, suyun yüzeyine çıkmakta ve avlanma kolaylaşmaktadır (KK-4).

Saroy: Geniş yapraklı mavi çiçekli bir bitkidir. Sapah denilen sap kısmı kaynatılarak içilir, bu çayın romatizma ağrılarına iyi geldiğine inanılmaktadır (KK-4).

Topuz/ topbuz çiçeği: Dışı dikenli bir bitki olan topuz çiçeği taşla ezilerek içindeki özek kısmı tüketilmektedir (KK-43)(bk.: Fotoğraf 124).

Yemlik çiçeği: Yemlik bitkisinin olgunlaşmasıyla ağustos aylarında sarı bir çiçek açmaktadır. Yöre halkı yemliği çiğ olarak tüketmektedir.

Zeyerek/zeğerek: Ketentohumuna yörede verilen isimdir. Yağı yapılarak arı kovanlarına sürülmesinin yanı sıra yeni doğan buzağıların göbek bağının yumuşak kalması için de sürülmektedir (KK-4; KK-21)

Yörede yaban otları ve ekimi yapılan bitkiler etrafında da geleneksel bilgi oluşmuştur:

Çısmat: Su teresine verilen addır. Çürük peynirinin içine doğranarak tüketilir.

Aşotu: Kişniş'e yörede aşotu denilmektedir. Kokusu dolayısıyla etli yemeklere koyulmakta, taze olarak toplanıp yoğutla çorbası da yapılmaktadır.

Bağa Yarpağı / Yaprağı : Halk hekimliği ve halk veterinerliği uygulamalarında sıkça kullanılan bir bitkidir. Dolama hastalığının tedavisinde ıslatılarak dolama (el parmaklarındaki yumuşak kesimlerin ya da kemiğin iltihaplanmasından kaynaklanan ağrılı bir hastalıktır) olan bölgeye sarılmakta, domuz burnu olan hayvanlarda da kullanılmaktadır (KK-33)(bk.: Fotoğraf 127).

Cincar: Isırgan otuna yörede cincar denilmektedir. Nazarla ilgili uygulamalarda kullanılmasının yanı sıra halk hekimliği çerçevesinde de en sık başvurulan otlardandır. Yumurtalıklarında kistleri olan kadınlar gebe kalabilmek için ısırgan otunu kaynatıp içmektedir (KK-41). Romatizma ağrıları için de ağrılı bölgeye sarılmaktadır (KK-11). Yoğurtla "cincar aşı" denilen bir çorbası yapılamaktadır. Ayrıca yumurtayla kavurarak "cincar kavurması" yapılmaktadır (KK-65).

Didda/Türbbeng: Rokaya yörede verilen isimdir. Salataların içine katılır.

Evelik: Dolması ve çorbası yapılan büyük yapraklı labada otuna yörede verilen isimdir. İştahsızlık problemi olan kişiler iştahlarının açılması için yemektedirler. Öksürüğü geçirmesi için de çayı yapılıp içilir (KK-65).

Gımi: Yeşil halde toplanıp sap kısmı tuzlanarak çiğ bir şekilde yenilir. Turşusu ve kavurması yapılan gımi otu, peynirle karıştırılarak deriye de tepilmektedir.

Gorgot: Ebegümeci bitkisine yörede verilen isimdir. Nefes darlığı ve öksürük için çayı yapılıp içilmektedir. Burkulma ya da incinme gibi durumlarda haşlanarak ağrılı bölgeye sarılmaktadır (KK-47). Yumurtalıklarında kist olan kadınlar da bu kistlerden kurtulmak için ısırgan otu ile "gorgotan otu"nu birlikte kaynatıp suyunu içerler (KK-41).

Guş epbeği/ kuş ekmeği: Madımak bitkisine yörede kuş ekmeği denilmektedir. Yemeği yapılmasının yanı sıra halk hekimliğinde mide ağrıları için kaynatılarak suyu içilmektedir. Aynı zamanda kaz yavrularının daha gelişkin ve sağlıklı olabilmesi için yavruyken yedirilmektedir.

Kekira: Genellikle su kenarlarında olan sert bir bitkidir. Kesince içinden yakıcı bir sıvı akan bu bitki, tuzlanarak yenir (bk. Fotoğraf 128), (KK-162).

Külül: İnsan külülü olarak adlandırılan külül çeşidi küçük bezelyeyi andırır. Haşlanarak ya da çiğ halde yenilmektedir. Karga külülü denilen külül çeşidi de kuruyunca hayvanlara saman olarak verilmektedir(bk.: Fotoğraf 121).

Mayasır otu: Mayasıl hastalığının tedavisi için kaynatılıp içilmektedir (KK-4; KK-97).

Tel pancarı/ Unluca: Yabani bir ot olan tel pancarının yemeği ve kavurması yapılmaktadır. Sap kısmı soyulup özek denilen iç kısmı da çiğ olarak yenmektedir.

Yemlik: Sütlü bir ot olan yemlik otu çiğ olarak salatalara katılmaktadır (bk.: Fotoğraf 123).

Bitki örtüsü çayır olan Ardahan ili, çiçek florası bakımından zenginken ağaç bakımından fakirdir. Genellikle sarıçam bulunan bölgenin "Niyalashor" denilen kısmında ve Posof'ta meyve ağaçları bulunmaktadır. Dolayısıyla ağaçlar etrafında oluşan ekolojik bazı bilgiler bu yörelerden tespit edilmiştir.

Banda: Ahlat armudu ya da yaban armudu denilen armut türüne yörede "banda" denilmektedir. Terekemeler tarafından da "bağrı gara" olarak da adlandırılan meyve, Posof yöresinde ve Çıldır'ın "Niyalashor" denilen bölümünde yetiştirilmektedir. Tam olgunlaşmamış hâli ile de turşusu yapılmaktadır (KK-21).

Cancur ağacı: Koyu kırmızı renkteki yöreye özgü erik türünü veren ağaçtır. Pestili ve yörede "pelverde" olarak adlandırılan ezmesi yapılmaktadır (bk.: Fotoğraf 125).

Cinav: Baş ağrısını geçirmesi için meyvesi kaynatılarak içilmektedir. Kansızlığın tedavisinde de kullanılır (KK-162)

Çoban çırası: Bodur bir ağaçtır. Sert yapısı dolayısıyla çabuk yanmaktadır, bu sebeple çobanlar tarafından ateş yakmak için kullanılmaktadır. İsmini de buradan almaktadır.

Garmoşa: Yakacak olarak kullanılan bodur bir ağaçtır. Aynı zamanda sepet ve süpürge yapımında kullanılmaktadır.

Göyen: Kuş üzümüne benzer meyvesi olan yabani bir çalılıktır. Meyvesine dağ üzümü denmektedir.

Kayın ağacı: Çalğı denilen ahır süpürgesi yapımında kullanılmaktadır.

Kızılcık ağacı: Kızılcık meyvesinin şerbeti ve pelverdesi yapılmaktadır. Kansızlığı giderme için yenmektedir (KK-66).

Kuşburnu: Kuşburnuna Posof yöresinde "esgil" denmektedir. Bu ağacının kökünden yapılan çay, soğuk algınlığı tedavisinde kullanılmaktadır. Kuşburnu meyvesi ile de pekmez yapılmaktadır.

Tıbılga: Yün çırpma çubuğu yapılan sert ve bodur bir ağaçtır. Hayvanların sancısını geçirmesi için okutulup "sancı çubuğu" olarak da kullanılmaktadır.

Zırnık: Bölgede akçaağaç da denilen ağacın nazarı engellediğine inanılmaktadır (KK-67).

4.2.4. Hayvanların korunması

Hayvancılık ve arıcılıkla geçimini sağlayan yöre halkı; arılıklarını, ahırlarını, hayvanlarını her türlü tehlikeye karşı korumak zorundadır. Ağaçlarla çevrili Posof bölgesinde ayı, arıcılar için bir tehdit unsurudur. Arıcılar için ayı nasıl bir tehdit unsuruysa kaz yetiştiricileri için de tilki öyledir. Sürüsünü korumaya çalışan çobanlar da hırsızlara ve "canavar" dedikleri kurda karşı sürülerini korumak zorundadır.

Ardahan ilinde arıcılığın en çok yapıldığı bölgelerden biri olan Posof'un etrafı ağaçlarla kaplıdır, dolayısıyla burası ayıların barınabileceği bir bölgedir. Arıcılıkla uğraşan yöre halkı, kovanlarını ayılara karşı korumak için elektrikli telle arılığı korumaktadırlar, ancak bazen bu da yöntemde yeteri kadar güvenli olmamaktadır. Bu aşamada köpekler devreye girmektedir. Aşağıdaki aktarımda köpeğin arıcılar için ne kadar önemli olduğu görülmektedir:

> Posof sit alanı olduğu için ayı vurma da yasak, kurt vurma da yasak. Yakında bi kaç sene sora her şeyimizi yemeye başlayacahlar. Geçen gün ayı gelmişti arılığın yan tarafına. Köpekler olduğu için sesten gürültüden gahtım, bahtım, ayı kenara kadar gelmiş. Şimdi başında olmasan ayı girer, bi girdiği zamanda da beş altı tane kovanı dağıtır. Köpeği açtım bu sefer peşine ben de gittim. Köpek o tarafa gitti ayının peşine meğer ise orada bi tane daha varmış. Ben bu sefer onun önüne düştüm. Elimde silah da olmadığı için mecbur ağaca çıktım. Ayı da ağaca çıkıyor ama bir anda canın dizlerinde toplanıyor yani koskoca bi hayvan önünde. Gitmesini bekledim sonra köpeğe ıslıh çalınca köpek geldi onu da uzaklaştırdı yoksa ayı zarar verirdi bana da kovanlara da. Köpek olmasa bi tane arı kalmaz. Çünkü ayı girdiği zaman öyle bi sistemli çalışır ki her gece iki üç tanesini yer bir anda hepsini de dağıtmaz (KK-21).

Dağ köylerinde kış mevsiminde aç kalan kurtlar köylere inmektedir, dolayısıyla hayvancı halk, hırsızlığa karşı güvenlik önlemi alırken kurda karşı da tedbirli olmak zorundadır. Yöre halkı, hayvanlarını hırsızlık ya da kaybolma ihtimaline karşı işaretlemektedirler ve bu işaretleme işlemine yörede "nişanlama" denmektedir. Geçmişten beri yapılan bir uygulamaya eski Türkler "en" denmekteydi. "En", hayvanın kulağının bir parçasını kesmek veya yarmak suretiyle yapılmaktaydı (Koca, 2002, s. 24).

Ardahan yöresinde işaretleme işlemi kazlara da yapılmaktadır: "Küçükken bir hafta on günlükken bu parmah aralarını kesiyeruh. Hani belli olsun gomşununkiyle garışınca. Herkes farhlı farhlı kesiyer" (KK-22). Kaynak kişinin de aktardığı gibi, kazların ayak perdelerinin araları, ineklerin kulak kıkırdalarının üzerindeki deri kesilmektedir (Kazın ayağına vurulan nişan için bk.: Fotoğraf 115). Herkesin hayvanını nişanlama şekli farklıdır ve komşular tarafından her ailenin işareti bilinmektedir. İşaretleme amacıyla hayvanlara boya sürmek de bir seçenektir, ancak silinebilme ihtimali olduğu için bu pek başvurulan bir yöntem değildir.

Yörede enleme yapılırken isimlerinin ya da soy isimlerinin baş harflerini kullanan kaynak kişilere rastlanmıştır: "Soyismim zorba olduğu için z harfini damga olarak vuruyorum hayvanıma. Derisini yakacak kadar değil ama yakıyosun. Boya gidiyor. Hayvan çobanın önünde büyüyor, değişiyor, tanımıyorsun yoksa" (KK-23). Örnekte görüldüğü gibi ineklere mühürle damga da vurulmaktadır. Damgalama sırasında damgaların diğerleriyle aynı olmamasına dikkat edilmektedir.

Hayvanlara nişan vurulması çobanlar içinde faydalı bir durumdur. Çünkü kurt hayvanı parçaladığında çobanın hayvan sahibine parçalanan hayvanının nişanını göstermesi gerekmektedir: Nişansız diyelim goyun evet önümdeydi adam şu kadar sayıda gatmış ama biri yok ama cesetini de bulamıyoruz. Baratasını da bulamıyoruz kellesini de bulamıyoruz ki nişan senindir diyemiyosun. Borçlu çıkıyosun. Onu gösteremediğin gibi zararı ödemek zorundasın zaten senet yapıyolar (KK-24).

Hayvancılıkla uğraşan yöre halkı, hayvanlarını nişanlamanın dışında ahırlarının önüne de köpek bağlamakta ve geceleri güvenlik için bu köpekleri serbest bırakmaktadır. Kapıların önüne bağlanan bu köpeklere "kapı köpeği/kapı iti" denmektedir (KK-25). Kapı köpekleri, çoğunlukla Kars çoban köpekleridir. Soğuğa dayanıklı olan bu köpekler ev halkı dışında herkese ve her şeye saldırgan bir tutum sergilemekte ve bu özelliği dolayısıyla kurda, tilkiye, hırsızlara karşı hayvancılar tarafından en çok tercih edilen cins olmaktadır.

Dağlarda aylarca hayvanlara bakan çobanlar, bakmakla sorumlu oldukları hayvanları ve kendilerini yabanî hayvanlara karşı korumak için pek çok yöntem geliştirmişlerdir. Bunlardan biri kurdun gelmemesi içindir: Dağda tek başınan burdan kumanyamızı götürüyoruz. Toprağa gömüyoruz gohmasın diye. Bele derin bir çuhur açarsın ağzına toprah girmeyecek şekilde poşete sarılı toprağa gömeriz. Böyle parça parça koyarız, lazım olduhça getiririz (KK-26).

Yukarıda beyanı verilen kaynak kişinin aktardığı gibi çobanlar, kurdun yiyecek kokusuna gelmemesi için çobanlar yiyeceklerini gömerler. Bunun yanında uyku çobanların baş düşmanıdır. Geceleri uyuyakaldıklarında sürü ayaklanırsa uyanmak için de bazı yöntemler geliştirmişlerdir:

> Bu hayvanlar celepçilik yaparken mesele bu hayvanlar gündüz fazla otlamaz, bu hayvanlar gece otlar. Gece mesela ben çobancılıh yaparken gecenin on ikisinde kalkar bu hayvanı otlatırdım. Pusumuş dumanımış bu hayvan dinlemez. Saati geldiği zaman bu galhar. Ben napardım benim keçem vardı çoh sevdiğim bi tosun vardı onu alıştırmıştım. O keçenin üzerine uzanırdım hayvana sırtımı yaslardım böyle hayvan gahtığı zaman o tosun da galhardı, hayvanın peşine giderdi. Bu gahtığı zaman beni de uyandırırdı mesela. Ben de keçemi alır silahımı alırdım köpeklerin karnını da akşamda doyururdum sürüyü otlatırdık (KK-26).

Sığır sürüsünün çobanı yukarıda anlatıldığı gibi yatan tosunun üzerine uzanırken küçükbaş hayvanda çoban, koyunu koluna bağlamaktadır. Bu yöntemle sürü kalkarsa o da kalkmaktadır. Büyükbaş hayvanlarda zil kullanılmıyorken küçükbaş hayvanda zil de kullanılmaktadır:

> Çıngıraklara da zil diyerdik. Diyelim goyun bölündü siste pusta duman çöküyor yere kapanıyor. Koyun bölündü şimdi o çıngıraklar diyelim on beş tane he yedisi yok yedisi var. Ha bizim koyunumuz bölünmüştür demek ki arıyorduh o zil sesiynen buluyorduh. He canavar attı diyelim, kurt. O attığı gibi aynı böyle ederdi gene o çıngırak sesiynen zil sesiynen bulabiliyorduk (KK-24).

Bu uygulamaların dışında çobanların en büyük yardımcısı köpekleridir. Ardahan ilinde genellikle Sivas kangalı ile Kars çoban köpeğinin çiftleşmesinden meydana gelen "kırma/gırma" denilen melez köpekler kullanılmaktadır. Bu köpek cinsi, saldırgan ve soğuğa karşı dayanıklı olduğu için tercih ediliyorken geçmişte yalnızca Kars çoban köpeklerinin tercih edildiği kaynak kişilerimiz tarafından beyan edilmiştir. Kars çoban köpekleri, genellikle tek kişiye bağlanma eğiliminde olup dışarıya karşı fazlaca dost canlısı değildirler (Arslangündoğdu, 2011, s. 130). Bu köpeklerin insanlara da saldırması çobanları zor durumda bıraktığından günümüz çobanları tarafından pek tercih edilmemektedir.

Köpeklerin saldırgan olması hayvancılar için de çobanlar içinde çok önemli bir husustur, bu sebeple geçmişte hayvanlar şöyle bir testten geçirilmektedir: Avlanan bir kurdun derisi yüzülüp derinin içine ot doldurarak bir kurt kuklası yapılır. Bu kukla köyün içinde oynatılır. Hangi köpek kuklaya saldırmaya çalışırsa o köpeğin saldırgan olduğuna emin olunur (KK-18).

Köpeklerin vahşiliğini kurt postunun içine ot doldurup köpeğin saldırmasına bakarak tespit eden yöre halkı, onları vahşileştirmek için de birtakım uygulamalar yapmaktadır.

Hayvanın daha iyi duyması ve kurtla ya da başka köpeklerle boğuştuğu zaman kulaklarından tutulmaması için kesilen kulakları, köpeklere yedirilmektedir(bk.: Fotoğraf 67). Yöre hayvancıları bu işlemin köpeği daha da vahşileştireceğini ileri sürmektedir. Bunun dışında özgürlüklerine düşkün olan çoban köpeklerinin bağı kısa tutulmaktadır ki bu da hayvanı hırçınlaştırmaktadır (KK-28; KK-29). Hırçınlaşması için yapılan bir diğer şey de yavruyken karanlık ve sessiz bir yere kapatıp burada bakmaktadır.

Bu uygulamaların dışında bazı kişiler, hırsızlık ihtimaline karşı insana da saldırmaları için kapı köpeklerinin dişlerini kana değdirmektedirler. Çoban köpeklerine yapılmayan bu uygulamanın yaygın olmadığını da belirtmek gerekir. Çoban köpeklerine bu uygulamanın asla yapılmamasında bu köpeklere et de verilmemesi vardır. Ete alışmaması için çoban köpekleri beslenirken ya süt sağılıp içine ekmek doğrayıp yedirilmekte ya da "yal" yapılmaktadır. Yalın yapımını kaynak kişimiz şu şekilde aktarmıştır: "Un tökörük üsdüne de su gaynadır tökörük. Şırat da gat, şırat olmasa da suynan da olor. Suyu da gaynader tökörük şıradı da. Kül aterik birez. Abu boycana kül ateriz. Tuz yerine külü atacan. İte kül eydi, duz yandırer." (KK-30).

Kaynak kişinin de aktardığı gibi köpekler, peyniraltı suyu, un ve külle yapılan ve "yal" denilen besin ile beslenmektedir. Yukarıda da vurgulanıldığı gibi hayvanların et yememesine dikkat edilmektedir, çünkü ete alışan "kapı köpeğinin" kazlara, çoban köpeğinin de koyunlara saldırma ihtimali vardır.

İslamiyetle birlikte bazı bölgelerde "murdar hayvan" olarak değerlendirilen köpek, yukarıda açıklandığı gibi hayvancılıkla uğraşan yöre halkı için en büyük yardımcıdır. Sese ve kokuya duyarlı oluşu, uykusunun hafif oluşu ve sürü yönetebilme kabiliyetinin oluşu köpeği hayvancı halk için vazgeçilmez bir unsur hâline getirmiştir.

4.2.5. Hayvan ve hayvansal ürün alım- satımları

Besi ve mera hayvancılığı yapılan Ardahan yöresinde hayvan satışları, "mal meydanı" denilen hayvan pazarlarında veya kurban pazarlarında yapılmaktadır. Ekonomisi hayvancılığa bağlı olan ilde hayvan satışları pek çok farklı sebeplerle farklı dönemlerde yapılmaktadır. Yöre hayvancıları bazı dönemlerde dana satışıyla, bayram zamanı kurbanlık satışıyla, bazı dönemlerde etlik hayvan satışıyla veya sağımlık hayvan satışı ile geçimini sağlamaktadır.

Yalnızca dana satarak geçimini sağlayan hayvancılar, bu durumu daha kârlı buldukları için doğumundan dört ay sonra hayvanı satmaktadırlar: "Ben küçükken satıyorum, yavruyken… Dörd aylıh oluyor, satıyorum. Daha kârlı bu. Mesela diyelim yavru zamanında beş bin liraya yahın bi paraya veriyorsun. Büyüdüğü zaman on bin lira ediyor ama zaten beş bin lirayı da yiyor yani" (KK-68).

Yöre halkı, hayvanlarını satmak için mal meydanına götürmeden önce hayvanların yemini ve suyunu bol bol vermekte ve tımar yapmaktadır. Erken saatlerde açılan hayvan pazarına girişte belli bir ücret ödenmektedir.[13]

Hayvanların satış yeri olan "mal meydanları"nın geleneksel pazar özelliği taşıdığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Yerel, özel ve dışa kapalı olan geleneksel pazarlarda fiyatlar, yüz yüze görüşmelerle belirlenmektedir (Haviland, Prins, Walrath, & Mcbride, 2008, s. 396). Ardahanlı hayvancılar, hayvan pazarında fiyatı kendileri belirlemekte ve çoğu zaman el sıkışarak alıcı ile pazarlık yapmaktadırlar. Satış sırasında en aktif rol oynayan kişilerse yöre halkının "cambaz/canbaz" dediği hayvan pazarlarındaki ara buluculardır. Satıcının hayvanını onun dediği fiyata alıcıya satması karşılığında satıcıdan para alan cambazlar; piyasaya hâkim olan, ikna kabiliyeti yüksek kişilerdir. Çoğunlukla alıcı ile satıcının orta noktasını bulan cambazların işi budur ve pazara satışa gelen kişiler tarafından tanınıp bilinmektedirler:

> Cambaz geler, farz edelim biri diyer üç, biri diyer üç buçuk… Üç milyar iki yüz bin liraya anlaştırır. Cambaz parası alıyolar, hayvan başı şu durumda yüz lira para aler. Gaç hayvanı mı sattı? On tene… Bir milyar para alır. Hayvanı alan tüccar cambazsız para almiyer. O cambaz piyaseyi biler eyce… Alan adamın eyce aşşağı saler fiyatini. Cambaza da ben diyorum ki benim hayvanımı beş milyara sat, tanesini beşe sat, sana yüz lira verecem. O da kabul eder, benim dediğim fiyete sater benden hayvan başı yüz lira aler. Ha ona satmazsa ben vermem. Ha cambaz diyer, alıcı almiyer birez düş. Ben de tamam dersem vermek zorundayım (KK-69).

Hayvan pazarında yaz ve bahar aylarında genellikle sağımlık dişi hayvan satışı yapılırken sonbaharda besilik erkek hayvan satışı yapılmaktadır. Bu sebeple aylara göre ve alınma sebebine göre hayvanlarda aranan özellikler değişiklik göstermektedir. Dişi hayvanların memelerinde hastalık olup olmadığı, memelerinin bütün kanallarının açık olup olmadığı alıcı tarafından elle kontrol edilmektedir. Hayvan eğer sonbaharda pazara götürülürse bu dönemde gebe hayvan tercih edildiği için gebelik durumu elle karın boşluğuna bastırılarak anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bunun dışında hayvanın gözünün görüp görmediği kontrol edilir. Bunun için de hayvanın yakınında el sallanır, eğer hayvan kafasını

[13] 2018 yılında Ardahan hayvan pazarına giriş ücreti, 2 Türk lirasıdır.

çevirmezse kör olduğu anlaşılır ve satış buna göre şekillenir. Hayvanın yaşı da dikkat edilen bir diğer husustur. Uzun yılların tecrübesiyle hayvanın yürüyüşüne ve yüzüne bakarak hayvanın yaşını tahmin edebilen hayvancı halk, boynuzlarına bakarak da yaş tahmini yapabilmektedir. Hayvanların boynuzlarındaki halka şeklindeki izlere "kertik" denmektedir ve bu kertikler ineklerin kaç tane doğum yaptığını göstermektedir. Erkek hayvanların da boynuzlarının kök kısmının ince olması yaşlı olduğunu göstermektedir. Hayvanın yaşını anlamak için dişlerine de bakılmaktadır:

> Sığırda üst dişleri yoh. Arha dişleri var, değirman dişi diyerıh. Hani yemi öğitmah içün... Sekiz tene dişi var. İki yaşına geldiği zamana dişleri değişer. İki tene böyüg diş çıher, iki yaşında oler. Dört tane böyüg diş çıher üç yaşında oler. Alti tane diş çıher dört yaşında oler. Sekiz diş tamamlandı mi beş yaşında oler (KK-70).

Hayvan pazarında dikkat edilen bir diğer husus da hayvanın ırkıdır. Yerli ırk olan "Doğu Anadolu kırmızısı" soğuğa dayanıklı olmasına rağmen et ve süt verimi düşük olması sebebiyle besiciler tarafından tercih edilmeyip "simental sığırı" tercih edilmektedir. Mera hayvancıları da Kurban Bayramı'na hayvan hazırlıyorlarsa bayram öncesi besi yaptıkları için bu yabancı ırkı tercih etmektedirler. Sağımlık inek alacak hayvancıların tercihi de süt verimi yüksek olduğu için "siyah alaca" denilen "Holstein sığırı" dır.

Hayvan pazarlarında genellikle büyükbaş satılmakla beraber bazen küçükbaş satıldığı da gözlemlenmiştir. Koyunlarda soğuğa dayanıklı ve et verimi yüksek olan "Hemşin melezi" tercih edilmektedir. Koyunlar genellikle kurban pazarında satılmak için beslenmektedir ve kurban pazarına gelen kişi hayvanın sırtına elini bastırıp yağlı olup olmadığını kontrol ederek seçimini yapmaktadır.

Büyükbaş hayvanlar da kurban pazarı için hazırlanabilmektedir. Kurban pazarında dikkat edilen hususlar farklılık gösterdiği için hayvancılar, çadırlarını buna göre düzenlemektedirler. Ardahan'dan tırlarla büyük şehirlere taşınan hayvanlar, uzun yoldan geldikleri için bolca yedirilmekte ve en görkemli olanları çadırın ön kısmına koyulmaktadır. Aynı zamanda çadırların girişlerine aynı memleketlileri çekmek için büyük harflerle memleket, hatta ilçe adı yazılmaktadır.

Kaz yetiştiriciliği yapılan bölgede kaz, ev ekonomisine ciddi katkı sağlamaktadır. Kazlar genellikle cansız olarak satılmakla beraber ilçe merkezinde yaşayan bazı kimseler kaz kesim zamanına yakın canlı hayvan almaktadır. Bu sebeple kasım ayında Ardahan'da kurulan kent pazarında kaz satışı yapılmaktadır. Burada dikkat edilen husus, kazın yerli ırk olup olmamasıdır: "Bizim gazlar renginden belli oluyor yani diğer gazlar birez daha değişik

oluyo. Boyunları uzun olur örneğin... Çin gazı denen bi gaz var onu isdemezler. Bi de makine gazı var, onun ayahları gısa olur. Onları da istemezler." (KK-71).

Ayak bileklerine, boyun uzunluğuna ve rengine bakarak kazın yerli olduğunu anlayan halk, aynı zamanda hayvanın kilosuna, büyüklüğüne ve tüylerine bakarak tercih etmektedir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, kazlar genellikle cansız olarak satılmaktadır. Kazı bölgeye gelen gurbetçilere, lokanta sahiplerine sipariş üzerine satmaktadırlar.

Hayvanlar kadar hayvansal ürünler de bölge ekonomisi için önem arz etmektedir. Kaz tüyü yöreye kaz tüyü toplamaya gelen yastık üreticilerine ya da bölgeye gelen gurbetçilere satılmaktadır. Önceden koyun yetiştiricileri için de yün, ciddi bir gelir kaynağı iken keçeciliğin azalması, yataklarda yün kullanımının terk edilmeye başlaması, bu gelir kapısının kapanmasına sebep olmuştur: "Yün, eskiden para ediyodu. Kalanını yerden toplayıp, götürüp yorgan yapıyodu. Şimdi alıcı yok… Yünü biz kendi ihtiyaçlarımızı karşılayacak şekilde kullanıyoruz. Ötesini de konu komşuya veriyoruz. Satıyoruz da alıcı yok. Yünü kim alacah…" (KK-72). Kaynak kişinin belirttiği gibi koyuncuların çoğu, yünü satamayıp yalnızca kendileri kullanılmaktadırlar.

Hayvanlarda olduğu gibi bal, peynir gibi hayvansal ürünlerin satışından da erkekler sorumludur. Merkezlerde kurulan peynir pazarlarında satıcılar genellikle erkekler ya da evin küçükleri olmaktadır. Çuvallarla, tulumlarla ya da poşetlerle erken saatlerde pazara getirilen peynirler, tezgâh kurulmadan ya da derme çatma kurulmuş tezgâhlarda satılmaktadırlar. Öğlen sıcağı bastırmadan ya da yağmur yağmadan kısa zaman içinde de toplanmaktadır. Çoğu kişi bu pazarları tercih etmeyip sipariş üzerine yağ ve peynir yapmaktadır ya da köylere gelen yerel çaptaki marketlerin sahiplerine satış yapmaktadırlar: "Servisler gelir köylere satıcılar gelir alır artıh o götürür gurbetçilerime veriyer, mandıracılara da götürer bilmiyerim. Sipariş üzerine de yapıyoruz. Peynir pazarına da götürüyoruz." (KK-73).

Kimileri tarafından yan meslek olarak görülen arıcılık, bazı kimselerin ana mesleğidir. Yalnızca arıcılıkla meşgul olan kimseler, ballarını yerel çaptaki marketlere de satarlar, ancak yörede genel olarak sipariş üzerine bal satışı yapılmaktadır: "Bu bölgenin insanının, Ardahanlının, bal tüketme alışkanlığı var. Gurbetten gelenin götüreceği beş- on kilo bal, birkaç tane kaşardır. Onun için bizde bal satımı sorun olmuyor. Gurbetten gelen bunu alıyorlar." (KK-57).

Kaynak kişinin değindiği durum sayesinde bal satışında sorun yaşanmamaktadır. Alıcılar da yine bölge insanı olduğu için bal alımında bazı hususlara dikkat etmektedirler. Bunların başında balın sahte olup olmaması gelmektedir:

> Bah şindi asıl balın özü onu anlaman içün nedir ben bunu yıllarca deneyif yaptım. Asıl balısa arıdan aldıktan bir ay iki ay sora o kendini korumaya alır. O tereyeği gibi donar. Kendini korur. O zaman bu bal yillarca açıhta galsa bozulmaz. Asıl balı onnan anlıyacan. Donmayan bal yüzde yüz katkı var. Biz buna biter diyeriz. Yanı bal bitti mi asıl bal (KK-61).

Yöre halkı tarafından "kristalize olma" ya da "bal bitmesi" denilen durum, balın tereyağı gibi donmasıdır. Bu durum balın meyve balı değil de çiçek balı olduğunun göstergesi olarak da görülmektedir. Bunun dışında süzme bal kaşıkla dökülerek de test edilmektedir: "Böle kaşığınan alıyosun balı. Balı aldığın zaman böyle aktığı zaman koptuğu zaman yokuşa toplanırsa aniden o hakiki baldır. Ha su gibi böle devam eder akarsa o bal, bal değil şeker karışmış." (KK-63).

Kaynak kişinin de beyan ettiği kaşıkla dökme uygulaması, en sık başvurulan yöntem olmakla birlikte bazı alıcılar, mürekkepli kalemle de kontrol yapmaktadırlar. Bir tasa bal koyulup içinde mürekkepli kalem gezdirilerek yapılan bu uygulamada boya, bala çıkarsa balın sahte olduğu anlaşılmaktadır (KK-61). Gerçek bal, ateşte yanmayacağı için kimi zaman ateşle de kontrol edilmektedir (KK-74).

Bal fiyatlarını genellikle Kafkas Arısı Üretim, Eğitim ve Gen Merkezi Müdürlüğü belirlese de arıcılar çoğunlukla müşteri ile pazarlık yaparak satış yapmaktadırlar. Yörede üretilen en pahalı bal, karakovan balıdır ve bu bal da kısıtlı miktarda üretilmektedir.

Ana arı satışını "Kafkas Arısı Üretim, Eğitim ve Gen Merkezi Müdürlüğü" yapmaktadır. Ana arı almak isteyen arıcılar, ana arının yaşını üzerindeki boyadan tespit etmektedir:

> Ana arı döllendikten sora da boyasını vurup satışa başlıyoruz. Boyanın sebebi, yaşı beli olsun diye. Çünkü uluslararası bi renk vardır, her yılın rengi farklıdır. Beş tane renk vardır. Gırmızı, sarı, beyaz, mavi, yeşil. Şimdi ben bu kırmızıyı vurup adama sattığım zaman o adam çerçeveyi kaldırdığı zaman bahıyor ki gırmızı boya. Nedir? İki bin on sekiz... Benim bunu değiştirmeme ne kadar var? İki yıl var. Bizim ürettiğimiz ana genelde iki yılda üç yılda değişilir. Boya vurmadan hangi yılın anası olduğu tespit edilemez ama nasıl olur? Ananın randıman durumuna bahılır yani yumurta atmasına bahılır, iyi yumurta atıyosa bekler yani ama boya her zaman önemli (KK-21).

4.2.6. Hayvansal ürünlerin muhafaza usulleri

Ülkemizde genel olarak yaz bolluk, kış ise yokluk mevsimi olarak görülmektedir. Bu durum insanların yaz mevsiminde bolca bulunan besinleri, az bulunan kış mevsiminde kullanmak üzere belirli teknolojileri geliştirmelerine sebep olmuştur (Baysal, 1992, s. 60) Ardahan'da da kışların uzun ve sert geçmesi devamlı olarak taze besin teminine olanak

sağlamaz. Bunun için, birçok bölgede olduğu gibi, Ardahan yöresinde de insanlar, mevsimin sıcak olduğu yaz aylarında ürettikleri hayvansal ürünleri kışa kadar bozulmadan saklamak için çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir.

Kışları hayvan doğumları sebebiyle ineklerinden yeteri kadar verim alamayan hayvancı halk, süt ürünlerini yazın üretip kış için muhafaza etmektedir. Sütün çok olduğu dönemlerde yapılan yoğurdun süzülüp güneşte kurutulmasıyla "kurut" adı verilen ayran topakları yapılır. Bu topaklar kışın suda inceltilerek tüketilir. Burhan Oğuz, eski Türklerin yoğurt ve peyniri muhafaza edebilmek için bunları süzüp kuruttuklarını, yağsız kuru peynire ve süzülmüş yoğurda da "süzme" adını verdiklerini söyler (1976, s. 633). Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki yoğurdun suyunu alarak güneşte kurutma yöntemi, Türkler tarafından çok eskiden beri kullanılan bir yöntemdir.

Peynir, Ardahan ilinde çok tüketilen bir besin kaynağı olmasının yanı sıra önemli de bir geçim kaynağıdır. Bu nedenle de iyi bir şekilde korunmalı ve istiflenmelidir. Peynirlerin muhafaza yöntemleri çeşitlerine göre farklılık göstermektedir. "Baş peynir" ya da "imanlı peynir" denilen yağlı peynir çeşidi bölgede şırat olarak adlandırılan peynir altı suyunun içinde bidonlarda saklanmaktadır. Bu şıratın içine öğütülmüş kaya tuzu da katılmaktadır. Çeçil peynir de aynı şekilde peynir altı suyunun -şırat- içinde kaya tuzu ile muhafaza edilmektedir. Burada dikkat edilen şey, şıratın sık sık taze şıratla değiştirilmesidir.

Çeçil peyniri kimi zaman çürük peyniri ile birlikte koyun derisine ya da keçi derisine basılmaktadır. Bu peynir çeşidine yörede "tuluh" ya da "motal pendir" denilmesinin yanı sıra peynir deri içinde küflendirildiği için "göğ peynir/göv peynir/yeşil peynir" de denilmektedir. Peynirin içine koyulduğu derinin hazırlanabilmesi zahmetli bir süreçtir ve tecrübe gerektirmektedir. Öncelikle hangi hayvanın derisinin kullanılacağı önemlidir:

> Koyun, keçi, kuzu, koç derisinden olur. Ha bunların hangisi daha iyi diye soracak olursan tekenin bir de kısır koyunun derisi yağlı olduğu için peyniri yumuşak ve lezetli tutar. Çok güzel lezetlenir yanı öteki derilerde fena deri değil de onnar daha farklı oluyor. Peynir daha lezetli oluyo (KK-4).

Kaynak kişinin belirttiği gibi genellikle kısır koyun derisi tercih edilmektedir. Bu derileri kimileri şehir merkezinde dükkânlardan satın alırken kimileri her şeyiyle kendisi hazırlamaktadır. Koyunun kafası ve paça kısımları kesildikten sonra başka bıçak darbesi vurmadan sıyırılan koyun postunun yünleri kısacık kalacak şekilde kırkılmaktadır. Bu işlemden sonra ikinci aşama derinin terbiye edilmesidir. Terbiye için peynir altı suyunda bekletilen deri sonrasında suyunun süzülmesi için asılmaktadır. Bu sırada yapılan tuzlu yumuşak hamurla içindeki kıllar temizlenmektedir ve içine çeçil peyniri ile çürük peyniri

karıştırılıp tepilmektedir. Hava almaması için "tokaç" denilen bir ağaç sopa ile peynire sıkıca bastırılır. Serin bir yere bırakılır ve ara ara çevirilip yıkanır ki bu işleme de yörede "tuluh çimdirme" denilmektedir (bk.: Fotoğraf 37).

Hayvancılık yapan halkın en çok tükettiği besinlerden olan et, günümüz şartlarında dondurucularda muhafaza edilmektedir. Teknolojinin yeterince gelişkin olmadığı dönemlerde etleri muhafaza etmek için geleneksel yöntemlere başvurmaktaydı. Eski Türklerde etlerin muhafaza şekillerinin başında "kurutma" geldiğini söyleyen Burhan Oğuz, kurutma işleminin ya doğrudan doğruya etleri parçalar halinde kesip güneşe asmak ya da suyunun fazlasını almak üzere bir sıkarak, bastırarak yapıldığını aktarmıştır (1976, s. 644). Araştırma sahamızda da etler geçmişte kurutularak muhafaza edilmekteydi. Yaklaşık yirmişer santimetre çaplı halkalar hâlinde doğranan et parçaları çok az kaynatıldıktan sonra el yapımı hasır selelerin üzerine serilip kuruması için güneşe bırakılmaktaydı. Bu aşamada ipe de dizenler olsa da bu zahmet veren bir uygulama olduğu için selelerle kurutmanın daha çok tercih edildiği bilgisi yüz yüze görüşülen kaynak kişilerden edinilmiştir. İki üç gün boyunca ayazda ve güneşte kalan etler tahta sandıklara kaya tuzu serpilerek koyulup evin "sahluh" ya da "sağuhluh" denilen bölümünde saklanmaktadır. Evden ayrı soğuk bir oda olan "sahluh"ta muhafaza edilen bir başka gıda da kazdır. Kesildikten sonra içi kaya tuzu ile dolu olan sandıklarda bekletilen kaz bir haftanın sonunda ayaza asılmak için sandıklardan çıkarılmaktadır. Kaya tuzunda bekleyen kaz, tuzu fazla emdiği için asılmadan önce ılık suda yıkanmaktadır. Yıkandıktan sonra ayaza asılan kazların asıldığı yüksek tahtaya "darağacı" denilmektedir(bk.: Fotoğraf 90). On beş yirmi gün boyunca sabah ve akşam ayazında darağacında kalan kazları gece de eve almayan yöre halkı, kazları çalınmaması için köpeklerini serbest bir şekilde darağacının altına koymaktadır. Kuşların eti yememesi için de üzerine ince bir örtü serilmektedir. Bir haftanın sonunda da "sahluh" denilen bölüme kaldırılınca da un içinde muhafaza etmektedirler. Gelişen teknolojiye rağmen yöre halkı kaz etinin lezzetini daha da arttırmak amacıyla bu uygulamaları günümüzde de sürdürmektedir. Ancak kazlar artık un içinde değil de buzdolaplarında muhafaza edilmektedir.

Araştırmamızın sınırları içinde olup korunmasına dikkat edilen bir başka ürün de baldır. Ballarını önceden toprak küplerde muhafaza eden yöre arıcıları bu küplerin balın kokusunu değiştirdiği için kullanımını bırakmışlardır. Balı koydukları kabın ıslak olamamasına dikkat eden arıcılar, satış sırasında demir kapları kullansalar da satın alındıktan hemen sonra cam kaba koyulmasını tavsiye etmektedirler. Buzdolabının balın kalitesini düşürdüğünü ileri süren arıcılar, ballarını güneş görmeyen bir yerde saklamaktadırlar.

4.2.7. Meslekî karakterli imeceler

Bir topluluğa doğan ve bu topluluk içinde yaşamak zorunda olan insan, kendisinden başka bireylere ihtiyaç duymakta ve toplumsallaşma süreci içerisinde etrafındakilerle vakit geçirmekte, iş birliği yapmaktadır. Ortak çıkarlar doğrultusunda birbirine bağlanan halk, bir dayanışma örneği sergilemektedir. Toplumsal dayanışmayı mekanik ve organik dayanışma olarak ikiye ayıran Durkheim, mekanik dayanışmaya "benzerlik dayanışması" da demektedir. Benzerlik dayanışmasında bireylerin birbirlerine benzemesini gerekirken, organik dayanışmada bireylerin birbirlerinden farklı olmalarını gerektirir. Mekanik dayanışmada dayanışma ancak birey kişilikleri toplumsal kişilik içinde eridiği ölçüde olanaklı iken organik dayanışma, her bireyin kendine özgü bir etkinlik alanı, dolayısıyla bir kişiliği olduğu ölçüde olanaklıdır. Toplumlar ne kadar ilkel ise onları oluşturan bireylerin de o ölçüde birbirlerine benzediğini savunan Durkheim, bu topluluklarda mekanik dayanışmanın görüldüğünü söyler (2006, s. 163-169). Kent topluluklarına nazaran köy toplulukları birbirine daha çok benzemektedir. Anadolu'da köylerde görülen bir dayanışma türü olan "imece" yi bir mekanik dayanışma olarak görebiliriz. İmece sözcüğü, Türkçe Sözlük'te "Kırsal topluluklarda köyün zorunlu ve isteğe bağlı işlerinin köylülerce eşit şartlarda emek birliğiyle gerçekleştirilmesi" olarak açıklanmıştır (2011, s. 1182). Köy veya küçük kasabalarda yazılı olmayan hukuka dayalı, herkes tarafından kabul gören bir dayanışma örgütü olan imece, yalnızca üretimde değil aynı zamanda toplumun birlikte olması, iletişim kurması ve köyün ortak sorunlarının konuşulup çözüldüğü, görüşmecinin "davet" olarak adlandırdığı kolektif süreçlerin yaratılmasını da sağlamaktadır (Kara, 2016, s. 380-383). İmeceyi bir sosyal yardımlaşma kurumu olarak gören Alemdar Yalçın, imecenin sadece ortak alanlarda bir araya gelme değil, aynı zamanda birbirine ait işlerin yapılmasında da paylaşma bilincinin çok önemli bir göstergesi olduğunu söyler (2002, s. 185)

İnsanların geçim kaynakları, onların hayat tarzını ve sosyalleşecekleri ortamları belirlemektedir. Temel geçim kaynağı pazarcılık olan insanların sosyalleştikleri, yardımlaştıkları yerler nasıl pazarlar ise temel geçim kaynağı hayvancılık olan insanların da sosyalleştikleri ortamlar; yaylalar, yayla şenlikleri, hayvan pazarları, peynir pazarları ve imecelerdir.

Ardahan ilinde kaz, koyun, büyükbaş yetiştiriciliği yapan halk, birbirlerine yardım etmesi gereken sınırlı zamanlarda bu desteği sağlamaktadır. Bunun en belirgin örneğini imecelerde görmekteyiz. Bu imeceler, genellikle katılımcıların meslekleri ile alakalı olup

günümüzde pek yapılmamaktadır. Bunun pek çok sebebi olmakla birlikte en temel sebebi, halkın gelir düzeyini yükseltmesi ve önceden erişilmesi zor olan makine gücüne ulaşmanın kolay olmasıdır. Yörede meslekler etrafında gelişen imeceler şunlardır:

- **Tüy pekleme imecesi:**

Yöre halkının "tuy/tüy pekleme emecisi" ya da "tuy/tüy cızma emecisi" olarak adlandırdığı imecelerde kaz tüyü ayıklanmaktadır. Yöre kültüründe önemli bir yere sahip olan kaz tüyüne önceden çok değer verildiği ancak günümüzde verilen değerin eskiye nazaran daha az olduğu kaynak kişilerimiz tarafından beyan edilmiştir: "O çoh değerliydi. Önce ondan bir avucu kimse kimseye verseydi diyerdi sene tüy vermişim. Gaz tüyü, o gaba tüy... A şindi de ateriz çöpe." (KK-75).

Araştıma sahamızda kazın tüyleri "kaba" ve "germe" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. "Germe tüy" kazın göğüs bölgesinde bulunan ince tüye denirken "kaba tüy" kanat kısmında ve sırtında bulunan tüylere denmektedir. Kazlar kesilir kesilmez kuyruk bölgesindeki kaba tüyler kuru bir şekilde elle yolunmaktadır. Kazın kanatları da yağ sürmek için ya da süpürge olarak kullanmak için kesilir. Kanatları kesildikten sonra su buharına tutulan ya da kaynar suyun içine sokulan kazların bütün tüyleri elle yolunmaktadır. Kaba tüyler daha sonra "çizme" olarak adlandırılan işlemin yapılması için bir çuvala doldurulup ve saklanmaktadır. Yumuşak yapılı olan germe tüye herhangi bir işlem yapımamaktadır bu sebeple kazın kesildiği gün yolunmaktadır.

Kasım- aralık aylarında kesilen kazların tüyleri genellikle aralık ayında seçilmektedir ve bunun için geçmişte imece toplandığı kaynak kişilerimizce aktarılmıştır. Bu imeceye de genellikle bekâr kızların çağırıldığı da beyan edilmiştir: "Tüy de seçarduh. Gızlar birikirdi mani söylerdi, türkü söylerdi. Kaz pilavı yaperdiler, bişi bişirerdiler. O zaman kızlar isteduğuna türkü söylerdi. O zaman gençler camdan içeri bahardu. Garılar gelürdü." (KK-76).

Kaynak kişinin aktardıklarından yola çıkarak diyebiliriz ki imece toplamanın amacı yalnızca toplumsal iş birliği sağlamak değildir. Kadınların sosyalleştikleri, kendilerini rahatlattıkları bir ortam olan imecelerde kadınlar, söyledikleri manilerle erkeklere haber yollayarak ya da kiminle evlenmek istediklerini söyleyerek karşı cinsle de iletişime geçmektedirler. Tüy seçme imecesi, kapalı alanlarda ve yalnızca kadınlar arasında olduğu için kadınların dedikodu yapabilecekleri, fıkralar anlatabilecekleri, oynayabilecekleri

ortamları da hazırlamaktadır. Gençlerin toplandığı tüy seçme imecesine köyün yaşlı kadınlarının kendilerine "gelin seçmek" için katıldıkları bilgisi de verilmiştir: "İmece de gızlara baherdiler o ele hamaratlı bir gızdir ben bunu oğluma alem. Bi bahtı, ele güzel tüy temizliyer, amaratli gızdir. A şindi daha yohtur. Şindi kisme kismeyi beğenmiyer." (KK-75).

İmecelerde kızlar, peştamallerine kaba kaz tüylerini doldurur ve "gagaç" denilen sert kısmından tüyleri ayıklarlar. Bu ayıklama işleminde bir yarış havasının hâkim olduğu ve en çok tüy ayıklayana ev sahibinin maddi durumuna göre hediyeler verdiği de kaynak kişilerce beyan edilmiştir. Bu hediye, bazen sakız, bazen çikolata, bazen de bir kaz bududur (KK-77).

İmeceyi toplayan kişi, imeceye çağırdığı kişinin imecesine katılmak zorundadır. Buna yörede "bedele bedel gitmek" denilir ve imeceye çağırdığı kişinin imecesine gitmesi gerektiği yazısız bir kural gibidir.

İmece toplanılan evin sahibi, çağırdığı saate göre yemekler hazırlamaktadır. Sabah çağırırsa genelde kesme çorbası, mafiş, gevrek ya da nezik gibi yöresel yemekler hazırlarken akşam saatlerinde maddi durumu iyi bir aileyse kaz pişirmektedir (KK-5; KK-78).

- **Tarla taşı imecesi:**

Tarlalar, daha önce de bahsedildiği gibi, hayvanların yiyecek ihtiyacını karşılamak için ekilip biçilmektedir. Nisan ayında tohum serpilen tarlalardan bir hafta sonra "çeyil" denilen küçük taşlar toplanıp tarlanın belirli noktalarına küçük tepecikler hâlinde yığılmaktadır (Çetil için bk. Fotoğraf 86). Bunun yapılmasındaki amaç, taşlardan dolayı çıkamayan ekinin çıkabilmesi sağlamaktır.

Tek kişinin onlarca tarlasının taşını toplaması zordur bu yüzden köyde sırayla tarla taşı toplama imecesi yapılmaktadır. Bu imeceye yörede "tarla daşlama emecisi" ya da "tarla daşı emecisi" denmektedir ve bu imecededе çalışanlar genelde kadınlardır. Bu imece, açık alanda olduğu için tüy pekleme imecesi gibi sohbet ve oyun ortamı sağlamaz, ancak yine de bu tarla taşı toplama imecesi de bir sosyalleşme ortamıdır denilebilir.

Tarla taşı imecesinin çabuk bitmesi için eli hızlı olan kişinin ilk taşı atması istenmektedir. Damal yöresi Türkmenlerinde tarlaya ilk kez taşı atan kişi şu duayı etmektedir:

"Bismillah Allah

İşimiz iş ola

Bir kuççük guş ola

O da pıtlaya gide" (KK-2).

Tüy pekleme imecesi evde olduğu için çeşit çeşit yemekler yapılırken, tarlada olan bu imecede tarla sahibi imeceye gelen kızlara genellikle yoğurt, bişi, cadı gevreği, feselli gibi yöresel yemekler getirmektedir (KK-2).

- **Yün tarama imecesi:**

Hayvancılıkla uğraşan halk; hayvanın etinden, sütünden, dışkısından, yününden faydalanır. Bunda ekonomik sebeplerin yanı sıra doğal hayatın içinde yaşayan insanın hiçbir şeyi çöp olarak görmemesi de etkilidir. Ardahan yöresinde koyunların yünü; çorap, döşek, yorgan yapımında kullanılmaktadır ve yöre kültüründe önemli bir yere sahiptir. Düğünlerde kız tarafı, erkek tarafından çeyiz için yün istemektedir. Yörede yüne verilen önemi şu anlatılarda görebiliriz:

> Benim böyük gardeşim köy içinde evlenmiş. Gardeşime düğününe yün götürdük. Yorganı töktüler, döşek galdi. Döşeğinde şimdi yününü töktüler, tarddiler, bir kilo eksük geler. Gızın anası diyer ki:
>
> -yoh bir külo eskükdür gedin yüng getürün.
>
> Yol da çoh uzah… Annem de diyer ki:
>
> -Yoh bi şe olmaz tök bele.
>
> -Yoh bacı gidin bir kilo yüng getirecen...
>
> Ben de geldim babam da harmanda sepet yaper sepet tohuyer o hayvanların yem sepetini. Baba "Valla gızın anası bir kilo yüng eksük döşeği tökmiyer." dedim. Gettim yün döşegini söktüm. Ele bir Pazar çantası var, çantağa doldurdum, götürdüm oraya. Benim anam da aşağı değil... Şimdi yünü tarddılar, yün iki kilo geldi. Şimdi anam çeker bir yünü, o çeker bir yünü. Bu çeker o yünü, o çeker o yünü... Dedim "Siz bu yüngü neğe çekersiz?". Anam diyer döşeğe goyma. O diyerki yoh döşeğe goyacam. Sonra döğüştüler (KK-42).
>
> Adam yüng istedi yüz kilo… Dedim ki gelinin babasına Memet Bey canız sağ olsun o yüngü getürürüz ama şimdi yüng alınmaz çünkü neden alınmaz bahar, çamur... Yüngler davarın üstünde pislik oler. Onu yaharsan yüz kilo alırsan elli kilo ancah galır. Yüng, altıncı ayda davar gırhılanda alınır (KK-5).

Yün tarama imecesi günümüzde yapılmamaktadır. Haziran ayında alınan yünleri genç kızların toplanıp çayda yıkadığı ve bu yünleri özel taraklarla taramak için imece toplanıldığı kaynak kişilerimizce beyan edilmiştir: "Yuğü yıhıyorduh, tarıyorduh, tarağım vardı hep yığlıyşıyorduh. Ergen gızlar toplanırdı, garılar toplanırdı. Benim anamın çoğuydu.

Gonuşurduh, sesi olan gızlar hep türkü söylerdi." (KK-79). Şenlik gibi geçen bu imecede de bir yarış havası hâkimdir: "Yün tarıyerdik tartıyerdiler kimin yüngü çok çıkarsa ona "berekalah" diyerdiler her yere götürerdiler." (KK-31).

- **Keçe dökme:**

Ardahan'da bir dönem evlerin olmazsa olmazı keçe olarak görüldüğü kaynak kişilerce aktarılmıştır. Sedirler keçeyle örtülür, soğuk hava şartlarında sıcak tutması için yere halı yerine keçe serilir, çobanlar acımasız soğuklarda keçeden yapılmış abalarıyla dağlarda kendilerini korurlar. Pek çok farklı amaçla kullanılan keçe, köklü bir geçmişi olan tekstil malzemesidir.[14] Göçebe Türkler tarafından çadırlarda, kıyafetlerde kullanılan keçe, yerleşik hayatla önemini kaybetmeye başlamıştır. Ancak zamanın çoğunu meralarda geçiren hayvancılar ve çobanlar için elzem bir malzemedir. Bekir Deniz, yaylacılık yapan Türklerin kolayca taşıyabildikleri keçelerin aynı zamanda evdeki refah seviyesinin de göstergesi olduğunu söyler (2002, s. 340). Belki de eski zamanlarda zenginlik göstergesi olmasından dolayı yakın zamana kadar Ardahanlı genç kızların çeyizlerinde keçeler bulunmaktaydı (KK-7).

"Keçe; koyun yapağısı veya keçi kılının yalnızca dövülmesiyle elde edilen dokusuz tekstil türüdür. Yapım tekniği nedeniyle "tepme keçecilik" olarak da adlandırılır." (Ayaz & Açа, 2017, s. 244). Tepme keçe yapımı üç aşamada tamamlanan bir işlemdir. Birinci işlemde kullanılacak yünün atımı yapılarak, desenli keçe yapılacaksa kullanılacak desen hazırlanır. İkinci işlemde ise yünün saçımı, desen oluşturma ve pişirme işlemleri gerçekleştirilir. Son olarak üçüncü işlem de ise keçe yıkanıp kurutulur. Bu son işleme, bitirme işlemi de denmektedir (Çeliker, 2011, s. 7). Keçeyi pişirme işlemi zahmetli bir işlemdir ve insan gücüne ihtiyaç duyulur, çünkü ayaklarla tepile tepile duvardan duvara atılması gereklidir. Geçmişte her evin olmazsa olmazı olan keçenin günümüzde çok kullanılmamasıyla yörede toplumsal bir dayanışma ve iş birliği örneği gösteren bu imece artık yapılmamaktadır.

Geçmişte evinde keçe döktürecek olan kişinin, keçenin tepilme aşamasında insan gücüne ihtiyaç duyduğu için köyün genç erkeklerini evinde topladığı, gençlerin keçeyi teperken aynı ritimde vurabilmek için birbirlerinin bellerinden tutundukları ve bu aşamada

[14] Geleneksel yöntemlerle yapılmış ilk keçe örneklerine M.Ö. 4 ve 3. yüzyıllara tarihlenen Pazırık Kurganlarında rastlanmıştır. Bu örneklerdeki tepme keçeler, aplike tekniği ile desenlendirilmiştir (Çeliker, 2011, s. 2).

ritmik olabilmesi için türkü de söyledikleri kaynak kişilerimiz tarafından aktarılmıştır (KK-9; KK-10). Köye gelen keçecilerin ve keçe tepmeye gelen gençlerin en iyi şekilde ağırlandığı da ifade edilmiştir:

> Desen yaperdiler yüngü. Mesele göl kimi bi şeler goç boynuzu yaperdiler. Gaz ayağı yaperdiler davşan topuğu diyerdiler onu yeperdiler. Onu da beş on tane adam onu sarerdiler keçeyi tepiğinen vura vura vura vura onu taş keserdiler. Sonra da çıhardiler güzel sarerdiler. Keçeciler gelende goyun keserdik. Keçecilere yemek yaperdik. Beş altı tene gomşu çağırerdik. Hanı onnarda yardım elesin o keçecilere (KK-10).

Kaynak kişinin belirttiği koçbaşı, kazayağı motifleri yörede uğurlu görülür ve yalnızca keçelere değil yeleklere, patiklere ve kilimlere de işlenir.

4.2.8. Meslekî karakterli festivaller

Bir gruba dâhil pek çok kültürel unsuru yansıtan festivaller, halkbiliminin araştırma alanına girmektedir. "Festivaller, bir bölgede belirli periyodlarda toplumun kendine has bir değeri kutlamak veya bir olay ve kişiyi anmak amacıyla yürüttükleri kültürel, sanatsal ve sosyal içerikli etkinlikler" olarak tanımlanmaktadır (Giritlioğlu, Olcay, & Özekici, 2015, s. 308).

Araştırma sahamızda "Ardahan Ulusal Kültür ve Bal Festivali", "Uluslararası Çıldır Göl Festivali", Âşık Şenlik Kültür Şenlikleri", "Göle Kültür ve Kaşar Festivali", "Çıldır Kristal Buz Festivali", "Bilbilan Yayla Festivali", "Atatürk'ün İzinde Gölgesinde Damal Şenlikleri", "Âşıklar ve Türkü Şöleni" gibi geniş çaplı festivallerin yanı sıra "Posof Eminbey/Cilvana Seyranı", "Yayıklar Seyranı", "Edebiyatçı Yazar Ümit Kaftancıoğlu'nu Anma ve Âşık Mazlûmî Şenlikleri" gibi pek çok sanatsal ve sosyal içerikli etkinlik yapılmaktadır.

Bu bölümde hayvancılık ve arıcılıkla ilgili olan ve tam bir festival kimliği taşıyan ve güncel olarak yapılan "Bilbilan Yayla Festivali", "Ardahan Ulusal Kültür ve Bal Festivali" hakkında bilgi verilecektir. "Göle Kültür ve Kaşar Festivali" hayvancılıkla doğrudan alakalı olsa da artık yapılmadığı için bölüme dâhil edilmeyecektir.

- **Ardahan Ulusal Kültür ve Bal Festivali**

"Ardahan Ulusal Kültür ve Bal Festivali", 18 yıldır her yıl yaz aylarında yapılan ve genellikle iki gün süren bir festivaldir. Ardahan Belediyesi tarafından yapılan bu festivalde mekân çoğunlukla Çamlıçatak Ormanı olmakla beraber bizim saha çalışması yaptığımız 2018 yılında, festival Ardahan Kalesi'nde düzenlenmiştir. Artvin'den ve Ardahan'ın bütün

ilçelerinden katılımın sağlandığı festivalin tarihini de yine belediye belirlemektedir. Festivale Artvinlilerin katılma sebebi, Ardahan bölgesinde bulunan Kafkas arı ırkının korunması için bölgeye dışarıdan yalnızca Artvinli arıcıların sokulmasına izin verilmesidir. Festivalde yapılan bal yarışmasına Artvin bölgesi arıcıları da bal gönderebilmektedirler. Hatta bu sebepten dolayı festivalde genellikle Ardahan yöresi halk oyunları oynanmasının yanı sıra Artvinliler için horon da oynanmaktadır.

Aysun İmirgi, festivallerin alay yürüyüşü yapmak, dans etmek, oyun oynamak, oynayanları izlemek gibi unsurlar içerdiğini aktarmıştır (2005, s. 32). "Ardahan Ulusal Kültür ve Bal Festivali" bölge âşıklarının sazları ile şehir merkezinden festival alanına doğru yürüyüşleri ile başlamaktadır. Her yaştan ve her meslek grubundan kimselerin katılımıyla gerçekleşen festivalde genellikle yöresel türküler eşliğinde yöreye ait halaylar çekilirken, Kafkas dansı da yapılmaktadır. Bölge âşıkları, festival boyunca usta malı eserleri ya da kendi eserlerini seslendirmenin yanı sıra doğaçlama olarak arıyı, balı, Ardahan'ı öven türküler söylemişlerdir. Âşık Erol Coşkunoğlu ve Âşık Kevserî'nin festivalde birlikte doğaçlama söyledikleri şu türküde Ardahan arısının ve balının övgüsünü görmekteyiz:

Âşık Kevserî:

Hele gel gör bizim serhat ilini

Güzeldir baharın yazın Ardahan

Yiğitler diyarı konukseveri

Asildir erkeğin kızın Ardahan

Âşık Kevserî- Âşık Erol Coşkunoğlu:

Ardahan Ardahan Ardahan Ardahan

Elin güzel Ardahan halın güzel Ardahan

Gülün güzel Ardahan balın güzel Ardahan

Ardahan Ardahan Ardahan Ardahan

Âşık Erol Coşkunoğlu:

Ah hele bahar gelir yaylaların şenlenir

Meleşir goyunla guzun Ardahan

Gurbetçiler gelir sende eğlenir

O zaman da güler yüzün Ardahan

Âşık Kevserî- Âşık Erol Coşkunoğlu:

Ardahan Ardahan Ardahan Ardahan

Elin güzel Ardahan halın güzel Ardahan

Gülün güzel Ardahan balın güzel Ardahan

Ardahan Ardahan Ardahan Ardahan

Âşık Kevserî:

Kura Nehri coşkun akar seli meşhurdur

Çiçeği çimeni gülü meşhurdur

Kaymağı peyniri balı meşhurdur

Ayrı bir lezzeti var kazın Ardahan

Âşık Kevserî - Âşık Erol Coşkunoğlu:

Ardahan Ardahan Ardahan Ardahan

Elin güzel Ardahan halın güzel Ardahan

Gülün güzel Ardahan balın güzel Ardahan

Ardahan Ardahan Ardahan Ardahan

Âşık Erol Coşkunoğlu:

Şafak ile duyulur horozun sesi

Gün doğar çekilir dağların sisi

Hazırlanır bişi gevrek ketesi

Misafiri bekler gözün Ardahan

Âşık Kevserî - Âşık Erol Coşkunoğlu:

Ardahan Ardahan Ardahan Ardahan

Elin güzel Ardahan halın güzel Ardahan

Gülün güzel Ardahan balın güzel Ardahan

Ardahan Ardahan Ardahan Ardahan

Âşık Kevserî:

Âşık Kevserî'nin doğduğu yerdir

Gözünün işiği dizinde ferdir

İnsanları merttir eroğlu erdir

Vefalıdır halkın özün Ardahan

Âşık Kevserî - Âşık Erol Coşkunoğlu:

Ardahan Ardahan Ardahan Ardahan

Elin güzel Ardahan halın güzel Ardahan

Gülün güzel Ardahan balın güzel Ardahan

Ardahan Ardahan Ardahan Ardahan

Âşık Erol Coşkunoğlu:

Coşkunoğlu gurbet değildir kolay

Bu cennet mekânda olmaz bir olay

Festivaller başlar çekilir halay

Aşıhlar da çalar sazın Ardahan

Âşık Kevserî- Âşık Erol Coşkunoğlu:

Ardahan Ardahan Ardahan Ardahan

Elin güzel Ardahan halın güzel Ardahan

Gülün güzel Ardahan balın güzel Ardahan

Ardahan Ardahan Ardahan Ardahan (KK-80; KK-81).

Âşıkların dışında türkücülerin de sahne aldıkları, Doğu Anadolu türkülerini ve oyun havalarını söyledikleri gözlemlenmiştir. Deve oyunu, şişman oyunu gibi orta oyunlarının da oynandığı festivalde yörenin halk oyunları ekibi de sahne almıştır. Gündüz yöresel oyunlar oynanıp türküler seslendirilirken akşam ülke çapında tanınan sanatçılar tarafından konser verilmektedir. Ancak bu sanatçıların da sahne performansı sırasında yöreye özgü türküleri seslendirdikleri gözlemlenmiştir. Buradan yola çıkarak festivallerin yapıldığı toplumun müzik ve dans kültürü hakkında önemli ipuçları verdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Müzik ve dans kültürünün yanı sıra satışı yapılan yiyecek ve içeceklere bakarak da yeme- içme kültürüne dair bilgiler edinmekteyiz. Örneğin; festivalde kurulan standlarda bal şerbeti sunumu yapılırken, yiyecek standlarında kete, feselli, gevrek gibi yöresel yiyeceklerin satıldığı gözlemlenmiştir.

"Ardahan Ulusal Kültür ve Bal Festivali", yerelde marka değerine ulaşmış arıcıların markalarını şehir dışından gelenlere tanıtıp yeni müşteriler edinmelerine fırsat sağlamasının yanı sıra o gün yapılan satışlar da bütçelerine katkı sağlamaktadır. Festivalde yapılan en iyi bal ve en iyi ana arı yarışması da arıcıların kendini daha geniş kitlelere tanıtmasına fırsat sağlamaktadır. Yarışmada dereceye girenlere ödül olarak da belediye tarafından altın verilmektedir.

- **Bilbilan Yayla Festivali**

Hayvancılığın icra mekânları olan yaylalarda yapılan yayla festivalleri ciddi bir ekonomik getirinin yanı sıra halkın kaynaşmasına, kışın biriktirdikleri enerjilerini boşaltıp

yenilenmelerine, kültürün yaşatılmasına ve aktarılmasına vesile olan, içinde pek çok unsuru barındıran etkinliklerdir.

Ardahan, Erzurum ve Artvin illerine sınırı bulunan Bilbilan Yaylasında yapılan "Bilbilan Yayla Festivali", Ardahan Bağdaşen Köyü Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği tarafından düzenlenmektedir. Ardahan'ın diğer yaylalarında yapılan şenliklerden daha büyük olan bu festivale katılım fazladır. Üç ilin de toprakları olan Bilbilan Yaylası sorunlu bir yayla olup mahkeme süreci devam etmektedir. Ancak bu sürece rağmen festivale üç ilden de insanlar katılmaktadır. 2005 yılından beri sürekli olarak yapılan festivalin tarihini de dernek başkanı belirlemektedir:

> Tarih için en uygunu yedinci ay. Bize altıncı ayda erken oluyor. Niye erken oluyor? Yayla hazırlıkları zamanında insanlar daha yaylaya çıkmadan daha oranın kalabalıklaşması biraz güç. Haziranın yirmisinde bizim orda rakım yüksek ya iklim değişiyor. Gündönümü dediğimiz altıncı ayın yirmisinden sonra o zaman havalar ısınıyor. Gündönümünden sonra yaylalara çıkıyor. Bi seferinde haziranın son haftasında yaptım çok verim alamadım niye? E daha insanlar hazırlanmamış. Yedinci ay yapıyoruz. Yedinci ayın yirmisinden sonra da bizde biçin başlıyor. Karadenizliler de yedinci ayın yirmisinden sonra çaydan boşalıyorlar anca. Şimdi bu arada Çıldır'da festivaller yapıyolar on ikisinde. Posof'ta âşıklar şeyi yapıyolar. Ardanuç tarafında Kutul yapıyor. Biz bu tarihler arasında kendimize en uygununu seçiyoruz ve yedinci ayın üçüncü haftasına odaklanıyoruz ki üçüncü haftada Karadeniz'in çay olayı kalkıyor hem de bizim biçine daha girilmiyor (KK-82).

Artvinlileri de düşünerek belirlenen tarihte yapılan festival, yaylanın Artvin sınırlarında kalan tarafında yapılsa da festivali düzenleyen Bağdaşen köyü, o toprakların önceden Ardahan'a ait olduğunu savunmaktadır. Üç gün süren festivalin birinci günü cuma gününe denk getirilmeye çalışılmaktadır. Cuma günü festival alanında bulunan camide kılınan namazın ardından açılış konuşması ile festival başlamaktadır. Bölge âşıklarının katılımının da gerçekleştiği festivalde usta malı eserlerin yanı sıra âşıkların kendi eserlerini ve Ardahan, Erzurum türkülerini icra ettikleri bir ortam oluşturulmaktadır. Yöresel ve ulusal nitelikteki şarkıcıların konserler verdiği festivalde Karadeniz türküleri ve halk oyunları da oynanmaktadır. Üç ayrı kültürün harmanı olan festivalde "şişman oyunu", "deve oyunu" gibi oyunlar oynanarak kültür yaşatılmaya çalışılmaktadır. Ardahan, Erzurum ve Artvin halk danslarının oynandığı festivalin eğlendirme ve kaynaştırma işlevinin yanı sıra ekonomik getirisi de vardır.

Ardahan'da koyunculuğun en fazla yapıldığı yaylalardan olan Bilbilan Yaylası'nda festival süresince hayvancı halk, koyun satışı ve kesimi yapmaktadır: "Hiç kesilmiyorsa 3000 hayvan kesiliyor Bilbilan'da. Mezbahane var. Satışa imkân… Derisi, kellesi, sakatatı... Bilbilan'da koyun sütü on lira, Ardahan'da bir… Tereyağı elli lira yaylada" (KK-82).

Kaynak kişinin de beyan ettiği gibi festival, hayvan kesiminin yanı sıra deri, süt ve tereyağı gibi hayvansal ürünlerin satışına da imkân sağlamaktadır. Buna ek olarak festival dolayısıyla Bilbilan yaylası da meşhur olmuş ve turistlerin bu yaylada kurulan işletmelere yönelmesini sağlamıştır.

Festivali düzenleyen dernek, pazar açan hayvancı halktan para talep etmemekte, yalnızca derneğin misafir ağırlayacağı çadıra bir şeyler sunmasını beklemektedir. Festivalin giderleri Bağdaşenli ya da Ardanuçlu iş insanlarının sponsorluğu ile karşılanmaktadır.

Festivalde en güzel koyun yarışması, en güzel koç yarışması ve at yarışı yapılmaktadır. At yarışında ilk üçe girenlere sırasıyla çeyrek altın, gram altın ve para verilip plaket ve madalya da takdim edilmektedir. En iyi koç ve koyun da ihale ile satışa sunulmaktadır.

4.2.9. Meslekî cinsiyet algısı

Bireyin içine doğduğu toplumdaki varlığını sürdürebilmesi, statü ve rollerle ilişkilidir, bu statü ve rollerin belirlenip sürdürülmesinde de biyolojik cinsiyetlerin yanı sıra toplumsal cinsiyet algıları da oldukça etkilidir (Aça M. , 2018c, s. 31). "Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak, kadınla erkeğin sosyal ve kültürel açıdan tanımlanmasını, toplumların bu iki cinsi birbirinden ayırt etme biçimini, onlara verdiği toplumsal rolleri anlatmak için kullanılan bir kavramdır" (Ecevit, 2011, s. 4). Her toplumda hangi işlerin nasıl ve kim tarafından yapılacağını, kaynak ve araçların kime tahsis edileceğini belirleyen gelenek ve kurallar vardır. Kimi araştırmacılar cinsiyetlere yüklenen rolleri kadın ve erkek cinsinin fiziksel özelliklerinin farklılıklarına bağlamaktadır, ancak cinsiyete dayalı iş bölümü açıklanırken biyolojik etmenlere bakmak yerine kültürel ve tarihi etmenleri değerlendirerek belirli toplumlarda kadın ve erkeğin yaptığı işler incelenerek açıklama yapılmalıdır (Haviland, Prins, Walrath, & Mcbride, 2008, s. 367). Bütün toplumların kültürlerinde biyolojik cinsiyetten kaynaklanan rol farklılaşması görülmektedir ve cinsiyetlere yüklenen bu roller toplumdan topluma değişiklik göstermektedir. Bunun şekillenmesinde toplumun inançları, eğitim seviyesi, ekonomisi belirleyici olmakla birlikte önyargılar ve dolayısıyla toplumsal bilinçaltı da etkilidir.

Bir şeyin ya da kişinin aleyhine (veya bazen lehine) olarak, önceden oluşturulmuş bir kanaat ya da yanlılığı gösteren önyargı; gerçeklik karşısında sınanmamış, daha çok kişinin kendi duygu ve tutumlarına bağlı stereotipleşmiş inançlarla açıklanmaktadır (Marshall, 1999, s. 559). Kişisel bir fikir olan önyargı, uzun sürede değişik kaynaklardan aktarıla

aktarıla toplumun bilinçaltına işleyerek toplumsal bir boyuta dönüşebilmektedir. Dünyanın hemen her bölgesinde olduğu gibi Anadolu coğrafyasında da bu önyargıların toplumun cinsiyetlere yüklediği statü ve rolleri şekillendirdiğini söyleyebiliriz. Kent toplumunda bireylerin cinsiyetlerine yüklenen statü ve roller net olarak çizilmemişken göçebe olan veya tarım, hayvancılık gibi mesleklerle meşgul olunan köy toplumlarında görev alanları çok katı ve net olarak çizilmiştir; hiçbir cins karşı cinsin işini yapamamaktadır (Haviland, Prins, Walrath, & Mcbride, 2008, s. 368). Mesleklerin "kadın işi" erkek işi" olarak görülmesinde de bu bilinçaltı etkilidir.

Geçimi büyük oranda hayvancılığa bağlı olan Ardahan coğrafyasında kadının işi ve erkeğin işi net bir şekilde olmasa da birbirinden ayrılmıştır. Cinslerin karşı cinsin işini yapması en fazla ayıplanmaktadır, çünkü bu durum olağan akışa müdahale etmektir. Alışılmış olanın değiştirilmesi, toplum için sarsıcı bir durumdur. Düzenin bozulmasını istemeyen yöre kadınları, erkeklerin onların görev alanına girmesini istememektedir. Bunu, alışılmışın dışında olanın korkutucu görülmesine bağlayabiliriz.

İpek İlkkaracan, Türkiye'deki kadın istihdamını üç ayrı grupta ele almıştır: Ağırlıklı olarak tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi konumunda çalışan kırsal alan kadınları; kentlerde düşük ücretli, emek-yoğun işlerde istihdam edilen, eğitimsiz ya da kısıtlı eğitime sahip, alt sosyo-ekonomik sınıftan kadınlar ve meslek sahibi, yüksek eğitimli, orta ya da yüksek orta sınıf kadınları. Sınıf farklılıklarına bağlı olarak kadınların karşılaştıkları sorunların çeşitli olduğunu söyleyen İlkkaracan, kırsal alanlarda tarım ağırlıklı çalışan kadınların, istihdamın en yüksek olduğu grubu oluşturduklarını söylemektedir (1998, s. 287).

Araştırma sahamızdaki kadınlar, kırsal alan kadınları grubuna girmektedir ve bu kadınların görevi; hayvanın bakımı, beslenmesi, altının temizlenmesi, sütünün sağımı ve sütün işlenmesi iken yöre erkeklerinin görevi hayvanların satımı ve yününün ya da postunun kırkılmasıdır. Halk veterinerliği uygulamalarında kırık tedavisinde yara tedavisinde, haşere ve bitlenme gibi durumlarda çoğunlukla kadın tedavi ediyorken hayvanın şişmesi, şap hastalığına yakalanması gibi durumlarda çoğunlukla erkekler ön plana çıkmaktadır. Tarlalarda da kadınla erkeğe düşen görevler de net olmasa da birbirinden ayrılmıştır. Tarlayı sürmek, ekin ekmek, tarlayı biçmek çoğunlukla erkeğin görevi iken tarla taşı toplamak ve tarladaki biçilen otları "bulul" şeklinde yığmak genellikle kadına düşen görevlerdir. Kaz yetiştiriciliği de yapılan bölgede kazın bakımından, beslenmesinden genel olarak kadınlar sorumlu iken erkekler yalnızca kesim aşamasında kazın kafasını kesmekten sorumludurlar.

Durum böyle iken yöredeki kadınların mesleğinin "hayvancılık" olduğu rahatlıkla söylenmelidir. Mehmet Ali Yolcu; kırsal kesimde tarlada, bahçede, hayvan bakımında aktif olarak çalışan kadınların folklor çalışmalarında kaynak kişi olarak gösteriminde mesleklerinin "ev hanımı" olarak geçiştirilmesine dikkat çekmiş ve buradaki "hanım" ifadesi de erkeğe bağlı bir adlandırma olduğunu söylemiştir (2019, s. 70). Araştırma sahamızda görüşme yapılan kadın kaynak kişilerin çoğunun mesleğini ev hanımı değil de çiftçi ya da hayvancı olarak ifade ettikleri de dikkat edilmesi gereken bir husustur.

Orta Anadolu'da bir köyde iki yıl boyunca antropoloji araştırması yapan Delaney, kadınların ve erkeklerin yaptıkları işlerin doğal ve takdir edilmiş bir düzene göre değil de cinsiyet ayrımı barındıran simgesel bir düzene göre belirlendiğini savunur. Erkekler hem ekin hem de çocuk biçimindeki tohumun/dölün sahibidirler, bunların ekildiği döl yataklarını onlar denetlerler. Döllemede temel madde olan tohumu erkek sağlar. Kadınlar tohumu besleyici tarla olan bedenleri ile dönüştürürler. Erkek temel girdiyi sağlarken kadın dönüşüm sürecinde çalışır. Erkeklerin emeği aralıklı ya da kesintilidir, kadınlarınki süreklidir; kadınların rolü önemlidir ama yan bir roldür. Toprağı hazırlamak, tohum ile gübreyi atmak, buğdayın harmanın yapılması erkeklerin görevidir. Delaney, tohumun erkekler tarafından kış boyunca filizlenmesi için toprağa bırakılmasını, yeni gelinlerin bedenlerine aldıkları tohumdan gebe kalmalarına benzetir (2014, s. 278-279). Araştırma sahamız olan Ardahan'da da toprağa her türlü işlemi yapanların çoğunlukla erkekler olması dikkat çekicidir. Kadının görevi ekinin büyümesine engel olan tarla taşlarını ekinlerin filizlenme döneminde toplamaktır(bk.: Fotoğraf 85). Kısırlığın çoğunlukla kadına ait bir "kusur" olarak görüldüğü coğrafyada kısırlığı gidermek için çeşitli uygulamalar yapan kadın, ekinin büyümesine engel olan tarla taşını yani kusuru ortadan kaldırmak için görevlendirilmiştir denilebilir.

Türkiye'de yapılan araştırmaların birçoğunda kırsal kesimdeki kadınların çalışma şartlarının ağırlığından bahsedilmiş ve bunun kente göç etme isteğinin temelinde yatan sebeplerden biri olduğu belirtilmiştir (Kaçar, 2007, s. 92). Anadolu sahası köylerinde kadınların yaptıkları işlerin zahmetli olduğu bilinen bir gerçektir. Pierre Bourdieu, düzenin biyolojik farklılıklardan faydalanarak kadınlara yatkınlıklar dayattığını ve kadınları en "asil" işlerden dışlayarak, onları en alt konumda yer vererek onlara zahmetli ve aşağı görevleri yüklediğini (tezeğin taşınması veya zeytin toplanması sırasında, erkekler sırık kullanırken çocuklarla beraber kadınların da eğilerek yere dökülen zeytinleri toplaması) ileri sürer (2015 , s. 38-39). Hayvanların bakımı, ahırın temizlenmesi, tezeğin toplanması, sütün sağılması gibi zahmetli işlerin "kadın işi" olarak görüldüğü Ardahan yöresinde de bu tespitin geçerli

olduğunu söyleyebiliriz. Peygamber mesleği olarak görülen çobanlık erkeğin işi iken kaz çobanlığı kadına yüklenmiştir. Burada kaz ile kız arasında kurulan ilişkinin yanında, erkeğin büyükbaş hayvan ile kıyaslandığında maddi getirisi az olan kazı küçümsemesinin de etkisi olduğu düşünülebilir. Erkekler yalnızca kazın başını kesebilmektedir. Bunun inanç boyutu bir kenara koyulduğunda erkeğin kısa ve tehlikeli olan işi üstlendiğini görmekteyiz. Erkeğin kısa ve gösterişli olan işi yaptığını halk veterinerliği uygulamalarında üstlendiği rollerde de görebiliriz. Kadınları; bitlenme, yara gibi hastalıkların tedavisinde görürken; hayvanın şişmesi durumunda hayvana bıçak saplama ya da şiş sokma gibi kısa ve gösterişli olan uygulamalarda erkekleri görmekteyiz.

Süt sağımı ve peynir yapımı yörede kadın işi olarak görülmektedir:

> Yoh yoh peynir kısmına erkek garışmaz. Heş bi kısmına demez ki sen ne yapmışsın ne etmişsin. Semtine adım atmaz. Kadının işi kadınındır, erkeğin işi erkeğindir. Rençberlik erkeğindir, hayvancılık kadınındır. Pazara götürmek erkeğindir, evde yapmak kadınındır. Hayvanın hasta olduğunu da kadın diyecek ki erkek gide veterinerden illacını getire (KK-73).

Kaynak kişinin beyanından da anlaşılacağı üzere "kadının işi kadının, erkeğin işi erkeğin" anlayışı yöreye hâkimdir. Hatta erkeğin yapacağı peynirin tutmayacağını ileri sürenler kadınlar da vardır (KK-76). Kadının bu kabullenişinin sebebini Celalettin Vatandaş, kadınların kendilerine aktarılan geleneksel kadınlık ideolojisinin içselleştirmesinin yanı sıra kadının objektif ölçüler içinde davrandığını ve ev içindeki ev işi yapma bilgi, tecrübe ve becerisine dayanan göreli yüksek statülü yerini, bir anlamda ev içindeki egemenlik alanını, eşiyle paylaşmaya karşı direnmesi olarak açıklamıştır (2007, s. 39).

Pierre Bourdieu, erkeklerin toplumsal olarak aşağı olarak tanımlanan kimi görevleri alçalmadan yerine getirmeye tenezzül etmelerinin mümkün olmadığını, aynı işler bir erkek tarafından gerçekleştirildiğinde asil ve meşakkatli addedilirken, kadınlar tarafından gerçekleştirildiğinde basit ve değersiz olarak görüldüğü savunmuştur (2015 , s. 80). Kaz bakımı, peynir yapımı, inek sağımı, ekmek yapımı gibi evin etrafında olan işler kadına yüklenirken tarla, hayvan pazarı gibi evin uzağında olan işler erkeğe yüklenmiştir ve erkeğin evin yakınındaki işlere müdahale etmesi ayıplanmıştır. Erkeğin ev işlerine karışamamasında toplumun erkek cinsinden beklentilerinin payı büyüktür. Eşini kaybeden, eşi hastalanan, ya da yalnız yaşayan erkeklerin üzerinde böyle bir baskı yoktur. Kadının yokluğu durumunda erkek, kadına yüklenen işleri yapabilmesi aynı toplum tarafından normal karşılanmaktadır. Yörede görüşülen bazı kadınlar da oğlunun ya da eşinin de peynir yaptığını, inek sağdığını,

kazlara baktığını ifade ettiklerini belirtmek gerekir. Bunda köylerin kapalı yapısının gelişen teknolojiyle dışa açılmasıyla değişmesinin etkisi büyüktür.

Yörede hayvan yününün ya da postunun kırkılması da ağırlıklı olarak erkeğin görevi olarak görülmektedir (KK-3). Carol Delaney, kadınların cinsel süsü olan saçlarının erkeklerin denetimi altında olduğu gibi hayvanların yününün ve postunun da erkeklerin denetimi altında olduğunu ifade etmiştir (2014, s. 283). Hayvanların yününün ya da postunun kırkılmasının erkeğin görevi olarak görülmesi Delaney'in bu ifadesi ile birlikte düşünülmelidir.

Bölgede kadın ve erkek arıcılarla görüşülmüş ve bu görüşmeler sonucunda arıcılığa bir cinsiyet atfedilmediği tespit edilmiştir. Yörede görüşülen kadın arıcılardan bazıları bu mesleği "kadın işi" olarak görse de yörede bu işi genellikle erkekler yapmaktadır:

> On yıldan fazladır uğraşıyorum. En azından elimizde harçlığımız oluyo. Evimizi döndürüyor. Aslında bu iş kadın mesleği bence çünkü çok ince detayları var. Temizliği olsun erkekler kaba taslak yapıyor kadın öyle değil. Daha içten oluyosun daha şefkatli oluyosun özen gösteriyosun. Ben eşimden öğrendim. Ben öğrenince o elini çekti (KK-56).

4.2.10. Meslekî eğitim

Bireyin kişiliğinin gelişmesine yardım eden eğitim, bireyi yetişkin ortamına hazırlayacak gerekli bilgi ve beceriyi elde etmesine yarayan bir süreçtir (Tezcan M., 2018, s. 4). Eğitimi bireyin toplumsallaşması olarak gören Durkheim, eğitimi şu şekilde tanımlamıştır:

> Eğitim, yetişkin nesillerin toplumsal yaşam için daha olgunlaşmamış kişiler üzerinde uyguladığı etkidir. Eğitimin amacı, bir bütün olarak politik toplumun ve çocuğun bilhassa yazgılı olduğu özel toplumsal çevrenin ondan talep ettiği birtakım fiziksel, entelektüel ve ahlaki şartları çocuğun içinde harekete geçirmek ve geliştirmektir. Kısacası, eğitim, genç neslin… toplumsallaşmasıdır (Durkheim, 2016, s. 54).

Doğumla başlayıp ölene kadar süren toplumsallaşma, belirli bir toplumun davranış kalıplarını kişiliğine mal ederek o topluma ait bir birey durumuna gelmektir (Tezcan M., 2018, s. 85). Bir grup içine doğan çocuğun toplumsallaşmaya ve dolayısıyla eğitime ilk başladığı yer ailedir. Aile içindeki başlayan bu eğitim sürecine informel eğitim ya da doğal eğitim denmektedir. Doğal eğitim, örgün olmayan ve yaşamın akışı içerisinde kendiliğinden gelişen eğitimdir (Tezcan M. , 2018, s. 4). Anne-baba, bu süreçte toplumsal normları ve cinsiyet rollerini de çocuğa aktarmaktadır.

Geleneksel yöntemlerle tarım ve hayvancılık yapılan toplumlarda çocuklar iş gücü olarak görülmektedir. Araştırma sahamız olan Ardahan yöresinde çoğunlukla bu sebeple birden fazla çocuk yapılmaktadır. Yeni doğan çocuklar, bir bakıma mesleği belli bir şekilde

dünyaya gelmektedirler. Bir mesleğin seçmeden bir mesleğin içine doğan bu çocuklar, küçük yaşta eğitilmeye başlamaktadır, çünkü meslek eğitimi bir nevi hayata hazırlıktır. Geleneksel yöntemlerle hayvancılık yapılan bu toplumda meslek, insanların hayatlarının bir parçası değil; hayatın kendisidir. Meslekleri hayatlarının her alanında etkili oldukları için çocuğa verilen meslek eğitimi çocuğu hayata hazırlamak anlamına gelmektedir.

Daha küçük yaşlardan itibaren hayvancılıkla ilgili bilgileri edinmeye çalışan çocuk, aslında toplumsal rollerini de meslek eğitiminin içerisinde öğrenmektedir. Rol, belirli statü ya da toplumsal konumlara atfedilen toplumsal beklentileri ortaya koyan bir kavramdır (Marshall, 1999, s. 624). Ardahan yöresinde hayvancılıkla uğraşan halk çocuklardan, bu mesleğin devam ettirmesini -en azından belirli bir süre ev halkına yardımcı olabilmesi için- beklemektedir. Çocuk, meslekî bilgileri edinmeye başladığı evrede kendi cinsiyet rollerini de öğrenmeye başlamaktadır. Ebeveynler kız çocuklarını ahır temizleme, inek sağma, peynir yapma, kaz çobanlığı yapma gibi ev ve yakın çevresinde gerçekleşen işlere yönlendirirken erkek çocuklarını danalara çobanlık yapmaya, tarlada çalışmaya yönlendirmektedirler. Çocuğun mesleğe dair ilk bilgilerin aktarılma yaşı her aileye göre değişmekle beraber çoğunlukla bu eğitim henüz okula gitmeden başlamaktadır.

Çocuğun ebeveynlerini taklidiyle başlayan bu süreçte ebeveynler çocuğa yapması gereken şeyleri dikte ederler. Çocuğun mesleğe yatkınlığını uygulatarak sınayan ebeveynler, çocuk hata yaptığında uyarır ve hatta cezalandırma yoluna gider. Sahada yaptığımız çalışmalarda kazları kaybettiği için çocuğun o gün aç bırakılmasıyla ilgili bir anı tarafımızca derlenmiş olup çalışmamızın "Meslekî Karakterli Anılar" başlıklı kısmında aktarılmıştır. Çocuğun aç bırakılması bu noktada, kazın geçim kaynağı olması ve kazlar olmazsa aç kalacaklarının vurgusunun çocuğa yapılması açısından önemlidir. Çocuk meslekî tecrübeleri edinmeye başladığı ilk yıllarda yaptığı hataların kimliğine işlediğini farkındadır. "Falancanın çocuğu daha kaz otaramıyor" gibi beyanlar, köy toplumlarında kimliği etkileyen ve kolay kolay kimlikten silinmeyen beyanlardır. Bunun yanında bir genç kızın yaptığı kalağın – tezeklerin üst üste dizilmiş hali- düzgün oluşu, yaptığı peynirin kaliteli oluşu, sütü hızlı sağması gibi el yatkınlıkları da kimliğine yansımaktadır. Çocuk ya da genç bunu farkında olup buna göre hareket etmekte, ebeveynler de çocuklarını bu bilinçle yetiştirmektedirler.

Anne-babanın farkında olmadan aile içinde verdiği bu eğitimin aslında bir düzen içinde gerçekleştiği göze çarpmaktadır. Geçmişte çocukların ilk işinin, tahıl kurutulurken tahılı kaz, tavuk, karga gibi hayvanların yememesi için başında bekleme olduğu kaynak kişiler

tarafından beyan edilmiştir. Günümüzde ise çocuk dört-beş yaşlarında iken kaz civcivlerine bakarken altı-yedi yaşlarında kazları otlatmaya- yörede buna kaz otarma ya da kaza gitme denmektedir-başlamaktadır. Burada ebeveynlerin çocuklara önce kaz yavrularına daha sonrasında kazlara baktırması, çocuğun hayvana aşamalı olarak alıştırıldığını göstermektedir. Altı yaşında bir kız çocuğu annesi inekleri sağarken "dana maslama" ya da "dana dadandırma" denilen uygulamayı yapar ve danaları inekler sağılırken bir yere bağlar. Annesi koyunları sağarken koyunların başını tutar. Sekiz-dokuz yaşlarına geldiğinde ise anne, çoğunlukla ineğin üç memesini sağar ve dördüncü memeyi parmakları inek sağmaya alışsın diye çocuğa bırakır. On- on bir yaşlarına geldiğinde ise inek sağımına başlar. On iki- on üç yaşlarında annesinin peynir hamurundan verdiği parçayı çeçil haline getirmeye çalışır, ilerleyen zamanlarda da peynir yapımına yardım eder ve en son aşamada peyniri tek başına yapar. Peynir tulumunun- yörede tuluh ya da motal denir- bakımını ise annenin onun için hazırladığı küçük tulumun bakımıyla öğrenmeye çalışır ve annenin hazırladığı büyük tulumların yıkanmasına yardımcı olur. Yumurta seçmeyi, tüy yolmayı, kaz bağırsağı temizlemeyi, ahır temizlemeyi ve daha pek çok şeyi görerek ve deneyerek öğrenen kız çocuklarının bu aşamada en büyük rol modeli annesi, ablaları ya da büyükannesidir. Erkek çocukların ise eğitim aldığı ve örnek aldığı kişiler genellikle abileri, babaları, büyükbabaları yani evin erkekleridir. Erkek çocuklar, kız çocuklarının aksine evin dışındaki işlere yönlendirilmektedir. Beş- altı yaşlarında iken dana otlatmaya- yörede buna "danacı gitmek" ya da "dana otarma" denmektedir- giden çocuk, ilerleyen yaşlarda büyükbaş sürüsünü gütmektedir ki burada da aşamalı olarak çocuğun hayvana yaklaştırıldığını görmekteyiz.

Çocuğun hayvancılıkla ilgili eğitim almasını ve alacaksa bunun yaşını ya da hayvancılığa dair hiç bilgi edinmemesini ailelerinin ekonomik durumu, evdeki kız ve erkek çocukların sayısı, hayvan sayısı, ailenin eğitim durumu etkilemektedir, ancak genellikle yukarıda anlattığımız şekilde bir eğitim olduğunu 2003 yılında doğan kaynak kişimiz de şu ifadesiyle desteklemiştir.

> İlk hayvanlara bakarak amcamın yanında öğrendim, daha ufakdım. Amcam gittihten sonra biz otarmaya başladık kardeşimle. Amca öyretiyodu, böyle otarılıcak, fazla yığılmıyıcak, ham yere bırakıcan. Ham yere bırakıcan ki azmasın dağılmasın diye bize diyodu (KK-84).

Kaynak kişinin beyanından da anlaşılacağı üzere önce bir büyüğün refakatinde başlayan bu sürecin bitiminde çocuk tek başına hayvanları gütmeye başlamaktadır. Tarlaya da küçük yaştan itibaren giden çocuk, önce at tırmığının üzerinde otururken daha sonra tarla, çayır biçmeye ve otları yığmaya başlamaktadır.

Çobanlık eğitimi ise hayvancılık eğitiminden farklı olarak usta-çırak ilişkisi gibi bir hiyerarşi ile verilmektedir. Çoban, tek kişi ile sürüye bakamamakta, bu sebeple yanına yardımcılar tutmaktadır. Ardahan yöresinde ana çobana "baş çoban/nahırcı" denirken yardımcılarına "yançı/yancı" denmektedir. Baş çoban sürüye genellikle gece bakarken yancılar gündüz baş çobanın gözetimi altında sürüye bakmaktadır. Genellikle yaş olarak küçük olan yancılar, baş çobandan meslekî bilgiyi almaktadırlar:

> Yedi yaşımdan beri çobanım hemen hemen ottuz ottuz beş yildır çobanlıh yapıyorum. Yeddi yaşımdan on sekiz yaşıma gadar yancılıh yaptım. Ondan sora baş çobanlıh yaptım. Sürüyü baş çoban yönetir. Yanci çobana baş çoban tarif eder o da etrafa bakar. Çirağı gibi bi şey. Baş çoban mesele bana goyunun, önce ufahbaş hayvana giderdim. Bene çobanlığın ne olduğunu anlatırdı morbet olarah. Bana her şeyi öğretti böyle otarlır falan. Onna sora Ardahan'a geldim buraya geldim büyükbaş hayvana ben baş çobanlıh yaptım (KK-85).

Kaynak kişinin beyanından anlaşılacağı üzere baş çoban olabilmek için öncelikle bir baş çobanın yanında yancılık yapmak gerekmektedir. Hayvancılıkta da çobanlıkta da meslekî bilginin yanında yan bilgiler de verilmektedir. Örneğin; tarımla ilgili bilgiler de verilmektedir ki tarım hayvancılık için bir araçtır. Halkın toprağa yaklaşımı, hayvancılığa sağlayacağı fayda ile bağlantılıdır. Hayvancılığın yanında edindikleri halk veterinerliği, halk hekimliği, halk takvimi ve halk hukukuyla ilgili bilgiler de yan bilgi olup amaç olmayıp hayvancılık için araç olarak görülmektedir.

Hayvancılığın yanında arıcılık da yapılan yörede arıcılar, bu mesleği çoğunlukla yan meslek olarak görmektedirler. Bu mesleğe dair meslekî bilginin çoğunlukla eğitim almış bazı arıcıların köye bilgiyi yayması ile edinildiği saha çalışması sırasında dikkatimizi çeken bir durumdur:

> Biz burda bi söz var, öğretmenin iki arısı bir de hasta karısı olur. Biz de genelde bölgede çalışan öğretmenler hemen hemen yapacak bi işimiz yok biliyosunuz yaz aylarında tatil. Biz de buna merak saldık, önce işte kitap aldık okuduk. Arıcılık yapan abilerimiz vardı. Gittim üç tane arı aldım, başladım (KK-57).

Kaynak kişinin beyanından anlaşılacağı üzere emekli öğretmenlerin arıcılığa yönelmesi söz konusudur. Bunun yanında arıcıları bilgilendirmek ya da meslek eğitimi vermek için yapılan kurslar da arıcıların eğitim aldıkları yerlerdir. 2014 yılında hazırlanan "Ardahan İlinde Arıcılık Faaliyetleri ve Sorunları" başlıklı yüksek lisans tezinde anket tekniği kullanılmış ve ankete katılan 100 arıcıdan 88'i arıcıların arıcılık kursuna katılıp katılmadıkları sorusuna evet yanıtını vermişlerdir (Aydın, 2014, s. 47). T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Kafkas Arısı Üretim, Eğitim ve Gen Merkezi Müdürlüğü'nün ve Ardahan İli Arı Yetiştiricileri Birliği'nin yaptığı kurs faaliyetleri, verdikleri eğitimler Ardahan yöresi arıcılarının bilinçlendirilmesi açısından önemlidir.

4.2.10.1. Meslekî birlikler ve eğitim: Ardahan İli Arı Yetiştiricileri örneği

Aynı mesleğe mensup kişileri bir çatı altında toplama, ortak bir amaç için bir araya getirme, festival ve piknik gibi çeşitli etkinlikler düzenleyerek eğlendirme, ekonomik destek sağlama, meslektaşların tanışmasına ve kaynaşmasına vesile olma, aidiyet hissi verme, kültürün aktarımını sağlama, mesleğe yönelik bireysel hataların önüne geçme, meslekî materyallere ulaşım kolaylığı sağlama, meslekte yapılan hileleri baskı oluşturarak- ki bu baskı çoğunlukla diğer meslektaşlarının diline düşürme ya da üyelikten düşürmektir- en aza indirme gibi pek çok işlevi olan meslekî birlikler; meslek folkloru çalışmalarına dâhil edilmesi gereken oluşumlardır. Bunun yanı sıra birlikler, düzenledikleri kurslar ve seminerlerle halkın eğitilmesine, meslek hakkında bilinçlendirilmesine vesile olmaktadır. Ardahan İli Arı Yetiştiricileri Birliği de bu gibi amaçlarla 2008 yılında kurulmuş bir birliktir. Otuz kovandan fazla arısı olan arıcılar derneğin asil üyesi iken, otuz kovandan az arısı olan arıcılar aday üye olabilmektedirler. Dernek, senede iki kere yaptığı kurs faaliyetleri ile arı hastalıkları, arı bakımını konusunda bölge arıcılarını bilgilendirmektedir ve bütün üyeler bu etkinliklere katılabilmektedirler. Salgın hastalıkları engelleme, hastalıkların duyurulmasını sağlama, bölgeye özgü ırk olan Kafkas arı ırkını koruma ve ırkta melezleşmenin önüne geçme gibi bölge arıcılığı açısından önem arz eden durumlarda da birlik aktif rol oynamaktadır.

Birliklerin eğitim işlevinin yanında ekonomik işlevi de göz ardı edilemez. Ardahan İli Arı Yetiştiricileri Birliği, Ardahan balının marka değerine ulaşmasını sağlamıştır. 2013 yılında "Ardahan Birlik Bal" adı altında resmi marka alan birliğin üyeleri, ballarını analiz ettirdikten sonra ballarını birliğin markasıyla paketleme yaptırtarak satışa sunabilmektedirler. Bunun yanı sıra birliğin arı keki ünitesi sayesinde birlik üyeleri arı keki yapma imkânı bulmaktadırlar (URL-5).

4.2.11. Meslekî zorluklar ve sorunlar

Ardahan ilinde temel geçim kaynağı hayvancılıktır. Büyükbaş, küçükbaş ve kümes hayvanı yetiştiriciliği yapılan bölgede büyükbaş hayvan yetiştiriciliği, küçükbaş ve kümes hayvanı yetişticiliğine nazaran daha fazla yapılmaktadır. Yörede hayvancılık faaliyetleri temelde süt üretimi ve canlı hayvan satışı için yapılmaktadır. Ancak hayvan yetiştiricilerinin yaşadığı zorluklar; bölgenin göç vermesine, mesleğin terk edilmesine sebep olamaktadır. Yöre hayvancılarının yaşadığı zorulukların başında yayla sorunları gelmektedir. Ağırlıklı olarak mera hayvancılığı yapılan ilde yaylalar çok büyük önem arz etmektedir. Yörede

hayvanlar besin ihtiyacını otlaklardan, meralardan karşılamaktadır. Dolayısıyla hayvan ne kadar yaylada kalırsa kışın tüketeceği besini de o kadar çok olacaktır. Ancak hayvan sayısının fazla olması ve yaylaların hayvan sayısına göre yeterli olmaması, yaylada kalış süresini kısaltmakta ve bu durum hayvancıları ekonomik bakımdan zor duruma düşürmektedir. Hayvancılıkla uğraşan halkın, yaylaların hayvan sayısına göre tahsis edilmemesi nedeniyle hayvanların aç kalmasından şikâyetçi olduğunu Çıldır'da görüşülen kaynak kişinin şu beyanında da görmekteyiz:

> Yaylalar doğru değerlendirilirse, insanlar bilinçli yayla kullanırsa, yaylalarda denge olursa… Örneğin bi köyde var üç bin hayvan merrası iki bin hayvana yetmez. Bir tarafta da var üç yüz beş yüz hayvan, var on bin hayvanlık merra. Türkiye'de merra kanunu yeniden düzenlenmesi lazım, merralar hakça bölünmesi lazım ki hayvancılık yapan insanlar… Dünya kadar otlar boş kalıyor, dünya kadar hayvan da açlık çekiyor. Verim düşüklüğü çeker, hastalık çeker... Her bölgenin bir ölçütü krateri var ona göre ayarlanır bölünürse bu yayla araziler çok faydalı olur. Türk tarımınan Türk hayvancılığı o zaman gelişir kalkınır. Benim dedem gitmiş Çanakkale'de ölmüş, seninki gitmiş Yemen'de savaşmış. Adam samanlıkta saklanmış. Toprakları sahiplenmiş, bura benimdi (KK-4).

Organik hayvancılık yapılan bölgede, yem kullanımı çok azdır. Otlaklara ekilen fiğ, korunga, arpa gibi tahıl ürünleri ve çayır otları hayvanların besin ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılmaktadır. Ancak arazilerinin parça parça olması hayvancılıkla geçimini sağlayan yöre halkını hem fiziksi olarak hem de maddi olarak yıpratmaktadır:

> Araziler bölük pirçik, didik didik olmuş. Benim beş yüz metre ötede bi dönüm toprağım var bi dönüm tek bi dönüm... Oraya ben traktörnen gidiyosam toprağı işlemeye gidiyorum bir, tohum götürüyorum iki, onu biçmeye gidiyorum üç, onu getirmeye gidiyorum dört, ona patoz ayrı… Yanı en az beş kez gidiyor muyum? Beş kez getirdiğim burdaki verim nedir beş yüz kilo bi ot ya da üç yüz kilo bi ot. Masrafı karşılamıyor (KK-4).

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi hayvanın besin ihtiyacını karşılayamama, bölge halkının yaşadığı sorunların başında gelmektedir. Bazı köylerin otlakları hayvan sayılarına nazaran oldukça azdır ve halk, hayvan yemine başvurmak zorunda kalmaktadır. Yemin fiyatının artmasının hayvancı halkı zor duruma soktuğu, kaynak kişilerce de ifade edilmiştir (KK-19; KK-24).

Hayvancılıkla uğraşan halk için Kurban Bayramı önemli bir gelir kaynağıdır. Kurban Bayramı, hayvancılara hayvanlarını İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyükşehirlerde satma imkânı sağlamaktadır. Ancak son yıllarda hayvancılar, hayvanlarını satamadan geri getirmekten şikâyet etmektedirler:

> Benim ekmeğime o vakıflar engel oluyor. Diye atıyorum beş bin üçbin liraya kurban kesiyoruz. Onnar geliyor benden ötekinden o iri hayvanlardan seçip alıyor. Tamam mı? Götürüyor, kesiyor. Sene bir kurban demiş da yirmi kiloluk bi kurbanı sana beş bin liraya kesiyorum diyor da benden aldığı o iyi hayvandan yirmi tane kurban çıharer. O da benim sırtıma vuruyor (KK-4).

Kaynak kişininin beyanında geçen "vakıflar" kurban bayramında toplu hayvan alımı yapan vakıflardır. Bu vakıfların iri hayvan tercih etmesi, yerli ırk yetiştiriciliği yapan hayvancıları zor duruma sokmaktadır ve bu sebepten köylerden şehir merkezlerine kurbanlık hayvan getiren hayvancı sayısı azalmaktadır. Kurbanlık hayvanın Ardahan'dan başka bir şehre taşınmasından, çadır ve yem masrafına kadar pek çok harcama yapan hayvancılar, hayvanlarını satamadıkları durumda yeniden kamyon parası vermek zorunda kalmamak için hayvanlarını kasaba normalinden çok daha ucuza satmak durumunda kalmaktadırlar:

> Çadırın yerine beş milyar verdim yaptırmasına da beş milyar verdim. On beş gün için on milyar masraf etmişim. Beş burdan gitmesi kamyon parası, yemi… Otuz milyar masraf çıkıyor bi kamyon mala. Eğer malın çok kaldıysa tekrardan kamyon tutor eve getürerem. Bi tane iki tane kaldıysa da onu kasapta kestiriyorum, ucuz kıymetten kestiriyorum. Napacahsın… (KK-69).

Araştırma sahamızdaki ahırlar, genellikle uzun yıllardan beri kullanılan eski tip ahırlardır. Bu ahırların temizlenmesi zahmetlidir ve hayvanlara ayırılan bölmeler dar olduğu için hayvanlar birbirlerine çok yakın bağlanmaktadır. Ardahan ilinde kışlar soğuk ve sert geçtiği için hayvanlar uzun süre dışarı çıkamamakta ve kışı bu şekilde geçirmek durumunda kalmaktadırlar. Bu da kış sonunda meraya çıkan hayvanların hastalanmasına ya da uzun süre kapalı alanda kalan hayvanlarda haşere olmasına sebep olmaktadır. Ahırların dar ve havasız oluşu hayvanların hastalanmasına sebep olmakta, bu da hayvancıyı zor duruma düşürmektedir(eski tip ahır için bk. Fotoğraf 13).

> Günlük havalandırmamız lazımken ayda yılda bi dışarı havaya çıkartıyoruz. Bu yannışı da yapıyoruz. Bunun nedeni ekonomiktir. Atıyorum şimdi benim on tene ineğim var. E ben bu on tane ineğe güzel çağdaş bi ahır yapsam o ineklerin onunu da satacam, ahıra gine yetmeyecek. E nolacah inek de gidecek ahırı da yapamayacam. İşte imkânsızlık o yani. (KK-4).

Kaynak kişinin belirttiği gibi modern ahırların yapılamama sebebi de ekonomik yetersizliktir. Ekonomik yetersizlik yüzünden pek çok hayvan hastalanmakta, veterinere gösterilememekte, ölmekte ve hayvancının emeği de boşa gitmektedir. Hayvancı halk, hastalıkların bir başka sebebi olarak da ithal hayvanları göstermektedir. İthal havyanlar, hayvancılıkla uğraşan halkı kurban bayramlarında da zor duruma düşürmektedir.

Yörede her köy, kendi hayvan sürüsüne bakacak olan çobanı tutmaktadır ve havaların ısınmasıyla hayvanlar çobanlara teslim edilmektedir. Sürü halinde bakılan hayvanların içinde farklı ırklarda pek çok hayvan bulunması, ırkta bozulmalara sebep olmaktadır. Bunun yanında bütün köyün hayvanlarına aynı çobanın bakması sürüde hastalıklı hayvan varsa bunun tespitinin zorlaşmasına da sebep olmaktadır. Hayvanlar çobandan teslim alındığında da pek çok hastalık için tedavi edilmektedir. Hayvanın iyileşme süreci de hem maddi hem

manevi olarak hayvancıyı yormaktadır. Bu sebeple hayvan sayısı çok fazla olan bazı hayvancılar kendi sürüleri için ayrıca çoban tutmaktadırlar.

Yöre iklimi de hayvancılıkla uğraşan halkı zorlayan bir diğer faktördür. Kışları sert ve soğuk geçen ilde yazları da ülkenin ortalama sıcaklığının altında bir sıcaklık yaşanmaktadır. Uzun geçen kış mevsiminde sular donduğu için zaman zaman hayvanların içeceği sular kovalarla taşınmaktadır. Yaz aylarında hayvanların besini olan otlaklar biçilirken havanın yağışlı olması, otların kuruma süresini uzattığı için bu durum da hayvancıları zor duruma düşürmektedir.

> Yayladaydık, benim arkadaşım gelmedi. Öyle de bir garanlıh… Yağmur yağer ki Allah seni inandırsın göz gözi görmiyer. O sıra gencidim. Ola iki tene gararti bana teraf ayrılmış gelerler. Yav daş yarıla içine girem, yarılmiyer. Torpah yarıla içine girem, yarılmiyer. Nereye gaçem? O sıra şimşek addı, mübarek ışıhlandı. Meğerem, biz camış deriz, mandalar ayrılmış kenarda otliyerler. Yanı ağılın içinde değiller. Allah sene şükür! Getirdim, bunnarı gattım. Bir paltom vardı kafama baltoyu çektim gızım o arada da sel yağmur yağdı ya su ordan geliyor. Çamur, daş parçaları benim baltoyu ele korlamış ki sabah oldi. Bir yerde bi işıh çıhtı ki ola sabahtır dedim. Yav ya Allah ediyerim gahamiyerim, paltıyu galdıramiyerim. Her tarafı su çamur basmış, altında abu veziyet galmışım. O yanı çirpindim, biyani çirpindim, gahdım. Onu da birahdım. Malı saldım yaylanın içine. Hele daha on beş gün vardı bizim yaylanın inmesine. Yani çoh zor (KK-87).

Kaynak kişinin sözlerinden soğuk hava şartlarının çobanları daha fazla etkilediği anlaşılmaktadır. Yörede iklimin hayvancılığı ne denli etkilediğini şu sözlerden de anlayabiliriz:

> Ataların bir sözü var burda. Reşberin sekiz yılı var dördü dolu keçer dördü boş keçer. Dördü efendime söyliyim verim yükselir, rızgı yükselir eğer mereklerini bizim buranın deyimiyle tahıl damlarını mükembel doldurararsan da öbür boş geçen dört yılda dolu vurar efendime söyliyim yağış çürüder, fare olur kuraklık gider. Eğer o dört yılı sağlam doldurdunsa öbür dört yıl sağlam olur (KK-16).

Büyükbaş hayvancılığın yanında küçükbaş hayvancılık da yapılan bölgede küçükbaş olarak koyun yetiştiriciliği yapılmaktadır ancak bu da yıl geçtikçe azalmaktadır. Koyun yetiştiriciliğinin günden güne geri gitmesinde birçok faktör etkili olmuştur. Ekonomik getirisinin büyükbaş hayvandan az olması ve küçükbaş hayvan çobanın olmaması, büyükbaş hayvan sayısını arttırırken küçükbaş hayvan sayısını azaltmıştır, ancak tek sebep bu değildir. Hayvancıların yaşadığı çeşitli zorluklar da bu azalmaya sebep olmuştur:

> Devlet desteği yok. Devlet diyo ki ben sana üç yüz koyun veriyorum. Sen bana üç yüz koyun verene kadar bana desteği versen ben bu iki yüz taneyi beş yüz hayvan yaparım. Çobana diyor bin beş yüz TL asgari ücreti ben kendim verecem diyor. E zaten ben iki kişi çobanlığını yapıyorum. E buna deste verse o zaman diyo Türkiye'ye ital geliyor (KK-72).

Devlet desteğinin olmaması bölgedeki koyun yetiştiricilerinin en çok şikâyetçi oldukları konulardandır. Koyuna bakacak çobanın artık bulunamaması da hayvancıların yaşadığı sorunlardan biridir. Önceden baba mesleğini yapan çocuklar, günümüzde yapmayı istememekte bu sebeple koyuna bakmaya gücü yetmeyen yaşlılar da hayvanlarını satıp

bunun yerine büyükbaş almaktadırlar: “E çocuhlarım gidecek üniversite mezun adamı getirip çoban mı yapacam. Gittim iki yüz tanesini sattım gettim bunlara daire aldım.” (KK-72).

Yatak yapımından çorap ve keçe yapımına kadar pek çok alanda kullanılan yün de koyun yetiştiricileri için bir gelir kaynağıdır. Keçenin kullanım alanının daralması, hazır halıların el dokuması halılara tercih edilmesi, yataklarda da yün yerine elyaf kullanılması gibi sebepler yün satışını azaltmıştır.

Hayvancıların gelir kapılarından biri de süt ve süt ürünleridir. Sütün ucuza satılması, büyükbaş hayvan yetiştiricileri gibi koyun yetiştiricilerinin de şikâyetçi olduğu bir durumdur. Iğdır’dan hayvanlarını yaylacılık için getiren çobanlar, yayla parasını bu sebepten dolayı karşılayamamaktadırlar:

> Zarardayız, şimdi ben üş köyün yaylasını almışım ihaleyle yüz milyara. E ben buraya getirmişim üç bin hayvan. Nakliyat parası hayvan başı on beş lira çiftine otuz lira vermişim yaylacı olarak buraya getirmişim. Otlah parası veriyoruz. Südümüz para etmiyor. Biz südün kilosunu inan ki iki bin liraya veriyoruz (KK-27).

Yörede kışlar uzun sürmektedir ve hayvancı aileler kış boyu gelir sağlayamadıkları için mandıralardan nakit para almaktadırlar. Yayla zamanı inekler sağılmaya başlayınca mandıralara süt vererek borcunu ödeyen hayvancılar, mandıraya sütlerini verdikleri için çoğu zaman kendi peynirini, yağını yapamamaktadırlar. Görüşülen kaynak kişiler, mandıraların sütü ucuz fiyattan aldıklarını ifade etmektedirler:

> Sütçüye zavot geliyor sütçüye veriyoruz. İnsanlarımızın ihtiyacı oluyor mecbur kalıyorlar. Gel ki baya da ucuz oluyo aslında çok zoru var çok şeyi var ama köy yerinde heş bi şeyin değeri yok yani. Kışın baya bi miktar para aldık şimdi günlük ödeyeceğiz. Günlük süt veriyoruz şu anda dokuz yüz kuruştan veriyoruz. Çok ucuz bu kadar çalıştığımıza değmiyor. Hayvanına göre veriyosun. Mesela benim şu anda on tane ineğim varsa günlük yetmiş seksen kilo verebiliyor sabah akşam (KK-88).

Ardahan ilinde kümes hayvancılığı olarak tavuk, hindi, ördek, horoz yetiştiriciliği yapılsa da kaz yetiştiriciliğinden asıl gelir elde edilmektedir. Kaz yetiştiriciliği de son yıllarda ciddi bir gelir kaynağı olarak görülmeye başlamıştır ve günümüzde yalnızca kaz ile geçimini sağlayan aileler bulunmaktadır. Ancak daha çok hayvancılığın yanında ek geçim kaynağı olarak görülen kaz yetiştiricilerinin en büyük sorunu, aç kalan tilkilerin ahırlara kadar girip kazlarını öldürmeleridir.

2018 yılı TÜİK verilerine göre bölgede 34.651 kovan bulunmaktadır (URL-6). Ardahan, arıcılık için zengin bir bitki florasına sahip olmasının yanı sıra, Kafkas arısı ırkının ülkemizdeki gen kaynağıdır. Soğuk hava şartlarına dayanıklı olan bu arı ırkı , dünyadaki en önemli dört arı ırkından biridir. Buna rağmen bölgede arıcılık istenilen seviyede değildir ki

bunun sebebi de arıcılığın bölgede asıl meslek olarak değil de yan meslek olarak görülmesidir. 2015 tarihli "Ardahan İli Arıcılığının Yapısal Analizi ve Verim Üzerine Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi" başlıklı araştırmada, arıcıların büyük çoğunluğunun (%63) arıcılık dışında hayvansal üretim faaliyeti gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. İşletmelerin %36'sının da arıcılık dışında tarımsal faaliyetinin olmadığı, asıl mesleğinin arıcılık olduğu belirlenmiştir (Alıcı, 2015, s. 19)

Arının verimliliğini sıcaklık, nem, yağış biçimi ve düzeni gibi doğal iklim faktörlerinin belirlemesi, yörede arıcılığın yan meslek olarak görülmesindeki önemli sebeplerden biridir: "Arıcılık tek geçindiremez, burda arıcılık tek sezona bağlı. Yahaladınız yahaladınız yahalamadınız gitti o sezon. Tam bal mevsiminde yağan yağmur, yöremizde samıyeli denen bir rüzügârın etkili olması bunlar etkiliyor." (KK-89).

Ardahan ilinde temmuz ve ağustos ayları arıcıların "nektar zamanı" olarak adlandırdıkları dönemdir ve bu dönemin yağışlı geçmesi yıllık bal verimini etkilemektedir. Arıcılıkta başarı, çeşitli faktörlere bağlı olmasının yanı sıra arıcının yeterli bilgi ve deneyim kazanmasına da bağlıdır. Yeterli teknik bilgi ve deneyim olmadan yapılan hatalı uygulamalar verimsizliğe yol açmaktadır (Yerlikaya, 2008, s. 20). Ayrı ve özel bir bakım isteyen arılara hayvanları dolayısıyla gerektiği kadar bakamayan yöre arıcıları bazen yanlış uygulamalar yapmaktadır. Bu da bölge arıcılığını olumsuz etkilemektedir:

> Varova için dumanla bir koku veriyoruz bu da erken ilkbahar geç sonbaharda veriyoruz. Bazı arıcılarımız bilmiyolar yani mevsimini bilmiyorlar veya da birisi yapıyor birisi yapmıyor. Biz bi kaç arıcıyız bi yerde ben arımı ilaçlıyorum, siz ilaçlamıyosunuz. Yine aynı hastalıklar aynı şeyler bize de bulaşıyor. Şimdi önce arıcıların bilinçlendirilmesi lazım. Yani bilinçli olarak yapmamız lazım. Yani kovanı doldurduğumuz zaman arıcılık yapıyorum gibi bir anlayış olmamalı (KK-57).

Bölgedeki arı ırkının korunması, bölge arıcılarının dikkat ettiği bir husustur. Irkın saf olarak kalabilmesi için Artvin hariç bütün illerden gelen arıcılara kapatılmıştır. Kafkas arısının en önemli özelliği, soğuk hava şartlarına karşı dayanıklı olması ve düşük sıcaklıklarda da veriminin yüksek olmasıdır. Ardahan gibi düşük sıcaklıkların görüldüğü bölgede, bu ırkın korunması için arıcılar çok dikkatli olmak zorundadır. Ancak görüşme yapılan bazı arıcılar bölgeye yabancı arıcıların girdiğini ve ırkın bozulmaya başladığını ifade etmişlerdir (KK-90; KK-58). Arı ırkındaki bozulmalar arıların verimini düşürmesinin yanı sıra dayanıklılığını da düşürmektedir, dolayısıyla arı ırkının bozulması pek çok kovanın sönmesine sebep olmaktadır. Bu sorunla başa çıkabilmek için bölge arıcıları, ana arıyı değiştirme yoluna gitmektedir. Yörede ana arı değişim süresi iki yıl olmakla birlikte uzun yıllardan beri arıcılık yapan kişiler ana arının kalitesinin düşmesinden de şikâyetçidirler:

> Önceden ana arı bulamıyorduk. Şimdi ana arı üretimi bol ama piyasadan ana arı alıyoruz ama bir yıl sonra yaşlanıyor, en fazla iki yıl sonra ana arı yumurtadan kesiliyor. Eskiden arının kendi çıkardığı ana dört ile yedi yıl arasında verim veriyodu dört ile yedi yıl. Şimdi aldığımız ana arı bir bilemedin iki yıl. Ha iki yıl sora değiştirmeseniz sönüyor (KK-57).

Uzun yıllardan beri yörede arıcılıkla meşgul olan kişiler, ana arı gibi arı mumunun da kalitesinin düştüğünü söylemektedirler. Arı mumunu kendi üretemeyen arıcılar için arı mumu temin etme de ayrı bir masraf olmasının yanı sıra arıların satın alınan bu mumları kabartmak istemediğini verimin düşük olduğunu da aktarmışlardır.

Arıcılığa baba mesleği olarak başlayanların yanı sıra daha sonra kendi isteğiyle yönelenler de vardır ancak arıcılığa başlamak isteyen yöre halkının kovan temin etmekte sıkıntı yaşadığı ve bu yüzden bu işe başlayamadığı da aktarılmıştır: "Burdaki arıcının sorunu kovan temini. Kovan şimdi çıkmış yüz seksen lira bi kovan iki kiloda mum yiyor seksen de iki yüz atmış lira yani boş kovan. Arı al koyduğunuz zaman bir yılda onu amorti edemezsin" (KK-57).

Arıcılığı iklim olayları gibi doğal unsurların etkilemesinin yanı sıra insanların doğal çevreyi şekillendirme çabaları da etkilemektedir. Yöre arıcıları trafik ve yüksek gerilim hatları dolayısıyla arı kaybettiklerini aktarmışlardır. Koloni hâlinde kovandan çıkan arılar, bazen yüksek gerilim hatlarının telleri yüzünden kovana geri dönememektedir: "Yüksek gerilim hatları, trafik bunlar arıyı çok etkiliyor. Arı kevrana gidiyor, trafiğin yoğunnuğunnan gelirken çarpıyor cama ölüyor hepsi. Havadaki o yüksek gerilim hatlarına da çarpıyor" (KK-57). Yüksek gerilim hatları ve otoyollar gibi, zirai ilaçlamalar da arıcılar için sorun teşkil etmektedir. Bölgede bilinçsizce yapılan tarımsal ilaçlama nedeniyle arılarda hastalıklar, hatta koloni kayıpları görülmeye başlamıştır (KK-21).

4.3. Meslekler Etrafında Gelişen Halk Bilimi Ürünleri

4.3.1. Halk mutfağının meslekî temsilleri

İnsanlar, kültürlenme yoluyla yiyecek, uyku, korunma, arkadaşlık, kendini savunma ve cinsellik gibi biyolojik gereksinimlerin doyumunun toplumsal açıdan uygun yolunu öğrenerek mensup oldukları topluma uyum sağlarlar (Haviland, Prins, Walrath, & Mcbride, 2008, s. 114).[15] İnsanların biyolojik ihtiyaçlarını nasıl gidermesi gerektiğini öğreten kültür,

[15] Temel ihtiyaçlar ve kültür ilişkisi hakında ayrıntılı bilgi için bk.: (Malinowski, 1992, s. 101-135)

onlara çocukluk dönemlerinden başlayarak neleri yiyip yememelerini ve yiyeceklerse nasıl yemeleri gerektiğini öğretir, hatta önyargılar oluşturur.[16]

İnsanın beslenme ihtiyacından doğan beslenme kültürü; sosyal yaşam, coğrafya, din ve iklim gibi faktörler nedeniyle toplumdan topluma değişim gösterebilir (Göde & Tatlıcan, 2016). Su kaynaklarına uzak bir coğrafyada yaşayan insanların deniz ürünlerini sürekli olarak tüketmesi beklenmezken, denize kıyısı olan bölgelerde yaşayan insanların deniz ürünleri tüketmemesi de -inançları engel olamadığı sürece- beklenemez. Çünkü toplumun yiyip içtiklerini o yörede en fazla yetiştirilen ürünler, yetiştiriciliği yapılan ya da avlanan hayvanlar oluşturmaktadır. İklime ve coğrafyaya bağlı olarak ortaya çıkan çiftçilik, hayvancılık, arıcılık, balıkçılık gibi meslekler, bir yandan ekonomik yapıyı diğer yandan da beslenme alışkanlıklarını belirler.

Araştırma sahamız olan Ardahan'da da meslekler etrafında bir mutfak kültürü oluşmuştur. Nitekim hayvancılıkla meşgul olan halk, ağırlıklı olarak hayvansal gıdalar tüketmektedir. Bu sebeple bu bölümde Ardahan'da hayvancılık, arıcılık gibi mesleklerle meşgul olan insanların beslenme kültürü incelenecektir.

Ardahan mutfağı söz konusu olduğunda akla ilk gelen besin, kaz etidir. Pek çok farklı şekilde pişirilen kaz, yörede yaşayan Terekemeler için ayrı bir öneme sahiptir:

> Tabi assında Terekeme'nin bir şeyi var. Diyelim musafirin geldi. Selamun aleyküm, aleyküm selam. Adama goyun kes, guzu kes, ona aldırış etmez. He gaz pişirdinse hama eve gidende ne yedin eye böyün ne yedin sene ey bahdılar mı? Valla ey bahdılar, adam gaz bişirdi ahan bu yekelih (KK-16).

Kaynak kişinin de aktardığı gibi kaz, misafir ağırlanırken sunulan bir yemektir. Bu noktada herkese değil de değer verilen, itibarlı kişilere pişirildiğini kaynak kişilerin beyanlarına ve yörede yapılan gözlemlere dayanarak rahatlıkla söyleyebiliriz: *"*Ağır konağa pişirilir. Tosun kesmezler, koyun kesmezler, kaz pişirirler" (KK-91).

Olgun Közleme, bir yemeğin eşitliği, eşitsizliği, meşruiyeti, rütbeyi sembollerle içinde barındırdığını savunmaktadır (2013, s. 394). Yörede kaz etinin paylaşımında önceden bir hiyerarşi görüldüğü anlaşılmaktadır. Kazın paylaşımını genellikle kadın yapmaktadır ve kazın but kısmını evin reisi olarak görülen erkeğe ya da eve gelen erkek misafire, göğsünü evdeki kadınlara, arka kısmını ve sırtını çocuklara, kanatlarını da evlenmek isteyen genç kıza vermektedir (KK-31). Abdulkadir İnan, Kazak-Kırgızlarda kesilen hayvanın azalarından on

[16] Beslenme kültürümüzdeki önyargılar için bk. (Tezcan, 2015).

iki azası (on iki müçe) esas addedildiğini, yani bir hayvanın eti on iki grup olarak oturan misafirlere işgal ettikleri mevkiye göre verildiğini söyler. Paylaştırılan on iki parça haricinde döşün gelinin, kuyruk kemiğinin kızların, bağırsakların kadınların hakkı olduğunu belirtir (2002, s. 60-61). Ardahan yöresinde görülen kaz paylaştırma şeklinin Kazak ve Kırgızlarda görülen bu üleştirmeye benzediği dikkat çekmektedir.

Kuzey Kafkasya, Nahcivan, Azerbaycan ve İran'ın kuzeybatı bölgelerinin mutfak kültürlerinde de rastlanan kaz eti, Türkiye'de genellikle Kars, Ardahan illeri için ayrı bir yere sahiptir (Diker & Deniz, 2017, s. 197). Kesildikten sonra tuz sandıklarında bekletilen, ayazda kurutulan kazdan çeşitli yemekler yapılmaktadır. Araştırma sahamızdaki kazla yapılan yiyecekler şunlardır:

- **Tandırda Kaz:**

Burhan Oğuz; tandırın, sabit bir tesis olması sebebiyle, göçebe unsurun pişirme aracı olamayacağını savunur (1976, s. 376). Ardahan ilinde yavaş yavaş kaybolan tandırın önceden her köyde olduğunu kaynak kişiler aktarmıştır. Günümüzde tandırların azalmasıyla artık kaybolmaya başlayan bu yemek fırında pişirilmeye başlanmıştır. Tandırda kazın yapımı şu şekildedir: Ayazda kurutulan kaz haşlandıktan sonra suyuyla bulgur pilavı yapılır. Haşlanan kaz, ateşi dinmiş tandıra asılmadan önce közün üzerine bulgur pilavı koyulur ve üzerine kaz asılır. Kaz kızardıkça yağı bulgur pilavına damlar. Kızardıktan sonra tandırdan çıkarılan kaz, yukarıda tarif edildiği gibi paylaştırılır.

- **Kaz çorbası:**

Bu çorba için gerekli malzemeler kaz eti, soğan, patates ve aş otudur. Derince bir tencerede kaz eti haşlandıktan sonra içine doğranmadan bütün şekilde soğan atılmaktadır. Kaz pişene kadar soğan suyun içinde erimektedir. Kaz pişince içine patatesler küp küp doğranarak ilave edilir ve ocaktan indirmeye yakın içine isteğe bağlı olarak kurutulmuş aş otu koyulmaktadır. Ayazda kuruyan kazın farklı bir aroması olduğu için baharat ve tuz ilave edilmemektedir (KK-67).

- **Kaz hengeli/Hıngalı:**

Çok eski bir Türk yemeği olup geniş bir coğrafyaya yayılmış olan mantıya Orta Asya'da "metni" denmektedir (Talas, 2005, s. 280). Ardahan yöresinde mantıya, "hengel/hangel" ya da "hıngal" denmektedir. Kaz hengeli için gerekli malzemeler; un, su, tuz, kazın göğüs eti, soğan, pul biber ve kaz yağıdır. Mantının iç harcı için kaz göğsü ince ince doğranır, soğan ve pulbiberle iyice yoğurulur. Su, un ve tuzla yapılan sert hamur, çok

ince olmayacak şekilde açılır, kare kare kesildikten sonra iç harç koyulur. Dört köşesi kapatılan mantı suda haşlanır. Mantı büyük sinilere döküldükten sonra tepsinin ortasına iki kâse koyulur. Bu kâselerden birinde sarımsaklı su, diğerinde de yoğurt bulunur. Mantının üzerine Terekemeler eritilmiş kaz yağında ya da tereyağında kavrulmuş soğan dökerken, yerliler sadece eritilmiş kaz yağı ya da tereyağı dökerek servis ederler (KK-11; KK-12).

- **Kızıklı Pilav:**

Kazın derisinin küçük küçük doğranarak kendi yağıyla kızartılmasıyla "kızık" yapılır ve fazla yağı süzülür. Tencerede kalan yağ ve kızıklar ile bulgur kavrulur. Üzerine haşlanan kazın suyu dökülür. Piştikten sonra yarım saat dinlendirilip servis edilir. (KK-11; KK-65).

- **Kazlı Gablice:**

Bir buğday çeşidi olan gablicenin tohumları kehribar rengine yakındır. Diğer buğdaylardan daha sonra biçilen gablicenin tohumları el değirmeninde ya da dibekte öğütüldükten sonra ocakta kaynayan suya dökülür ve üzerine kaz asılır. Kaz, ocağın sıcağında kızardıktan sonra gablice büyük bir siniye dökülür ve üzerine kaz koyularak servis edilir (KK-11).

- **Patatesli Kaz:**

Halka şeklinde doğranan patatesler ve kaz kanatları ile yapılan bu yemek fırında pişirilir. Kanadın tercih edilme sebebi, patates ile kanadın aynı anda pişebilmesidir. Patates ve soğanın pişmesi için üzerine bir miktar su dökülür. Kurutulmuş "çemen" ya da "aş otu" da üzerine serpilerek servis edilmektedir (KK-67).

- **Bağırsak Çorbası:**

Burhan Oğuz, Türk mutfağında genel olarak hayvanın hiçbir azasının atılmadığını söylemektedir (1976, s. 544). Ardahan kültürü için de denilebilir ki kazın hiçbir yeri ziyan edilmez. Ayakları, başı, bağırsakları, tüyü bile atılmayan kazın yalnızca gagası atılmaktadır. Bağırsakları da çorba ve kızartma yapılarak tüketilmektedir. Bağırsak çorbası, emek isteyen ve hazırlanışı günlerce süren bir yemektir. Kazlar kesildikten sonra bağırsaklar yağlarından ayrılmaktadır. Bu görev, genellikle evin küçük kız çocuklarına verilmektedir. Yağlarından ayrılan bağırsaklar yarılıp içindeki dışkıdan temizlendikten sonra soğuk suda yıkanmaktadır ve bir gün boyunca tuzlu soğuk suda bekletildikten sonra doğranıp haşlanmaktadır. Haşlanan bağırsaklar ayrı bir tencerede tereyağında kavrulduktan sonra üzerine soğan ve patates ve isteğe göre salça koyulmaktadır ve bağırsak miktarına göre su eklenmektedir. Kaynatılan çorbanın üzerine isteğe bağlı olarak aş otu atılmaktadır (KK-51).

- **Bağırsak Kızartması:**

Haşlanan bağırsakların kızgın kaz yağında kızartılmasıyla yapılan bu yemek, yağından süzülüp sıcak olarak da tüketilmektedir. Soğuk olarak tüketmek için de bağırsaklar kaz yağıyla beraber "küleh" denilen kaplara ya da demir taslara döküldükten sonra evin "sahluh" denilen bölümünde ya da buzdolabında soğumaya bırakılır. Kışın parça parça kesilip soğuk olarak tüketilir (KK-51; KK-65; KK-77).

- **Gaçguç:**

Bölgede kazın yüreğine "guç", taşlığına da "gaç" ya da "pöteve/pötöğe" denilmektedir. Gaç ve guç, kanını bırakması için soğuk suda bekletildikten sonra tereyağı ile kavrulur ve ocaktan indirmeye yakın üzerine soğan doğranır. Pratik olan bu yemek, gelenek olarak kazların kesildiği gün yapılmaktadır (KK-51).

- **Baş Ayak:**

Kazın başı ve ayağı kesildikten sonra iyice temizlenir, ayağın dışındaki kalın deri sıyırılır ve başın gagası kesilir. Tuz sandıklarında bekletilen baş ve ayak daha sonra ayazda kurutulur. Suda baş ve ayak haşlandıktan sonra isteğe göre içine pirinç atılarak çorba yapılır ya da suyundan süzüp soğan ile kavrulur. Baş ayak haşlaması bulgur pilavı ile de servis edilir (KK-66; KK-47) (bk.: Fotoğraf 109).

- **Kaz Yağı Bişisi:**

Kaz yağı, yöre halkı tarafından çok sevilmekte ve özel günlerde yapılan yemeklerde kullanılmaktadır. Kaynak kişiler, bayramlarda genellikle normal bişi değil de kaz yağı bişisi yaptıklarını aktarmışlardır. Bu yemek için un, su, tuz ve maya ile yumuşak kıvamlı bir hamur yapılır ve büyükçe açılan hamurlar kızgın kaz yağında kızartılır (KK-10).

- **Kaz Yağı Gözlemesi:**

Patates ve soğanla ya da "göğ peynir" ile iç harç hazırlanır. Un, su, tuz ile kulak memesi kıvamında yapılan hamur yufka gibi açılır, iç harç koyularak yufka katlanır. Üzerine kaz yağı sürülerek sacda pişirilir (KK-65).

Hayvancılıkla uğraşan halkın süt ve süt ürünlerini kullanmaları ve bunlara mutfak kültürlerinde yer ayırmaları beklenen bir durumdur. Ardahan'da yemeğin sonunda sofraya çay ile beraber peynir -bu çoğunlukla göğ peynirdir- getirme geleneği vardır (KK-55; KK-87; KK-66). Dolayısıyla peynirle yemekler de yapmışlardır. Türk mutfağında hamur işleri, yemek çeşitleri arasında en önde gelenlerdendir (Önçel, 2015, s. 35). Ardahan yöresinde de peynirli yemekler genellikle hamur işleri ile görülmektedir:

- **Haçapur:**

Ekmeklik hamurun açıldıktan sonra içine "göğ peynir/motal peynir" koyulup kapatılmasıyla yapılan bu yemek, sac üzerinde ya da kızgın yağda pişirilmektedir. Açık olarak fırında pişirildiği de gözlemlenmiştir.

- **Garnıcırıh/Loggor/ Gançlama/Molla Hingalı:**

Garnıcırıh, gançlama, loggor, molla hingalı adlarıyla bilinen bu yemek için un, su ve tuzdan sertçe bir hamur yapılır. Hamur ince olmayacak şekilde açılır ve kare şeklinde kesilir. Bu parçaların her biri işaret ve orta parmakla bükülecek şekilde yırtılır. Kaynar suda tuz ile haşlanan bu hamur, zeminine "göğ peynir" serpilmiş siniye dökülür. Üzerine haşlanmış hamur döküldükten sonra yeniden peynir ve eritilmiş tereyağı dökülür ve daha sonra kısık ateşte sininin ısıtılmasıyla peynirin erimesi sağlanır ve sini ile servis edilir (KK-93) (bk.: Fotoğraf 110).

- **Magarnama:**

Un, su ve tuzdan yapılan hamur, erişte gibi kesilir ancak erişteden daha ince olmasına dikkat edilir. Tuzlu suda haşlanan hamur, siniye dökülür ve üzerine "göğ peynir" ve tereyağı dökülür. Bu da loggor gibi kısık ateşte peyniri eritildikten sonra aynı şekilde servis edilir (KK-93)(bk.: Fotoğraf 111).

- **Gımi Kavurması:**

Gımi genellikle sap kısmı tüketilen bir çayır otudur. Kavurması için yağda soğan ve gımi kavrulduktan sonra üzerine göğ peynir dökülmektedir ve yumurta kırılarak genellikle öğle yemeği olarak yenilir (KK-11).

- **Gımi Turşusu:**

Peynir şıratı (peynir altı suyu) ile hazırlanan bu turşunun yapımınında çökelek şıratı kullanır. Bu turşu için gımiler sap kısmından ayrılmaktadır. Suda bir miktar haşlanan gımiler daha sonra rengini koruması için soğuk suda bekletilmektedir. Kaya tuzu serpilerek bidonlara doldurulan gıminin üzerine tuzlu peynir şıratı dökülmekte ve bidonun kapağı sıkıca kapatılmaktadır (KK-94) (bk.: Fotoğraf.112).

- **Gagala:**

Gagalanın yapımında un, kaymak, maya ve tuz kullanılır. Kaymakla ve mayayla yapılan yumuşak hamur mayalandırılmaya bırakılır. Daha sonra küçük bezeler haline getirilirek sacın altında ya da fırında pişirilir. Bazı bölgelerde bulama sütü ile yapıldığı da tespit edilmiştir (KK-46).

- **Nezik/ Gevrek:**

Terekemeler tarafından "nezik", il genelinde ise "gevrek" olarak adlandırılan bu ekmek, yayla evlerinin olmazsa olmazıdır. Yayla evine gelen her misafire pişirilen bu ekmeği, Terekemeler yaylaya dağıtarak çıkmaktadırlar. Kaymakla yapılan hamurun incecik açılıp sacın üzerinde pişirilmesi ile yapılan bu ekmek, genellikle kaymağın bol olduğu yaz mevsimlerinde yapılıp yenmektedir (bk.: Fotoğraf 26).

- **Sündürme/ Peynir kavurması:**

Sündürme ya da peynir kavurması olarak adlandırılan bu yemekte çökelek peyniri kullanılır ancak peynir kullanılmadan önce çeşitli aşamalardan geçirilmektedir. Sündürme yapılacak olan peynir, bir bezin üzerine serilir ve üzerine de bez örtülür. İki gün boyunca güneşte "kızması için" bekletilir. Peynir bekledikçe suyunu salar ve bunu da bez emer. Daha sonra peynirin üzerine tuz serpilir ve torbalara doldurulur. Bu aşamalardan geçen peynir, kızgın tereyağının üzerine dökülünce erimeye başlar. Üzerine çok az su eklenir ve peynir iyice eriyinceye kadar ateşte bekletilir. İçine isteğe bağlı olarak yumurta kırılır. Bu yemek sadece kahvaltıda yenilebilecek bir yemek gibi görünse de yöre halkının çok sevdiği bir tat olduğu için her öğünde tüketildiği tespit edilmiştir (KK-10; KK-15).

- **Peynir Hıngalı/Hengeli:**

Bu yemek için gerekli malzemeler un, su, tuz, tereyağı, sarımsak ve "göğ peynir"dir. Sertçe yapılan hamur "künt" denilen parçalara ayrıldıktan sonra incecik açılır, kare kare kesilir ve içine "göğ peynir" koyulduktan sonra dört köşe kapatılır. Tuzlu suda haşlanan mantı büyük tepsilere dökülür ve ortasına bir kâsede sarımsaklı su ya da yoğurt koyularak servis edilir (KK-31; KK-11).

- **Gurut Aşı:**

Gurut aşı; un, su, tuz, yağ, soğan, mercimek, kurut ve aş otu ile yapılmaktadır. Yağda kavrulan soğanların üzerine su ile birlikte yeşil mercimek koyulur. Bu sırada un, su ve tuzla erişte hamuru yapılır ve erişte hazırlanır. Pişen mercimeğin üzerine erişteler de dökülür. Daha önceden hazırlanmış olan kurutulmuş yoğurt, yani kurut suda inceltilir. Ateşten alınan yemeğin üzerine hızlı hızlı karıştırararak inceltilmiş kurut dökülür. Yoğurdun topak topak olmaması için tuz, ocaktan indirilince atılır (KK-65).

- **Haşıl/Papa:**

Yörede "papa" ya da "haşıl" olarak adlandırılan bu yemekte yarma, su, kurut ezmesi ve bolca tereyağı kullanılır. Kaynayan suya dökülen yarmaların suyu çekmesi beklenir. Suyunu

çeken yarmalar büyük bir tepsiye tepe gibi dökülür ve ortası havuz şeklinde açılır. Bu çukura eritilmiş tereyağı dökülür. Kenarlarındaki yarmanın üzerine de kurutulmuş yoğurt su ile inceltilerek dökülür. İsteyenler yoğurdu sarımsaklı da yapmaktadır. Haşılı yiyen kişi, öncelikle kenardaki yarmadan alır ve ortadaki tereyağına batırarak yer (KK-67; KK-11).

- **Umaç Helvası:**

Anadolu'da genellikle cenazelerde, kandillerde yapılan helva, Ardahan yöresi söz konusu olduğunda tek yöresel tatlıdır denilebilir. Umaç helvasının yapımı oldukça zahmetlidir. İlk aşamada un, süt ya da kaymak ile topak topak olacak şekilde ovalanır ve elekten geçirilir. Eleğin içinde kalan topaklar yağda kavurulur. Daha sonra elekten geçen ince kırıntılar helvaya karılır ve aynı renge gelinceye dek kavrulur. Su ve şekerin kaynatılmasıyla yapılmış olan şerbet helva istenilen renge gelince yavaş yavaş dökülür. Helva birbirini tutana kadar karıştırılır (KK-6).

Uzun yıllardan beri arıcılık yapılan bölgede kahvaltılarda genellikle bal ve peynir çeşitleri, kaymak, tereyağı ve "cancur" adı verilen erik ezmesi tüketilmektedir. Burhan Oğuz, her zaman balın pekmezden üstün tutulduğunu aktarmıştır (1976, s. 531). Ardahan yöresi için de bu geçerlidir. Şifa kaynağı olarak görülen bal, genellikle sade bir şekilde tüketilmekte, ancak şerbeti de yapılmaktadır: "Bal şerbeti bizim geleneklerimizde çok önemlidir. Dedem gelirdi ona verirdiler. O da köpüklenirdi. Eskiden kave, çay olmuyodu, bal vardı" (KK-90).

Kaynak kişinin beyanından yola çıkılarak denilebilir ki çay ve kahvenin yokluğunda yapılan bir içecektir bal şerbeti. Şifa kaynağı olarak görülen bu şerbet limon, bal ve su ile yapılmaktadır. İsteğe göre içine karanfil de atılmaktadır.

4.3.2. Halk hukukunun meslekî temsilleri

Kanunların yazılı olmadığı dönemlerde de bugün olduğu gibi gündelik hayatın düzene sokulması için halk tarafından oluşturulmuş, sözlü olarak aktarılan belli kurallar vardı ve bu kurallara uyulması için çeşitli yaptırımlar uygulanmaktaydı. Daha sonraları yazılı hukuk kuralları belirlense de bu kurallar kimi yerde halkın ihtiyaçlarını karşılayamamış ve halkın kendi belirlediği kurallar geçerliliğini korumuştur. Bu kurallar ve yaptırımlar, etnik grupların tarihinden, dinî özellik ve emirlerden de etkilenerek tarihin derinliklerinden süzülerek gelmişlerdir ve o toplumu temsil etmişlerdir (Türkmen, 2011, s. 246). Toplumun karakteri ile yakından alakalı olan ve toplumdan topluma değişiklik gösteren bu yazısız kurallar ve yaptırımlar bütününe "halk hukuku" denmektedir.

Toplumsal yaşamı düzenleyen kuralları; din-ahlâk-görgü, örf-âdet ve hukuk kuralları şeklinde sınıflandıran Mustafa Açа, bu kuralların kısmen birbirine geçmiş bir görünüm arz etmekte olduğunu ancak aralarında önemli nitelik farkları da bulunduğunu savunmaktadır (2017, s. 416). Halk hukuku kuralları; halkın ortak çıkarları doğrultusunda birleşerek ürettikleri, toplumun hemen hepsi tarafından kabul edilen, yıllardır aktarılan ve yaptırım gücü yüksek olan kurallardır. Sosyal bir anlaşma olan halk hukukunu Mustafa Dinç, "Halkın, kendi içindeki sorunları çözmek, olumsuzlukları önceden bertaraf edebilecek önlemleri almak ve günlük yaşamını düzenlemek amacıyla, gelenek içerisinde meydana getirdiği, genellikle yazılı olmayan ve resmî hukukla çelişmeyen kurallar ve bu kurallara bağlı ödül ve cezalandırma modellerinin oluşturduğu toplumsal uzlaşı mekanizması" olarak açıklamaktadır (2018, s. 38). Bu tanımda halk hukukunun resmî hukukla çelişmediği vurgulanmıştır ancak halk hukukunu yazılı hukuk kuralları etkilese de kurallara uyulmaması durumunda yaptırım gücünü arttırabilmek için yazılı hukuk kurallarına aykırı cezalandırmaların da devreye sokulduğunu söyleyebiliriz.

Bir davranış şeklinin halk hukuku olarak kabul edilmesi için toplum tarafından belirlenen bazı şartları taşıması gerekmektedir. Toplum üyeleri tarafından açıkça bilinmesi ve benimsenmesi gerekliliğinin yanı sıra toplumun genel kabulleri doğrultusunda akla uygun ve kabul edilebilir olması da gerekmektedir (Açа M. , 2017, s. 417). Halkı ortak çıkarlar etrafında birleştiren, yaptırım gücü yüksek olan bu kurallara uyulmadığı takdirde düşmanlıklara, kan davalarına, ölümlere ve göçlere sebep olmaktadır.

Devlet güvencesindeki yazılı hukuk teamülleri olsa da halk hukuku her zaman bir şekilde kendi bağlamında varlığını sürdürmeyi başarmıştır (Sevindik, 2018, s. 30). Bunun sebebi, kimi durumlarda yazılı hukuk kurallarının halkın ihtiyaçlarına cevap verememesi ya da halkın çıkarlarına uygun olmamasıdır.

Geçmişten beri uygulanan, toplumu düzenleyen kurallara eski Türkler "töre" demekteydi. İslamiyet'ten önceki Türk toplumunda hâkim ve geçerli olan tek değer töreydi. Hatta bu durumu "İl (devlet) gider, (töre) kalır" sözü ile ifade ediyorlardı (Koca, 2002, s. 8). Halk hukuku kuralları, töre kadar keskin olmasa da halk için varlığı devam etmesi gereken kurallar olarak görülmektedir. Sözlü olan ve sözlü iletişime bağlı olarak aktarılan halk hukukunun değer yargılarının değişim süreçleri, eğer bir dikte ve zorlama yoksa kısa bir zaman diliminde gerçekleşmez (Sevindik, 2018, s. 32). Kısa bir sürede oluşmayan bu kurallar, işlevselliğini yitirdiği andan itibaren kısa bir sürede de yok olmaya mahkûmdur.

Bütün meslek gruplarının uyması gereken resmî ya da gayriresmî çeşitli kurallar vardır. Aynı geleneksel mesleği icra eden topluluklarda kuralları belirleyenler mesleğin icracılarıdır. Ardahan yöresinde olduğu gibi topluluk hâlinde herkesin aynı geleneksel mesleği icra ettiği köy toplumlarında bu kurallar, hayatı şekillendiren faktörler olduğu için herkes tarafından bilinmektedir.

Araştırma sahamız olan Ardahan ilinde yapılan uzun süreli gözlemler ve yüz yüze yapılan görüşmeler sonucunda bölgedeki arıcıların ve hayvancıların halk hukuku kapsamında değerlendirebileceğimiz şu meslekî kurallar tespit edilmiştir:

- **Hayvancılar Arasında Süt Hukuku (Hab):**

Ardahan yöresinde sütlerin birleştirilmesi için halk hukuku oluşturulmuştur. Göle'de yapılan görüşmelerde kaynak kişiler, hayvan sayısının az olduğu geçmiş yıllarda birbirlerine belirli kurallar dâhilinde süt verdiklerini aktarmışlardır:

> Peynir südleri üş beş ev bir araya gelirdıh, gomşular südlerimizi hab ederdıh. Karıştırırdıh, birbirimize ölçüyle verirdıh. Diyelim bugün bende süt bene gelir, verirdiler südlerini, ölçü yapardiler bana verirdiler. Bir hafta mı on gün mü ben südü alırdım gomşulerden. Ölçiynen alırdıh, ölçiynen geri verirduh. Evlerimizde hayvan azdi on tene olurdi beş tene olurdi, birinin üş tene olurdi. Ele birikirdik bir arada hab ederıh birbirimize verirdıh (KK-95).

Kaynak kişinin de beyan ettiği gibi süt başkalarına ödünç olarak "sapli", "golop", "sitil" olarak adlandırılan kaplarda verilmektedir. Kaba dökülen süt, ağaç bir çubukla ölçüldükten sonra verilen sütün hizasında ağaca çizik atılmaktadır. Kurala göre süt ödünç verilen kişi de aynı ölçüde süt getirmek zorundadır. Ağartı[17] yapmak için bir hafta ya da on gün boyunca süt alan kişi, on günün sonunda aldığı kadar sütü vermek zorundadır. Usulsüzlük yapıldığı takdirde usulsüzlüğü yapan kişi, toplum tarafından kınanmakta ve bir daha "hab etme" denilen bu dayanışmaya kabul edilmemektedir.

Halk hukuku kapsamında değerlendirebileceğimiz kurallar, mevcut koşullar devam ettiği sürece işlerliklerini korurken koşulların değişmesi hâlinde değişime uğrarlar (Açа M. , 2018a, s. 111). Yörede hayvan sayısının artması hatta sütün mandıraya verilecek kadar çok olması, bu toplumsal dayanışmanın ve bunun beraberinde getirdiği halk hukuku kapsamında değerlendirebileceğimiz kuralların işlevsiz hâle gelmesine neden olmuştur. Günümüzde bölgede böyle bir uygulamanın olmadığını söyleyebiliriz.

- **Çobanla İlgili Halk Hukuku Uygulamaları:**

[17] Yörede sütle yapılan tüm ürünlere genel olarak ağartı denilmektedir.

Ardahan ilinde büyükbaş hayvan sürüsüne "nahır", bu sürüyü güden kişiye de "nahırcı" denirken küçükbaş hayvan sürüsünü yani "davar"ı güden kişiye de "çoban" denmektedir. Bugün Ardahan'da küçükbaş hayvancılık büyükbaş hayvancılık kadar yoğun olarak yapılmadığından her köyün küçükbaş hayvanlar için tuttuğu bir çobanı yoktur ancak her köyün nahırcısı vardır. Günümüzde nahırcılara da genç kuşak "çoban" demeye başlamıştır.

Yüz yüze görüşülen kaynak kişiler, bölgede küçükbaş hayvancılık azalmadan önce küçükbaş hayvan için üç ayrı çoban tutulduğunu belirtmişlerdir:

> Küçükbaşın şişek denilen kısır koyun ayrı, kuzusu ayrı, doğmuşu ayrı giderdik üç çoban. Üç arkadaş giderdik, üçe bölerdik. On günde bir haftada bir değişimli güdüyorduk. Bir kere ben kuzuyu otarmışsam öteki arkadaşımla değişimli, öteki arkadaşımla da değişimli. Yani hiş kimsenin hiş kimsede gönlü kusuru kalmasın. He zarar olursa o zararı üç arkadaş ortak öderdik (KK-24).

Kaynak kişinin beyanından anlaşılacağı gibi, küçükbaş hayvan sürüsünü şişek, koyun ve kuzu olarak üçe ayıran çobanlar, "hak geçmemesi için" hayvanları dönüşümlü olarak güderler. Ancak günümüzde eskiye nazaran küçükbaş hayvan sayısı azaldığı için bütün sürüyü tek bir çoban ve "yancı" denilen yardımcıları gütmektedir. Koyun sürüsü, "yoz mal" denen kısır inekler ve erkek hayvanlardan oluşan sürü ve inek sürüsü çobanlara ayrı ayrı teslim edilmektedir. Buzağılar da köyün çocukları tarafından dönüşümlü olarak güdülmektedir.

Yörede her ailenin kendi hayvan sürüsüne çoban tutmaya gücü yetmediği için bütün köy halkı birleşerek bir çobanla anlaşır. Köydeki bütün hayvanlar, beş ayrı sürü hâline getirilir ve çobana teslim edilirken hayvanların karışmaması için hayvanlar işaretlenir. "Nişanlama" denilen bu işlem, genellikle hayvanların kulak kıkırdakları farklı şekillerde kesilerek yapılmaktadır.

Çobanlar, genellikle köy muhtarı tarafından seçilmektedir. Çoban seçilirken kendi köyünden çobanlık yapmak isteyen olursa onun seçilmesi yöre halkı tarafından istenilen bir durumdur, ancak günümüzde ağırlıklı olarak Iğdırlılar çobanlık yapmaktadır.

> Bizim köy Almanya'ynan, Fransa olmuş. Kimse gitmiyor. Bizde bi de genç nesilin az oluşuyla insanların bu tür şeylerle uğraşmadığı için… Bi de eskiden fazla kardeşler altı kardeşler, sekiz kardeşler, on kardeşler vardı. Her birine bir kol çıkıyodu ama şimdi benim bir oğlum var. On evden olmalı ki nahırı götürsün. Iğdır'dan getiriyoruz nahırcıyı. Bizim köyün malı yaklaşık yüz yirmiyle yüz kırk arası bizim hayvan tutuyor. Bizim hayvanımızın parası yüz kırk milyar ediyor. Mayısın birinde başlıyor, cumhuriyette bitiyor (KK-18).

Kaynak kişinin belirttiği gibi, köylerde genç nüfusun az olması, geçmişe nazaran kardeş sayısının az olması ve bunun zıttı olarak bölge hayvancılarının hayvan sayısının artması gibi sebepler Ardahan halkını çobanlıktan uzaklaştırmıştır. Oğulları ya da kardeşleri ile bölgeye

çobanlık yapmaya gelen Iğdırlı çobanlar, bölgede çobanlık yapma sebeplerini şöyle izah etmektedirler:

> Bu melmeketin milleti mala gitmiyor. Ardahanlılar gitmediği için büttün Iğdırlılar bu terefa ahıntı yaptı. Şimdi Iğdır'da nüfus fazla olduğu için çobanlık orda kimseye düşmez. O yüzden buraya ahıntı yaptı. Ardahan, Göle, Çıldır, Kars, Damal, Posof büttün bu köylere çobanlığa geldiler. Büttün bu melmeketin çobanları hep Iğdırlı (KK-85).

Iğdır'ın nüfusunun Ardahan nüfusundan fazla olması ve Iğdır'ın pek çok yaylasının terör nedeniyle kullanılamaması, Iğdırlı çobanların Ardahan'a göç edip burada mesleklerine devam etmesiyle sonuçlanmıştır.

Nisan- mayıs aylarında tutulan çobanlar, Cumhuriyet Bayramı'na ya da 15 kasıma kadar hayvanları gütmektedirler. Bu aşamaya geçilmeden önce çobanla çeşitli anlaşmalar yapılmaktadır. Köyden köye değişiklik gösteren bu kurallar; hayvanların çalınması, hastalanıp ölmesi, kurt kapması gibi durumlar için belirlenmiştir.

Ahırlardan çıkarılıp dağa götürülen hayvanlar, ıslak ve taze ot yedikleri ya da taze yonca otladıkları zaman şişmektedir. Şişen hayvanları çoban tedavi edemezse kesmek zorunda kalmaktadır. "Köper, haber eder keserse o mal sahabından gider. Haber eder çünkü." (KK-69). Kaynak kişinin belirttiği gibi hayvan şişerse ve çoban köye haber gönderip hayvanı keserse bu durumda çoban suçlu görülmemektedir.[18] Ancak bu durumun bazen tersi de olabilmektedir.[19] Yörede görüşme yapılan çobanlar, bazen hayvanın şiştiği için kesildiğine sahibinin inanmadığını ve parasını istediğini aktarmışlardır.

Hayvanı kurt kapması durumunda köyden köye tavrın değiştiği gözlemlenmiştir. Bazı köylerde kurt tarafından parçalanmış hayvanın "barata" olarak adlandırılan herhangi bir parçası çoban tarafından hayvan sahibine gösterildiği takdirde çoban, bedel ödememektedir.

> Karım bana patates bişirmiş. Ben de çadırda yatıyorum abele. Kopeğim de afedersin bir iki çemkirende gurt içeri düşmüş goyunun içine. Yani çeperin içinde goyun. Gahdım ki goyunun birinin kuyruğunu gotürüyor. Goyunu gotüremedi de ses eden de bırahıp gaçıyo, guyruğunu gotürdü. Goyunu gestik, borçlu çıhdıh. Parçasını gösterdim ama yoh yene etmedi (KK-96).
>
> Ben yayladayken bir gün akşamıdan bir tane inek yaylada galmış hani ağıla gapatmadığımız için ağılın üst terefinda galmış. Sabah erkenden galhtım ki beş altı tane

[18] Sabaholdu köyünde yapılan derleme sırasında hayvanın şiştiği ve çoban tarafından kesildiği köy halkına şu şekilde anons edilmiştir: "Dikkat dikkat! Sabaholdu köyü halkına duyurulur. Küpe numarası 1807930 sarı kaşga ineği Çamorda'nın yaylasında köpmüştür ve çobanlar kesmiştir."

[19] Altaş köyünde çobanla yapılan derleme sırasında çobanın bu sebepten dolayı kahvehanede kavga ettiği gözlemlenmiştir.

> gurt gaçer. Bir bahtım ki orda bir hayvanı gurt parçalamış yemiş. Hama gittim kellesini buldum. Bildim ki kimin sahabına söyledim sahabı bahtı ki inandı. İnandığı için parasını almadı (KK-85).

İki farklı köyden yapılan bu alıntılar, halk hukukunun kısa mesafelerde bile değiştiğini göstermektedir. Köyler, bu kuralların bazılarını çoban tutarken belirlemektedirler:

> Köy muhtarı karar alıyor. Köyümüzün bir mayıs iki bin on sekizde başlama tarihi, ekim yirmi dokuz bitiş tarihi. Bu süre zarfında köyümüzün hayvanlarından kurt yiyenin çoban parçasını gösterirse, bacağı kıralanın sahibinden gideceğine eğer bakmazsa çoban kaybederse en geç bir ay içinde çoban tarafından ödeneceğine köy muhtarı karar alır (KK-6).

Çoban, kurt tarafından parçalanan hayvanın cesedini mal sahibine göstermek zorundadır ancak küpe numaralarının olmadığı dönemde nişansız yani işaretsiz hayvanı kurt kaptığı zaman çobanlar bedel ödemek zorunda kaldıklarını aktarmışlardır. Hayvanların çalınması ya da kaybolması durumunda çobanın hırsızla anlaşma yapma ihtimali, hayvancıların güvenini sarsarak çobana karşı tavrın değişmesine sebep olmaktadır. Yörede görüşülen çobanlardan bazıları, çalınan hayvanlardan dolayı iftiraya maruz kaldıklarını da aktarmışlardır. Çalınan ya da kaybolan hayvanın parasını çoban vermek zorundadır.

Çobanın güdü karşılığında aldığı bedele "çoban hakkı" denmektedir. "Nahırcı"nın ve koyun çobanının güdü bedeli farklıdır. Nahırcının güdü bedeli, hayvan çiftine göre hesaplanmaktadır ve bedel, para ile ödenmektedir:

> Nahırcıya da hayvan başı yüz yirmi lira para verilir. Herkesten ev ev dolaşır benim farzedelim otuz hayvanım var, üç bin küsürü vererim. Bu parayı ev başı toplar. Elli hanedir, elli hane de diyelim bin tene hayvan var. Herkesten parasını toplar, altı ay gider (KK-69).

Sabaholdu köyünden derlenen bilgilere göre çobanlar, hayvan başına yüz yirmi lira almaktadırlar ancak sahada yapılan görüşmelerde önceden para ile değil de kuzu ile bedel ödendiği de tespit edilmiştir: "Sığırlara da ayrı çoban tutardıh. Ona da nahırcı diyorduk onun da on büyükbaş hayvana bir kuzu veredik eskiden şimdi her şey paraynan. Koyun kalktı koyun kalmadı. Şimdi biz çoban da bulamıyoruz." (KK-97).

Çobanın ailesinin köyde, çobanın da yaylada kalacağı yeri tahsis etmek muhtarın görevidir ancak çobanın yeme-içme ihtiyaçları köylüler tarafından karşılanmamaktadır.

Kalabalık hayvan sürülerini tek başına gütmesi mümkün olmayan çobanın, "yançı/yancı" olarak adlandırılan yardımcıları vardır. Yancı çobanlar, genellikle usta olmayan çobanlardır ve bunlara verilecek parayı baş çoban belirlemektedir: "Baş gece bekler, yancı günüzcüdür. Baş çoban diyelim altı aylığına bin lira alıyor yani ben öyle atıyorum yancıya diyor üçüz lira senin hakkın yedi yüz lira benim hakkım ama kaybedince ortaklaşa ödüyosunuz." (KK-24).

Sahada görüşülen koyun çobanları, kendi hayvan sürülerini güden çobanlardır. Küçükbaş hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı dönemlerde çobanın hakkının para ile ödenmediği tespit edilmiştir:

> Çarık cire hakkı vardı o zaman bildiğin hayvan derisinden yapılan çarığı çobana mal sahipleri vermiş o zaman o bi hak sayılmış. Cire de asıl hakkın dışında belirli hayvan başına tahıl hububat vermek, arpa, buğday bunları vermekdir. Buna da cire diyorduk. Adam gelerdi tek beni çoban et de ben cire de istemerim, çarıh da istemerim. O kadar çoh çobanımız çıhardı. Ha bu çobanlara goyunumuzu gatığımız zaman… Goyun gattık diyelim yüz tane goyun gattık. Yüz goyunu da nası otaracah…Yüz koyunun yirmisine bir tohlu alırdı hak. Tohlu diyeriz, kuzu büyüdü mü tohlu oluyor. Biz bir iki tene kuzudan baş kaldırırdıh. Gerisinnen çoban seçer seçer alırdı. On kuzunun beşini erkek alırdı, beşini tişi alırdı (KK-4).

Mürsel Köse, Ardahan henüz Kars'a bağlı iken yazdığı "Kars ve Yöresinde Çoban Hakkı" başlıklı makalesinde, çobanın kuzu seçerken değneğini attığı, ikiye ayrılan kuzu sürüsünden bir tarafı seçtiği ve o taraftan hakkı kadar koyunu aldığı bilgisini vermiştir (1966, s. 3960).

Çoban hukukunda "yirmide bir" olarak adlandırılan kural, günümüzde geçerliliğini kaybetse de geçmişte Ardahan'ın hemen her bölgesinde bilinmekte ve uygulanmakta olduğu kaynak kişiler tarafından aktarılmıştır: "Yirmisine bir tohlu, onuna bir gıdih alarıh." (KK-97). Çoban, yirmi koyuna karşılık bir adet "tohlu" olarak adlandırılan iki yaşını doldurmuş kuzu alırken on koyuna karşılık olarak da yörede "gıdih" olarak adlandırılan keçi yavrusunu alabilmektedir. Hayvancı; çobana yirmi ve katlarında koyun vermemesi durumunda eksik kalan kısmı parası ile karşılamak zorundadır. Çobanın, koyunları sağıyorsa fazladan beş tane kuzu alma hakkına sahip olduğu da aktarılmıştır ancak bu da geçmişte geçerli olan bir durumdur (KK-85).

- **Meralarla İlgili Halk Hukuku Uygulamaları:**

Yaylaların mülkiyet düzeni ile ilgili, Medeni Kanun'da yaylak ve kışlak hakkında yeterince açık bir hüküm konulmamıştır. Hukuksal açıdan, devletin hüküm ve tasarrufu altında olan yaylalar, tapu kayıtları bakımından tescil dışı olan yerlerdir (Kaya, 2008, s. 134). Tapuları olmayan yaylaların kime ait olduğu yöre halkı tarafından bilinmekte ve işgal edildiği durumda halk, kendi cezalandırma usullerine başvurmaktadır.

Sürü hayvancılığının yapıldığı eski dönemlerde boylar, ekonomik olarak hayvanlarına bağlı oldukları için sürülerinin beslenebilmesine önem vermekteydi, bu sebeple bölgedeki yaylak-kışlakların hangi boya ait olduğu kesin çizgilerle belirlenmişti. Dağları, ırmakları, ormanları sınır olarak gören boylar, sınır ihlâli durumunda birbiri ile çatışmaktaydılar (Yılmaz & Telci, 2010, s. 17). Araştırma sahamız olan Ardahan ilinde de köylere tahsis

edilmiş yaylalar bulunmaktadır ve sebep ne olursa olsun hiçbir köy başka bir köyün otlağında hayvanını otlatmamaktadır. Yaylalar, köylere yıllar önce tahsis edildiği için hayvan sayısı geçmişte azken bugün fazla olan köyler, aynı yaylaya çıkmaya devam etmek zorunda kalmıştır. Bu da köyler arası çekişmelere, düşmanlıklara, kavgalara sebep olmuştur:

> Tahtakıran, Rum köyüymüş. Dedelerimiz Kirziyan[20]'dan gelmiş. Yaylaya çıkmamış ecebe bu köy bize galacah mı galmayacah mı? Konglular orıya yerleşmiş. Poladikliler yerleşmiş. Ondan sora bizim köy oraya çıhdı, cebir yabdıh yayla mayla yabdıh. Kavga, kavga, kavga… Yetmiş beşte Kong[21] köyünden bir adam öldi, beş alti kişi yaralandi. Ondan sonra valilik geldi, o araziyi üç yaylaya taksimat ettiler. Kong'u attiler Ardahan'a teref bizi attiler Göle'ye teref. Poladig'i[22] ortaya goydular. Eskiden üç ay galerdik, o gavgadan sora bir ay... O taksimatta en az yeri bize verdiler (KK-98).

Kaynak kişinin aktardığı gibi bazen bu kavgalar, ölümlerle sonuçlanmıştır. Bölgedeki yaylaların bazıları böyle kavgalar sonunda mahkeme kararı ile tekrar bölünmüştür.

Köylerin yaylaya çıkma tarihini ve yaylada kalma süresini de bazen yaylaların ortaklaşa kullanılması etkilemektedir:

> Taşlıdere'yle husumetimiz olduğu için onlar çıkınca bizim meramızı otlattıkları için biz de mecburen çıkıyoruz. Bin dokuz yüz yetmiş ikide Taşlıdere'den bir kişi öldü bir kişi yaralandı. İki bin beş iki bin dörtte yine Taşlıdere'den iki kişi vuruldu, ölmediler. Sebep, meramızı kullanıyorlar (KK-18).

Yaylaya çıkış tarihi, muhtarlar tarafından belirlenmektedir. Dağ köyler, temmuz ayına doğru yaylaya göçerken ova köyler, genellikle haziran başı ya da ortasında yaylaya çıkmaktadır:

> Haziran birle onu arasında çıkıyoruz çünkü altmış yetmiş günlük süre içersinde koruk dediğimiz arazimizi koruma mevsimi başlıyor. Meralarımızın daha otlanması için ekinimizin o biçeceklerimizin daha gelişmesi için yedinci ayın on beşine kadar. Çıkıyoruz ki hem diğer meramız otlansın hem de burda ektiğimiz ekin korunsun (KK-18).

Köylüler, yaylaya çıkınca "biçenek arazi" ya da "koruk" denilen ekili araziyi koruması için "korukçu" denilen kimseleri tutmaktadırlar. Bu korumalı arazilere hayvanların girmesinin yasak olduğunu belirtmek için "guşka" olarak adlandırılan üç-dört adet tarla taşının üst üste koyulmasıyla yapılan işaretler konmaktadır.

Köy muhtarı, yaylaya çıkma tarihini belirledikten sonra köyde hayvanı olan herkesin yaylaya çıkma zorunluluğu vardır: "Köyde bizde kurallar katıdır. Adam eğer hastaysa veya özürlüyse bir tane iki tane ineğine müsaade ediliyo ama üçten fazla ineği varsa asla ona müsaade edilmez, yaylaya çıkması önerilir" (KK-6). Kendisi yaylaya çıkamayan bazı

[20] Göle ilçesine bağlı Karlıyazı köyünün eski adıdır.
[21] Ardahan il merkezine bağlı olan Tepeler köyünün eski adıdır.
[22] Göle ilçesine bağlı Kayaaltı köyünün eski adıdır.

kimseler, erkek hayvanlarını çobana verip, sağım inekleri için de aynı köyden yaylaya çıkan başka birisiyle anlaşmaktadır.

Yayladan iniş tarihinden önce yayladan inmek yasakken belirlenen iniş tarihinden sonra dileyen istediği tarihte inmektedir. Yayladan iniş tarihini de ekinlerin biçilme süresi belirlemektedir: "Köyün kenarındaki arpa, buğday temizlendi mi yayladan gelen hayvanların zarar vermemesi için ona göre belirliyoruz inme gününü." (KK-86).

Çobana hayvanlar teslim edilmeden önce bir mayısa kadar hayvanların yalnızca tapulu arazilerde otlatılmasına müsaade edilmektedir. 1 Mayıs'tan sonra da hayvanların meraya çıkması serbesttir.

4.3.3. Halk takvimi ve mevsimlik törenler

Zamanı bölme ihtiyacı duyan geleneksel insan, kendisinin de bir parçası olduğunu düşündüğü doğayı izleyerek takvimler oluşturmuştur. Halk takvimi olarak adlandırılan bu takvimler oluşturulurken insanlar kendi yapıp etmelerinden yola çıkmışlardır. Bu sebeple halk takvimi; coğrafyaya, kültüre, inançlara ve mesleklere göre şekillenmekte ve bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Ekonomisi hayvancılığa ve arıcılığa bağlı olan Ardahan ilinde "eski hesap" olarak adlandırılan ay hesaplamalarını hayvanların döllenme ve doğum zamanları, ekinlerin ekilme ve biçilme zamanları, kazların kesim zamanları, balların sağım dönemleri gibi vakitler belirlemiştir. Gençler tarafından pek kullanılmayan ancak yaşlıların ay hesaplamalarında sıklıkla başvurduğu hesaplar, bu hesaplarla ilgili inanışlar ve yöre hayvancılarının ve arıcılarının o ayda genel olarak yapıp etmeleri şu şekildedir[23]:

Zehmeri/ Zemheri: Eski usûl hesaba göre miladî 14 Ocak-13 Şubat tarihleri arası, zemheri ayı olarak hesaplanmaktadır. Bu ayda, ülkenin geneline göre daha düşük sıcaklıklar hissedilen Ardahan'da ahırdaki inekler gebe oldukları için sütten kesilirler. Bu sebeple bu bu dönemde peynir ve yağ yapımı duraksar ya da yavaşlar.

Ardahan yöresinde yaşayan Aleviler zemherinin sonu, gücüğün başına denk gelen 12-13-14 Şubat tarihlerinde "Hızır orucu" tutmaktadırlar. Bu oruç Alevilik'te hak sayılan üç oruçtan biridir (Yıldırım, 2018, s. 283). Hızır orucunun kaynağı ile ilgili, birden çok rivayet

[23] Şevket Kaan Gündoğdu tarafından 2018 yılında Ardahan'ın bir ilçesi olan Posof özelinde halk takvimi ve meteoroloji ile ilgili bir çalışma yapılmıştır. Araştırmamızın bu bölümünde Gündoğdu'nun makalesinde yer alan ayların miladî olarak hangi günleri kapsadığına dair bilgilendirmeler esas alınmıştır. İlgili çalışma için bk.: (Gündoğdu, 2018).

vardır. Bunlardan birincisi, Hz. Nuh'un gemisinin fırtınadan sulara gömülmemesi ve fırtınanın dinmesi sonucunda gemide bulunanların üç günlük şükür orucu tutmalarıdır. İkinci rivayet de ise Hz. Ali ve Hz. Fatma çocuklarının hastalanmaları üzerine üç gün oruç tutarlar ve her üç günde de tam oruçlarını açacakları sırada kapılarına dayanıp onlardan yardım isteyenlere yiyeceklerini verirler. İnanışa göre farklı görünümlerde gelen kişi Hz. Hızır'dır ve Hz. Ali ile Hz. Fatma'yı sınamaktadır. Günümüzde Aleviler de bu orucu yaşatmak için üç gün "Hızır orucu" denilen bu orucu tutar ve üç günün sonunda da cem yaparlar (Odabaşı, 2016, s. 60). Damal'da görüşülen Alevi dedesi Ali Ekber Göktekin, bu orucun tutulma sebebini şu şekilde açıklamıştır:

> Bu orucun başlangıcı da Fadime Ana, atası Hazreti Muhammed Mustafa'ya Hasanılan Hüseyin'in durumunu (hastalığını) izah ederken Hazreti Muhammed Mustafa diyor ki uç gun oruç tutun. Adah orucudur bu aslında… Deyor ki "Hakk aşkına gedin de oruç tutun." Hazreti Ali'yle Hazreti Fadime Anamıza. Ahşam oruçlarını açacahken o arada kapı çalınıyor birisi geleyor diyor ki "ben acım" deyor. O hazırlamış oldukları yemeğen birazını ona veriyolar. Uç gün de ayını öyle birisi geliyor. Uç gun de oruçlarını öyle yiyeceklerine ortak edip ona veriyorlar. Tekrardan çocuhlar eyleşiyor. Fadime anamız gediyor deyor ki Hazreti Muhammed Mustafa'ya ki "Ya ata çocuhlar eyleşdi fahat biz uç gun de oruç tuttuh ama hazırladığımız lohmamızı bir gun bir gariban geldi, bir gün bi yetim geldi, bir gun de bir tutsah geldi işte azığımızı oğa verdik, biz suyunan geçici şeylernen oruçlarımızı geçiştirdik." Deyor ki "Kızım o gelenler kimidi biliyor musun? O, Hazireti Hızır'ıdı işte" deyor. Peygambere ayan… Biz de su içeriz bu oruçta oruç açılınca (KK-107).

Bu üç günde cem evinde ya da cem evinin bulunmadığı dönemlerde köyde herhangi birinin evinde toplanıp "Hızır cemi" yapılmaktadır:

> Biz Hızır orucunu on üç, on dört, on beş şubatta tutarız. Her akşam herkeş elinden geleni yapar böreğini çöreğini lohmasını ceme gotürür. Cem yapılır, Hızır aşkına niyazlar yapılır secde süküt yapılır, deyişler söylenir, gülbenkler çekilir, duvalar olur. Yanı Hızır orucunda hızır cemi toplanır dini tören yapıyoruz biz. Altı Mayıs'ta bizde bi kutlama olmuyor. Şenlik, şölen olmaz bizde, dini tören… (KK-107).

Hızır orucu, tuz ya da su ile açılmaktadır. Orucun üçüncü günü cuma gününe denk gelmektedir. Mustafa Turan, Kars ve yöresinde şubatın ikinci cumasında Hızır'ın attan indiğine inanıldığını ve o gün, tuzlu küçük bir ekmekle oruç tutan gencin hiç su içmeden yatarsa o gece rüyasında su vermeye gelen kimse ile evleneceğine inanıldığını aktarmıştır (1966, s. 14). Damal ve Hanak'ın Türkmen köylerinde Hızır orucunun son günü önceden "Hızır'ın atına arpa toplama" töreni yapıldığı da aktarılmıştır:

> Toplandık lohma götürdük, oğa beş on guruş elinden gopan… Dağa eskiki gibi dağa arpa veren yoh. Arpamız yok ki tarla eken yoh. Eskiden eleydi. İndi tezeden de dede geliyor, golundan gopan gediyor, oturuyor, duasını ediyor, gonuşuyor. On iki imamlardan, on iki imamlar ne yapmış ne etmiş hepisini genşlere… İlkin dolar dolmaz gulbang ohunuyor sağa gurban. İlkinin edeb erkân diye gulbangını ohur ondan sora da dede möhöbbet eder. Aynı hoca nasıl diyor ki bu günah, bu fena, bu bele, şu şele… Ahrı hepisini gonuşuyor. Kuskünleriğiz varısa barışın, dargınlarığız varısa barışın, borçlularığız varışa borcuğuzu verin, gula borçlu galmayın... O gunüsü Hızır'ın atına arpa toplamah için toplanıyon. Adı oyudu Hızır'ın atına arpa topla (KK-17).

Hızır orucu tutulan, Hızır ceminin yapıldığı bu günlerde Hızır'ın bir eve uğrayacağına, kavutun ununun üzerine atının nal izini bıraktığına ve o evin çok bereketli olacağına inanılmaktadır. Hızır'ın atının ayak izinin bulunduğuna inanılan una bereketi kaçmaması için birden fazla kişi el süremez. Bu inanış, kaynak kişilerimizden Fidan Atmaca tarafından şu şekilde tarafımıza aktarılmıştır:

> Hızır'ın atının ayah izi var. Benim gördüğüm benim babamgilin… Benim annem on iki imamları, ondan bu Hızır'ı heç orucu geçirmezdi, heç cumayı geçirmezdi. Ayindi ben, her Cuma da bugün de cuma aşgamı, orucum. Hindi ayak izi de biz Hızır günü arpadan kağut ederik. Gavurgayı gavurуruh sacda, onu da tutar götürür değermende uğudürük. O kavudu haşıl ederler. Oğu fahırlara dört koşede fahır olana yağını, ayranını... O evlerin hepisine o Hızır'ın haşılının içine yağını gomer gotürürük, gatıh sud dağıdırıh ama unu bir gun önde oğudürler. Çarşamba günü un gelir değermenden eleriz eleğnen, onu bir tekne derdik eskiden ağaç tekneleri varıdı indi mıkalar çıktı. O ağaç teknelere doldururdu annem, yüzünü düzlerdi böyle güzelce ütü vurur kimi. Onun yüzünü düzler, ambara gordu. Ben gendim çocuhluğumda, Allah'ım şahit ağzım oruç yavrum, anam zabağnan geldü, ambarı açtı, dedi gelin ki ambara Hızır uğramış. Gettik ki o düzlediği unun üstü, Allah'ın bir ismi Hah için, gozümnen gördüm yavrum bele atın nalı, ele nal basmış. O senesi ou bereket çoğudu… O unu heş kisme elini vurmadan bir kişi aliyor el değmeyen yere göyüyor. O una duğyada kisme elini uzadıp da el verip artıhlamaz. Uğa el vurmazlar. Onu tekneye gor güzel kepçeynen kaşığınan düzelter (KK-17).

Soğuk bir iklime sahip olan Ardahan'da yaşayan hayvancılar için zemherinin sonu gücük ayının başlangıcına gelen bu günler soğuk ve zorlu günlerdir, çünkü hayvan doğumları bu dönemde başlar ve kazlar kuluçka dönemine girer. Bölgedeki Dadali Türkmenleri, 12- 13- 14 Şubat'a denk gelen bu günlerde Hızır'ın darda kalana yetişeceğine inanmaktadırlar.

Gücük /Gucük/Cücük: Miladî 14 Şubat- 13 Mart tarihleri arası, eski hesaba göre gücük ayı olarak hesaplanmaktadır. Yirmi sekiz gün süren bu ayda hayvan doğumları başlar, kazlar kuluçka dönemine girer. Hayvancı halk, bu dönemde hayvan doğumları ve yavru bakımları ile uğraşmaktadır: "Gücük ayında doğumlar başlar emeğimizin karşılığını alırız. O zaman birez daha fedekâr oluyoruz, mesela uyanık olmak zorundayız. Hayvan o zaman stresli olur, birez daha huysuz olur." (KK-26).

Gebeyken hayvanın memelerindeki sütün çekilmesine yörede "soğulma" denilmektedir. Soğulan hayvanların memelerine bu dönemde süt iner ve hayvanlar doğumdan belli bir müddet sonra sağılmaya başlar. Gücük ayı, arıcılar için de kovanların bahar bakımı yapılıp dışarı çıkarılma vaktidir:

> Biz şubatın sonu marda doğru çıkarız. Üstlerini açarız ondan sonra kovanları temizlemeye başlarız. Numaralı mesela bir, iki, üç, beş… Beş numaranın anası yok. Bunun balı az, bunun efendime söylim çerçeveleri siyah, onları bir inceleme yaptıktan sonra tamamalamağa çalışırız. Açlara şerbet, balı çok olanlardan takviye yaparız, böleriz, paylaşırız (KK-90).

Bahar müjdecisi olan gücük ayında halk, "cemre" hesapları yapmaktadır. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa bağlı olan toplumlarda karşımıza çıkan cemre, şubatta havaya, suya, toprağa arız olan hararetlerden her biri, şubatta meydana gelen ve üç defa zeminden heyecan eden buhar ve hararet; hava, su ve toprakta meydana gelen sıcaklık yükselişi; havaya, suya, toprağa düşerek bunların ısınmalarına sebep olan ısıtıcı kuvvet; havaya, suya, toprağa semadan düşen ve bunları ısıtan böcek; baharda ortalığın ısınması olarak düşünülmekte ve tanımlanmaktadır (Hamarat, 2012, s. 166-169). Gücük ayına girince bir hafta boşta kalan cemrenin 19- 20 Şubat'ta havaya çıktığına, sonraki hafta 26- 27 Mart'ta suya düştüğüne ve buzları erittiğine inanılmaktadır. 5-6 Mart'ta cemrenin toprağa düşmesiyle topraktan "buğu" yükseldiğine ve havaların ısınacağına inanılmaktadır (KK-16; KK-99).

Mart/ Döl Ayı: Miladî 14 Mart-13 Nisan tarihleri arası, eski usûl hesaba göre mart ayı olarak adlandırılmakla beraber koç eğer erken katılmadıysa koyunların doğumu bu aya denk geldiği için bu ay "döl zamanı" olarak da adlandırılmaktadır. Bu ayda yakacak ve hayvan besini olan "alaf" azaldığı, fakat soğuklar devam ettiği için bölgede "mard ayi, derd ayi", "mart geldi, dert geldi" ya da "mardda merek yarı gerek" gibi atasözleri kullanılmaktadır (KK-5).

Miladî 17-18 Mart'a denk gelen 5-6 Mart'ta havanın soğuk olduğu, fırtınalar estiği doğayı gözlemleyen halk tarafından tecrübe edilmiştir. Mart ayı içerisinde çok soğuk geçen bu günlere bölgede "berdelecüz", "nenenin gıdikleri" veya "gocagarı soyuhları" denmektedir (KK-100; KK-101; KK-12; KK-102). Bu günler gediğinde yedi gün boyunca sert rüzgârların eseceğine inanılmaktadır: "Berdelecüz gelir, sahın berdelecüzden ki yeddi gün yeddi gece esecek. Ey gelirse ey, ey gelmese de mallar aç kalır alafın olmazsa." (KK-100).

Bu günlere "kocakarı soğukları" ya da "nenenin gıdikleri" denme sebebini, kaynak kişiler şu şekilde açıklamışlardır:

> Nene mardda yaylaya çıhmış diyermiş "Mard götüne barmağım, dıngılleşer oğlağım". O zaman mübarek şubattan üç gün aler nenenin gıdiklerine sebep. Diyer, men bunun gıdiklerini boğem. O da tuter gazanın altına goyer, gene boğuyer çünkü mübarek öyle ayaz olmuş (KK-12).

Anlaşılacağı üzere bölge halkı, gücük ayının kısa olma sebebini de nenenin gıdiklerine bağlamaktadır.

Yöre hayvancıları ve arıcıları, bu ayda bölgeye gelen göçmen kuşların geliş tarihlerine bakarak senenin nasıl geçeceğini tahmin etmektedir: "Leylek er gelirse bolluh olur, çoh

eydir. Sivircuh er gelirse bahar tez gelir diye sevinirduh" (KK-5). Sığırcığın erken gelmesi yazın havaların güzel geçeceği anlamına gelirken leyleğin erken gelmesi de bölgede bolluk olacağı anlamına gelmektedir. Bununla beraber leylek genellikle 8- 9 Mart'ta (miladî 21-22 Mart) gelmektedir. Hatta bunun için bölge halkı "Sekgize gelmez, dogguza galmaz" demektedir (KK-61). Leyleğin fırtına ve tipiyle geldiğine inanılmasının yanı sıra leyleğin ağzında toprakla gelmesi de o senenin bereketli geçeceğine yorulmaktadır (Saltaş, 2014, s. 188).

10 Mart (miladî 23 Mart) tarihine bölge halkı "ezel bahar" demektedir. Kışın bitişi bu tarihle belirlenmiştir. "Gucük az, mart da yaz (KK-17)." diyen bölge halkının mart ayını yaz başlangıcı olarak gördüğü şu tekerlemeden de anlaşılmaktadır:

"Karagış karadan geder

Zehmeri aradan geder

Gucük zatan küçük

Mart geler, yaz geler" (KK-4).

Abril/Avril/ Cılğa: Miladî 14 Nisan- 13 Mayıs arası bölgede "abril/avril" olarak adlandırılmaktadır. Donu çözülen toprağın ekimi bu ayda olduğu için "cılğa ayı" olarak da adlandırılmaktadır. "Avrilin beşi"nin yani miladî 18 Nisan'ın çok soğuk olduğu halk tarafından tecrübe edilmiştir. Bunun üzerine bölge halkı, "Gorhma zehmerinin gışınnan, gorh abrilin beşinnen, öküzü ayırır eşinnen" demektedir (KK-103).

Bu ayda kazlar henüz yavru oldukları için havalar da ısınmadığı için evde bakılmaktadır. Genellikle ısırgan gibi yeşil otlarla beslenmektedir.

Mayıs: Miladî 14 Mayıs- 13 Haziran arası "mayıs" olarak adlandırılmaktadır. Rakımı yüksek olmayan köyler için haziran başı, "yayla köçü zamanı"dır. Rakımı yüksek köyler, mayısın sonuna doğru gelince hatta haziranda yaylaya çıkmaya başlarlar. Mayıs ayının başında karların erimesi ve yağmurun çok yağması sebebiyle sel meydana gelir ve bu olaya "kargun kopması" denmektedir (KK-64).

Mayıs ayı arıcılar için "oğul zamanı" ya da "oğul verme zamanı" olarak adlandırılan günleri kapsamaktadır. "Oğul verme", arı kolonilerinin çoğalması ve ayrılmasına bölge arıcıları tarafından verilen isimdir (KK-104). Rakımı alçak olup daha sıcak olan köylerde oğul zamanı erken, rakımı yüksek yerlerde ise daha geç başlamaktadır (KK-89).

Kiraz/ Kirez Ayı: Miladî takvimde 14 Haziran- 13 Temmuz aralığına denk gelen zamanda kirazlar olgunlaştığı için bölge insanı bu aya "kiraz ayı" demektedir. Kiraz ayı, bütün köyler için yayla vakti, dolayısıyla köylünün emek zamanıdır. Bu ayda hayvancı halk, kışlık hazırlıklarını yapmaktadır: "Kirez ayında ey süd sağıler, otlah çoh oler ya. Danaya da vermiyeruh daha südünü. Keserik danadan da. O zaman ey sağıler, ağartımızı yaperiz" (KK-42).

21 Haziran gecesinde Ülker Yıldızı belirmektedir. Bu yıldızın atlara, koyunlara dokunduğuna, ışığının değdiği her yeri yaraladığına inanan halk, hayvanlarını o gece Ülker Yıldızı'ndan sakınmaktadır:

> Ülker de bi gıpgırmızı yıldızdır. O goyunu bir daldaya alman lazım o goyunu bir daşdaya almazsan o goyun ele soyulur ki ele gabuh bağlar ele soyulur ki bi şe galmaz. Atın varsa içeri alacahsın, bacaları tutacahsın. O mübarek doğdu mu bi gaç gün davam eder. En ilk çıhanda vurur (KK-87).

Kiraz ayı, davar sahipleri için "kırkım zamanı"dır. Rakımı alçak olan yerlerde koyun kırkımı temmuz başında yapılırken rakımı yüksek yerlerde temmuz sonuna doğru yapılmaktadır. 15 Haziran'dan sonra ana arı üreticileri, ana üretmeye başladıkları için de kiraz ayı "ana mevsimi"dir. Kovanlara en yoğun bal akışı bu dönemde olduğu için arıcılar için bu dönem, aynı zamanda "nektar zamanı"dır.

Orah Ayı/Biçin Ayı: Miladî takvime göre 14 Temmuz- 13 Ağustos tarihleri arasında bölgede çayırlar biçilmeye başladığı için bu aya "biçin ayı" denilmektedir. Görüşme yapılan bazı kaynak kişiler sekizinci ayı biçin zamanı olarak söylese de bu kaynak kişilerin hicrî takvime göre hesaplama yapmadıkları tespit edilmiştir. Bu da bölgede hicrî takvime göre hesaplamaların genç kuşak tarafından yapılmadığını ve bilinmediğini dolayısıyla geçerliliğini kaybettiğini göstermektedir.

Harman Ayı: Miladî takvime göre 14 Ağustos- 13 Eylül tarihleri arasında önceden biçilen otlar harmana getirildiği için bu aya "harman ayı" denmektedir. Bu aya genel olarak harman ayı denilse de Şevket Kaan Gündoğdu Posof'ta bu aya "Meyramayi" ve "Mehremayi" denildiğini aktarmış ve bu aya "Meyramayi" denmesini şu şekilde açıklamıştır:

> Bu ay, Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem'in derin uykuya daldığı, Hıristiyanlar arasında halen Meryem Ana Orucu diye adlandırılan oruçların tutulduğu aydır. Mehremayi denilmesinin sebebi de oruçların devam ettiği bu ayda, mahrem yani yasakların olmasından kaynaklanıyor olmasıdır (Gündoğdu, 2018, s. 23).

Arıcılar için bu dönem, "bal sağım zamanı"dır. Ağustos ayının sonuna doğru başlayan bal sağım zamanı hava sıcaklığına bağlı olarak eylüle sarkmaktadır. Davar sahipleri için de bu ay "kuzu kırkım zamanı"nı ifade etmektedir (KK-72).

Bögürüm Ayı/Bögüray: Miladî takvime göre 14 Eylül- 15 Ekim tarihleri arasında bölgede sert rüzgârlar estiği için bu döneme "bögürüm" ayı denilmektedir (KK-5). Ekim ayı geldiğinde ilkbaharda erkenden yetişmesi için "güzdüh/guzlüh" denilen ekinler ekilmektedir (KK-74). Bölgeye gelen göçmen kuşların göç zamanı olan bu ay, yöre ozanlarından Âşık Hasretî'nin şiirinde de şu şekilde işlenmiştir:

"Ekim ayı gelir güzlük ekilir

Sefail illere kuşlar çekilir

Güz yağmuru yağar kırav dökülür

Yaylaların kuzeyi kar olur" (Değer, 1967, s. 7).

Ahır Güz: Miladî takvime göre 14 Ekim- 13 Kasım tarihleri arasına "son güz", "ahır güz" denilmesinin yanı sıra bu dönemde arpa, buğday gibi tahıllar değirmende öğütüldüğü için bu aya geçmişte "degirman ayı" denilmektedir ancak bu kullanımı hatırlayanlarının çok olduğu söylenemez. Yaygın olarak "ahır güz" olarak bilinen bu ay, kış başlangıcı olarak görülmektedir (KK-17).

Koç Ayı: Miladî takvime göre 14 Kasım- 13 Aralık tarihleri arası koç ayıdır. Mart ayı nasıl ki yaz başlangıcı olarak görülüyorsa koç ayı da kış başlangıcı olarak görülmektedir. Bu sebeple bölgede "Goçtur gıştır, döldür yazdır" şeklinde bir deyiş kullanılmaktadır (KK-5). Yılın ilk karı genellikle 29 Ekim'de yağdığı için bu kara "Cumhuriyet karı" denmektedir. Bu karı yiyen kazların daha lezzetli olacağına inanan bölge halkı, ilk kar düştükten sonra kazlarını kesmeye başlamaktadır. Bunun için bölgede "Kazın karı yağdı" tabiri de kullanılmaktadır (KK-51). Davar sahipleri bu ayda koç katımı yaptıkları için ilk yağan kara "koçun karı" da dediklerini de aktarmışlardır (KK-20).

Karagış/Kısır Ayı: Miladî takvime göre 14 Aralık-13 Ocak tarihleri arasında Ardahan'da sert soğuklar yaşanmaktadır ve tabiat ölü bir durumdadır. Bu sebeple bu aya "kısır ayı" ya da "karagış" denmektedir (KK-6; KK-106).

Bölgede "12 Hayvanlı Türk Takvimi"nin de önceden takip edildiği yüz yüze yapılan görüşmeler ile anlaşılmıştır. "12 Hayvanlı Türk Takvimi", hayvanlarla içli dışlı olan Türk toplumunun zaman kavramı ile hayvanlar arasında ilişki kurmasından oluşmuş on iki dilimli takvimdir. Bu takvimin her bir yılı belli bir hayvan adıyla anılmış ve o hayvanın özelliklerinin adının verildiği yılı etkilediğine inanılmıştır (Türkmen, 2012, s. 97-98). Bu takvimi takip eden kaynak kişiler de senenin nasıl geçeceğini, yılı temsil eden hayvana göre tahmin etmektedir: "Bu yil, yilanin üstünedir diyelim yilan çirpah mahulhattır, gurah olur. Bu yil neyin üsdünedir, baluğun üsdünedir diyelim, baluh davamlı suda yaşiyendir, yağar gider. Bu yil diyelim goyunun üsdünedir, ot çoh olur." (KK-87).

Ardahan yöresinde takvime bağlı olarak mevsimsel törenler de yapılmaktadır. Bu törenlerden mesleklerle bağlantılı olanlar şunlardır:

- **Nevruz:**

"Sultan Navrız", "Nöyruz" gibi birçok farklı isimle anılan "Nevruz", dil farklılığına bakılmaksızın Türk kültürlü halkların hepsi tarafından kutlanan folklorik içerikli dinî ve millî karakterli, mitolojik boyutlu ve salon kültürüne de yansımaları olan bir halk bayramıdır (Kalafat, 2011, s. 89). Gece ile gündüzün eşitlendiği 21 Mart'ta Güney Yarım Küre'de güz başlarken Kuzey Yarım Küre'de bahar başlamaktadır. Geçimi tarım ve hayvancılığa bağlı olan toplumlarda tabiatın geçici uykusundan uyanması coşkuyla kutlanmaktadır. Yörede, 21 Mart günü ateş yakıp "ağırlığım bunun içine" denilerek ateşin üzerinden atlanmaktadır (KK-16). Bir temizleyici olan ateşin üzerinden atlayan halk, ateşten yükselen duman vesilesiyle bütün hastalıklarından, bedeni saran kötü ruhlardan arınacağına inanmaktadır. Ateş sönünce de küller evlerin önüne ve bacalara serpilmektedir (KK-16).

Önceden Nevruz günü "baca pusama" denilen uygulamanın yapıldığı Çıldır'da derlenmiştir. Bölgedeki eski evlerin penceresi olmayıp evin tavan kısmında "baca" denilen ışık girmesi için açılan küçük bir boşluk bulunmaktadır. Çocuklar, bu gün bacalara gidip evde ne konuşulduğunu dinleyip evde konuşulanlara göre senenin nasıl geçeceğini tayin ederlermiş. Bu sebeple evlerde de hep güzel, hayırlı şeyler konuşulmaya dikkat edildiği yöre âşığı İsrafil Seyyati tarafından aktarılmıştır (KK-16). Eskiden yapılan ve güncelliğini korumayan bu uygulamanın dışında bir de bu gece çocuklar, bacalardan ip salarak evlerden yiyecek istemekte ve şu tekerlemeyi söylemektedirler:

"Bu gece nöyruz gecesi

Gecelerin en ücesi

Hediye verenin oğlu olsun

Vermeyenin kızı olsun" (KK-16).

Bugün genellikle kıştan kalan kaz pişirilip pilavı yapılmakta ve pilavın içine demir para atılmaktadır. Demir para tabağına gelen kişinin o yılın en bereketlisi olacağına yorulmaktadır (KK-16).

- **Koç Katım Bayramı:**

Bir çoban bayramı olan "koç katım bayramı", eskisi kadar sık olmasa da koyun yetiştirilen bölgelerde yapılmaktadır. Koç ayında yapılan bu bayram, yörede kış başlangıcı olarak görülmektedir. Koyunların döllenmesi için gerçekleştirilen bu bayramda senenin bereketli geçmesi için pek çok uygulama gerçekleştirilmektedir.

> Biz goçun gatımında goçu bezerderdıh, bişeler bişirerdıh, kete olsun bişi olsun mesele kek olsun alerdıh götürerdıh düzde goçi gaterdıh goyuna. Orda oyniyerdıh, söhbet ediyerdıh, yemegimizi yiyerdıh. Çıher gelerdıh. Goyun gıdemini bulir goyun da bilerıh ki yüklüdır, o sıra goçi ayrırıh goyundan. Davar doğana hader goçu tek gayırırıh. Guzilar o sıra goçu gatarıh barabar gider (KK-108).

Kaynak kişinin beyanından da anlaşılacağı üzere, Göle bölgesinde kek, kete pişirilirken bugünün olmazsa olmazı olarak helva da yapılmaktadır. "Koçun halvası" denilen bu helva, çobana verilmektedir. Koç katım bayramında koçu süsleyen bölge halkı, koçun boynuzlarına üçgen biçimde "vala" denilen kırmızı bir örtü bağlayıp iki boynuzuna da kırmızı elma takmaktadır. Koçun boynuna çoban tarafından kopartılmak üzere ceviz ve meyvelerden yapılan bir kolye asılır, bel bölgesi yün boyası ile rengarenk boyanır (KK-109; KK-16; KK-10). Burada cinselliğin sembolü olan elmanın koçların çiftleşme döneminde boynuzlarına takılması dikkat çekicidir.

Mustafa Turan, "Koç Katımı" adlı yazısında Kars ve yörelerinde koç katımı için cuma ve pazartesi günlerinin uğurlu gün olarak seçildiğini aktarmıştır (1965, s. 12). Koçu katarken koçun üzerine bereketi arttırmak için çocuk bindirilmektedir:

> Çocuh mindirerdik. Erkek olsun diye erkek çocuh mineceydi üsdüne. Özümüz götüreceydik o duraymazdı ya. Eğer tişi olsunsa gız mindireceydik. Erkek olsun diyerdik satak. Azdıysa da derdik tişi olsun goyunu çoğaltah. Güzel boyuyardıh ele yaraşıhlı. Yeşil boyuyardıh sarı vurardıh gırmızı vurardıh şülehli. Buynuzuna da gatılanda alma tahardıh. Onu da o minen çocuğa goparteceydi goç goyuna garışanda (KK-103).

Koyunun artmasını isteyince koçun üzerine kız çocuğu bindiren bölge halkı, satmak istediğinde ise erkek çocuk bindirmektedir. Bazı kaynak kişiler de eli en bereketli olanın bindirildiğini aktarmıştır:

> Koç katım bayramı yapıyoruz. Koçları boyalıyoruz, üzerine gelenek olarak bi kişiyi bindiriyoruz koçu katarken. O kişinin kim olduğu önemli. Evde kimin eli daha bereketli yani öyle gelenek olmuş ya. Ona göre katıyoruz (KK-72).

Koyunların ikiz doğması istendiğinde koçun üzerine iki tane çocuk bindirilmektedir (KK-12). Yaşar Kalafat, koç katım sırasında eve gelen ilk gelinin koçun üzerine bindirilirse doğuracağı ilk çocuğun erkek olacağına inanıldığını aktarmıştır (2010, s. 357). Tüm bunlar, bu bayramda insanların hayvanlar üzerinde etkisi olduğu gibi hayvanların da insanlar üzerinde etkili olduğuna inanıldığını göstermektedir.

- **Davar Yüzü Gezdirme:**

Pek çok bölgede farklı isimlere anılan "davar yüzü gezdirme" töreni koç katım bayramından yüz gün sonra yapıldığı için bu isimle anılmaktadır.[24] Fuzuli Bayat, saya bayramı da denilen bu bayramın, "Saya" adlı koruyucu varlığın adı ile gerçekleştirilen bahar bayramı olup doğanın uyanışını simgelemek olduğunu ve bu törenin eski Türklerin baharı benimsemelerinin bir örneği olduğunu ileri sürmektedir (2011, s. 170). Ardahan yöresinde sadece Dadali Türkmenlerinden derleyebildiğimiz bu tören, güncelliğini kaybetmiştir. Pek çok seyirlik oyunun icrasına vesile olan bu törende sergilenen oyunlardan birinde insanların arka arkaya dizilip üzerine örtü örtülmesiyle bir sembolik "deve" yapılmakta ve bu deve eli yüzü siyaha boyanmış kişilerce kapı kapı gezdirilmektedir. Her kapıda yiyecek isteyen sayacılar, toplanan yemekleri berabere yiyip eğlenmektedirler.

> Eskiden davarın yuzunü gezerlerdi. Bele deve yaparlardı. Böyle koyün her evin geçerlerdi. Oyun ederlerdi, yemek verirleri, yağ verirlerdi, soğan verirlerdi. Devenin sırtında heybe var, orya gorlardı. Deveyi gezerlerdi, yolda gederken bir tane adama rastaldıh, onu devenin usdüne atardıh. Adam atardıh, alttan iğne batırardıh adama. Para vererdi geçmiş zamanın parası bir lira üş lira…Köyü dolandıh diyelim benim evime gelirlerdi. Yemek yaparlardı topladığımızdan. En aşşağı on on beş kişi gezerdik elimizi yüzümüzü siyaha boyardıh. Yanı o bi gelenek görenek. Şindi geleneğe de galdırdırlar, göreneğe de galdırdırlar (KK-110).

Kaynak kişinin de belirttiği bu gelenek, güncel olarak yaşatılmadığı için oyun hakkında detaylı bilgi edinilememiş, söylenen maniler derlenememiştir. Mustafa Turan, "Kars'ta Koyun 100'ü" adlı yazısında kapı önlerinde söylenen manilere şu örneği vermiştir:

> "Koyunun yüzü geldi
>
> Gün çaldı buzu deldi
>
> Çobana taze keçe
>
> Ağaya kuzu geldi" (1967, s. 4602)

[24] Bu törenin diğer adlandırmaları için bk.: (Elçin, 1991, s. 42-44).

Eğlendirme, beraberlik bilinci verme, paylaşmaya teşvik etme gibi pek çok işlevi olan bu törende başka seyirlik oyunların da icra edildiği kaynak kişiler tarafından belirtilmiştir. Bu oyunda kadın kılığına girmiş bir erkek, "Gelin" adlı karakteri canlandırırken zayıf olan başka bir erkek, beline at arabası kayışını bağlayıp kollarına koyun zili takarak "Turudu" adlı karakteri canlandırmaktadır. Oyundaki üçüncü karakter olan "şişman", karnına ot doldurmuş, kafasına bezler sarmış bir erkek tarafından canlandırılmaktadır. Oyun, yüzünü siyaha boyamış saya gezen kişiler ve bu üç karakterle oynanır. Köy meydanında ya da bir evde oynanan bu oyunda saya gezen kişiler, bir çember oluştururlar. Oluşturulan çemberin ortasında Şişman ve Turudu karşılıklı olarak türküler söyleyerek oynarken ortaya gelin gelir. Gelin ortaya gelince Şişman da Turudu da kendisine doğru çekmeye başlar. Turudu, Gelin'i kendisine doğru çekerken şu tekerlemeyi söyler: "Gel lohum gel lohum gel lohum bağa bah. Sende de varsa bende de var. Ben seni bundan isterim[25]" (KK-111; KK-20). Bu tekerlemeden sonra çobanların koyunlara su içirirken çıkardığı sesi çıkaran Turudu Gelin'i zorlanarak da olsa Şişman'dan çeker ve saya gezenlerle birlikte halay çekmeye başlarlar.

"Turudu" sözü Derleme Sözlüğü'nde "sıkıntı ve yokluk görmemiş kimse" olarak açıklanmaktadır (TDK, 1993b, s.4775). "Turudu"nun girilecek olan sıkıntısız ve bolluk içinde geçmesi umut edilen yeni yılı temsil ettiği, karnı otlarla dolu olan Şişman'ın geçen yılı, gelininse bereketi temsil ettiği söylenebilir. Karnında at arabası kayışı olan Turudu'yla Gelin'in evlendirilmesi, girilecek yeni yılın bereketli geçmesi temennisiyle yapılmaktadır diyebiliriz.

Girilecek yeni yılda bereketin kimde olacağı da mayalı hamurdan yapılan "pağaç" adlı ekmeğin içine koyulan gök moncuk sayesinde belirlenir. Yapılan pağaç dilim dilim kesilir ve her dilime ev halkından ve ev hayvanlarından isimler verilir. Boncuk hangi dilimde çıkarsa bu sene onun nasipli olacağına inanılır. Bazen bu nasip evin köpeğinde bazen evin ineklerinden birinde ya da çocuğunda olabilir:

> Pağaç yaparlar, pağacın içine bir goğ boncuh goğarlar pağacın içine. O bişer, pağacı dilim dilim keserer bele parça parça. Misefirin, kopeğen, kedinin ondan sora çocuğun, evin nasıbı kiminse adları vererek dilim dilim onu keserler. O dilim bağac herkeş eline alır. Yerken bahacah boncuh kimde çıharsa o sene nasıp onun başında. Baharsın nasıbın kimin üstünde (KK-17).

Davar'ın yüzü gezdirildikten sonra koyunların doğumuna elli gün kalmıştır ve bu elli günde evden ateş, kazan, tuz çıkarılması iyi sayılmamaktadır (Turan, 1967, s. 4602). Bu

[25] Kaynak kişiler tekerlemenin devamını hatırlayamamışlardır.

uygulama ve inanışlar, davar yüzü gezdirmenin yalnızca bir seyirlik oyun olmadığını, hayvancı halk için bir geçiş dönemi hüviyetinde olduğunu göstermektedir.

- **Yılbaşı:**

Miladî 31 Aralık'ı 1 Ocak'a bağlayan gecede Ardahan bölgesinde kutlamalar yapılmaktadır. Çocuklar, 31 Aralık akşamı evlerin bacalarından aşağı sepet salarak ev halkının yeni yılını kutlayıp yiyecek isterler. Yılbaşı gecelerinde kaz pişirildiğini bilen çocukların özellikle kaz budu istedikleri, vermediklerinde de bacadan aşağı kül atmayla tehdit ettikleri kaynak kişiler tarafından aktarılmıştır (KK-16; KK-42).

Yılbaşı gecesinin ertesi günü senenin nasıl geçeceğini tayin etmeye yönelik bir uygulama olan "ayak sınama" yapılmaktadır:

> Diyelim böğün yibaşidir evleye gader kismeğe gedemezsin kisme de sene gelmez. Oldi geldi da o adamı sen sınarsın. Böğün yılbaşıydı sen geldin ha sen geldin gazım ey çıhtı malıma bi şey olmadı senin ayağın geldi ama gelmese de seni kesecah halımız yoh. Aha mesele diyelim sen geldin bu sene gazım çıhmadı diyerik ki falanca geldi de gazım çihmadı ayaği ey gelmedi (KK-112).

Senenin bereketli geçmeme ihtimali olduğu için yöre halkı, ayağının sınanmasını istememektedir:

> Şimdi bak kızım ben burdan Kirpeşen'e[26] değirmene gettim, yılbaşıydı. Atımı halamın gızı var onnara götürdüm. Bana dedi Rehmi Emi dedi ayağun sınıyacağam. Bağa dedi ayağu sınıyacağam. Bao dedim ayağım gırıla da gelmiyeydim dedim. Yoh dedi illa sınıyacağam. Ben de senesine dek Allah'a yalvardım. Allah bunun körpesine bi şe olmıya, arpası bol ola, tahılı bol ola. Guzün de değirmene gettim. Getir oküzlerin burağa deyzemin oğlu dedi. Dedim yoh ben size gelmem ayağam sınıyon. Güldü, her zeman sen gelecağan. Korpeme bi şe olmadı, buğdam, tahılım, ambarlar almadı dedi. Dedim, Allah sana şukür (KK-59).

Bu tören ve inanışlar, yılbaşı kutlamalarının yalnızca Hristiyanlar tarafından yapılmadığını, nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan Ardahan ilinde de bereketle bağdaştılarak kutlandığını göstermektedir.

4.3.4. Halk meteorolojisi etrafında gelişen inanış ve uygulamalar

Hayatları tabiat olaylarına göre şekillenen köy toplumlarında icra edilen tarım, hayvancılık, arıcılık gibi meslekler hava koşullarından doğrudan etkilenmektedir. Hava koşullarındaki değişimleri sistematik olarak inceleyen meteoroloji bilim dalından önce de insanlar, havanın durumunu tahmin ve takip etme ihtiyacı duymuşlar, bu sebeple kendileri doğayı gözlemleyerek çıkarımlarda bulunmuşlardır. Kuşaklar boyunca aktarılan bilgiye, gözleme, deneyime ve istatistiğe dayanan geleneksel meteoroloji bilgisi; coğrafyaya,

[26] Damal'a bağlı Eskikılıç köyünün eski adıdır.

inançlara, toplumun dünyayı algılayış şekline göre biçimlenmiştir. Geçimi hayvancılığa ve arıcılığa bağlı olan Ardahan ilinde de hava olayları iktisadi hayatı etkilediği için takip edilmiştir. Halk; bulutlara, aya, yıldızlara, rüzgârın esme yönüne, hayvanların hareketlerine ya da azlık, çokluk durumuna göre hava tahminlerinde bulunmuştur.

Araştırma sahamız olan Ardahan ilinde hayvancılar ve arıcılar, en çok göğe bakarak hava tahminlerinde bulunmaktadır. Bazen ayın hâlinden bazen yıldızlardan bazen de bulutların renginden ertesi gün havanın nasıl olduğunu anlamaktadırlar: "Savah gahersin ya güneydoğudan bulud gızerer o teref yüzde yüz yağmur yağer. Ahşam buludu gızardı mı yağmur yohdu." (KK-113). Kaynak kişinin beyanından anlaşılacağı üzere akşam bulutunun kızarması, yağmur olmadığı anlamına gelmekteyken, sabah bulutunun kızarması yağmur alameti olarak görülmektedir. Göğün çok mavi olması da yağmur işareti olarak görülmektedir (KK-113). Bulutlara bakan halk, aya bakarak da hava durumunu tahmin etmeye çalışmıştır:

> Ayın başı yukarı doğru açık olursa külahları ayamdir. Ha bi de ayın başı kıvrışık olursa birbirine yahlaşırsa o yağmur yağar. Ayam da yağmur yoh güzel, gül gülistanlıh, yağmur yoh buna ayam derler (KK-87).
>
> Ayın gulağına bahersin eğer tikse hava sicah olacah. Aşşağ doğruysa yağmur yağacah (KK-83).

İki kaynak kişi de ayın hilal hâlindeykenki durumuna bakarak hava tahmini yapmaktadır. Eğer hilalin kulak olarak tanımlanan uç kısımları birbirine yakın olursa ya da aşağı doğru olursa havanın yağmurlu olacağına yorulurken ayın iki ucunun birbirine uzak olması da havanın açık olacağına, yağmur yağmayacağına yorulmaktadır.

Göğe bakan halk, rüzgârların esiş yönüne göre de hava tahmini yapmaktadır: "Kuzeydoğudan rüzgâr eseydi derlerdi hava ayamlanacah, haggatten de ayamlanerdi." (KK-4). Kuzeydoğu yönünden esen rüzgârın yağmur getirmediğini deneyimleyen halk, samyelinin de kuraklık getirdiğini deneyimlemiştir (KK-114). Aynı şekilde yağmurun geliş yönü de bereket açısından etkilidir.

Gökyüzüne bakarak hava tahmini yapan halk, meslekleri dolayısıyla hayvanları yakından izleyebilmiş, onların da hava olaylarından etkilendiğini tespit etmiş ve hayvanların bazı hareketlerinden yola çıkarak hava tahmini yapmaya başlamıştır. Örneğin, yörede görüşülen pek çok arıcı, arıların havanın nasıl olacağını hissettiğini, yağmur yağacağı zaman kervana çıkmadığını ya da erkenden kervandan döndüğünü, kovanlara çekildiğini ifade etmişlerdir (KK-115; KK-116; KK-117). Arıların kovandaki balı tüketip tüketmemesine bakılarak da yılın nasıl geçeceği tahmin edilmektedir. Eğer arılar kovandaki balı tüketmezse

bu, havaların kurak gideceğine işaret olarak yorumlanmaktadır (KK-57). Arılar dışında başka hayvanlara bakarak da hava tahmini yapılmaktadır. Örneğin karıncalar hareketli olursa bu da yağmur yağacağına işaret olarak görülmektedir (KK-4).

Zararlı hayvanların az ya da çok oluşuna göre de hava durumu konusunda çıkarımlarda bulunan yöre halkı, fare ve kene gibi hayvanların çokluğunu kuraklığa, yılanın çok olmasını ise berekete yorumlamaktadır. Göçmen kuşların bölgeye geliş zamanına göre de hava tahmini yapılmaktadır. Örneğin leyleğin geç gelmesi kuraklığa yorumlanmaktadır. Bölgede "sıvurcıh" olarak adlandırılan sığırcık kuşunun martın suyunu içmek için geldiğine inanılmaktadır ve bu kuşun gelişi bahar müjdesi olarak görülmektedir (KK-100). Kırağı da hava durumu tahminlerinde bakılan bir diğer şeydir. Sonbaharda sabah erken saatlerde kırağı olursa öğle vakti havanın sıcak olacağına inanılmaktadır (KK-76).

Hayvanları ve arıları dolayısıyla bölgedeki bitkilere hâkim olan yöre insanı, çiçeklerin açma tarihlerine göre de havanın nasıl gideceğini belirlemeye çalışmıştır. Yörede "kar çiçeği" olarak adlandırılan mor ve beyaz renkte açan çiçekler, bahar habercisi olarak görülmektedir. Kaynak kişiler, bu çiçek açtıktan sonra karların eridiğini, yağmurların başladığını ifade etmişlerdir (KK-118, KK-4). Kuşburnunun çok ya da az olması da kışın nasıl geçeceğini belirlemeye yardımcı bir başka faktördür. Kuşburnunun çok olması kışın ağır geçeceğine işaretken az olması kışın hafif geçeceğine yorulmaktadır (KK-4). İlkbaharda açan bazı çiçeklerin azlığı ya da çokluğu da yazın nasıl geçeceği hakkında bilgi vermektedir. Nisan ayının on beşinden sonra açan "sarı çiçek" çok olursa yazın çok bereketli olacağına inanılmaktadır (KK-63).

Yöredeki hayvancılar ve arıcılar, "kiraz ayı" denilen haziran ayında çiçeklerin açması, otların yeşermesi için yağış isterken "biçin zamanı" denilen ağustos ayında da otların kolayca kurutulması için yağışı istememektedirler. Haziran ayında yağmayan, ağustos ayında yağan yağmur, hayvancıların bütün bir senesini etkilemektedir. "Herik ayı" olarak adlandırılan temmuz ayına arıcılar "nektar zamanı" demektedir ve bu dönemde yağan yağmur, çiçeklerin polenlerini yıkadığı için arıların bal verimini düşürmektedir. Geçim kaynakları nedeniyle tabiat olaylarından doğrudan etkilenen halk, tabiat karşısında çaresiz kaldığında kendi yöntemleri ile yağmur yağdırmaya ya da yağan yağmuru dindirmeye çalışmıştır.

Roux, insanın tabiat karşısındaki yetersizliğinin yine insan olmasından kaynaklandığını bildiğini bu sebeple karşılaştıkları zorlukları dinle, büyüyle, hayvanları ya da bitkileri taklit

ederek veya bunlarla özdeşleşerek yenmeye çalıştığını aktarmıştır (2005, s. 91). Ardahan'da fazla yağan yağmur ya da kuraklık karşısında çaresiz kalan halk da Roux'un belirttiği gibi, büyülük uygulamalara başvurmuştur. Bu uygulamaların başında da kurbağa, kene, köpek, eşek gibi hayvanlara yapılan uygulamalar gelmektedir.[27]

Yağmurun fazla yağdığı dönemde halk, bir kurbağayı yakalayıp ocağa asarak kurutmaktadır ve bu kurbağa kurudukça toprakların da kuruyacağına inanılmaktadır. Yağmurun yağmadığı dönemlerde de yağmur yağması için kurbağa ıslatılmaktadır (KK-16; KK-119). Araştırma sahamızda yağmur törenlerinde başvurulan bir başka hayvan da köpektir. Kuraklık durumunda yağmur yağması için annesinin ilk çocuğu -anasının ilki-, bir köpeğin başını yıkamaktadır (KK-48; KK-11). Kaynak kişiler, önceden yağmur yağmadığında annesinin ilk çocuğunun kara bir eşeğin başını yıkadığını da aktarmışlardır (KK-43; KK-112). Eşeğe yapılan bir başka uygulama da eşeğin, "çölpük" olarak adlandırılan tezek külü yığınının tünel gibi açılarak içinden üç kere geçirilmesidir (KK-48). Eskiden yapılan, ancak günümüzde yapılmayan bu uygulamada da amaç, yağmur yağdırmaktır.

Hayvanlara yapılan bu uygulamaların her birini taklit büyüsü olarak yorumlayabiliriz. Analoji büyüsü de denilen taklit büyüsü, yağmur törenlerinde en sık başvurulan büyüdür. Taklit yoluyla arzu edilen sonucu hâsıl etme denemesi, benzer işlemlerle istenilen şeyi (olayı) öne almak böylece o olayın yakın bir gelecekte meydana gelmesini zorlamak olan taklit büyüsünde "benzer benzeri yaratır" ilkesinden hareket edilmektedir (Örnek, 1966, s. 35). Kurumuş topraklardan alınan kurbağanın ıslatılması ve köpeğin ya da eşeğin başının yıkanmasında aslında yağmurun taklidi yapılırken kurbağanın ocakta kurutulmasında da güneş karşısında toprakların kurumasının taklidi yapılmaktadır. Eşeğin kül yığınından geçirilmesi bir taklit büyüsüdür. Frazer, yağmur törenlerinde kullanılan hayvanların renklerinin de büyünün bir parçası olduğunu savunmaktadır (2004, s. 17-18). Ardahan yöresi yağmur törenlerinde kullanılan eşeğin renginin kara oluşu ve külün grimsi rengi, yağmur bulutunun rengini anımsatmaktadır. Eşeği soba külünden geçiren halk, aslında bu uygulama ile küllerin rengi dolayısıyla da taklit büyüsü yapmaktadır.

Hayvanlara yapılan bu uygulamalar güncelliğini korumuyorken ziyaretlerde yapılan yağmur törenleri güncelliğini korumaktadır. Bölge halkı tarafından "ziyarat" olarak adlandırılan, genellikle köylerin en yüksek yerinde bulunan ve orada "mübârek" bir kişinin ya da Ruslar tarafından öldürülen bir şehidin yattığına inanılan mekânlarda yağmurun

[27] Ardahan yağmur törenlerinde hayvanlar için bk.: (İrmak, 2019a).

yağması ya da durması için törenler yapılmaktadır. "Yağmur duası" adı verilen bu törenlerde genellikle köylüden para toplanarak alınan bir kurban kesilerek dağıtılmaktadır. Kurban olarak da genellikle koyun tercih edilmektedir. Köy halkı, dua aşamasında avuç içleri yere bakacak şekilde bir imamın öncülüğünde dua etmektedir. Yağmuru dindirmek için yapılan törenlerdeyse avuç içleri yukarı bakacak şekilde "yağmur yağdin ıslandin, gün çıh gurut" diyerek dua edilmektedir (KK-120). Damal bölgesinde yapılan görüşmelerde Türkmenlerin yağmur duası sırasında gülbank okudukları da belirtilmiştir (KK-107).

Yağmur duası yapılan mekân olarak köyün en yüksek noktası ya da köye en yakın dağın zirvesinin seçilmesinin kökenleri çok eskiye dayanmaktadır. Bilindiği gibi eski Türk inancında dağların yalnız kendi iyelerinin değil, aynı zamanda diğer ruhların da barındığı yerler olarak görüldüğü etnografik verilerle tasdik edilmiştir (Bayat, 2006). Bölge halkının dua için dağları seçmesindeki amaç, aslında Tanrı'ya yakın olmak ve orada yattığına inanılan ata ruhunu memnun etmektir. Yağmuru dindirmek için avuç içleri yukarı bakar şekilde dua edilmesi, yağmuru yağdırmak için avuç içlerinin yere bakar şekilde dua edilmesi de aslında bir taklit büyüsüdür. Yağmur töreni için ziyaretlere çıkan halk, özellikle köy çocuklarını da yanında götürmektedir (KK-66). Çocukların yağmur törenlerine götürülme sebebi, bölge halkının çocukların kirlenmemiş olduğu için dualarının çabuk kabul olacağına inanmalarıdır.

Yöre halkı, yağmur yağdırmak ya da durdurmak için taşlara da başvurmaktadır. "Garip mezar" olarak nitelendirilen tek, sahipsiz ve eski bir mezardan alınan taşlar, yağmur yağması için suya atılırken yağmurun dinmesi için ocağa koyulmaktadır (KK-40). Boratav, yağmur törenlerinde taş ögesi kullanılmasının kökenini, Türklerle Moğollarda ortak olan yada taşı geleneğine bağlar (1994, s. 140). Yağmur, kar yağdırma gibi büyülük güçleri barındırdığına inanılan yada taşı inanışı, Ardahan yöresi yağmur törenlerinde de karşımıza taşın suya atılması ya da ocağa koyulması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamayı taklit büyüsüyle de açıklayabiliriz. Kurumuş topraklardan alınan taş, suya atılarak yağmurun taklidi yapılırken artık kurumasını istedikleri topraklardan alınan taşın güneşi temsil eden ateşe koyularak kurutulmasında da kuraklığın taklidi yapılmaktadır. Yörede görüşülen bazı kaynak kişiler de bu taşları suya bırakacak kişinin günahsız biri ya da annesinin ilk çocuğu olması gerektiğini aktarmışlardır:

> Ziyarat var, Bebereg'in[28] oraya giderler. Mesele yağmur yağmaz bizim böyüglerimiz orya giderdi orda gurban keserdiler, duva ederdiler. O ziyarat deresine gidende haram yemiyecen, gıybet etmiyecen yalan söylemiyecen, hiş bir harama elin vurmuyecen. Her ne

[28] Ardahan Merkez'e bağlı Çetinsu köyünün eski adıdır.

> duva edersen o duvan gabul olur. Bütün bu köyler toplanmış yağmur yağmamiş yağmamiş. Arabaların tekirleri o yerler yarılmış ya yerlere batirmiş çıhamirmiş gurahtan yerler yarılmış. Bu köylerden gurban toplanmiş. Millet her köyden evelden böyle otobüs yohuydu. Furğun at goşardiler. Furğunlara millet dolir tomarı Bebereg'in o ziyaratın adı Bebereg. Bütün bu köyler mesele Ardahan, Sarzep[29] her köy millet tomari toplaner, herkeş her köy bir gurban aler orya götürer kesmeğe. O köyde de enerler haburda böyüg çay diyerik. Orya iner millet diyerler bir büyüg dua edek. Orda da hoca sorer ey camaat diyer içinizde her kimin eli harama değmediyse, haram insana değmemişse, haram yememişse, Allah'ın en dorği kulu kim ise... O bir çuyal taş doldirer ohuyer, üfürer. Kimin gümanı var ise bu daşı üç kere gulufallanı ohuyacah suya atacah. Hişbir köyden bir kimse diyemer ki ben dorğiyim ben atacam. Ravaslı[30] Pehrül Dede vardi onun oğli Hafiz Dede çıher, diyer hoca Allah'ın huzurunda ben hiçbir haram yememişim, o daşi ben atacam diyer suya. Çıher kenara o daşı aler. Üç kere gulfallasını ohuyer. Bismillah ya Allah diyer o torbayı aler… Ele de bir hava ki hişbir yerde para kadar bulut yoh. O ayam havada gızım bir yağmur yağdi, bir gök gürler, bir şimşek çaher. Bütün köylerin milleti hiş gurbanlari kesemerler. Hep arabalarına goyerler hayvanlarını hep köylerinde keserler. O gaddar yağmur yağer (KK-122).

Kaynak kişinin beyanından da anlaşılacağı üzere, taşı suya atan kişinin haram yememiş, günahsız bir kimse olması gerekmektedir. Taşların Kur'an-ı Kerim'den surelerle okunarak kutsanması, "yada taşı" geleneği ile bağlantı kurulan İslamiyet öncesi taş inanışının İslamiyet'le birlikte dönüşüme uğradığını göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'den okunan surelerle İslam öncesine ait büyülük bir uygulama, "kelâm"ın gücü ile desteklenerek meşrulaştırılmıştır.

Yağmur yağması için suya taş bırakan yöre halkının önceleri tabutlara başvurduğu da kaynak kişilerce beyan edilmiştir. Kuraklık olduğu dönemlerde halk, bir boş tabutu suya bırakmakta ve yağmur yağınca sudan çıkarmaktadır (KK-5). Acıpayamlı, Türkiye'de yağmur yağdırmak için yapılan törenlerde taş, at kafası, köpek kafası, koyun kafası, insan kafası ve insan kemiklerinin ıslatıldığını aktarmıştır (1964, s. 235). Aslında tabutu suya bırakmaktan pek de farkı olmayan bu uygulamaların hepsinde amaç, taklit yoluyla yağmuru çağırmaktır.

Ardahan'da uzun süre kuraklık yaşandığında, yağmur töreninde kullanılması için kukla bir bebek yapılmaktadır (KK-37; KK-38; KK-123). "Kepçe hatun", "dodu", "godi godi/godu godu" olarak bilinen bu bebeğin yapımında süpürge kullanıldığı için "süpürge bezeme" de denilmektedir ve şu şekilde yapılmaktadır:

> Kepçe hatun bezerdiler. Bize ne yapardiler bir bir çubuğu böyle yatay dikerdiler, bi çubuğu böyle dik dikerdiler. Başına da süpürge dikerdiler. Onun başina da vala falan bağlardılar. Ondan sonra da onun başına bir kız bu başına bi kız tutardiler gezidirirdiler (KK-124).

Süpürgeden yapılan bu bebeğe Çıldır'ın köylerinde "dodu" denirken, diğer bölgelerde "kepçe hatun" ya da "godu godu/godi godi" denmektedir. Yağmur yağmadığı durumlarda

[29] Ardahan Merkez'e bağlı Sulakyurt köyünün eski adıdır.
[30] Ardahan Merkez'e bağlı Çeğilli köyünün eski adıdır.

çocuklar bu bebekten yapıp kapı kapı gezerler ve kapıyı çaldıktan sonra bu ritüelle ilgili olan, bölgeden bölgeye değişiklik gösteren şu tekerlemeyi söylerler:

"Dodu doduyu gördün mü

Doduya selam verdi mi

Dodu Allah'tan ne isder

Bir sulu yağmur isder

Yağsın yağsın sel olsun

Ambarlar dol'olsun

Dodu verenin oğlu olsun

Vermeyenin kızı olsun

O da tandıra düşsün" (KK-125).

Tekerlemenin Çıldır versiyonu bu şekilde iken Merkez köylerde şöyle söylendiği tespit edilmiştir:

"Kepçe hatun ne ister

Allah'tan yağmur isder

Yağsın Yağsın sel olsun

Ambarlar doli olsun

Guylar silleli olsun" (KK-40; KK-102)

Göle Bölgesinde ise şu tekerleme söylenmektedir:

"Yağ yağ yağmur

Tehnede hamur

Tarlada çamur

Ver Allah ver

Bir sel yağmur" (KK-108).

Hanak'ta tekerlemenin şu versiyonu derlenmiştir:

"Yağsın yağsın sel olsun

Sel olmasın göl olsun

Ambarlar dol olsun

Guylar sileli olsun

Veren hatun olsun

Vermeyen kotur olsun" (KK-126)

Bölgeden bölgeye farklılık gösteren bu tekerlemeler söylendikten sonra ev sahipleri bebeğe su serpmekte ve yağ, peynir, un, çay gibi yiyecek ve içecekler vermektedirler. Verilen yiyecekler çocuklar tarafından pişirilip toplu hâlde yenmektedir.

Anadolu'da oldukça yaygın olan bu gelenek, farklı farklı isimlerle anılmakta ve küçük farklılıklarla çocuklar tarafından icra edilmektedir.[31] Ardahan'da görüşülen kaynak kişilerden bazıları, bu bebeği tutan çocukların genellikle yetim olduğunu ya da annesinin ilk çocuğu olduğunu aktarmışlardır (KK-7; KK-5; KK-36). Boratav, annesinin ilk çocuğuna bu gibi ritüellerde başvurulmasının sebebini, halkın ilk çocukta sonrakilerden başka bir yetenek bir güç ve değer tanıyor olmasına bağlamıştır (1994, s. 142). Yetimlerin, kepçe hatunu gezdirmesinin altında geleneksel insanın Tanrı'yı acındırma düşüncesinin olduğunu söyleyebiliriz.

Yörede görüşme yapılan kimi kaynak kişilerin "dodu"nun gezdirilirken ayağının yere değmesi gerektiğini söyledikleri kaydedilmiştir (KK-5; KK-125). Bu hususta dikkat edilmesi gereken şey, bu kukla bebeğin yapı malzemesidir. Yapı maddesi ağaç olan "dodu", ağaç kültü ile beraber düşünülmelidir. Türk Tanrıcılık sisteminde Gök-Tanrı'nın simgelerinden biri olarak görülen kutsal ağacın kökleri yeraltına iner, dalları ise dünya dağının zirvesine yükselir. Böylece bu kutsal ağaç, dünyanın her üç katını, -gök, yer ve yeraltı dünyalarını- birbirine bağlamaktadır (Beydili, 2004, s. 25-27). Kapı kapı gezdirilen süpürgeden yapılan bu bebeğin ayak kısmının yere değmesinin gerekliliği kökleri yere bağlı olan ağacı çağrıştırmaktadır. Halk, dalları Tanrı katına erişen bu simgesel ağaç vasıtasıyla dileğini bir an evvel ulaştırmayı amaçlamaktadır.

Evin önünde çocuklar tekerlemeyi söyledikten sonra ev sahibi bu yapma bebeğe bir maşrapa su dökmektedir. Bebeğin ıslatılması hadisesinde de yine taklit büyüsüyle karşı karşıya kalmaktayız. Taklit büyüsüne rastlanan başka bir uygulama da kuraklık olmaması için koyun sağmaya giden kadınların birbirlerini ıslatmalarıdır: "Davar sağmaya gedende

[31] Süpürge bezeme geleneğinin farklı versiyonları için bk.: (Kobya, 2014, s. 205-288).

garılar birbirine su seperdiler ki yağmur yağa, gurak geçmeğe. Davar sağmaya gederlerdi evleynen birbirine su seperlerdi. Govaynan alır götürürlerdi su seperlerdi ki yağmur yağsın" (KK-59).

Frazer, Sumatra'nın bir bölgesinde, yağmur yağması için köyün bütün kadınlarının, yarı çıplak halde nehre gittiklerini, suda yürürken birbirlerine su attıklarını aktarmıştır (2004, s. 18). Buradan yola çıkarak denilebilir ki bu uygulama, yalnızca Anadolu'da değil dünyanın farklı bölgelerinde de yağmuru çağırmak için yapılmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta birbirini ıslatanların kadın olmasıdır. İlkel kabilelerde su, günlük yaşamda olmasa bile mitlerde er suyuyla ilişkilendirilmektedir. Eliade'nin ifadesiyle "Tohumlar açısından zengin olan su, toprağı, hayvanları ve kadınları döller." (2003, s. 197). Suyun meni ile birlikte düşünülmesi Ardahan'da yapılan bu uygulamayla beraber düşünüldüğünde döllenmenin bir taklididir ve bu uygulamada da amaç aslında yağmur yağdırmanın yanında bereketi artırmaktır.

Yörede yağmur yağdırmak için geçmişte yapılan bir başka uygulama ise namazlığın akarsuya bırakılmasıdır (KK-101). Üzerinde ibadet edilen namazlığın akarsuya atılması ise duaları bir an önce Tanrı'ya iletmeyi amaçlamaktır diyebiliriz.

Yöre halkı, otların kurumasını istediği biçin zamanı yağmur yağarsa üç kere "gün buralara, bulut dağlara" dediklerini aktarmışlardır (KK-13). Yörede, açık mezara yağmur damlası düşerse kırk gün yağmurun dinmeyeceğine inanılmaktadır, bu yüzden mezar açık ise hemen bir naylon bir yaygı ile örtülmektedir (KK-40; KK-39). Bununla ilgili olarak Çıldır bölgesinde "Eliyin yağan yağmura tutma elli gün yağar." denmektedir (KK-1; KK-4).

Yağmurun temmuz ayında yağması istenirken, haziran ayında yağması istenmemektedir ancak dolu hiçbir durumda istenmeyen bir hava olayıdır. Yöre halkı; mallarına, ekinlerine, hayvanlarına hatta insanlara zarar veren dolunun yağmasını bazen kendi "hatalar"ının sonucu olarak görmüşlerdir. Bölgede lohusa kadın dışarı çıktığı takdirde dolu yağacağına inanılmaktadır (KK-11; KK-7). Frazer, pek çok halkın lohusalara kısıtlamalar getirdiğini, kadınların bu dönemde tehlikeli görüldüğünü, dokundukları şeye zarar vereceğine inandığını aktarmıştır. Buna örnek olarak da Tahiti'de bir kadının çocuk doğurduktan sonra üç hafta boyunca kulübede tutulduğunu ve bu süre içerisinde yemeklere dokunmasının yasak olduğunu, başka biri tarafından beslendiğini aktarmıştır (2019, s. 154). Anadolu'nun pek çok bölgesinde de lohusa kadının kırk gün boyunca dışarı çıkmasına müsaade edilmemektedir, çünkü henüz eşikte olan bu kadına kötü ruhların musallat olacağına inanılmaktadır. Eşikte olandan korkan insan, lohusa kadının dışarı çıkmasıyla Tanrı'nın dolu ile cezalandıracağına inanmaktadır. Kadının gözünün değdiği yere dolu yağacağına inanan halk, lohusa kadının

elekten bakarak dışarı çıkarsa dolunun yağmura dönüşeceğine inanmaktadır. Burada, kadının gözünün değdiği yere düşecek olan dolunun elekten geçirilmesi ve sadece yağmurun yağması arzulanmaktadır.

Yörede dolu yağdığında en çok yapılan uygulamaysa bir an evvel kesilmesi için ezan okumaktır:

> Dolu yağışın eşime ezen ohudurdum. Eyle yitelerdim ki çıh, yani içerde ohuma. Dışarda ohu ki derler ki o buludu, yağmırı, doluyu yağdıran melekeler varmış. Hemi sağır hemi hemi körmüş. Hindi ezen sesini işden de dermiş ki bura köymüş, ben dağlara çekilem. Ele derler (KK-2).

Çıldır bölgesinde görüşülen kaynak kişiler, kör bir meleğin arkasına dolunun takıldığını bu yüzden ezan okuyarak kör meleğe oranın köy olduğunu bildirmeye çalıştıklarını aktarmışlardır (KK-31; KK-2).

Bölgede dolu yağdığı zaman bir an önce dinmesi için annesinin ilk çocuğu isli tavayı ters çevirerek üzerine bir avuç tuz döküp kapının önüne koyarken şu tekerlemeyi söylemektedir:

"Men anamın ilkiyim

Dağda gezen tilkiyim

Men kesdim sen de kes" (KK-16; KK-29; KK-30; KK-110).

Burada isli tavanın ters biçimde koyulması kara bulutlarla kaplı gök kubbeyi çağrıştırmaktadır. Üzerine doluya benzeyen kaya tuzu parçalarının koyulması ile de dolunun taklidi yapılmaktadır. Ters konulan tava, yağan doluyu durdurmaya yönelik büyülük bir eylemin aracıdır.

Merkez köylerde dolu yağışı sırasında yapılan bir diğer uygulama da kayın ağacı dallarından yapılan ahır süpürgesinin dışarıya atılmasıdır (KK-47; KK-40). Berivan Vargün, Çağlayık köyünde halkın doluyu dindirmek için dışarıya bir demir parçası ya da bıçak attıklarını aktarmıştır (2019, s. 157). Her iki uygulamada da aslında kut kaynağının dışarıya taşınarak köyün korunmaya çalışıldığını görmekteyiz. Demir, bilindiği gibi eski Türk inanışında kötü ruhları uzaklaştırıcı bir etkiye sahiptir. Demirin dışarı atılmasıyla doluyu getiren kötücül ruhlar uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda bir kut kaynağı alan kayın ağacını temsil eden süpürgenin dışarıya atılmasıyla "dışarı"nın, koruma altına alınmaya çalışıldığını söyleyebiliriz.

Merkez'e bağlı Ölçek köyünde dolu yağışı sırasında önceden yapılan bir uygulama da baltayı yere vurmaktır (KK-40; KK-127). Bu uygulama da aslında bir taklit büyüsüdür.

Baltayı yere vuran halk taklit yoluyla doluyu kesmeyi, sonlandırmayı amaçlamaktadır diyebiliriz. Bunun yanı sıra Hakaslar, ilkbaharda ilk yıldırım düşmesi sırasında çadırlarını dışardan dolanır ve kepçe ile vururlar. Bu hareketler, muhtemelen, bilinçsiz olarak mitolojik durumla evin kış kaosundan koparılmasını canlandırmaktır (Lvova, Oktyabrskaya, Sagalayev & Usmanova, 2013, s.28). Buradan hareketle Ardahan yöresinde yapılan balta vurma uygulamasında da evin kaostan korunmaya çalışıldığı da söyleyebiliriz.

Çıldır'da doluyu durdurmak için başvurulan nesne ise aynadır. Aynayı göğe doğru tutarak yapılan bu uygulamada doluyu yansıtarak yeniden göğe çekilmesi amaçlanmaktadır: "Dolu yağdığında durmaz da ayna tutuyolar, yansıyacak da dolu duracak ama yağmaya başladı mı mübarek durmaz yani" (KK-125). Ayna, eski Türklerde kötü ruhları ışık saçarak korkutan ve kovan bir araç olarak görülmektedir (Sümer, 2017, s. 1370). Aynı zamanda şamanların ruhların oklarına karşı kendilerini ayna ile koruduğunu bilinmektedir (Baldick, 2011, s. 158). Ardahan yöresinde yapılan ayna ile yapılan bu uygulamayla bir kör meleğin arkasına takılarak geldiğine inanılan dolu ile meydana gelen kaos durumu sonlandırılmaya bu menfi durumdan kurtulmaya çalışılmaktadır.

Dolu yağarken yapılan bir başka uygulama da yine annesinin ilk çocuğu ile alakalıdır. Annesinin ilk çocuğu, bir doluyu ya koltuk altına ya da ağzına atmaktadır. Bu uygulamayı yaparken de şu tekerlemeyi söylemektedir:

"Men anamın ilkiyem

Dağda gezen tilkiyem

Suya dön" (KK-103; KK-66; KK-30).

Annesinin ilk çocuğu dışarı çıkıp bir dolu parçasını hiçbir şey söylemeden de kırabilmektedir. Dolunun eritilip su haline getirilmesi de yine aynı şekilde taklit vasıtasıyla dolunun yağmura dönüştürülmek istenmesiyle ilişkilidir. Hayvanlarının beslenmesi kendi yetiştirdiği ekinlere bağlı olan halk, ekinlerini doludan korumak için gücünün sınırsız kaldığı noktada muskalara da başvurmaktadır. Muskalar çoğunlukla köy hocaları tarafından yazılmaktadır. Yazılan bu muskalar, bölgede "hüdüt" denilen köy sınırlarının ya da "sinor" denilen tarla sınırlarının dört ucuna gömülmektedir. Muskalar sayesinde o bölgenin koruma altına alındığına inanılmaktadır (KK-128; KK-121). Bu uygulamada kelâmın gücü ile bölge kutsanmakta ve korunmaktadır.

Doluyu durdurmak için başvurulan bir başka şeyse bölgede "dolu boncuğu" olarak adlandırılan bir taştır. Dolu yağdığı sırada bu taş dışarı atılırsa dolunun dineceğine inanılmaktadır:

> Dolu boncuğu bile var. Dolu boncuğunu bilerim, göyden yere doliynen düşer (KK-40).
>
> Dolu muncuğu vardı onu goyardı. Ahanda bele bir muncuuydu (baş parmağının ucunu gösteriyor) onu da neyledisek itirdik. O et rengi yanı mavı da çalerdi. Nerdeyse sanki canlıydı. Bele onu gaynanamın varıydı doluda eşiğe goyduh, unudduh. Dolu molu tüşende gayvettik. Ele çıherttik mi keserdi Allah'ın hikmeti (KK-103).

Gökten doluyla birlikte düştüğüne inanılan bu boncuğun, tıpkı Yada taşı gibi iklim üzerinde etkili olduğuna inanılmaktadır.[32]

4.3.5. Halk veterinerliği etrafında gelişen inanış ve uygulamalar

Hayvancılıkla meşgul olan geleneksel insanın kendi imkânlarıyla hasta hayvanlarını iyileştirebilmek için başvurduğu tedavi yöntemlerinin tümüne halk veterinerliği denmektedir. Halk veterinerliği tedavi yöntemleri; tümüyle akılcı yöntemler, tümüyle büyülük işlemler, büyülük ve akılcı katışık işlemler olarak üçe ayrılmaktadır (Borotav, 1994, s. 129).

Ardahan yöresinde kullanılan "Her derede bir at öldüreceksin ki baytar olasın (KK-61)" atasözünden yola çıkarak diyebiliriz ki halk veterinerliği, geleneksel insanın deneme-yanılma yoluyla ya da doğayı gözlemleyerek edindiği bilgiyi hayvanlara uygulamasından doğmuştur. Mustafa Açа, halk veterinerliği başlığı altında değerlendirebileceğimiz bu uygulamalara, halkın veteriner olmadığı zamanlarda veya veterinere ulaşamadığı durumlarda ya da çoğunlukla ekonomik sebeplerle veterinere gitmek istemediği zamanlarda hayvanlarını tedavi etmek için başvurduğuna dikkat çekmiştir (2018a, s. 130). Araştırma sahamız olan Ardahan ilinde hayvancı halk, çoğunlukla ekonomik sebeplerden dolayı en son çare olarak veterinere başvurmaktadır: "Ben zaten veterinere başvurmam. O tamam ohumuş belli bi bilgi birikimi var ama ben hayvanla doğmuşum, hayvanın içinde yatıp galhmışım. O kalem kâğıtla da bilse ben bu hayatın içine doğmuşum benim kadar bilme şansı yok." (KK-23).

Kaynak kişinin beyanından anlaşılacağı üzere hayvancı halk, kendi bilgilerinin tedavi için yeterli olacağını düşünmekte ve bu sebeple hayvanlarını kendisi tedavi etmektedir.

[32] Ardahan yöresinde boncuk ile ilgili inanışlar için bk.: (İrmak, 2019b)

Ardahan yöresinde halk veterinerliği kapsamında değerlendirebileceğimiz inanış ve uygulamalar şunlardır:

- **Büyükbaş Hayvanlara Yönelik Halk Veterinerliği Uygulamaları**

Bu bölümde ilk olarak sığırlara çiftleşme döneminde, doğum öncesinde, sırasında, sonrasında yapılan uygulamalar ele alınacak, ardından büyükbaş hayvanların hastalıkları ve tedavi yöntemleri hakkında bilgi verilip büyülük uygulamalar yorumlanmaya çalışılacaktır.

Büyükbaş dişi hayvana çiftleşme döneminden doğum yapana kadar ayrı bir bakım yapan yöre insanı, çiftleşme dönemi gelen hayvana kızgınlığının artması için bolca kaya tuzu yalattırmaktadır (KK-26). Çiftleşme sonrasında da ineğin "döl tutabilmesi" için üzerine bir kişi bindirilmektedir (KK-67). Görüşülen bazı kaynak kişiler de bu uygulamanın cinsiyet belirlemek için de yapıldığını aktarmışlardır: "Hayvan gelse oğlan bele genç uşahlar görse ineğin sırtına hama biner ki danası erkek olsun" (KK-83). Dişi hayvanın erkek hayvanla çiftleşme isteğine yerel halk "buğaya gelmek" ya da "kızışmak" demektedir. İlk çiftleşmeden yirmi gün sonra inekte bu isteğin olmaması durumu, hayvanın gebe kaldığına yorulmaktadır:

> Bizim burda yirmi bir gün içerisinde tekrar buğaya gelmezse o hayvan biz diyeriz ki buzağ tutmuş. Ha dört buçuk aylık olana kadar da biz anlamayız. Dört buçuk aylık olduktan sonra bu boşluğuna bırakıyor, karın boşluğuna bırakıyor. Buzağa yanı hayvan sahabı ekseri anlıyor. Elini dokundurdu mu buzağa değiyor. O zaman anlıyoruz hayvan gebe veya veteriner sesliyoruz veteriner kamerayla bakıyor (KK-64).

Kaynak kişinin belirttiği gibi, ineğin karın boşluğuna dokunarak gebelik durumunun anlaşılmasının yanı sıra, yörede "ten" olarak adlandırılan dişilik organının rengine bakılarak da gebelik durumu anlaşılmaktadır. Dişilik organının renginin kırmızıya dönük bir renk alması, hayvanın gebe olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda çiftleşmeden sonra iki ay içinde dişilik organında beyaz döküntüler gözükmesi de hayvanın gebe olduğunu anlamak için bir başka işarettir (KK-33).

Bununla birlikte hayvanın memelerine ve karnına bakarak da gebeliğini anlamaktadırlar: "Gebe hayvanın karnı geniş olur, teni geniş olur. Kısırın karnı çekik olur, brez daha kilolu olur, memesi çekik olur." (KK-26).

Yörede görüşülen kaynak kişiler, inekten gelen akıntının rengine bakarak buzağının cinsiyetini anlayabildikleri bilgisini vermişlerdir. Akıntının saydam olması buzağının dişi, beyaz olması ise buzağının erkek olacağı anlamını taşımaktadır (KK-42).

İnekler dokuz ay gebelik sonunda yavrularını doğurmaktadırlar. Hayvanın doğumunun yaklaştığı kalçalarına ve memelerine bakılarak anlaşılmaktadır. İneğin memelerinin şişmesi

ve kalçasının ayrılması doğumun yakın olduğunun habercisidir. Kalçanın ayrılmasına yörede "kalça kırmak", "kalça bırakmak" ya da "gulunç elemek" denmektedir. Kalçanın ayrılmasından sonra doğum yakındır ve yörede "baş suyu" olarak adlandırılan doğum sıvısının gelmesiyle doğum başlar. İnek kendi kendine doğurabilecek durumdaysa müdahale etmeyen yöre halkı, beklenmedik durumlarda doğuma müdahale etmektedir:

> Neden müdahale ederiz doğuma? Hani bir problem var, sorun var, hayvan doğum yapamıyor. Biz ona elimizle bakıyoruz. Genelde ellen… Elimizi sıvarız el götürürken tırnağımız falan çok şey olması lazım. Önceden eldivan falan yok boş elimizlen yapıyoduh halen daha boş ellen yaptığım şeyler var. Köyde de birçok hayvanı ben doğum yaptırıyorum. Şimdi bu hayvan ya bacağı birbirine dolaşmış ya veya kafa geriye katlanmış veya çevirememiş kazıklamış kalmış. İşte olumsuzluk vardır bi olumsuzluh mutlaka vardır. Ön ayağı geri katlanır, sadece kafa gelir yine gelmez, ters gelir bükülür. Bir eşi var, eş dediğimiz o eşe dolaşmada var. O eş ayrıca bi şeydir. Doğumnan sonra gelir, bir üç beş saat sonra gelir. İşte biz onları gidip elimizlen ayıklıyor, düzeltiyor doğumunu yaptırıyoruz. Ha çok kötü durumlarda da ölen de oluyor (KK-4).

Kaynak kişinin belirttiği durumlarda müdahale eden halk, eline yağ ya da sıvı sabun sürerek kanaldaki buzağının kafasını, bacağını düzeltir. Bu düzeltmeden sonra hayvanın kafa kısmının ve ön ayaklarının önce gelmesini isteyen halk, buzağının ön ayaklarına ip bağlamaktadır. "Çatı atma" denilen bu uygulamadan sonra buzağı kuvvetlice dışarı çekilmektedir. Buzağının çıkmasının ardından hayvandan yörede "kara su" olarak adlandırılan koyu renkli bir sıvı akmaktadır. Bu suyun akmasından sonra doğum tamamlanmaktadır. Doğum eğer hayvan yatarken gerçekleştiyse doğum sonrasında "buzaklık çıkması" denilen rahatsızlığın yaşanmaması için hayvan hemen ayağa kaldırılmaktadır (KK-16). Buzaklık çıktığı durumlarda bunun için yapılan bir aletle rahime baskı uygulanarak tedavi edilmektedir:

> Buzahlıh çıhanda da aynı beygire tahılan hamud kimi döşüne bir çember yaperler, biz de yaptıh. Onnan sora onu bele çarpaz getürörler hani ineğin rahmine arhasına tahardıh bi sidik yeri bıraherdik işemesi için bi de gürbelemesi için ayrı yer yaperdik çarpaz aynı bele. Onu hamuda bağlıyerdik. Ne kadar gücelense tişarı çıhmıyerdi. Tikiş attın mı gücenende çıher gene ama hamud atıp çemberi tahtın mı o zaman gurtuluş var (KK-101).

Doğum sonrası buzağının göbek bağının uzun kaldığı durumlarda düğüm atılmaktadır:

> Ha göbeği var göbek olayı göbeği de biz kesmiyoruz. Doğal olarak kendi nerden goparsa odur. Ha müdahale etmemiz gereken şöyle olur. Bazı hayvanlarda göbek dört boğum böyle üç parça gelir. Onlarda müdahale etmek zorundayız. Onlar kopmaz, çok uzun kalır. Onu bağlıyoruz şu şekilde üst üste koyuyor katlıyor, bağlıyor, fazlasını kesiyor, onun göbeğine de bir tendüriyot. Eskiden öyle bi şey yohudu, şimdi illac kullanabiliyoruz. Eskiden hiçbi şey gullanmıyerdik. Bir bezir yağı kullanerdik, şişme falan olduğu zaman bezir yağı kullanerdik göbeğine. O şişkinliğin giderer, yumuşater, intihap falan oldusa ahıtabiliyordu. Bezir yağını biz burda zeğerek denilen bir bitkiden getirerdik (KK-4).

Göbek bağının uzun kalması durumunda göbek bağını bağlayıp üzerine mikrop kapmaması için tentürdiyot döken yöre halkı, bölgede "zeyerek/zeğerek" denilen

ketentohumundan elde edilen bezir yağını da bu bölgenin şişmesi durumunda buzağının göbeğine sürmektedir.

Doğumun zor olması durumunda Dadali Türkmenleri, ebelik mesleğinin piri olarak görülen Hz. Fatıma'yı anarak "Elim el ola /Elim Fatma ananın eli ola/ Allah yardım ede/ Bu hayvanın yüzüne baha" diyerek dua etmektedirler (KK-100). Dadali Türkmenlerinin "topal meleike" dedikleri bir meleği anarak dua ettikleri de kaydedilmiştir: "Doğum yaptırırken topal meleike sen yetiş diyorduh. O topal meleike eyiymiş. Gerçeklerden kimseymiş. Topal meleike sen yetiş bunu darda goma diyorduh" (KK-50).

Merkez'de ikâmet eden Yerlilerin de önceden doğumun zor olduğu durumlarda eli uğurlu olduğuna inandıkları kimseleri çağırıp bacada iki üç kere döndürdükleri kaynak kişilerce beyan edilmiştir (KK-39; KK-40). Burada aslında bir taklit büyüsü uygulaması yapılmaktadır. Görüntü ve işlev itibariyle rahmi simgeleyen bacada doğumu kolaylaştıracağına inanılan insanın döndürülmesiyle rahmin açılması sağlanmaya çalışılmaktadır.

Buzağı doğduktan sonra üzerinde bulanan sıvıya yöre halkı "balabula" ya da "çara" demektedir. Doğumun hemen sonrasında yüzü saran bu zar hızlıca silinip dananın ağzına ve burnuna üflendiği ve arka ayaklarından tutularak kafası aşağı gelecek şekilde sallandığı kaynak kişiler tarafından beyan edilmiştir (KK-9). Doğumdan sonra annenin yavrunun üzerindeki bu zarı yalamasına "danayı alma" ya da "danayı sevme" denmektedir ancak doğumunun zor olması ya da ilk doğumu olması gibi durumlarda inekler yavruyu yalamak istemeyebilir. Bunun için de yörede bazı uygulamalar yapılmaktadır:

> Rehmedlik Gurban Emi sevdirerdi ne yaperdise danayı. İneğin teninden balabula öteberisini çıharder dananın üstüne sürterdi. Onu işte aldırerdi öyle nası ederdise (KK-36).
>
> Ham düğe mecbur alacah yavrum. Memelerini duzlu suynen yaharuh, ohşaruh, gaşıruh. Ondan sora mecbur alacah. Dananın üzerine duz seperuh gırma seperuh yem seperuh mecbur sevecah o onun danasi (KK-122).
>
> Eger danayı almazsa sevdüriyeriz. Tuz muz dökeriz yine almazsa döndüriyeriz. Onu beş on defa kendi etrafında döndüriyeriz haklı başından gider o zaman danaya sahapluh eder (KK-129).
>
> İnek danayı almir iti getürerik ki ite gorunsun da danayi alsın. Aha pisik de getürerik ki ona gorunsun danayi alsın. Bazısı goruyer yavruya sahap oler bazısı da olmiyer (KK-19).

Yukarıda kaynak kişilerin belirttiği gibi yöre halkı, bazen dişilik organından alınan sıvıyı dananın üzerine sürerek, bazen de annenin memelerini tuzlu suyla yıkayarak ve kaşıyarak ya da yavrunun üzerine tuz ve arpa dökerek ineğin yavrusunu yalamasını ve kendisini emmesine izin vermesini sağlamaktadır. Bu uygulamaların yetersiz kaldığı durumlarda yeni doğum yapmış olan hayvana vurulduğu, hayvanın kendi etrafında hızlıca

döndürüldüğü ya da kedi-köpek gibi hayvanlarla annenin korkutulmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Doğum sonrası yörede "eş" denilen etenenin düşmesi için ineğe ılık su içirilmektedir. Bunun yanı sıra ineğin güçlenebilmesi için üç gün boyunca da şerbet içirilmektedir (KK-73).

Yörede ilk kez doğum yapan ineğe "ham düge" denmektedir ve bu hayvanın sütlü bir inek olabilmesi için bazı uygulamalar yapılmaktadır. Görüşülen bazı kaynak kişiler yalnızca eteneyi akan suya attıklarını söylerken bazıları da etene ile beraber bulama sütünü de suya döktüklerini aktarmışlardır (KK-73; KK-130). Eteneyi ya da sütü suya atan yöre halkı, bu uygulamayı sütün bereketli olması, su kadar bol olması için yapmaktadır.

Halkın eteneye karşı tutumları değişiklik göstermektedir. Kimi kaynak kişiler eteneyi köpeğe atarken kimisi de eteneyi kuş köpek vs. parçalarsa buzağının hastalanacağı endişesi ile gömmektedir (KK-131; KK-112). İneğin eteneyi yerse hastalanacağına inanan yöre halkı, bu sebeple etene düşene kadar hayvanın yanından ayrılmamaktadır (KK-78). S. V. Örnek, parçanın başına gelen bütünün de başına geleceğine inanıldığını aktarmıştır (1966, s. 117). Ardahan yöresinde hayvanın etenesinin parçalanırsa hastalanacağına olan inanış bununla bağlantılıdır.

Hayvanın doğumundan sonra dikkat edilen bir diğer husus da ağız sütü olarak adlandırılan sütün emzirilmesidir. Bu sütü emmeyen buzağının gelişmeyeceğine inanılmaktadır. Ağız sütü gelmeden önce memelerden gelen ilk süt bir iki çekim yere sağılmaktadır (KK-132). Burada geleneksel insanın doğadan aldığı ilk mahsulü, ilk olarak doğaya sunma inanışının etkisini görmekteyiz. Beyaz renkli olan ağız sütünü yenidoğan doyuncaya kadar emdikten sonra inekten yoğun kıvamlı sarı renkli süt gelmeye başlamaktadır. Bulama sütü denilen bu süt, buzağıyı "ötrü" olarak adlandırılan ishal hastalığına düşürdüğü için çok az emdirilmektedir. Kimi kaynak kişiler ineğin sütlü olması için üç gün boyunca gelen bulama sütünü sağıp suyla karıştırarak ineğe içirmektedirler (KK-31; KK-12; KK-133). İneğin sütlü olması için yapılan bir başka uygulama da ilk kez doğum yapan "ham düge"nin memelerinin ucundaki ilk sütün avuca sağılıp ineğin sırtına tekrar sürülmesidir (KK-39).

Çiftleşme döneminden doğumuna kadar hayvanla bir veteriner hekim gibi ilgilenen hayvancı halk, hastalık durumlarında da kendi kısıtlı imkânlarıyla hayvanlarını tedavi etmeye çalışmıştır. Büyükbaş hayvanların hastalıkları ve tedavi yöntemleri aşağıda maddeler hâlinde verilmiştir:

1. Sığırın sancılanması durumunda akılcı yöntemlerin yanı sıra dinlik ve büyülük uygulamalar da yapılmaktadır. Akılcı bir yöntem olarak karnı ağrıyan hayvana sıcak şerbet içirilmektedir (KK-134). Bunun dışında örümcek ağı ekmeğe sardırılıp sancısı olan sığıra yedirilmektedir (KK-7). Dinlik bir uygulama olarak Kur'an-ı Kerim'den bir sure olan İnşirah Suresi hayvanın başında yedi kere okunup üflenmektedir (KK-135). Damal'da görüşülen Türkmenler hayvan sancısını geçirmek için yörede "parpılama" olarak adlandırılan işlemi yapmaktadırlar. Bunu yapacak kişi başındaki örtüyü açıp iki ucundan tutarak sancısı olan hayvanın karnının altından üç kere geçirerek "parpısı bu" demektedir. Büyülük uygulama sınıfına sokabileceğimiz bir diğer uygulamaysa kadının ilk doğurduğu çocuk -anasının ilki- vasıtasıyla yapılmaktadır. Hayvan sancılandığında annesinin ilk çocuğu bir tekerleme eşliğinde kafasını ineğin karnına üç kere vurmaktadır. Bu tekerlemenin "Men anamın ilkiyim/ Dağda gezen tilkiyim/ Sancinin dermaniyim" (KK-92) şeklinin yanı sıra "Ben annemin ilkiyim/Dağda gezen keçiyim/Sancı sen çık ben gireyim" şekli de derlenmiştir. Annesinin ilk çocuğu, pek çok uygulamada karşımıza çıkmaktadır. Bir şeyin ilk olması, ondan sonrasının da olduğu anlamına gelmektedir. İlk çocukla bir Anadolu'da bir zorluk, eksiklik olarak görülen çocuksuzluk durumu aşılmıştır. Frazer, pek çok toplumda başa bir kutsallık atfedildiğini belirttikten sonra bunun sebebini başın ruhun barındığı yer olarak görülmesine dayandırmıştır (2019, s. 251). Bir zorluk atlatmış olan ilk çocuk, ruhunun barındığı yer olan kafasını ineğe vurarak ona da bu gücü geçirmeyi amaçlamaktadır.

Sancıyı geçirmek için yapılan bir başka uygulamaysa güncelliğini korumayan, cumaya denk gelen bayram namazı sırasında hutbenin altına koyulan "sancı çubuğu"nun hayvanın karnına vurulması uygulamasıdır:

> Bayram cumuya gelerse bayram namazını gılmadan hama oruçtur hama gurban, güneş doğmadan gedif onu ormandan kesecen tıbılga getirip hutbe ohunanda hutbenin altına goyacahsın. Ondan sora bahacahsın ki hayvan sancılaner şey oldu mu onu karnın altına vurdun mu onun sancısı keçer (KK-113).

Sözün büyüsü yerini kelâmın gücüne bırakırken ağacın kutsallığının hâlâ korunduğunu gördüğümüz bu uygulama, kut kaynağı olarak görülen ağacın değdiği yeri sağaltacağına inanıldığını göstermektedir.

2. Terekemelerin "köpme" olarak adlandırdığı "şişme" durumu, acil müdahale gerektiren bir durumdur ve bunun tedavisi için de akılcı yöntemlerin yanında büyülük uygulamalar da yapılmaktadır. Bu rahatsızlığın sebebi, hayvanın sabah çiği yağmış otu veya yoncayı yemesi olarak görülmektedir.

Yonca yediği için şişen bir hayvanın şişkinliğinin alınması için yapılan uygulamalardan biri, hayvana söğüt yaprağı yedirmektir (KK-4). Akılcı olarak nitelendirebileceğimiz bu yöntem, halkın deneme yanılma yoluyla ve uzun yıllar doğayı gözlemlemesi sonucunda edindiği bilgiyi hayvana uygulamasıdır. Akılcı yöntem sınıfına sokabileceğimiz bir diğer uygulama ise ineğe ılık tuzlu su içirilmesidir (KK-103). Bazı kaynak kişiler de ekşi mayalı hamuru su ile karıştırıp hayvanın ağzına döktüklerini aktarmışlardır (KK-101). Hayvanın içindeki zehirli gazı boşaltması için yapılan uygulama ise hayvanın ağzına tahtadan gem verilmesidir. Hayvanın diliyle gemle uğraşması sonucu gaz çıkardığı yerel halk tarafından tecrübe edilmiştir (KK-23). Hayvanın köpünün yani şişkinliğinin geç anlaşıldığı durumlarda hayvanın ön taraftan sayıldığında beşinci ile altıncı kaburgasının arasına bıçak darbesi vurularak zehirli gaz boşaltılmaya çalışılmaktadır:

> Bazı şişmelere de hiç yetişemezsin anında patladır etkili olduğu zaman. Şunu yapardık bir de hayvanın bu kaburgalarını önden sayarız, ha beş ön taraftan sayarız beş altıncı kaburganın arasından piçah vurarız. Piçağı niye vuruyoruz orya… Piçağı vuruf veya o meyve suyu felan içiyoz ya ona ne diyoz pipet gibi bi şey gagaç ya da kanattan yapar orya sokardıh. Orda o olduğu yerde o hava boşalıyor. Hava boşalıyor öyle de kurtarıyorduk (KK-4).

Hayvan şişmesi durumunda başvurulan büyülük uygulama ise "hıddo taşı" denilen beyaz bir taşın içine atıldığı suyun ya da yoğurdun hayvanın ağzına dökülmesidir. : "Hıddo daşi diyerdiler abele yuvarlah bayaz bi daş. Hayvanlar şişti mi onu suya, yoğurda çalhardiler hayvanların ağzına tökerdiler şişi inerdi." (KK-122).

3. Tırnak aralarında, ağızda, meme uçlarında görülen şap hastalığına bölgede "dabak" denmektedir. Dabağın tedavisi için pek çok farklı yöntem uygulanmaktadır: "Dabağa ağzına domates sürer, kimisi şeker sürer. Adam göğ taşı yüğüttü. Havanın ağzını kaynar gibi yakıyo. Bu benzeri uygulamalar var." (KK-23).

Kaynak kişinin belirttiği gibi hastalığın ağızda olması durumunda dil, domates veya şekerle ya da yörede "göğ taş" olarak adlandırılan zehirli bir taşla ovulmaktadır. Bunun yanı sıra dilin üzerine bolca arpa unu ve şeker karışımı dökülmektedir. Yaygın ve güncel olarak yapılan bu uygulamaların dışında yara olan bölgeye ölü fare ve erkek idrarının bekletilmesiyle yapılan karışım döküldüğü de Çıldır bölgesinde görüşülen kaynak kişi tarafından şu şekilde beyan edilmiştir:

> Dabahtan oler sivilce kimi ağzı yaralaner. Ağzında yara oler dili dumurcuhluyer. Biz yapamiyeriz günahımıza geler. Rahmetli babamız… Eses onun fare… Ölü fare bulerdi bir şüşeye goyerdi. Bi de afedersin çoh af buyurun idrar, sidiği, var a hani erkeklerin sidiği onu doldurardı şüşeye. Onnan hayvanın ayağına diline hafif vurardın ele piri pek olardı. Onu Ahıska'da öğretmişler. Biz şu anda onu yapamiyerik, günahımıza geler (KK-101).

Bu uygulama yaygın olmayıp, günümüzde yapılmamaktadır. Şap, ayak tırnaklarında görülüyor ise yaralı bölgeye ispirto, kireç, eritilmiş çam reçinesi ya da katran dökülmektedir ve hayvan serin bir yerde muhafaza edilmektedir. Göğ taş denilen zehirli taşın da toz haline getirilerek hastalıklı bölgeye sürüldüğü kaynak kişiler tarafından aktarılmıştır (KK-136; KK-25; KK-105).

Posof'ta bu hastalığın geçmesi için köyde sözü geçen yaşlı bir kadın tarafından "kepçe hatun"a benzeyen tahtadan bir bebek yapılmaktadır. Bu bebek yaşlı kadın ve küçük çocuklar tarafından kapı kapı gezdirilmekte ve şu tekerleme söylenmektedir:

"Dabak geldin dabak git

Akşam geldin, sabah git

Yorgaya geldin, zongula git

Nerden geldiysen orya git

-Amiinnn…"

Bu tekerlemenin ardından çocuklara kaymak, yağ, un gibi yiyecekler verilmektedir. Bu malzemeler köydeki kadınlar tarafından pişirilirken köylüler, çocuklar ve yaşlı kadın bu bebeği köyden ve yayladan uzak bir yere gömmektedirler (Kalafat & Gündoğdu, 2014).

4. Hayvan yaralanırsa yaralanan bölgeye katran sürülmektedir. Ancak bu yaralanma kurt ısırması sonucu olmuşsa sadece katran sürmek yetersiz olarak görülmektedir ve yaralı bölge kızgın sarıyağ ile yakılmaktadır: "Hayvanı diyelim gurt yaraladı sarıyağı ateşe koruz bi de çiranın yağlı kısmıyla ateşte kavururuz. O kızgın yağı kanat vasıtasıyla kurdun ısırdığı yere sürerler. Bu da kurdun dişindeki zehri alırmış. Yani hayvanın ölmesini önler." (KK-26).

Bazı kaynak kişiler yukarıda kaynak kişinin ağzından aktarılan uygulamadan sonra yara üzerine kavrulmuş un döktüklerini de belirtmişlerdir (KK-137). Kurt yarasına yapılan bir başka uygulama da kurt dişinin değdiği bölgenin kızgın demirle dağlanması sonrasında ısıtılmış kaya tuzu ile tampon yapılmasıdır. Bu uygulamalardan sonra yaralı bölgenin mikrop kapmaması için üzerine kireç sıvanmaktadır (KK-27; KK-70).

5. Meralarda otlayan hayvanların kazayla demir yuttuğunu anlayan halk, hayvanın ömrünü uzatmak için büyükçe bir mıknatısı hayvana yuturmaktadır: "Demir yutarsa ağzını tahtaynan açar miknatis atarsın. İki üç yıl götürür ama miknastısı atmazsan ya midesine batar ya bağursuğuna batar ya mayasına batar." (KK-87).

6. Fazla yem yiyen hayvanlarda şişkinlik olmaktadır. Hayvanın boşaltımını hızlı bir şekilde gerçekleştirebilmesi için beyaz kalıp sabundan bir parça kesip anüse sokulmaktadır. Aynı zamanda zeytinyağı içirip hayvanı koşturma da yapılan bir diğer uygulamadır (KK-23).

7. Hayvan bitlendiği zaman "abudarad otu" denilen ot, hayvan idrarı ile ıslatılıp sürülmektedir. Kaynak kişi tarafından bu uygulama şu şekilde aktarılmıştır:

> Hayvan bitlendiğinde abudarad diye bi ot var. O abudarat otu dağda yolar, getirer eve bir bidonun içerisine koyarlar. Afedersin hayvanın sidiğiynen onu isladırlar. İsladduhtan sora onu hayvannara sürerler. Ne gader sürersen sür hiçbir yan etkisi yoh hiçbir tene de bir şu bu diye bi şe galmaz (KK-33).

8. Ardahan yöresinde halk, ineklerin meme uçlarının yaralanmasını iki ayrı sebebe bağlamaktadır. Kimi kaynak kişiler meme uçları ıslak kalan hayvanın soğuk beton üzerinde yatması nedeniyle memelerinin çatladığını belirtirken kimi kaynak kişiler de ahıra "cünüp" bir kişinin girdiğini ve bunun sonucu olarak da ineklerin memelerinin çatladığını belirtmişlerdir (KK-33; KK-9). İneklerin meme uçlarının çatlamaması için sağımdan önce meme uçları yıkanmakta, sağımdan sonra da temiz bir bezle kurulanmaktadır (KK-138; KK-139). Memeler çatladığında ise motor yağı, sarıyağ, tereyağı, kaymak ya da bal sürülmektedir. Tereyağını kullanacak kişi yağı eritip dibine çöken tortusunu ineklerin memesine sürmektedir. Kaymağı kullanacak kişi de arpa unu ve kaymaktan oluşan bir hamur yapıp ineğin memelerine sürmektedir.

9. Boynuzu kırılan hayvan, örümcek ağı sarılarak ve şeker dökülerek tedavi edilmeye çalışılmaktadır: "Örümceğin ağını topluyoruz, ahırda örümcek genelde çok tutuyo ağı. Onun ağını böyle tutuyoruz üzerine de şeker tozu döküyoruz ve o örümceğin ağını sarıyoruz bezle beraber buynuzunun kırıldığı yere. Öyle tedavi ediyoruz. Kanaması öyle geçiyor." (KK-8).

10. Hayvanın suratının herhangi bir bölümünde iltihaplı şişlik tespit eden yöre halkı, bu hastalığa "domuz burnu" demektedir ve tedavi etmek için de "bağa yaprağı" denilen bir otu kullanmaktadır. Islatılarak şişliğin olduğu bölgeye yapıştırılan bağa yaprağı, hastalıklı bölgede yara açarak irinin akmasını sağlamaktadır (KK-33).

11. Hayvanın boğazına herhangi bir şey takılırsa ucu yuvarlak bir demir çubukla içeri itilmektedir (KK-101)

12. Hayvanın gözüne beyazlık inerse göze toz şeker, öğütülmüş kaya tuzu ya da tuzlu ayran üflenmektedir (KK-140; KK-43).

13. Hayvanın gözüne kan otururşa karla ovulmaktadır (KK-101)

14. Bölgedeki Dadali Türkmenleri tarafından "ötrü" olarak adlandırılan ishal için de kolanın içine ezilmiş asprin atılıp hayvana içirilmektedir (KK-141).

15. İneğin memesini arı sokması durumunda şişlik olan bölgeye yoğurt sürülmektedir (KK-100).

16. Hayvanın ayağı kırıldığında yumurta akı ve rendelenmiş beyaz sabun ile bir yakı hazırlanıp dört tane tahta çubukla kırık bölge sarılmaktadır (KK-4; KK-12).

17. Yöre halkı; ineğin memesinden kan sağılması durumunu, yörede "kalemkuş" adı verilen kırlangıç kuşunun geçmesine bağlamaktadır ve bu hastalığa "kallemkuş" demektedir. Bu durumda anüse el sokulup içerideki kan dökülmeye çalışılır. Kaynak kişi, bu uygulamayı şu şekilde anlatmıştır:

> Kallemkuşlar siyah ince, çatal kuyruklu kuş görmüş müsün hiç? Onlar ineğin altından geçer ineği vurur. İneği sağdın mı süt kan gelir. Bir de hayvan düşer sancılanır yani ölüme gidiyor… Onun da afedersin poposuna elimizi götürürdük. Bu sırtının kemiğini bulurduk, ordan ovardık kan dökülürdü (KK-24).

Kaynak kişinin anlattığı anüsten kan çıkarma uygulamasının dışında, anüsten kaya tuzu da verilmektedir:

> Sancilener inek geriden tenine, götüne elini götürersin o orayı bele elinen edersin edersin eğerse ki o gallemguş ise elen gan geler. Kese kese bu barmahlaran gan geler. Anniyersin ki bu galemguş. Ona da abele üş dört tene daş duz daşı ondan iki üç tane ufah ufah gır onun götünden içeri ver o, oni dağıder (KK-40).

Hayvanın içindeki kanı temizledikten sonra içine kaya tuzu atarak hastalığı tedavi etmenin yanı sıra ineğin kanını sağıp başına dökme de tedavi için yapılan bir başka uygulamadır. Kanı başa dökme, büyülük bir uygulama olup kan ve ruh arasında kurulan ilişkiyi düşündürmektedir. Frazer, Estonyalıların hayvanın ruhunu barındırdığı için kanlı şeyler yemediğini aktarmıştır. Bunun yanı sıra kraliyet ailelerinin kanının yere dökülmemesi de yaygın bir uygulamadır. Toprağa kan damlatmama konusunda genel isteksizliğin kaynağını Frazer ruhun kanda barındığına dair inanca bağlamaktadır (2019, s.239-247).İçinde ruhu barındırdığına inanılan kan, başına dökülen hayvanın hastalığını ortadan kaldırmakta, deyim yerindeyse bu uygulamayla hayvana yeniden ruh verilmektedir.

İnek, kalemkuş olmadığı hâlde yine de kan sağılıyorsa yöre halkı bunu hayvanın yaylada gül yemesine bağlamaktadır. Bu durumu sonlandırmak içinde inek peşpeşe "gül" diyerek sağılmaktadır (KK-122). Kan sağımını durdurmak yapılan bir diğer uygulama ise sütü ön ayaklarına doğru sağmaktır (KK-76).

18. Yanıkara hastalığına bölgedeki Terekemeler "cığcığa" demektedir ve bu hastalığın tedavi yöntemlerinden biri şu şekildedir:

> O cığcığa hayvanın bir tarafını alar, o eti çürüderdi et içerde. Bilen bir adam haman hayvanı yıhardı. Nerde cığcığa var bu yanınnan misal... Onu güzel açardı, deriyi açardı. O çürüğü eliynen temmiiz alardı. Onnan sonra tereyağınnan unu kavurardı. Kızgın bir vaziyette oraya doldurar, üzerini tikerdi (KK-16).

Kaynak kişinin anlattığı yarayı açıp temizleyip üzerine kavrulmuş un ve tereyağı dökmek, yaygın bir uygulama değildir. Yanıkara olan bölgeyi bıçakla açıp temizledikten sonra tuzla doldurmak ya da oksijen suyu dökmek çok daha yaygın bir tedavi yöntemidir (KK-64).

19. Ottan ya da yemden zehirlenen hayvanın damarlarının şiştiği ve sığırın inlemeye başladığı yöre halkının uzun süreli gözlemleri sonucunda edindiği bir bilgidir ve bu duruma yörede "kana düşmek" denmektedir. Kana düşmenin tedavisi için hayvanın "üsküf damarı" olarak adlandırılan karnının altındaki bir damar bıçakla ya da iğneyle deşilmektedir:

> Hayvan kana düşerse çoban bunu nerden annar hayvan otlamaz inler, ıngıllar. Damarları şişer, sertleşir. Ottan düşüyor kanı fazla olup düşüyor, kanı bozulur bu çoban ne yapacah. Bunu gurtarmah için karnının altında kalın damar var oraya bizli biçah götürecek o damardan kan ahacah o hayvan eylenecek. Ha onu almasa o hayvanın kan pıhtılaşır. Kulağı kesmek o haden fayda vermiyer. Üsküf damarı dediğimiz yerden kan alacah. Veteriner gelse anlamaz ama köylü adam annar. O kan fişnenin çürüğü kimi olur. O kan ahar, o hayvan eylenir (KK-69).

20. İç parazit için hayvan meraya salınıp, taze ot otlatılmaktadır (KK-4).

- **Küçükbaş Hayvanlara Yönelik Halk Veterinerliği Uygulamaları**

Küçükbaş hayvanlar koç katımından yüz elli gün sonra doğum yapmaktadır. Koyunun gebelik durumu ilk olarak "ten" denilen dişilik organının renginden anlaşılmaktadır: "Goçunu alan hayvanın teni gırmızı olar eğer kısırdısa boz olar. İki üç ay keçende garnında bellolor" (KK-97).

Kaynak kişinin belirttiği gibi koyunları dişilik organındaki kırmızılık gebeliğe, boz renk ise kısırlığa işarettir. Kuzunun cinsiyetini belirleyebilmek için koç katım bayramında koçun üzerine kız ya da erkek çocuk bindirilmektedir. Bu konu üzerinde "Halk takvimi ve mevsimlik törenler" başlığı altında ayrıntılı olarak durulmuştur. Koyunların doğumu genellikle kolay olmakla birlikte zor gerçekleştiği durumlarda halk, doğuma yardımcı olmaktadır.

Yanıkara, şişme, kırık gibi pek çok rahatsızlık, büyükbaşlarla aynı şekilde tedavi edilirken koyunlarda farklı olarak tespit edilen hastalıklar ve tedavi yöntemleri şunlardır:

1. Haziran ayının yirmi birinde çıkan Ülker yıldızının koyunlara ve atlara zarar verdiğine inanılmaktadır. Bu yıldızın ışığından korumak için koyunlar kapalı bir yere

kapatılmaktadır. “Ülker çarpması” denilen bu durum, koyunların yaralanıp kabuk bağlamasına, cılız kalmasına sebep olmaktadır (KK-87; KK-16; KK-97).

Bahaeddin Ögel, Ülker yıldızının koyulara ve atlara zarar verdiğine dair inancın yansımalarını, Altay Türkleri arasında da tespit etmiştir. Ögel’in verdiği bilgilere göre Altay Türkleri Ülker yıldızına “meçin” demektedirler ve bu meçin yerde yaşayan bir böcektir. İnsanları ve inekleri yiyen bu meçin, bir inek tarafından yenilmiş ve parçaları göğe savrulmuş. Tanrı, ineğin öldürmek istediği meçini Ülker yıldızına dönüştürmüştür: “Meçin adlı bir böcek, Altay Türkleri için, zararlıydı. Kırgız Türkleri için ise, yararlıydı. Çünkü koyunlar onu, severek yiyorlarmış: “Çayırlar içinde bir böcek varmış. Koyunlar, böceği severek yerlermiş. Develer ile inekler ise, yiyemezmiş. İnek, böceği öldürmek istemiş. Tanrı da onu, Ülker burcu yapmış. Altay Türkleri Ülker yıldızına, Meçin derler. Meçin adlı bir böcek yerde yaşar, insanlar ile inekleri yermiş. Bir inek, Meçin’i öldürmüş. Parçalarını göğe savurmuş ve böylece, Ülker yıldızı olmuş...” (1995, s. 212-213).

2. Yörede koyunlarda en çok görülen hastalık, çiçek olarak tespit edilmiştir. Koyunun kuyruk altından ve yüzünden belli olan çiçek hastalığının pek çok sebebi olduğuna inanılmaktadır. Bunlardan biri, “cünüp” birinin koyun yatağının içine girmesidir (KK-16). Bir diğeri de yörede çiçek boncuğu olarak adlandırılan bir boncuğun koyunun içinde sıkılmasıdır. Çiçek boncuğunun canlı olduğuna inanılmaktadır. Boncuğu suya atıp bu su koyunlara içirildiği ya da koyunların üzerine serpildiği takdirde koyunların çiçekten kurtulacağına inanılmaktadır (KK-44; KK-103). Çiçeği geçirmek için başvurulan bir diğer şeyse “çiçek tası”dır. Bakırdan yapılmış olan içinde on altı tane anahtara benzeyen bakır saçak bulunan tasın içerisinde Âyetü’l-Kürsî kazılıdır. Bu tasın içine su doldurulup koyunlara serpilmekte ya da içirilmektedir ve bunun çiçeği tedavi ettiğine inanılmaktadır (KK-50; KK-10). Koyunlara çiçek hastalığı bulaştığı zaman kuruyup toz hâline gelmiş koyun dışkısı eşilip içine gömülmektedirler. Sıcakta bakılan koyunlar bir an evvel iyileşebilmesi için asla sulu bir yere sokulmamaktadır (KK-76).

Koyunun çiçek hastalığına yakalanmaması için komun “çıralık” denilen yerden yüksek yerlerine mum yakılıp koyulması da artık unutulan bir uygulamadır (KK-16). Güncelliğini korumayan bu uygulamada ateş iyesi inanışının kalıntılarına rastlamaktayız. Ocak iyesi ile beraber düşünülen ateş iyesi, aileyi ve evi tüm hastalıklardan ve kötülüklerden korumaktadır. (Kumartaşlıoğlu, 2016, s. 92). Koyunlara çiçek hastalığı bulaşmaması için koma mum yakarak ateş iyesinden yardım istenmektedir diyebiliriz.

3. Koyunlarda sıklıkla görülen bir diğer hastalık da sarılıktır. Sarılığı geçirmek için eskiden koma "çarğat" ve "kelağa" denilen iki farklı bezden biri asıldığı kaynak kişilerce ifade edilmiştir(bk.: Fotoğraf 30). "Çarğat" sadece sarı renkten oluşan bir bezken "kelağa" ağırlıklı olarak sarı rengin olduğu karışık renkli bir bezdir. Dualı olduklarına inanılan bu bezlerin koma asıldığı takdirde koyunları sarılıktan koruyacağına inanılmaktadır. Sarılığı tedavi etmek için de şekerli gıdalara başvuran yöre halkı, koyunlara şerbet içirmekte ya da yörede yörede "açma" olarak adlandırılan bir kayısı çeşidini yedirmektedir (KK-19; KK-44). Araştırma sahamızda "sarılık boncuğu" denilen sarı renkli ortası delik boncuğun da koyunları sarılığa düşürdüğüne inanılmaktadır. İnanışa göre bu boncuğu taşıyan kişi, koyun sürüsünün içinden geçerse koyunlar hastalanmaktadır. Bu boncuk sebebiyle sarılık olan koyunlar içinde Âyetü'l- Kürsî yazılı olan sarı renkli bakır tastan faydalanılmaktadır. Bu tasın içindeki suya boncuk atılmakta ve su, koyunların üzerine serpilmekte ya da koyunlara içirilmektedir (KK-108; KK-65).

4. Koyunlarda bitlenme söz konusu olduğunda günümüzde bit ilaçları kullanılmaktadır. Ancak geçmişte hayvanın üzerine toz haline getirilmiş olan tezek külü serpildiği Göle'de görüşülen bir kaynak kişi tarafından aktarılmıştır. Göle'de hayvanların bitten arındırılması için önceden "bitçilere" başvurulduğu tespit edilmiştir. "Bitçi" denilen çocuklara, doğduktan hemen sonra anne sütü emmeden koyunların üzerindeki bitler ve keneler ezilerek yedirilmektedir. Bu çocukların tükürükleri, su ile karıştırılıp koyunlara serpildiği takdirde koyunların bitten kurtulacağına inanılmaktadır (KK-70). Vücuttan çıkan tükürüğe yapılan uygulamanın sahibini etkilediğine inanıldığı gibi[33], vaktiyle kenenin ya da bitin öldürülerek sürüldüğü tükürüğün de keneleri ve bitleri öldüreceğine inanılmıştır.

5. Koyunların kuyruk bölümünde kurtlanma olduğu durumlarda "katakuti" adı verilen ot, ezilip kuyruk bölümüne koyulmaktadır (KK-40).

6. Koyunlarda iç parazit olduğu durumlarda "göy taş" ezilip yağla karıştırılıp anüsten içeri verilmektedir (KK-142).

- **Kazlara Yönelik Halk Veterinerliği Uygulamaları**

Kazların kuluçka döneminden itibaren bakımına özen gösteren yöre halkı, yavrulara zarar gelmemesi için pek çok şeyden kaçınmaktadır. Bunlardan ilki âdetli kadınların kaz yumurtalarına dokunmasıdır. Âdetli bir kadın kaz yumurtasına dokunduğu takdirde

[33] Parçaya yapılan uygulamanın bütünü etkileyeceğine dair inanış "temas büyüsü" olarak açıklanmaktadır. Detaylı bilgi için bk.: (Örnek, 1995, s. 143-144).

yavruların sakat olacağına inanılmaktadır (KK-65). Âdet kanını kirli olarak gören yöre insanı, bu kirliliğin kazlara geçmesinden korkmaktadır. Terekemeler tarafından "çalğı" olarak adlandırılan kayın ağacı dallarından yapılan ahır süpürgesinin yakılması da bir diğer kaçınmadır. Kazların kuluçka döneminde bu süpürgenin yakılması kazların başının urlu olma sebebi olarak görülmektedir (KK-11; KK-44). Eski Türklerin inanışlarına kadar götürebileceğimiz bu kaçınmanın kökeninde kayın ağacı kutsallığı bulunmaktadır ve ona yapılan saygısızlığın kazlara zarar vereceği düşünülmektedir(çalğı için bk.: Fotoğraf 31).

Kazlarda görülen rahatsızlıklar ve tedavi yöntemleri aşağıda maddeler halinde verilmiştir.

1. Kaz zehirlendiği zaman, tuzlu ayran içirilmektedir (KK-67).

2. Kazın yürüyememesi yavaş hareketler etmesi durumuna bölgede "sersemlemek" denilmektedir ve bu durumda tepesinde "mimlik" adı verilen bölüm veya ayak tırnağı kesilerek ya da kanatlarından tüy kopartılarak vücudundan kan çıkartılır (KK-65). Bazı kaynak kişiler kazın kuyruğunun altında bulunan "çömelek" adı verilen kısmı sıktıklarını aktarmışlardır. Buradan iltihaplı su geldikten sonra bu bölgeye kaya tuzu basılmaktadır (KK-43).

3. Kazda iştahsızlık durumu fark edildiğinde iştahı açmak için sarımsaklı yoğurt ya da mayalı peynir altı suyu -şırat- içirilmektedir (KK-142).

4. Kazın kanadı kırıldığında ise kanatlar sıyırılarak moraran bölgeye buz koyulur daha sonrasında ise yumurta, un ve tuzla yapılan cıvık hamur bir beze sürülerek kırık bölgeye sarılmaktadır (KK-22).

5. Kazın herhangi bir yeri kesildiğinde iğne ile dikilip üzerine tentürdiyot dökülmektedir (KK-22).

6. Kazın ateşlendiği kanatlarının altından anlaşılmaktadır ve bu durumda serin suya bırakılmaktadır (KK-133)

- **Arılara Yönelik Halk Veterinerliği Uygulamaları**

Arıların üzerine yapışıp kanını emen "varroa"ya yöre halkı "varova" demektedir ve tedavisi için günümüzde ilaçla arıları bu parazitten korunmaya çalışmaktadırlar ancak geçmişte ceviz yaprağını kovan kapağının altındaki bezin üzerine koyarak bu parazitle mücadele etmişlerdir (KK-21). Bu parazitten korunmak için başvurulan bir diğer şey de naftalindir:

> Neftalinleri eskiden biz kullandık yani kullanmadık değil. Seksenli yıllarda kullandık şöyle kullandık. Beyaz bir kâğıdın üzerine toz neftaini koyuyorduk. Akşamdan arı içeri taşınınca arının tabla var onun üzerine koyuyorduk. Tablada onun kokusuyla varovalar o beyaz kâğıda düşerdi. Sabah erkenden kalktığımızda o şeyi kâğıdı olduğu gibi alırdık (KK-57).

Kaynak kişinin de beyanından anlaşılacağı gibi bu uygulamalar geçmişte kalmıştır. Ardahan balının coğrafî işaret alması ve bölge arıcılarının Kafkas Arısı Üretim, Eğitim ve Gen Merkezi Müdürlüğü'ne bağlı olması hastalıklar karşısında geleneksel yöntemleri kullanmalarına engel olmuştur. Uzmanların önerdiği ilaçlarla varroa, kireç, mum güvesi, Avrupa yavru çürüklüğü, nosema ve Amerika yavru çürüklüğü ile mücadele edilmektedir. Bölge arıcıları, Amerikan yavru çürüklüğü gibi tahrip edici hastalıkları kovanlarında tespit ettiklerinde hastalığın yayılmaması için ilçe müdürlüğüne bildirmektedirler.

4.3.6. Halk hekimliği etrafında gelişen inanış ve uygulamalar

Halk hekimliği; halkın, olanakları bulunmadığı ya da başka sebeplerle doktora gidemediği, veya gitmek istemediği durumlarda hastalıklarını tanımlama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne denmektedir (Borotav, 1994, s. 122). Bir çaresizlikten doğan halk hekimliği uygulamaları, dinlik ve büyülük uygulamaların yanında halkın uzun yıllar boyunca edindiği bilgiye başvurduğu doğal uygulamaları da kapsamaktadır. Bu uygulamalar, çoğu zaman topluluğun inanışları ve değerleri ile birlikte işleyen karmaşık bir yapıya sahiptir (Aça M., 2018a, s. 127). Coğrafî ve iktisadi faaliyetlere göre değişiklik gösteren halk hekimliği uygulamaları, halkın doğayla ilişkisini de gözler önüne sermektedir. Hayvancılık yapılan Ardahan yöresinde meslekleri dolayısıyla doğayı ve hayvanları yakından tanıma imkânı bulan halk, hastalıklarının çaresini kimi zaman doğada, kimi zaman yetiştiriciliğini yaptıkları hayvanlarda veya hayvansal ürünlerde aramıştır.

Araştırma sahamız olan Ardahan'da mesleklerle doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı olan ve birçoğu güncelliğini koruyan halk hekimliği uygulamaları şunlardır:

1. Vücutta oluşan ezikler koyun ciğeri ya da kırmızı et sarılarak tedavi edilmektedir (KK-42).

2. Nefes darlığını tedavisi için de koyunun iç yağı suda kaynatılır ve içilir (KK-42). Arıcılık yapan bazı kimseler de bu hastalığı geçirmek için kovanın içine hortum salarak, kovanındaki havayı ağız yoluyla ciğerlerine çektiklerini aktarmışlardır (KK-90). Bölgede "gorgot" olarak adlandırılan otun çayı da nefes darlığından kurtulmak için içilmektedir (KK-58).

3. Yörede "şırat" olarak adlandırılan peynir altı suyu, böbrek taşı düşürmek için içilmektedir (KK-65)

4. Yanık tedavisi için yumurta sarısının yağı çıkartılarak kullanılmaktadır:

> Yanıh olunca ben yumurtayı gaynadurim. On tane yumurtayı. Allah göstermesin yani… O yumurtanın sarısını tavada yaharım. Yağuni çıharturim. Yağ, bayağı sarı yağ…Gazın ganadıynan böyle o yaranın üzerine sürer eyledirim (KK-42).

5. Akciğer rahatsızlığı olan kişiler, sırtını arı kovanının önünde açıp arılara soktururlar (KK-16).

6. Romatizma hastalığına bölgede "yel girmesi" denmektedir. Bu hastalığın tedavisi için de ağrılı bölge, arılara sokturulmaktadır (KK-57). Romatizma için yapılan bir diğer uygulamada koyun yününe ispirto döküp ağrılı bölgeye sarmaktır (KK-47).

7. Limon suyu, bal ve su ile yapılan "bal şerbeti" pek çok hastalığa şifa olması için tüketilmektedir. Baş ağrısını geçirmek için bu şerbet soğuk olarak içilir (KK-58). Aynı zamanda sıcak bal şerbetinin ishali, soğuk bal şerbetinin de kabızlığı geçirdiği kaynak kişiler tarafından beyan edilmiştir (KK-4; KK-90).

8. Yörede mide ağrılarını gidermek için sıcak ballı süt içmenin yanı sıra sabahları hiçbir şey yemeden ve içmeden önce polen ve balın karışımından yapılan macundan bir çay kaşığı yediklerini ve bunu yedikten sonra bir saat hiçbir şey yemediklerini aktarmışlardır (KK-58). Midedeki gazı atmak için de soğuk inek sütü içen yöre halkı, midedeki kasılmaları geçirmek için kaz taşlığını kaynatarak suyunu içmektedir (KK-44; KK-47). Mide ağrıları için kullanılan "cincar/ cincal" olarak adlandırılan ısırgan out kullanılır. Isırgan tohumu ve bal ile yapılan karışım kaynak kişi tarafından şu şekilde aktarılmıştır: "Miyde ağrısına…Bah şimdi bu ısırgan tohumu var ya onlan barabar, kendim de yapıyorum yani, ısırgan tohumunu balnan garıştırerim. Sabahınen bir gaşıh, iki gaşıh çay may içmeden oni alacahsın." (KK-58).

9. Bronşitin tedavisi için oyulmuş siyah turpun içine bal dökülüp bir gece bekletilmektedir. Ertesi gün turpun içinde sulanan bal, aç iken içilmektedir (KK-58).

10. Kanser için, arı sütü ile polen karıştırılıp aç iken yenilir (KK-58).

11. Bölgede "madavul" olarak adlandırılan deri hastalığının tedavisinde de bal, yağ ve arpa unuyla yapılan karışım kullanılmaktadır:

> Eskiden madavul denilen bir yara varıydı etinen derinin arasında. Göğerirdi ucu çibanlardı ona… Eskiden dohtor görmemiş çocuhlarda çıhardi, çocuhlar yemezdi, işmezdi. Onu da tuterdi annelerimiz balinen yağinenen arpa ununen onu yapardılar helva yapar gibi

> yapardiler, o yaraya sarardiler, o yarayi yetiştirirdi, o yaranin ucu ağarırdı yanı intihap olurdi. O intihap deşildi mi o çocuh gurtulurdi. O deşilmese de o çocuk yetmişe de gelse o ağrıyi de çekerdi (KK-67).

12. Bebeklerin karın ağrısını geçirmek için tavuk pisliğinin beyazı sulandırılıp içirilmektedir (KK-67).

13. Kulak ağrısını geçirmek için emziren bir kadının sütü sağılır, tavuk pisliği ile karıştırılıp kulağa damlatılır (KK-143; KK-93).

14. Gebe kalamayan kadınlar, ısıtılan yaş koyun dışkısı ya da kaynamış sütün buharına oturmaktadır (KK-144; KK-126). Tezeğin buğusuna oturtulduğu gibi, tezeği suya atıp suyun buharına oturtma da yapılan bir diğer uygulamadır (KK-48). Bazı kaynak kişiler de gebe kalamayan kadınların bekletilmiş "koyun kermesi"ne bele kadar gömüldüklerini aktarmışlardır (KK-119). Kısırlık durumunda yapılan koyun tezeğinin buharına oturma uygulaması, doğumun zor olduğu durumlarda da yapılmaktadır (KK-35). Doğum sonrasında etenenin düşmesi için kısırlık durumunda yapılan tezeği suyun içine atıp buharına oturma uygulaması yapılmaktadır (KK-43). Etene düştükten sonra rahmin temizlenmesi için beze sarılıp sıcak suya daldırılan koyun tezeği, lohusanın bacak arasına yerleştirilmektedir (KK-43; KK-131).

15. Dolamanın tedavisinde "bağa yaprağı" denilen bir ot, iltihaplı bölgeye ıslatılıp sarılmaktadır (KK-39; KK-4; KK-2).

16. Soğuk algınlığı için "tuluh peyniri/ motal pendir/ göğ peynir" sıcak ekmekle yenir (KK-4).

17. Yeni ay çıkmasına bölgede "ay tazelenmesi" denmektedir ve bu dönemde hastalanıldığı kaynak kişiler tarafından aktarılmıştır. Yeni ay sebebiyle hastalanan çocuk, peynir altı suyu ile yıkanmaktadır (KK-43). Ana maddesi süt olan peynir altı suyu ile yıkama uygulamasının köklerini, eski inanışlarda bulunan "süt gölü"ne kadar götürebiliriz. Çocukların koruyucusu Umay Ana'nın bulunduğu katta olduğuna inanılan bu göl, yedi katlı göğün üçüncü katındadır ve Yakut inanışında çocukların koruyucusu olan Ayısıt, çocuklara hayat vermesi için bu gölden bir damla süt getirip çocukların ağızlarına damlatmaktadır (Beydili, 2004, s. 506-507). Ay tazelenirken çocukları peynir altı suyu ile yıkamak, aslında Ayısıt'ın yaptığı bu eyleme geri dönüştür.

18. Soğuk bir coğrafya olan Ardahan'da elleri sık sık çatlayan yöre halkı, ellerini korumak için tereyağı ya da kaymak sürmektedir (KK-3; KK-145).

19. Yarayı iyileştirmek için yörede "bozarah" adı verilen bir ot sarılmaktadır (KK-24). Kanamanın durması için yaraya şeker ya da kül de basan yöre halkı, yaralanma tırpan sebebiyle olduysa tırpana yapışan otların suyunu yaralı bölgeye sürmektedir (KK-4).

20. Arıcılıkla uğraşan yöre halkı, arı sokması durumunda çok ciddi bir durum olmadığı sürece sadece soğuk suyla yıkamaktadır ancak çok fazla arı soktuğu zaman arının iğnesi çıkartılıp üzerine yoğurt sürülmektedir. Bazı kaynak kişiler, domates bağladığını aktarmışlardır (KK-48; KK-58).

21. Bademcik ağrısını geçirmesi için önceden solucan ezilerek inek sütüne katılıp içildiği Çıldır yöresinde görüşülen kaynak kişimiz tarafından aktarılmıştır (KK-4).

22. Ayak ya da el bileğinin burkulması durumunda, önce soğuk su ile yıkanıp sonrasında dövülmüş et sarılmaktadır (KK-78).

23. Gözde çıkan arpacığa yörede "itdirseği" denmektedir. Bayat çay damlatılarak ya da da köpeğin yalağından getirilen su ile göz ve çevresi yıkanarak tedavi edilmeye çalışılmaktadır (KK-61).

4.3.7. Diğer meslekî inanış ve uygulamalar

4.3.7.1. Nazar etrafında gelişen inanış ve uygulamalar

İnsanlar, ilkel çağlardan beri kötü gözlerin iyi nesnelere dokunup zarar vereceğine inanmışlardır (İnan, 1963, s. 3138). Anadolu'da bu durumu belirtmek için yaygın olarak "nazar" sözü kullanılmaktadır. Arapça olan "nazar" sözü, Türkçede kimi insanların bakışlarındaki zararlı güç sebebiyle bir kişiye, bir hayvana, ya da bir nesneye bakmakla, canlı üzerinde hastalık, sakatlık, ölüm, nesne üzerinde sakatlanma, kırılma gibi olumsuz bir etkinin meydana gelmesi anlamını almıştır (Boratav, 1994, s. 103-104). Araştırma sahamızda da hayvancı ve arıcılıkla meşgul olan kimseler; hayvanlarına, peynirlerine, kovanlarına nazar değdiğine inanmaktadır. Bölgede nazar için "pis nefis dokunması", "pis nefes değmesi" ya da "göz değmesi" tabirleri kullanılmaktadır: "Nazar değel, pis nefis tohanıyor. Yani bir insanda pis nefis olursa senin malın gorkem güzel olduysa oğa yanı pis nefis tohanırmış" (KK-146). Nazar değmesi için kullanılan "pis nefes" ibaresi, nazar ile büyü arasındaki ilişkiye doğrudan dikkat çekmektedir. Aşağıda da belirtileceği üzere, nazara karşı başvurulan yöntemlerin başında dinlik-büyülük uygulamalar gelmektedir. Nazara karşı dinlik-büyülük uygulamalara yoğun bir şekilde başvurulması, "pis nefes" ibaresinin büyüye dikkat çekmesini daha da anlamlı kılmaktadır.

Dadali Türkmenleri özellikle "pis nefis" tabirini kullanırken diğer etnik gruplar "nazar" sözünü kullanırlar. Geçimi hayvancılığa dolayısıyla hayvansal ürünlere bağlı olan halk; hayvanlarına, sütlerine, peynirlerine, yağlarına, ballarına ve kazlarına nazar değdiğine inanmaktadır. Olması gerekenden farklı olan, beklenmeyen durumlar nazara yorulmaktadır. Örneğin; anaç kazların yumurtalarına oturmaması beklenmeyen durumdur ve nazara yorulmaktadır (KK-133). Aynı şekilde anaç kazın kendi yumurtasını yemesi ya da yavruları vaktinden önce yumurtadan çıkartmak için yumurtasını kırması nazar olarak görülmektedir ve bu durumda kazların "migard" denilen gaga kısmı ateşle yakılmaktadır (KK-10; KK-49). Kazların ölüm şekline bakarak da nazardan ölüp ölmediği anlaşılmaktadır. Örneğin; anaç kazın yavruları arkasında iken kendini yüksek bir yerden bırakması ya da kazın düz bir şekilde değil de kafasını arkasına çevirerek ölmesi de nazara yorulmaktadır (KK-39; KK-10; KK-11). Nazar olarak görülen bir başka durum da kaz yavrularının büyümeyip küçük kalması ya da bir sonraki sene az çıkmasıdır (KK-112, KK-102).

Büyükbaş ya da küçükbaş hayvanların sütüne ya da kendisinde görülen bazı durumlar da nazara yorulmaktadır: "Nazar değince hayvanda titreme oluyor, südü yaramıyor. Yani hemen de götürür nazar. Ele şeyettiği de yohtur, sürütmüyor da… Annıyorsun bir şekilde" (KK-141). Kaynak kişinin belirttiği titreme durumunun dışında hayvanların sürekli olarak esnemesi ve gözlerinin yaşarması, postundaki kılların dikleşmesi gibi durumlar da nazar değdiğine inanılan hayvanda görülen durumlardır (KK-44). Hayvan ölümlerinin, hayvan hastalıklarının ve ineklerin ya da koyunların düşük yapmasının da nazardan kaynaklandığına inanılmaktadır. Aynı şekilde peynirin tutmaması, ineğin memelerinde yörede "meme körleşmesi" olarak adlandırılan mastitis hastalığının görülmesi, dolu süt kovalarının durduk yere devrilmesi, ineklerin ya da koyunların kendilerini sağdırmaması, peynirlerin ve tulumlarının kurtlanması da yöre hayvancılarının nazar olarak yorumladığı durumlardır (KK-113; KK-60, KK-103; KK-79; KK-9). Arıcılar ise "kovan sönmesi" durumunu nazara bağlamaktadırlar.

Yöredeki hayvancılar, nazar değmemesi için kazlarının sayılarını ve kaç tane tulum -tuluh/motal- yaptıklarını söylememektedirler. Aynı sebepten dolayı sütlü ineklerini herkesin yanında sağmayıp, görkemli hayvanlarını dışarı çıkartırken üzerlerine çamur, hayvan pisliği vs. sürerek kötü göstermeye çalışmaktadırlar. Yöre halkı, pek çok zararı olduğuna inandıkları nazara karşı dinlik-büyülük uygulamalarla da önlem almaktadır. Bu uygulamaların çoğunu "pasif büyü" olarak nitelendirebiliriz. Zararlı ve kötü dış etkileri uzaklaştırmak, bunları zararlarından kaçınmak ve bunlara karşı savunmak için yapılan

şeylere pasif büyü denilmektedir (Örnek, 1995, s. 146). Pasif büyü olarak gösterebileceğimiz uygulamalardan biri ahırlara, hayvanlara, süt makinelerine, peynir tulumlarına, kovanlarına "göğ/göy boncuk" asmaktır(bk.: Fotoğraf 36). Abdulkadir İnan, bu boncuğun mavi olma sebebini, Türkler arasında mavi gözlü kişilerin pek olmaması dolayısıyla mavi gözlerde olağanüstü özelliklerin bulunduğuna dair inanca bağlamaktadır (1963, s. 3138). Ardahan yöresinde bu boncuk bazen eşek kılı ve sarımsak ile beraber asılmaktadır. "Eşşeğin tüyünü sarımsak gotünü iç içe kordular bir beze. Yanına da bir goğ boncuh takıp onu da ineğin boynuna asardılar" (KK-50). Sarımsağa kötü kokusu sebebiyle kötücül ruhların yaklaşamayacağına dair inanış, sarımsağın nazara karşı koruyucu olarak da kullanılmasına sebep olmuştur. Kötü kokusu dolayısıyla nazardan korunmak için başvurulan diğer şeylerse sirke ve soğandır. Hayvanlara nazar değmemesi için üzerlerine sirke serpilmekte ya da ahıra mavi beze sarılmış bir soğan asılmaktadır (KK-147; KK-148).

Nazar için başvurulan bir diğer şey de "köpek pisliği"dir: "Göy çaputa havayi bele rengi köpeğin pisliğinden nusha gibi sararlar. Onu da muşambaynan sarararlar, dört yanına da mavi boncuh tikerdik. Onu davarın, ineyin anlına boynuna ya da kömün direklerine asardıh." (KK-17).

Kaynak kişinin yukarıda anlatığı gibi hazırlanan köpek pisliğinden yapılan bu nazarlık, hayvanlara asıldığı gibi süt makinelerine ya da tulumlara da asılmaktadır:

> Ya afedersin nazar değmemesi için köpeğin pisliğini renkli bi beze aserdiler. Dişardan gelen birisi o renkli beze gözü gitsin de süte gitmesin. Tulumlara nazar değerdi afedersin kurt düşerdi peynirlerin içine onu önlemek içün o tuluğa asardılar ki gözleri ona gitsin (KK-65).

Köpeğin gözlerinde perde olmaması dolayısıyla bütün ruhları gördüğüne dair inanış, nazar için köpek kılı ya da pisliğine başvurulma sebebidir (İrmak, 2019c, s. 277). Çıldır'da görüşülen iki kaynak kişi, nazar için önceden ağaçlara başvurulduğunu aktarmıştır. Bu ağaçlardan biri "zırnık" ağacı, diğeri ise elma ağacıdır. Çıldır'da ağaçtan yapılan nazarlıklara "dağdağan" denilmektedir:

> Nazar içinde dağdağan diyerler aslında zırnıh ağacı… O ağaçtan keserler onu nusha şeklinde yaperler. Hayvanların boğazına asarlar onlara nazar değmez (KK-4).
>
> Hayvanlara nazar değmesin diye elma ağacınnan dağdağan yapardıh. Gurbağaya benzer bir tipte elma ağacını yonardıh onu da delerdik hayvanların boynuzunun arasına asardıh öküzlere inehlere göze gelen mala nazar deymesin diye (KK-16).

Nazara engel olmak için yapılan bir diğer uygulama da "muska" yazdırmaktır. Bu muskalar ahıra değil, ahırın girişindeki eşiğe asılmaktadır (KK-5). Muskanın herhangi bir

yere değil de eşiğin üzerine asılmasının sebebi evi her türlü tehlikeden koruduğuna inanılan eşik iyesi ile açıklanabilir.[34]

Türk kültür coğrafyasına önemli bir yere sahip olan tuz ve ekmek, Ardahan yöresinde nazar uygulamalarında da kullanılmaktadır:

> Epbeh oysunlatardıh. İneğe duz seperdim, götürer, oysunlatardıh. Ey olerdi o zaman, tepiklemezdi, bi şe elemezdi. Danayı da almiyer nazar deyende, tepbihliyer. Hamaşa yahşıydı neye bele oldu deriz, eleyse bunda nazar var… (KK-103).

Yörede "afsunlamak/oysunlamak" denilen bu uygulamada hoca, dede ya da "oysunu keskin" kimseler tuz ya da unu okumaktadır. Nazar için ekmeğe ya da tuza, Felâk, Nas ve Âyetü'l- Kürsî okuyup hayvanlara yedirililmekte ya da peynire serpilmektedir. Nazar için okunan bu surelerin tek sayı olarak okunması gerektiği kaynak kişilerce beyan edilmiştir (KK-135; KK-103). Bazı kaynak kişiler de okudukları duayı rüyalarında gördüklerini, bu duanın namaz sûrelerinden biri olduğunu ancak hangisi olduğunu söylerlerse "oysunun kesmeyeceğini" ifade etmişlerdir (KK-32).

Yörede at kurukafası, tayı anne karnında koruyan zar, kurbanların gözleri gibi hayvansal unsurlar da nazarlık olarak kullanılmaktadır. Tayı anne karnında koruyan zar, ahıra asılarak nazar engellenmeye çalışılmakta, zarın koruyuculuk işlevi kullanılarak taklit büyüsü yapılmaktadır. At kurukafası, nazar değmemesi için kovanların üzerine koyulmaktadır (KK-4). Orhan Acıpayamlı, hayvansal ve bitkisel maddelerin nazar uygulamalarında kullanılışında totem fikrinin hâkim olduğunu savunmuştur (Acıpayamlı, 1962, s. 20). Acıpayamlı'nın bu yorumunu kut kavramıyla da ele almak mümkündür.

Nazarlık olarak kullanılan bir başka şeyse at ya da eşek nalıdır (KK-31; KK-10; KK-50), (bk. Fotoğraf 28). Ahırların ya da evlerin girişine asılan nalın demirden olduğu için kötü ruhları korkutan bir güce sahip olduğuna inanan Türkler, İslamiyet'e geçerken demiri nazar uygulamalarında kullanmaya devam etmişlerdir.

Ardahan yöresinde hayvanların bahar gelince ilk kez dışarı çıktığı zaman nazar çektiğine inanıldığından dolayı hayvanlar dışarı çıkarken iki erkek çocuğu hayvanların arkasından işeyerek yürürler (KK-21). Güncelliğini korumayan bu uygulamayı, pis olana nazar değmeyeceği inanışı ile açıklayabiliriz.

[34] Eşik iyesi için bk.: (Kaya F. , 2010), (Türkyılmaz, 2019).

Damal'da kimin nazarının değdiğini anlamak için tezek közleri nazar değdiğine inanılan kişilerin ismi anılarak suya atılır ve kimin ismini anarken atılan tezek közü suyun üstünde kalırsa o kişinin nazarının değdiğine inanılır. Bu uygulama şu şekilde anlatılmıştır:

> Nazar içinde kimisi koz haşlarlar. Koz haşlaması nası olur ağnedem sana. Mesela abele bi tasa tezek atalar. Mesela senden şüpheleniyorum Naide'den şüpheleniyorum, obüründen şüpheleniyorum. Habu bunun gozü, habu bunun gozü, habu bunun gozü derler yani çoğu kişi öyle yapar. Hangisi suyun yüzünde galırsa onun gozü tohanar derler (KK-141).

Nazarı kimin değdirdiğinin öğrenilmek istenmesi, "nazar uçurma" uygulamalarıyla ilişkilidir. Bu uygulamalardan biri nazar değdiren kişinin ayağını bastığı yerden toprak alıp o toprağı hem hayvanların içme suyuna hem de üzerlerine serpmektir (KK-50). Toprakla yapılan nazar uçurma pratiklerinin bir diğer örneği nazarı değdiğine inanılan kişinin hayvanlara, peynirlere ya da kovanlara bakarken ayağını bastığı yerden bir parça toprak alıp arka tarafından ön tarafına doğru atmaktır (KK-2). Bu uygulama, nazar ya da büyüyü geride bırakmak, ondan kurtulmak, başka bir deyişle, zamanı geri sardırarak yaşanmış bir olayı hiç yaşanmamış kılmaya çalışmaktır. Nazar uçurmak için yapılan bir diğer uygulama da hayvana nazar değdirdiğine inanılan kişinin elbisesinden bir parça kesip bu parçayı ateşte yakıp külünü hayvana doğru serpmektir (KK-31). Aynı zamanda bu parçadan çıkan dumanın hayvanlara koklatıldığı ve hayvan aksırınca nazarın uçtuğuna inanıldığı da tespit edilmiştir (KK-102).

Damal'da kimin nazar değdiğini tespit etmek için köz haşlama pratiğini yapan yöre halkı, nazar uçurmak için de tezek parçalarını attıkları o suyu hayvanlara serpmektedirler (KK-149; KK-60). Anadolu'nun pek çok bölgesinde yapılan nazar için "tuz çatlatma" uygulaması, Ardahan'da da yapılmaktadır: "Nazar için üç gulfallahı ohuyacan. Bi de korun içine duz atardiler, ateşin içine aterdiler. Süde olsun san… Hemen gedip üç kere gulfallahı ohuyacahsın birez tuz alıp o korun içine atacahsın" (KK-130). Nazar uygulamalarında tuzun kullanılma sebebi, tuzun beyaz rengi ile temizliği, saflığı simgelerken yakıcı, kavurucu etkisiyle (sembolik anlamda) kötülükleri uzaklaştırıcı etkiye sahip olmasıyla açıklanmaktadır (Turhan, 2014).

Tuz gibi yörede "cincar/cincal" olarak adlandırılan ısırgan otu da peynire ya da süte nazar değdiği takdirde kullanılmaktadır:

> Diyer ki boo falanın bu kadar südi var, bele çoh südü var… O zamanda inegün hasdalanur, südün azalır. Onu şe yaparsın abele cincarı yoneruh. Cincar var a o ısırgan diyem sen anlıyasın. İsırganı yoneruh, getirer kazanı yahıyeruh. Diyeriz buna göz deymiş peynir olmiyer. Kazanı cicarlan yahıyeruh bir ufah yaprah da içine ki göz değmişse peynir gelsin (KK-40).

Isırgan otunun üzerindeki yakıcı tüylerin nazar değdiren kötü bakışı da yakacağı düşüncesi, bu bitkinin nazar pratiklerinde kullanılma sebebi olarak görülebilir. Eski Türkler diken ya da dikenli bitkilerin kötü ruhları uzak tuttuğuna inanmaktaydı (Ergun, 2004, s. 323). Kötü ruhların dikenli bitkileri aşamayacaklarına dair inanç göz önünde tutulduğunda, yakıcı tüyleri olan ısırgan otunun nazardan kurtulmak için kullanılması, çok daha anlamlı bir hâl almaktadır.

Ardahan yöresinde nazar uçurmak için kurban gözlerine de başvurulmaktadır. Kurban kesilirken *"*Gözderin derman olsun her derde, seni adah edip keserik. Allah gavul eylesin, gözünü derman eylesin (KK-41)." ya da "Seni gurvan demişik Allah için, gözünü de her derde derman demişik (KK-44)." denir ve kurban kesildikten sonra çıkartılıp iğne yardımıyla ipe geçirilen gözler, güneşe kurumaya bırakılır. Daha sonra evdeki herhangi birine ya da hayvanlara nazar değdiği takdirde kurutulan bu kurban gözleri suya katılarak nazar değen kişinin ya da hayvanın üzerine serpilir. Aynı zamanda daha etkili olması için hayvanlara içirilme yoluna gidilirken insanlar da bu su ile banyo yapmaktadırlar.

Damal'da "parpılama" uygulaması, nazar uygulamalarında yapılmaktadır. Nazar için başvurulan parpılama işlemi iki farklı şekilde yapılmaktadır. İlk olarak sahibi nazar değdiğine inandığı hayvanının karnının altına üç kere elini sürüp sonra "parpısı bu" diyerek sırtına sürmektedir. İkinci olarak da kadın, nazar sebebiyle sancılandığına inandığı hayvanının karnının altından başörtüsünü geçirip sırtından dolandırmaktadır. Bu uygulama da üç kere yapılıp her defasında da "parpısı bu ola" denilmektedir (KK-131; KK-150)

Ardahan yöresinde bazı kişilerin elinin nazara iyi geldiğine de inanılmaktadır. Nitekim bir kaynak kişimiz de bu duruma dikkat çekmiştir:

> Nazar var… Nazar insana da geçer hayvana da geçer. Satan bizim bir gomşu var idi öldi, Allah rahmet etsin. Bizim mala nazar deyseydi o diyerdi ki bene söyleyin, gelem, elimi vurem. O elini vuranda bi şe olmaz. Elini vurmasa o mal patlar. Mesele ben daha çocuhtum bu gaynatamgilin Nezimgilin kırh can goyununu bir camuş gırmiş. Camişi bağlıyermişler, açıler, gider hep goyunları bütün gırmiş. Garınlarından bütün guzular çıhmış hani… He he o nazardan olmiş. Adam gelmiş, elini vurmiş, camuş gendini yere atmiş, hemen ölmiş (KK-37).

4.3.7.2. Kurt ağzı bağlama ile ilgili inanış ve uygulamalar

Yüzyıllardır hayvancılıkla geçimini sağlayan Türkler, hayvancılık etrafında inanış ve uygulamalar geliştirmişler ve İslamiyet'e geçince de bu inanış ve uygulamalardan bazılarını değiştirerek ya da güncelleyerek de olsa sürdürmüşlerdir. Yetiştirciliğini yaptıkları hayvanların kaybolması durumunda da hayvanlarını korumak için yaptıkları "kurt ağzı

bağlama" uygulaması da bu inanışlardan biridir.[35] Kurt ağzı bağlama uygulaması, çoğunlukla hayvanın kaybolduğu ve hava karardığı için bulunmasının sabaha kaldığı ya da sis yüzünden hayvanın bulanamadığı durumlarda yapılan bir uygulamadır.

Ardahan yöresinde "kurt" sözcüğü yoğun olarak kullanılmayıp genellikle "canavar" sözcüğü tercih edilmektedir. Kurdun adının anıldığı zaman görüneceği inanışı, "canavar" sözcüğünün sıklıkla kullanılmasına sebep olmuştur. Bu durum, "böri" kelimesini tabu haline getiren Türklerin[36], onun yerine kullandıkları "kurt" sözcüğünü de aynı inançla tabuya dönüştürdüğünü göstermektedir. Kurdun koyun ve tosun sürülerine daha çok zarar verdiği, inek sürülerine saldırdığı zaman ineklerin kendilerini koruduğu yöre halkı tarafından deneyimlenmiştir:

> İnek sürüsüne heyatta gurt gelmez inek sürüsüne gurt gelirse onların hepsi bir olur onu buynuza dişarı atarlar. Tosun birez saf hayvandır bahar döneminde çok şeydir ama son güzünde saftır. O geride galır, yaddığında vurdumduymaz eder. Gurt da tosunu tutra ama en çıh goyunu dutar (KK-33).

Kurdun genellikle sisli havalarda sürüye dalmasının yanı sıra sabaha karşı köpeklerin uyuduğu saatlerde geldiği de hayvancılar ve çobanlar tarafından bilinen bir hususdur. Bu sebeple bu saatlerde kurda karşı tedbirli olmak için çobanlardan biri uyanık kalmak zorundadır.

Hayvanlar yaylada açık bir alanda uyumaktadır ve komun korunması için etrafına köpekler bağlanmasının yanı sıra dinlik-büyülük diyebileceğimiz uygulamalar da yapılmaktadır. Birçoğu geçmişte kalan bu uygulamalardan biri, komun etrafına kurt yaklaşmaması için okunmuş ekmekler koyulmasıdır (KK-2) Komun etrafına ekmek koyulması, ilk bakışta kurdu ekmekle kandırmayı ya da tatmin etmeyi amaçlamak anlamına geliyor olsa da asıl amaç, komun etrafını ekmeğin kutsallığı ile güvenli ya da geçilmez bir yere çevirmek olmalıdır.

Geçmişte yapılan ancak günümüzde unutulmuş olan bir diğer uygulama da kaşığa kül koyup komun duvarlarına koymaktır (KK-67). Bu uygulamanın kökenini, eski Türklerin "ateş iyesi" inanışına kadar götürebiliriz. İbrahim Kafesoğlu, ateş iyesini iyiliksever ruhlar arasında saymaktadır (1980, s. 27). Komun duvarlarına kül koyarak aslında ateş iyesinin koruyuculuğuna sığınılmakta ve koyunlar için koruyucu bir bölge yaratılmaktadır.

[35] Türk halklarında kurt ağzı bağlama uygulamaları için bk.: (Kalafat, 2006b)
[36] Ayrıntılı bilgi için bk.: (İnan, 1998, s. 625-627)

Ateş iyesi ile birlikte düşünebileceğimiz bir diğer uygulama da koma kurt yaklaşmasın diye ocağa çivi çakmaktır (KK-76). Ateşin yandığı yer olan ocak, ailenin devamlılığının simgesi olarak görülmektedir. Ateşten yükselen duman Tanrı katına ulaşmaktadır ve hayvanların korunmasına dair olan isteğin Tanrı katına ulaşması için ateşe başvurulmaktadır. Ocağa çivi çakılması inancını da "demir" kültü ile beraber düşünebiliriz. Eski Türkler yeraltındaki kötü ruhları demircilerin kontrol ettiğine ve demircilerin yaptıkları aletlerin de kötü ruhları korkuttuğuna inanmışlardır (Çerikan, 2014, s. 507). Ocağa çivi çakarak eve zarar verecek kötü ruhların gelmesini engellemeye çalışan Türkler, hayvanlarına zarar verecek kurda karşı korunmak için de bu eski inanışını uygulamaktadır.

Hayvanlar kaybolduğunda ve bulunması ancak sabahı bulacağı durumlarda kurdun ağzını bağlamak için "Şems Sûresi" okunarak ipe düğüm atılmaktadır (KK-13). Bu uygulamada dinlik ve büyülük uygulamanın iç içe geçtiğini görmekteyiz. Kur'an-ı Kerim'den sûre okunması dinlik bir uygulama iken ipe düğüm atmak büyülük bir uygulamadır. İpi bağlayarak kurdun ağzını bağlamaya çalışan halk, taklit büyüsü yapmaktadır. Kurdun ağzını bağlamak için yapılan bir diğer taklit büyüsü de Şems Sûresi'ni okuyup, çakıyı kapatmaktır (KK-102; KK-128). Bazı kaynak kişiler, bıçağı okuyup herhangi bir şeyin altına koyduklarını ya da çakıyı kapattıktan sonra suya attıklarını da aktarmıştır (KK-151; KK-1). Damal'da görüşülen Alevi Türkmenler Şems Sûresi'ni değil de İhlas Sûresi'ni okuduklarını beyan etmişlerdir (KK-100).

Kurt ağzı bağlamak için yapılan bir diğer uygulama da çuvaldıza Şems Sûresi'ni okuyup Kur'an-ı Kerim'in arasına koymak ya da çuvaldızı suya atmaktır (KK-61). Kurt ağzı bağlama büyüsü, sabah olup hayvan bulununca düğüm ipteki düğüm açılarak, çakı açılarak, çuvaldız kutsal kitabın arasından ya da suyun içinden çıkarılarak bozulmaktadır. Büyünün zamanı geldiğinde bozulması, bölge halkının -her ne kadar evcil hayvanlara musallat olsa da- kurdu rızkından mahrum bırakmak istemediğini, onun hayatını avlanarak sürdürmesini doğal bir durum olarak gördüklerini göstermektedir. Bu bağlamda bölge insanının vahşi doğayı temsil eden kurdun kültürel/evcil varlıkların bölgesine girmemesi gerektiğini, hayat mücadelesini vahşi doğa ortamında sürdürmesi gerektiğini düşündüğünü gözler önüne sermektedir.

4.3.7.3. Doğaüstü güçlerle ilgili inanış ve uygulamalar

Türklerin inanışlarında insanlara veya hayvanlara musallat olduğuna inanılan, çoğu zaman korkunç olarak görülen doğaüstü varlıklar önemli bir yer tutmaktadır. Bu varlıklarla

ilgili benzer anlatılara Türk topluluklarının pek çoğunda rastlamaktayız. İktisadi hayatı hayvancılık ve arıcılığa bağlı olan Ardahan coğrafyasında da bu doğaüstü güçler etrafında inanış ve uygulamalar geliştiğini görmekteyiz. Yöre halkı, meslekleri dolayısıyla bu doğaüstü varlıkların yetiştiriciliğini yaptıkları hayvanlara göründüğüne, ahırlara girdiğine, hayvansal ürünlere etki ettiklerine; doğaüstü güçler sebebiyle hayvanların düşük yaptığına, bereketin çalındığına inanmaktadır. Halkızı/ alkızı, cin, cadı gibi doğüstü varlıkların hayvanları etkilediğine inanılan Ardahan coğrafyasında "boncuk"larda da doğaüstü güçler bulunduğuna inanılmaktadır. Sahada yapılan derlemelerde anlatılan hikâyelerden yola çıkarak yöre hayvancılarının bazı yerlerin "sahipli" olduğuna inandıklarını da rahatlıkla söyleyebiliriz.

Yerel halk, yeryüzünde her yerin, her karış toprağın sahibi olduğuna inanmaktadır. Bu inanışın temelini eski Türklerdeki "iye" inanışına kadar götürebiliriz. Eski Türkler, tabiatta gizli kuvvetlerin var olduğuna inanmaktaydılar (Kafesoğlu, 1980, s. 42). Tabiatta her yerin ve her şeyin bir sahibi, iyesi olduğuna inanmakta ve bu iyelere saygı duyulmaktaydı. Evin, bağın, dağın, suyun ve daha pek çok şeyin iyesi olduğuna inanan eski Türkler, bu iyelere selam vermekte, ona ait olduğuna inandıkları bir şeyleri aldıkları zaman onlardan izin istemekte, zarar görme endişesi ile iyelere saygısızlık etmemekteydiler (Memmedov, 2002, s. 591).

> Her yerin sahabı var gızım boş yerlerinde… Garış garış toprağın sahibi var. Yerin altında ne yoh ki yeraltında her şey var… Sen ona tohlaşırsan o da sene tohlaşır. Dadanermiş. Bazı hayvanlar dellenermiş, danasını döğörmüş, süd sağanda çifte vurormuş. Ohuyermişler. Ayetel kürsi ohurmuşlar (KK-67).

Kaynak kişinin beyanından da anlaşılacağı üzere "her karış yerin" sahibi olduğuna inanılmaktadır ve yerin altında olduğuna inanılan bu varlıkların kızdırıldıklarında da zarar vereceğine inanılmaktadır. Eski Türkler her şeyin olduğu gibi yerin de bir iyesi olduğuna inanmaktaydı ve bu iyeye Ulu Ana, İlâhî Ana, Yer Ana, Kan Nine demekteydiler (Beydili, 2004, s. 611). Eski Türklerden günümüze taşındığı açık olan "yer iyesi"ne karşı korunmak için yerel halk Âyetü'l-Kürsî okumaktadır, bu sûre okunduğunda insanlara, hayvanlara zarar vermeyeceğine inanılmaktadır. "Sahipli yer"de yatan, otlayan kazların kafaların ters çevrilerek öldürüldüğüne inanılmaktadır, bu sebeple o bölgelere kazlar götürülmemektedir (KK-39). Aynı şekilde sahipli olduğuna inanılan bazı yerlere büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar otlatılmaya götürülmemektedir çünkü hayvanların ürkeceğine, hastalanacağına inanılmaktadır (KK-12). Ahırdaki hayvanların sürekli olarak böğürmesi de hayvanların cin gördüğüne ya da ahırın sahipli yere yapıldığına yorulmaktadır ki böyle durumlarda ahırın yeri değiştirilmektedir:

> Mal ahırda gözüne bi şe gözükmese bağırmaz, gözüne bi şe göründü mü bağrır. Gaynatamın gardaşıgilde olmuş. Gece olmuş, mal bar bar bağrışıyor. Giderler ahırda heç bi şe yoh. Gaynatamı çağrırlarmış. Ola hele gel bu ahırda bizim ahırda mal durmadan bağrıyor. Ahırın yerini değişmişler Merd Ali'nin babasıgil. Artıh orda ne vardıysa mallar durmamış (KK-79).

Yöre hayvancıları; hayvanların hastalanması, korkup terlemesi, kazların boynunun eğilmesi gibi durumları hayvanların gözüne cin göründüğüne yormaktadırlar (KK-122; KK-134; K-5). Eğer açık alanda bu durum gerçekleştiyse hayvanların ürküp başka yerlere kaçmaması için bir araya toplanıp yüksek sesle besmele çekilmektedir (KK-67). Ahır, ağıl gibi kapalı alanlarda hayvanlar böğürmeye başlarsa cinlerin ışıktan korkup kaçacağına inanan yöre halkı, ışık yakarak ahırı kontrol etmektedir (KK-134). Bu uygulamada, karanlık gecede harekete geçen kötücül ruhların, ışık ile korkutulduğunu, başka bir deyişle kötücül ruhlara karşı ışığın koruyuculuğuna sığınıldığını görmekteyiz.

Hayvanların cin gördüğünü ve bu sebeple böğürdüğünü düşünen yöre hayvancıları, ahırın eşiğinin önünde ateş yakmaktadır ya da eşiğe bir mum koymaktadır (KK-39). Bu uygulamada ateşin koruyucu işlevini görmekteyiz. Ateşin koruyuculuğu bir kor parçası, kül, yanmış odun parçası gibi ateşle özdeş şeylerle de sağlanabilmektedir (Kumartaşlıoğlu, 2012, s. 363). Araştırma sahamızda da eşikte mum ya da ateş yakılması, ateş sayesinde kötü ruhların eşiği geçmesine engel olmak ve ahırı korunmalı bir alana dönüştürmek içindir. Ateşin kötü ruhlardan korunmak için yakılmasının dışında kötü ruhların da ahırda ateş yaktığına da inanılmaktadır. Bu inanç, Göle bölgesinde görüşülen kaynak kişimiz tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

> Bizim bi komşu var onun ahırında her cuma günü mum yakarlar. Giderler baharlar gece saat bir iki gibi ahırda mum yanar. Kim yaptı ne yaptı şe yapamazlar. Artı abdestsiz onların ahırına giremiyon. Cünüp gezdiğin zaman o ahıra girdiğin zaman o gece rüyayan geliyo. Gece seni rüyanda korkutuyo. Yani öyle ahırlarda genelde sahiplidir ya gömü vardır (KK-152).

Ateş, çoğunlukla kutsal ve koruyucu olarak görülmesinin yanında verdiğimiz örnek gibi bazen "korkunç" bir varlık olarak da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim ateşin bir iyesinin olduğuna dair inanışın yanı sıra, kötü ruhların da gizlenebileceği bir yer olduğuna da inanılmaktadır (Kumartaşlıoğlu, 2012, s. 365).

Türk dünyasının her bölgesinde ve Türk kültür ekolojisine mensup Gürcü, Ermeni ve diğer Kafkasyalı halkların kültürlerine de yayılmış olan alkarısına (Çobanoğlu, 2003, s. 124) Ardahan coğrafyasında alkızı/halkızı denmektedir ve bu varlığın bir cin çeşidi olduğuna inanılmaktadır. Genellikle sarışın, uzun saçlı, ince belli, kıl bilekli olarak tarif edilen alkızının ahırlardaki hayvanları ürküttüğüne, dişi atların sırtına binip atları ahırda koşturup terlettiğine ve atların yelelerini ördüğüne inanılmaktadır (KK-35; KK-12; KK-79; KK-134,

KK-4; KK-10). Yenisey Türklerinin inanışlarında dağ iyesinin en sevdiği şey, tıpkı alkızı gibi at yelesi örmektir (Beydili, 2004, s. 149). Altay-Sayan Türklerinin inancına göre dağ iyesi sarı saçlı bir kadın iken Kızılların ve Şorların inancında da iri göğüsleri olan genç ve çıplak bir kadındır (Bayat, 2007, s. 223-224). Atların yelelerini ören ve atları rahatsız eden dağ iyesi gibi alkızı da dişi olarak düşünülmüştür. Alkızının insanlarla hayvanların yalnızca dişilerini rahatsız ettiğine inanılmaktadır. Ardahan yöresindeki hayvancılar, bu sebeple alkızlarının ahıra girmemesi için ahırların girişine at ya da eşek nalı asarken yumurtaya oturmuş kaza al basmaması için kazın yanına at nalı veya herhangi bir demir nesne koymaktadır (KK-67; KK-4; KK-9). Bütün demonik varlıklar gibi alkızının da demir ve demirden yapılmış eşyalardan kortuğuna inanılır. Dişi olarak anlatılan alkızının demir karşısında yenik düşmesi, demirciliğin ön plana çıkması ve erkek egemenliğinin sabitleşmesi ile bağlantılıdır (Bayat, 2007, s. 328).

Lohusa kadınlara musallat olduğuna inanılan alkızının lohusaların ciğerlerini yemeyi sevdiği ve onları ciğerlerini sökerek öldürmeye çalıştığına inanılmaktadır. Bunun için albasması durumunda bir koyun, ciğeri bir sandığa koyulmak için kesilmektedir. Alkızının koyun ciğerine aldanıp onu alıp gittiğini ve lohusanın kurtulduğuna inanılmaktadır (KK-42).

Kötücül bir ruh olan alkızının besmelesiz koyulan ve olduğu hâlde "yok" denen her şeyi alıp yiyebildiğine, elini sürdüğü her şeyin bereketli olduğuna ve bitmediğine inanılmaktadır. Örneğin; alkızının yoğurduğu hamur ancak yere vurulursa bitmektedir (KK-4; KK-36 KK-121; KK-40). Alkızı tarihten önceki zamanlarda, tarihi devirlerde düşünüldüğü gibi, kötücül bir "ruh" olarak görülmeyip hami (koruyucu) bir ruh olarak görülmüştür (İnan, 1998, s. 203). Alkızının elinin bereketli olacağına dair inanışı, onun eskiden hami bir ruh olarak görülmesine bağlamakla birlikte ateşle birlikte düşünülmesine de bağlayabiliriz. İlkel varyantında Mitolojik Ana kompleksinden çıktığı düşünülen alkızı ateş- ocak kültüyle bağlantılıdır (Bayat, 2007, s. 323) . Ardahanlı hayvancılar ve arıcıların alkızının elinin bereket vereceğine dair inanışının arkasında ateş ile olan bağlantısı yatmaktadır; çünkü Türkler, ocağı- ateşi bereket ile birlikte düşünmüşlerdir. Alkızı gibi alkızının sahip olduğu boncukların da bereket getirdiğine inanılmaktadır (KK-4). Alkızının iğne ile yakalanabildiğine ve boncukları olduğuna inanılmaktadır. Alkızını yakalayan kişinin onun boncuklarını aldığı ve koyduğu her yere bereket getirdiğine dair memoratlar yörede anlatılmaya devam etmektedir. İnsanlar tarafından tutulan alkızlarının, boncukları olmadan suya geri dönerlerse diğer al kızları tarafından suda öldüreceğine, suyun kana bulanacağına inanılmaktadır. Kaynak kişiler tarafından aktarılan memoratlarda alkızlarının boncuklarını

istediği, ama alamadığı durumlarda onu tutan kişilere ve evlerine beddua ettikleri, boncuklarını geri veren kişilere de ne olursa olsun asla zarar vermeyeceklerine dair söz verdiklerine dair memoratlar anlatılmaktadır. (KK-4; KK-101). Dış ruh[37] kavramıyla beraber düşünülen bu boncuklar alkızının güç kaynağıdır[38]. Yörede al boncukları gibi içinde doğaüstü bir güç olduğuna inanılan bir diğer boncuk çeşidi de koyunların düşük yapmasına sebep olan, kuzuları öldüren ve kimi kaynak kişiler tarafından canlı olduğuna inanılan "davar boncuğu"dur (KK-4). Üzerinde koyun gözleri gibi gözler olduğu ileri sürülen bu boncukların bıçak gördüğünde kaçtığına inanılmaktadır (KK-44). Boncukların sahibi olan kişilerin kıskandıkları kişilerin komunda ya da hayvan sürüsünün içinde bu boncuğu gizlice sıktıklarında koyunların düşük yaptıklarına ya da kuzuların öldüklerine inanılmaktadır (KK-79; KK-36). Koyunların bu durumdan kurtulması için boncuğun içine atıldığı su ile parpılama uygulaması yapılmaktadır. Bu parpılama uygulamasında kimi zaman eli uğurlu kimselere başvurulur:

> Bir boncuh varmış mesela davarı olanın içinden gelir geçerse o boncuğu elinde oynatsa goyunu bütün ele guzu töker ki heş kalmaz. Goyun nası abele dörd gemük olur abele sallanur. Bir ileri gelmez. Bize bir sene etmiştiler. O geçeden Devrüş'ü getürdük Kara Yusuflardan. O misafınan tarder, onun suyunu hem davara serper hem de parpılıyer. Hem de suyuna gater içürerdi (KK-40).

Kaynak kişinin ifadesinden anlaşılacağı üzere parpılama işleminde Kur'ân-ı Kerîm ile boncuğun içine atıldığı su tartılmaktadır ve eli uğurlu olarak görülen kimse bu suyu ağzına alıp koyunlara püskürtmekte ya da eliyle serpmektedir. Koyunların kurtulması için ayrıca boncuğun içine atıldığı su da koyunlara içirilmektedir. Bu uygulamada suyun arındırıcı işlevi sayesinde boncuktaki kötülükten arındırılmaya çalışıldığını düşünebiliriz.

Yörede inanılan bir diğer doğaüstü varlık da "cadı" dır. Kara kediye dönüşebildiğine inanılan cadıların kıskançlıkları dolayısıyla geceleri kedi şeklinde ahıra girip inekleri ve koyunları korkuttuğuna ve yavrularının düşmesine sebep olduğuna, bal küplerini devirdiğine, peynir derilerini ve bidonlarını çalmaya çalıştığına dair memoratlar yörede hâlâ anlatılmaktadır (KK-77; KK-65). Bir kişinin cadı olduğunu anlamak için de kişi koyun postu ile sınanmaktadır. Cadı olduğundan şüphelendikleri kimseleri bir koyun postu serip oturtmasını isteyen yöre halkı, koyun postuna oturmazsa o kişinin cadı olduğuna emin olmaktadır. Kötü niyetli olduğuna inanılan cadılar, genellikle dişi olarak betimlenmiştir. Ahırların yapılış aşamasında inşaatına girerse hayvanların artmayacağına inanılmaktadır

[37] Dış ruh kavramı için bk.: (Frazer J. G., 1992, s. 269-325).
[38] Al kızı kolyesi hakkında detaylı ilgi için bk.: (Karini, 2013).

(KK-122). Yöre halkı, cadıların Posof'un Erim köyü ormanlıkları ardında kalan, Gürcistan sınırları içerisindeki Cazi Gölü'nde senede bir kere bayram yaptığına inanmaktadır (Gündoğdu, 2017, s. 124).

4.4. Meslekler Etrafında Gelişen Sözlü Edebiyat Ürünleri

4.4.1. Atasözleri ve deyimler

Atasözleri, Şükrü Elçin'e göre atalardan intikal eden, tarihi hayatı olan, zamanın seyri ve sosyal çevrenin coğrafyası içinde şekil ve muhtevasını kazanarak bugüne kadar gelen, ilk söyleyicileri tespit edilemeyen dil mahsulleri olup hayat prensibi olacak fikir ve düşünceleri, din, ahlak, hukuk, iktisat, terbiye, gelenek-görenek ile tabiat hadiselerinden, teknikten vb. çıkacak kaideleri müşahhastan mücerrede giden bir yolla, bazen bir fıkra kılığında söz ve yazı ile nesillerden nesillere intikal ettiren hikmetli cümlelerdir (1993, s. 625).

Atasözleri halkın yapıp etmeleri ile doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı olduğu için mesleklerle ilgili atasözleri ya da atasözlerinin içinde meslekler ile ilgili kavramlar bulunmaktadır. Yüzyıllardır hayvancılık yapan Türklerin atasözlerinde de hayvanlar fazlasıyla yer tutmuştur. Ardahan yöresinde de iktisadi yaşam hayvanlara bağlı olduğu için halk, hayvanlarda gözlemlediklerini kendi hayatları ile bağdaştırarak kalıp sözler üretmiştir. Bunun yanı sıra meslekî deneyimden yola çıkarak söylenen atasözleride kullanılmaktadır.

Yörede kaynak kişilerden derlenen ve meslekleri ile ilişiği olan atasözleri şunlardır:

1. Ağanın malı gider, hizmekârın canı çıher (KK- 119).
2. Ala garga çimmeynen gaz olmaz. Söğüt bar getirmez gavah da hurma (KK-30).
3. Arı bal alacağı çiçeği bilir (KK-58).
4. Arının sırrı, karının sırrı (KK-4).
5. At, kazığı koparınca iki yere vurursa bir götüne vurur (KK-153).
6. Bi dırıhlı dana bir nahırı pohlar (KK-153).
7. Bi topal dana bir nahırı puc eder (KK-119).
8. Bizde gazın cücüğünü güzün sayarlar (KK-11).
9. Boyunduruh ne biler zor comuştadır (KK-44).
10. Cılğaya camuş goşmaynan tarla pitmez (KK-103).
11. Çobanın bir eli dayah, bir eli daş (KK-24).
12. Çobanın dayağa, gelinin ayağa (KK-154).
13. El goymor ki dana eve gele (KK-119)

14. Galhan öküz, yatan öküzün başına sıçar (KK-65).
15. Gırmızı nahırı gayvedif, alaca dananın peşine tüşüf (KK-119)
16. Gocluh guzu komda bellolar (KK-10).
17. Goçun guyruğu, goça yük döğül (KK-63).
18. Godas'ın goyununu kurt gapmış, Ampur'un iti sanane[39] (KK-4).
19. Goyunu olmıyanın pıçağı kesgin olar (KK-10).
20. Gurttan gorhan goyun sahlamaz (KK-63).
21. Harmana giren posuruh, dirgene dayanır (KK-143).
22. Hayvanı kazana koyarmış nazar, insanı mezara koyarmış nazar (KK-65).
23. Her derede bir at öldüreceksin ki baytar olasın (KK-153).
24. Her zaman öküzün çekenini döverler (KK-153).
25. Hı hı hı men de bu ilhıdanam (KK-119).
26. İt arıh, goyun aksak. Ne kesek bizim düngüre (KK-4).
27. Kurt dumanlı günü sever (KK-4).
28. Kırmızı nahırı kaybetmiş, alaca dananın peşine düşmüş (KK-4).
29. Murddoyan göre gıgılla (KK-119).
30. Ne kurdu gör ne kulufallahını oku (KK-38).
31. Ögüme koydi lori, arkama verdi zori (KK-46).
32. Ölümü gelen geçi, çovanın değeneğine sürtüner (KK-16).
33. Öy danası öküz olmaz (KK-103).
34. Padışahın malını gurt yer (KK-87).
35. Pendiri sahlayan deridi, arvadı sahlayan eridi (KK-46).
36. Reşberin dört yılı var. İkisi boş keçer, ikisi de dolu keçer (KK-16).
37. Sen ağa men ağa, bu ineği kim sağa (KK-46).
38. Şo şoyla giden it, goyuna hır eder mi (KK-153)
39. Yazın yahantısı gışın yavanlığıdır (KK-16).
40. Ye kavurmayı iç suyu dondarursa dondursun. Ye balı içme suyu dondurarsa dondursun (KK-4).
41. Zenginin malına gurt gelmez (KK-24).

Yörede kaynak kişilerden derlenen ve meslekleri ile ilişiği olan deyimler şunlardır:

1. Arı gibi işlemek (KK-136).

[39] Godas, Sabaholdu köyünün, Ampur ise Kenardere köyünün eski adıdır. Birbirine yakın olan köyler, köy adlarını değiştirerek bu atasözünü kullanmaktadır.

2. Beş geçili Kürt gibi yayılmak (KK-65).
3. Davar gibi yayılmak (KK-9).
4. Fukaralıktan iti kırkmak (KK-93).
5. Gaz kimi gavarmak (KK-78).
6. Mal pohu gibi düşmek (KK-7).
7. Tapan olmuş tarlada yürüyememek (KK-64).
8. Toyuhlarnan yatışmak (KK-119; KK-13).
9. Mal mal bakmak (KK-19; KK-13)
10. Camış kimi köpmek (KK-97**).**
11. Mal mal bögürmek (KK-6).
12. Ham düge kimi yavrusunu almamak (KK-7; KK-102).
13. Danası ölmüş inek gibi dönüp dönüp bakmak (KK-153)

4.4.2. Maniler

Anonim bir tür olan ve geniş bir coğrafyaya yayılmış olan mani, kısa olduğu için akılda kalıcığı yüksek olan bir nazım biçimi ve türüdür. Üretildiği coğrafyaya göre şekillenen maniler, icracıların ağız özelliklerine, inanışlarına, estetik anlayışlarına göre değişikliklere uğramaktadır.

Hiçbir edebi ürünü yaratıldığı toplumdan bağımsız düşünemeyeceğimiz gibi bir edebiyat ürünü olan manileri de icracıların mensubu olduğu toplumdan ve o toplumun iktisadi faaliyetlerinden bağımsız değerlendiremeyiz. Araştırma sahamız olan Ardahan ilinde derlenen manilerde asıl meslek olarak görülen hayvancılıkla ilgili unsurlar, doldurma olarak nitelendirilen dizelerde karşımıza çıkmaktadır. İcra ortamı imeceler, düğünler, yayla şenlikleri olan manilerin bölgeden bölgeye birkaç kelime de olsa değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir. Örneğin, Çıldır'da derlenen manide "ak koyun" denirken aynı maninin Merkez ya da Göle'de derlenen versiyonunda "mor koyun" ya da "al koyun" dendiği tespit edilmiştir. Bunun sebebi, Çıldır bölgesinde "hıdık" olarak adlandırılan beyaz renkli tuj koyunu yetiştiriciliği yapılırken Göle'de ve Merkez'de rengi kırmızıyı andıran mor karaman cinsi koyun yetiştiriciliği yapılmasıdır. Aynı şekilde çobanın, çoban köpeklerininin ve yaylaların manilerin doldurma diye nitelendirilen dizelerinde kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Bölgede tespit edilen ve ezgili bir şekilde icra edilen kimi maniler şunlardır:

İnek sağdım sütüm yok

Bülbül oldum dilim yok

Ne ki senden ayrıldım

Ağlamamış günüm yok (KK-47).

*

İnehler sağılanda

Sağılıp soğulanda

Anam beni arasın

Okullar dağılanda (KK-93).

*

Mor koyun meler gelir

Dağları deler gelir

Yavrusunu gurt yemiş

Bu dağı eler gelir (KK-93).

*

Mor goyun meşelerde

Gül yağı şişelerde

Evliler eve getmiş

Biz kaldık köşelerde (KK-93).

*

Ardahan ovaları

Serindir havaları

Oturmuş goyun sağar

Süd dolmuş kovaları (KK-93).

*

Yaylada iki tosun

İki boyun bir olsun

Lal olsun topal olsun

Yeter sevdiğim olsun (KK-67).

*

Meni demeye geldim

Kaymak yemeye geldim

Kaymağın başın yesin

Yâri görmeye geldim (KK-4).

*

Mani maniye geldim

Mani demeye geldim

Meramım mani değil

Kaymak yemeye geldim (KK-4).

*

Meni demeye geldim

Kaymak yemeye geldim

Meramım kaymak değil

Yâri görmeye geldim (KK-77).

*

Goyunun guzusuna

Gurt düşmüş bazısına

Ne diyem ne söyliyem

Ağnımın yazısına (KK-139)

*

Mor goyun guzusuna

Gan gaynar bazısına

Ne diyem ne söyliyem

Alnımın yazısına (KK-151)

*

Goyunun guzusuna

Gan gaynar bazısına

Ne diyem ne işidem

Annımın yazısına (KK-40).

*

Mor goyun mora goyun

Guzusi kura goyun

Yavrilerden ayrilenin

Adını deli goyun (KK-139)

*

Garşıda gara goyun

Tutun çadıra goyun

Yârından ayrılanın

Adını deli goyun (KK-122).

*

Mor goyun dağdan gelür

Güzeller bağdan gelür

Güzellerin sevdasi

Alti aylıh yol gelür (KK-155).

*

Mor goyun meler geler

Dağı daşı deler geler

Hagigetli yâr olsa

Geceyi böler geler (KK-134).

*

Mor koyun meler gelür

Dağları deler gelür

Hakikatlı yâr olsa

Ağladuğum zaman gelür (KK-156).

*

Kara koyun meler gelir

Dağı daşı deler gelir

Yârinden ayrılanın

Gör başına neler gelir (KK-93)

*

Şu dağın etekleri

Otluyor inekleri

Solmuş da açılmıyor

Muhammet çiçekleri (KK-75).

*

Garşıda gara goyun

Tutun çadıra goyun

Men bu derdden ölürsem

Adımı derdli goyun (KK-67).

*

Bu koyun deli goyun

Memeleri doli goyun

Bu dünyada gülmedim

Üsdüme baca goyun (KK-67).

*

Koyun ağlar kuzusuna

Haber verin çobanına

Dayanamaz sızısına (KK-16).

*

Çoban itin gudursun

Bahracında su dursun

Eğer meni sevmesen

Seni ildırım vursun (KK-16).

*

Ag goyun meler geler

Dağı daşı deler geler

Eytibarlı yar olsa

Dağları da deler geler (KK-35).

*

Ag goyun gara goyun

Mezerimi derin oyun

Eğer men mu derdden ölsem

Adımı da derdli goyun (KK-35).

*

Gara goyun gadimi

Sultan goyun adımi

Çıhem gidem içizden

Unudasız adımi (KK-11).

*

O dağ bu dağ yaslidur

Çerme gülü haslidur

Ben o dağı tanirum

Anamın yaylasidur (KK-48).

*

Tavada yağ erittim

Bahçada gak guruttim

Dediler yâr geler

Evi barhi unuddim (KK-145).

*

Al goyun ağlar gelür

Dağlaru deler gelür

Guzusunu gurt gapmış

Onüçün meler gelür (KK-36).

*

Mor goyun meler geler

Dağları deler geler

Babasını gaybetmiş

Onun için meler geler (KK-19).

*

Garşuda çevürmeler

İçinde goyun meler

Guzusunu gurt gapmış

Onüçün yangun meler (KK-36).

*

Gara goyun etlidir

Gavurmasi dadlidir

Kim ki dula gız verir

Sabahaçan dertlidir (KK-144).

*

Gara goyun gaş oyun

İnce yola düş goyun

İnce yolu bilmezsen

Kevrana garış goyun (KK-144).

*

Gara goyun gaş goyun

Her sürüden baş goyun

Çıkarım içinizden

Yerime bir daş goyun (KK-137).

*

Mor koyun meler gelir

Guzusu ağlar gelir

Anaları sevmese

Yavrusun alır gelir (KK-144).

*

Tandur yahdim terledim

Çıhdım seyran eyledim

Dediler gardaş gelir

Goçu gurban eyledim (KK-147).

*

Nahırın ögi geldi

Gögün çimeni geldi

Gahın da eve bahın

Bize bir yolçi geldi (KK-147).

*

Gügümde süd pişer mi

Karıncalar şişer mi

Sen orada ben burda

Bana gülmah düşer mi (KK-65).

*

Çayırda cil olur mi

İçinde gül olur mi

Köyde gız seven oğlan

Mendili tek olur mi (KK-77; KK-65).

*

Goyun keşerde meler

Sular coşanda meler

Ayrılduh ayri düşduh

Ayri düşende meler (KK-122).

*

Goyun guzi barabar ana

Tökün duzu barabar ana

Goyun duzu yemese gızım

Bekara verin gızı (KK-40).

*

Pınara geçi geldi

El attım saçı geldi

Ele bir uyku basmış

Zannettim elçi geldi (KK-159)

*

Gümrüden furğun gelir

Atları yorgun gelir

Dönüp gelsem vatanına

Yatarsan yuhun gelir (KK-16).

*

Goyun guzu barabar

Tökün tuzi barabar

Anam beni neydecek

Oğli gızı barabar (KK-7).

*

Gayalar gaynağında

Mor üzüh barmağımda

Yarım goyun otarer

Çıldır'ın yaylağında (KK-157).

*

Sarıyağın tortası

Gızıl kemer ortası

Men yarımı tanirem[40] (KK-157).

*

Tarlalarda evelük

Evelük delük delük

[40] Kaynak kişi maninin devamını hatırlamamaktadır.

Öyle bir sevgilim var

Kengili yedi bölük (KK-19).

*

Ambar üstü sazara

O yar gitti pazara

İkimizde bir boyda

Ne tez geldik nazara (KK-19).

*

Çil tavuh tara çıhtı

Buduna yara çıhtı

Dediler yârin geler

O da yalana çıhti (KK-19).

*

Karşıda kara şişek

Yününden olur döşek

Ne oradan baharsın

Amcamgilin boz eşek (KK-41).

*

Ay uluma uluma

Pendiri teptim tuluma

Sesin sesime uymaz

Köpek gibi uluma (KK-41).

*

Goyunu goyun gelsin

Postunu soyun gelsin

Orda Müslüman var mı

Anamı goyun gelsin (KK-158).

*

Goyunu goyun gelsin

Postunu soyun gelsin

Gurbetlik senin olsun

Yavrumu goyun gelsin (KK-79).

*

Gardaş atın beş olsun

Üzengin gümüş olsun

Hangi dağdan aşarsan

Hızır yoldaşın olsun (KK-158).

*

Biçinciler biçinde

Benim gardaş içinde

Terlük tikem yolliyem

Yandi terin içinde (KK-158).

*

Biçinciler bicinde

Benim yârim içinde

Gurban olem yârime

Yandi terin içinde (KK-156).

*

Gırat biçinde gezer

Nali gıçında gezer

Gurban olem yârime

Begler içinde gezer (KK-156).

*

Garşide guzi gördüm

Tuyu gırmızi gördüm

Gurban olem o köye

Benim gardaşı gördüm (KK-158).

*

Mor koyun meşelerde

Gül yağı şişelerde

Ben sevdim eller aldı

Ben kaldım köşelerde (KK-156).

Bu gelen nahır mıdır

Saralan tahıl mıdır

Dediler yârin gelir

Menzili yahın mıdır (KK-135).

*

Seni verene gurban

Göynüm görene gurban

Seni ferik bilerdim

Horuz verene gurban (KK-119).

*

Punğara gazlar geldi(hoy)

El attim saçi geldi

Ele bir yuhu geldi(hoy)

Sanettim elçi geldi (KK-40).

*

Ak koyun kara koyun

Tutun çadıra koyun

Ben annemden doymadım

Adımı dertli koyun (KK-158).

*

Çal kavalı çatlasın

Goyun guzu otlasın

Biz sevdalık yaşarken

Goy düşmanlar çatlasın (KK-65).

*

Arılar arısıyam

Hayvalar sarısıyam

Deymeyin dolaşmayın

Men esger garısıyam (KK-119).

4.4.3. Türküler

Üretildiği toplumdan ayrı düşünülemeyen türküler üzerine araştırmacılar pek çok tanım yapmışlardır. Türkü üzerine kapsamlı bir çalışmaya sahip olan Ali Yakıcı, türküyü şu şekilde tanımlamıştır:

> Duygu, düşünce, hayal ve birey ya da toplum olarak doğumdan ölüme kadar yaşanan, insan ve toplumda iz bırakan bütün olayları dile getiren, sevinçli ya da üzüntülü zamanlardaki coşku ve heyecanı yansıtan, kaynakları genellikle ozan, türkü yakıcı ve söyleyicisi kişilerden oluşan, hangi edebiyat şubesine ait ya da hangi biçim ve türde ortaya çıkmış olursa olsun halka mal edilerek anonimleşen, şölende, düğünde, toplantıda ve her türlü icra ortamında dillerden düşürülmeyen, icracısı, icra ortamı ve konusuna göre kendine has bir ezgiyle söylenen manzum ürünlere türkü denir (Yakıcı, 2007, s. 44).

Araştırma sahamız olan Ardahan ilinin türküleri 2016 yılında "Ardahan Türküleri" başlığıyla yayımlanmıştır[41]. Ardahan yöresinde geleneksel yöntemlerle hayvancılık ve arıcılık yapan halk, türkülerine hayvanlarını, yaylalarını, iktisadi faaliyetleri ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilişiği olan pek çok şeyi konu etmiş ya da türkülerinde bu unsurları bir şekilde zikretmişlerdir. Tarafımızca ezgili olarak derlenen ve araştırmamızın kapsamına giren türküler şunlardır:

Akşam olur kandili yakar

Gözleri hep yola bakar

Ümit keser kapı kapar

[41] Ardahan türküleri için bk.: (Bahçıvan, Temur, & Kızılateş, 2016).

Bizim gelin güzel gelin

Nakşam olur kapı kapar

Bizim gelin güzel gelin.

Bir inek bir kova bir de gelin

Döner dağın eteyinde

Eteyinde eteyinde

Döner dağın eteyinde

Bir şişek bir çeşme bir de gelin

Döner dağın eteyinde

Eteyinde eteyinde

Döner bizim güzel gelin (KK-41).

*

Her terefin al çiçekle süslenmiş

Kokar burcu burcu gülün yaylalar

Poyraz olmuş yaprahların gurumuş

Ne tez solmuş senin gülün yaylalar

Ne tez soldu senin gülün yaylalar

Gezemedim şu yaylanın düzüni

Gezemedim şu yaylanın düzüni

Saramadım şu zalımın kızını

Kim verecek bu goyunun duzunu

Guzusu yoh veran gala yaylalar

Guzusu yoh veran gala yaylalar

Yaylanın guzusu goçtan seçilmez

Soyuhdur suları bir yudum içilmez

Küçükten sevmişim vallah geçilmez

Guzusu yoh veran gala yaylalar

Şahlar göçün almış inmiş yürümüş

Şahlar göçün almış enmiş yürümüş

Gözeleri irmahları gurumuş

Yayla senin başın duman bürümüş

Ne dumandır senin başın yaylalar (KK-137).

*

Çıhtım yaylalara çadırım yeşil

Çıhtım yaylalara çadırım yeşil

Her türlü çiçekten bir tene döşür

Daldala daldala dal ben olaydım

Gözeller goynunda yar ben olaydım[42] (KK-12)

*

Peteklıhta hayladılar arıyi

Peteklıhta hayladılar arıyi

Bizlerde severler benzi sarıyi

Bizlerde severler benzi sarıyi

Eylen sunam eylen ben de geleyim

Gettığın yerlere gurban olayım

Gettığın yerlere gurban olayım[43](KK-12; KK-13).

[42] Kaynak kişi türkünün devamını hatırlamamaktadır.
[43] Kaynak kişiler türkünün devamını hatırlamamaktadır.

*

Yüce dağ başında kar bölük bölük

Otaran bir çoban kızı

Ne de gözel olmuş kaşların gara

Alam altın darah saçları dara[44](KK-12)

*

Punara gazlar geldi

Can güzel yar yar

Punara gazlar geldi

Toy güzel yar yar

El attım ki tutayım

Can güzel yar yar

Dalında saçi geldi

El attım ki tutayım

Dalında saçı geldi (KK-40).

*

Bu tepe pulli tepe

Yaylalar yaylalar

Çıhdım su sepe sepe

Yaylalar yaylalar

Getdim ki nazlı yar yater

Yaylalar yaylalar

Galdırdım öpe öpe

Yaylalar yaylalar (KK-35).

[44] Kaynak kişi türkünün devamını hatırlamamaktadır.

*

Nahıri gelir izine ay oğlan oğlan oğlan

Nahıri gelir izine şer oğlan şeker oğlan

Ayağının izine ay oğlan oğlan oğlan

Ayağının izine şer oğlan şeker oğlan

Beni de yârime verin ay oğlan oğlan

Beni de yârime verin şer oğlan şeker oğlan

Eliminin gınasıynen ay oğlan oğlan

Elimin gınasıynen şer oğlan şeker oğlan bekâr oğlan (KK-93).

4.4.4. Efsaneler

Anonim bir tür olan efsaneler, belli bir şekli olmayan konuşma diline yer veren kısa anlatmalardır. Yer, şahıs ve hadiseler hakkında anlatılan bu türde genellikle inandırıcılık vasfı aranır (Sakaoğlu, 1980, s. 5-6). Efsaneler; üretildikleri coğrafyanın insanının inançlarına, dünyayı algılayış biçimine, değer yargılarına göre şekillenmektedir. İnsanların yaşayış biçimi ve meşgul oldukları işler ile doğrudan bağlantılı olan efsaneler, aynı dine mensup kimseler, taraftar grupları, meslek grupları gibi kitleler tarafından üretilir. Ardahan ilinde de hayvancılık ve arıcılık ile doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı olan efsaneler üretilmiştir. Ardahan yöresinde tarafımızca derlenen ve araştırmamızın kapsamına giren meslekler ile bağlantılı olan efsaneler şunlardır:

- **Davar Taş Kesen /Hanak**

Ziyarat deyirik de davar daş kesen diyerik. Bir dilenci, bir kadından davar sağarken süd isdemiş. Kadın da süd vermemiş. Ben bunu dededen eşidmişim. Vermemiş o karı. Sürü davar daş kesmiş orda. A şindi hangi donda geleceğin nerden bilem. Hani diyorsun bu benim gomşum, meğersem gomşum değil onun gılıfında gelermiş sınamak için Hızır. Davar sağarken kadın süd vermemiş. Mübarek isdemiş "Bir damça süd ver". Hoçuf acından değil… O da "Neydem davarların daş gese." demiş. İşde daş kesilmiş. O bütün daşlar hep davarımış (KK-154).

- **Davar Taş Kesilen/ Merkez**

Orda adamın biri kadından süd mü isdiyer ne isdiyer. Kadın vermiyor. Adam diyor ki seni orda taş kesilesin goyunlarınan (KK-160).

- **Su Perisi/ Çıldır**

Biz gölün kenarında hayvan otarardıh önceden. O hayvan otaran çobanlar hemen hemen hepsinin su perisini suyun kenarına çıhıf daşın üzerine oturduğunu görmüşler. Saçları ta topuğa değermiş. Sarışın uzun saçları varmış (KK-16).

- **Su Boğası/Çıldır**

Biz çocuğuyduh. Diyerdiler, gölde su buğası var dikkat et öküzü vurdurursan. Öküzü sularken bir temkinle sulardıh ki su buğası sesi geldi mi öküzü göle goymazdıh. Su buğasının böğürtü sesi geldi mi gölü yırğalardı, öyle bi şey vardı (KK-16).

- **Su Boğası/Çıldır**

Zinzal'da[45] Ermeniler yaşarmış. Onun da değirmenleri var. Ermeninin buğasını su buğası vurer öldürer hep. Ermeni tuter bir vurağan buğa aler, buğanın buynuzlarına demir yaptırer. Demir yaptırer. O düzen geler su buğasını vurer. Su buğasının girdiği gölün üzeri hep kan doler. İşde bir rivayete göre su buğası o düzen gayboler (KK-16).

- **Su Buğası/Çıldır**

Su buğası varmış, derler ki Pehreşen'de[46] Dede Ağa varmış; Ali Bey oğullarından. Onun malları otlarmış. Su buğası sudan böğürerek çıkarmış. Su buğası onun buğasıynan güreşermiş. Dede ağa tutmuş boynuzlarına demir yaptırmış. Tekrar boğa çıhıf onlan döğüşünce tabi demir yaptırmış ya kanlar içinde boğa göle girmiş, bi daha çıkmamış. Ondan sora Dede Ağa ölmüş (KK-161).

- **Taş Kesilen Otluklar/Çıldır**

Eskiden biz burda iç içe yaşardık Ermenisi, Malakanı, Türkü, Azerisi… Hep iç içe yaşayan toplumlardık. Bizim sayılı günlerimiz vardı. Sayılı günlerimiz harş borş. Gorh abrilin beşinnen öküzü ayırar eşinnen. O gün geldi eger hava aşdı aşdı. Aşmadıysa mayısın eski hesap on dokuzuna giderdi. Gene bizim yörede bir Ermeni'ynen bir Müslüman yahın gomşu hani baharın açılmasını baharın gelmesini bekliyorlar ya… Ermeni'nin iki odluh otu

[45] Çıldır'a bağlı Güvenocak köyünün eski adı.
[46] Kars'a bağlı Gülyüzü köyünün eski adıdır.

varmış dolu dolusuya. Bizim Müslüman'ın da tam harş horş diyer, harş horş da ot piter. Ot piter ama o gece sınahlı gece. Ot piter… Ermeni'ye bizim Müslüman diyer ki:

-Ya noler a bu odluğu bana ver goyunlarıma yedirem baharın bu otluğun iki misli sana ot verem.

Ermeni de tabi insafsız ya diyer, olmaz öyle şey. Ya nolacah? Senin bir güzel gızın var, gızını bana verirsin otun birini sana verirem. E bi tarafdan Müslüman baher ki goyun gırıler yavaş yavaş. Gar yağıf ta diz boyu.

-Yarebbim ben napem gızı verecem gıza günah, vermeyecem goyuna günah.

Geler diyer ki:

Gızım beleyken böle Ermeni böyle diyer.

Kız diyer ki:

Baba tahdiri ilahi ne derse o olur. Hele bahalım Allahutala gısmetimizi yazmışsa bi şe diyeceğim yohdu. Hele bir sabah olsun.

Bizim Müslüman'ın kızı gece öyle bir duva eder ki Yarabbi diyer beni Ermeni'nin elinde helak etme. Gecenin yarısına gadare yater, biraz gaher, eşiğe çıher, gar daha fazla yağmış...

İşte ne yapacan bir boyunduruh boyu bir altmış, bir yetmiş yüksehliğinde bir gar yağer. Gız geler iki rekât namaz gıler diyer "Yarabbi sen bilirsin, en iyisini sen bilirsin." diyer, o düzen gümanını keser, yater. Yater ama savağa yahın gaher, bir baher savah namazı ohunana yahın bir hırıltı bir gürültü… Çıher ki o gördüğün iki metrelik gar öyle erimiş ki su oluf, her terefi su götürer. Su olmıyan yerden bir garış yeşil gaher. Hikmeti… Sabah oler, gün çaler Müslüman goyunu goyer, baher ki Ermeni'nin iki otluğunun ikisi de taş kesilif. Ermeni o düzen köyü terkeder (KK-16).

- **Oğuzun Çayırı/ Çıldır**

Keldağ'ın aşşağsında Oğuz Düzü derler. O Oğuz Düzü'nde öyle ot olarmış ki… Eski Oğuz adamları çok yüksek iri cüsseli adamlarmış. İki metre boyunda…. Yüz yirmi, yüz otuz kilo ağırlığında. Ona göre de atları varmış. Oğuz boylarından bir fert orda tırpan piçer. Oğuz Düzü'nü hep malına piçermiş. Oğuz'un bilevisi derler şöyle uzun lepik taş hâlen yerinde duruyor. Oğuzun tırpanı derler o da ona göre yanı. Oğuzun kızı yemek getirer babasına otda göremiyer çocuğun ayağını keser. O düzen naletlener. Oğuz Düzü o düzen boş galer

masadını galdırer ater. Gızını da orda gömer, Oğuz boyu ordan çeker gider Keldağ'ın ordan (KK-16).

- **Ala İt Ölen/Çıldır**

Göçler yaylaya giderken ala bir köpeği arabaya bağlamışlar, arkasına kağnıya… Nası olduysa köpek dolaşer, ordayken boğulmulmuş. Cemdeğine baherler ki köpek gebermiş. O noktada farh ederler ki köpek gebermiş. Bıraherler orada. Oranın adı da Ala İt Ölen galmış (KK-4).

4.4.5. Memoratlar

Memoratlar, tabiatüstü ferdî bir tecrübenin yaşayan veya ondan dinlemiş birisi tarafından anlatılan şahsa bağlı hikâyelerdir. İnsanlarla beraber aynı mekânları paylaşan, cin, peri, şeytan, alkızı, karabasan, veya çeşitli ruhlardan oluşan ve sosyal bir hayat yaşadığına inanılan varlıklarla kurulan bir iletişimin anlatılması olan memoratlar, sözlü edebiyat geleneğinin ürünleridir (Çobanoğlu, 2003, s. 21-22). Bağlamından ayrı düşünülmemesi gereken memoratlar, halk inançları ile doğrudan bağlantılı olup insanların etrafında olup bitenleri anlamlandırma çabasının sonucudur.

Nuri Taner, Türk halk anlatılarında ve inanışlarında cin, peri gibi doğaüstü varlıkların keneflerde, değirmenlerde, samanlıklar ve mereklerde, eski ahırlarda, ıssız yerlerde, hamamlarda, terk edilmiş yerlerde, ormanlıklarda, kuytuluk yerlerde, bataklıklarda, tandırlıklarda, çöplüklerde ve tüm pis yerlerde etkin olduğunu atarmıştır (1983, s. 12). Mustafa Aça, bu mekânlara mezarlıkları, şehitlikleri, savaş alanlarını, ırmak kenarlarını, boğazlar ve dört yol ağızlarını da eklemiştir (2018d, s. 7). Araştırma sahamız olan Ardahan'da derlediğimiz memoratlarda mekân genellikle yayla yolları, ahırlar, eski tip köy evleri ve yayla evleridir. Yörede geleneksel olarak yapılan hayvancılık ve arıcılık memoratların mekânının bu bölgeler olmasının ana nedenir. Memoratların mekânı olan ahırlar, genellikle eski tip ahırlardır. Işıktan yoksun olan bu tip ahırlar, evlere bitişik yapılır ve ahırın bir kapısı da eve açılır. Yörede bu ahırlarda bulunan dişi atlara alkızlarının musalllat olmasına, atların yelelerini örmesine dair anlatılara sıklıkla rastlanmaktadır. Bu memoratlardan tarafımızca derlenenlerinden bazıları şunlardır:

1. Bizim ahorda vardi. Babam geldi "Bu atin saçini kim örüyer, bu atın saçini kim örüyer?" dedi. Anam diyerdi ki ola adam biz ne ara örüyek atın saçini, ata çok yahın

geddıh da saçi galdi… Kız boo olmiya da bizim ahorda al gızi var. Artuh bir gün babam gapiden geler ki yani nenemgille barabarmuşuh. Evelden gızım tuvalet yohuydu bi şey yohuydu ahora… Aynı nenem kimi camuşun dalına geçer bir gari. Babam diyer, gadın su tökmeye gitmiş. Eve geder ki gari evde. Ele gaçer geler camuş mamuşun arhasını arıyer heşbi şe yoh. Diyer, bu atın saçini öriyen al gızıdur. Anam "ola herif ne oldu sana ne oldi" diyer. Diyer a bele a bele ben zandım ki sensin su tökersin de beni gördün daldalanersin. Geldim ki sen evdesin geri onüçün gaçtım. (KK-40).

2. Benim dedem tutmuş. Gece geler abele papah gaçer ele ahorun ortasından gaçer bele. Dedem diyer "ben buna bi el atem", ater. Ele ince bileği varmış abu parmağım kimi… Bir el ater ele elini atmaynan bir döşüyer dedeye. Nası döşüyerse dede gendini gaybeder. Durer durer bu gendine güc aler. Bir daha davrananda ele mökkem yapışer iki elinen bırahmiyer. Birahmiyer "Gız gahın lambayı yahın. Lambayı yahın buna bir tene ham iğne sancın buna bir getirin ham iğne sancın" diye bağrer. Bir tane ham iğne aburasına sanciyerler, tuterler. Geder hamur edermiş ekmek bişürürmüş her iş görürmüş. Bir tane çocuh geler annamiyen bir çocuk ekmek bişürermiş. "Ola ola elim hamurludur da gel abu iğneyi çıhar" diyer. Ele iğneyi çıharttığı gibi de suyun içine tüşör. O onun yoğurduğu üş kündü bişirerler bişirerler tükenmiyer. Geder diyerler ki "Su gızi su gızi biz hamuru neydah gurtarameyruh." diyerler. "Onu ordan alın surfaya vurun onu bir daha toplayın teknenin içine vurun." diyer. Bah onüçün ki hamuru yeniden vurmah ey degül (KK-40).
3. Haaa şimdi bunlara ben bizzat tanık olmuşum. Ben kısrak atım olduğu zaman ahırın bi köşesine bağlardım. A orda bi eski ahırımız vardı. Burda da oldu babayın yuharki ahıra da bağladım orda da oldu. Şimdi atın ben saçını örmedim. Yeleleri var ya yelelerini ben örmedim. Yanı bu söylediğim seksenli yillarda tanıh olduğum... Yanı ben atın yelesini örmemişim örülü yanı dikkatımı çekti. Allah Allah… Bunu kimse ördü. Çocuh ördü kimse ördü aklıma hal kızı gelmiyor. Rehmetli anam da sağ... Ana dedim bizim kimse çocuh mocuh kim ördü. Bizim örecek çocuh da yoh o zaman ya… "Oğlum hal kızı örmüş, hal kızı…" dedi. Ha buna tanık oldum. Ha çocuhtum gene tanık oldum. Kısrak atların yelelerini örerler ve ahıra yahın evimiz. Zaten ahıra yakın yatıyoruz. Hayvanlarnan iç içe yaşıyoruz, yahındı yanı. Gece ahorda atın ayağı yere çakılı ya yerde de taştan döşeme var. At tak tak bi o başa gider, bi bu başa geler, bu başa gider, o başa geler… Ben yatakta korhuyorum çocuğum. Kimseyi çağırdım yat dediler ne var. Herkes de duymuyomuş o sesi… Dedim ahırda at o yanı bi yanı gider

ondan korhuyorum. O arada işte babam uyandı "Hal kızı ata biner onu şaggırtısı." dedi. Eyce korgdum. Buna da böyle tanık oldum (KK-4).

4. Benim oğlanlar bi gece yaterler. Gaherler gece Zekogilin ahorda davul sesi geler eyle gümbürliyerler atlara binerler ahorda da üç tane atımız var. İki gardaş o gece ele gorher ki sabahınan gettim ki ne gettim çocuhlar ele olmuş ki bembeyaz leçek kimi (KK-147).

Kötücül bir varlık olarak tanımlanan alkızlarının elinin bereketli olduğuna inanılmakta ve bununla ilgili memoratlar da bölgede anlatılmaktadır:

5. Bunu babam da anlattı annem de anlattı. Düyün varmış. Ali Dede'nin de gelinleri kızları hepsi düyüne gider. Düyüne gidince bu Ali Dede'm dediyim kişi de dedemin babası yapmış o da Ali. Herkes düğüne gitmiş eylener söylör. Bunlar görmeden bunun da evde halı varmış halı dohuyormuşlar halıyı da yarım bırakmış gitmişler düyüne. Ali Dede de böyle beni gibi ocağın yanına oturmuş, çay içer, bi de baher kapılar açılmış. Ali Dede bilge kişiymiş. Heç paniklemiyer, oturer, baher, al kızları... Gelerler, halıdan örmeye başlıyerler ama doğru örmöyolar, gater garıştırerler. Ali Dede de ölü numarasında uyku numarasında… Birisi diyor ki kızlar acıhtıh. E napah? Biri de diyor kuymak yapah. E nerden yapah? İşde falan yağı bismillahsız koymuş, filan unu koymuş filan şunu koymuş. Yani bisimilahlı şeye yahlaşmıyor, bissimilahsız koyduğun zaman onnar yahlaşermiş. İşte yağ getirmişler un getirmişler terekten tavayı indirmişler. Güzel bir kuymak yapmışlar. Yaparken de "Yok diyenin bereketi buraya" diyomuşlar. Vara yok diyenin yanı… Bunlar Ali Dede'nin yokluğuna dede ölmüş diye başlıyerler, yiyerler, içerler, gülörler. Ali Dede de ocağın yanında duz torbasının üzerinde iğne var, onu nası ederse işde bi türlü çıharer. Arkası dedeye dönük olanın eteğine saplıyer iğneyi. O zaman diyer "Ali Dede ciyarın yansın.". Bağrışerler, öbürleri gaçerler. O galer daha da gidemiyer. Ali Dede o iğneyi çıharmıyer. Ali Dede'ye "Ali Dede goy." diye yalvarerler. Bağrerler, seslenerler. Bazan görünerler. Ali Dede bir zaman bu kızı eyleter. O iğneyi çıharmıyor. Bayağı ev kızı oluyor. Yemekte yapıyormuş, iş de yapıyormuş, suya da gidiyormuş. Alışmış ama her gelen arhadaşı… Belirli bir süreden sonra da onlar içlerine almıyormuşlar. Artık oradan da ümidi kesmiş, uymuş, duruyomuş. Bir günde suya gider çocuğun birine diyer "Ha bu iğneyi çıhar." diyer. O iğneyi çıhardığı zaman işde suya kaybolar gider. Geler bağırer "Ali Dede boncuhlarımı ver arhadaşlar beni içine almıyer". Onun hal kızı al boncukları varmış. Onu da almışlar. Ali Dede de "Oğul ben napem kimiyi gelin aldı getti kimiyi kız aldı getti." diyormuş. Ben nerden bulem? Ha onun da bazı yansıyan olayları

varmış. Hamur yaptırırlarmış, onun yaptığı hamur bereketli olurmuş. Yiyeceklere, peynire, süde her şeye ellerini vurdurmuşlar ki bereketli olacah. Yalnız gız en son bi beddua etmiş. Abırlı misafirin gelen de evin dumanla dolsun, pislikten geçilmesin. Ha hâlâ daha eledir. Bizim o ana dedemin tarafı kirli, pis adamlarıydı. Çok zibilleri olur (KK-4).

Hayvancılığın temsil mekânı olan yaylalar ve yayla evleri, kışın terk edilen yazın kısa bir süreliğine konaklanan yerlerdir. Yöredeki yayla evleri taştan yapılar olup, ışığı genellikle evin üst tarafından açılan küçük bölmeden almaktadır ki bu sebeple çoğunlukla karanlık mekânlardır. Danalık denilen bölmeyle iç içe olan yayla evlerinde yapılan doğumlarda Anneyi albasması ile ilgili anlatılara rastlamaktayız. Aşağıda verilen memoratta yaylada doğum yapan kadını albasmasından kurtarmak için alkızının koyun ciğeri ile aldatıldığını görmekteyiz.

6. Bizim de gomşi yaylada doğum yapmış. Gadın bayilmiş. O arada goyuni kesmişler, ciyeri getürmiş bir zanduğa goymişler. Zanduğun üstüni de gapatmişler. Zanduğun üstüne daş goymişler zanduğun ağzını gapatmişler. Gadın baygın gendine gelemiyer. Bahmışlar ki gadın canlandi uyandi gadın uyanmış zanduğun ağzını açmişler ki ciğer yoh. Algızı almış gitmiş. O gadını hep basarmiş. Hoca demiş bele edin (KK-42).

Yaylalar, yayla evleri gibi yayla yollarında da sahipli yerler olduğuna inanılmakta ve buraya ayak basınca hareketlerinin kısıtlandığına dair anlatlar yörede anlatılmaktadır:

7. Ben yaylaya gediyorum, hep atınan gediyorum. Ahşamüzeri oldu mu yağmur yağdı. Benim de abu evin sahabı çocuğum ufah. Yağmur yağıyor yağmur heç durmuyor. Eşim bağa "gel getme dedi bu zaman daha gedilmez, garanlıh basdı" dedi. Ben de diyorum çocuh çığırır çatlar, ölür yoh ben gedecem. Beni ata bindirdi, bu taraftan gediyorum. Orda bi kayalıh var Çikora'nın adı ne? Oburcak. Onun üsdünde bir gayalıh var, atınan o gayalığa çıhtım. At bu yanı dönüyor pavhırıyor, bu yanı dönüyor pavhırıyor. Yani horunnuyor. At getmiyor yaylaya. Gemini çekiyorum enişe at eniyor. Yahuşa dönderdin mi yani ne hadar namız vursan ne haden gamçı vursan getme imkânı yoh. Ben de endim, attan endim. Zanki bu ayahlarım çözülmüş. Gollarım çözülmüş adım atamıyorum gedem. Mismillah Allah deyiyorum Allah'a yarvalıyorum. Gulüfallağa ohuyorum. Zanki ben bele gediyorum bir korpe çocuk ki gedeyor ya at elimde abeyle. Ordan Damal'ın yolu geliyor burdan bizim yol, Oburcağın yolu çıhıyor. Burayı çıhınca benim gollarım da galhmaya baladı, ayahlarım da yürümeye başladı.

Atın üzerine bindim bismillah Allah dedim gediyorum. Yani ben Allah'tan gayrı kismeden gorhmam. Gediyorum, o zamanda dağlara yazı yazıyolardı ya Hasolar ölmez İbolar ölmez deyi. Gediyorum bissürü garaltı geliyor durdum durdum atın üstünde. Diyorum gelseler de abu atı elimden alsalar. Eyeri de has Şengaya'dan getirdik. Abu atı alsalar deyorum, beni öldürmeseler. Bir de bahım guzu meliyor. Yarabbim şükür Allah dedim guzuymuş (KK-2)

Definecilik ve bunun etrafında geleşen inanış ve uygulamalar halkbiliminin araştırma alanına girmektedir.[47] Uzun süre Rus işgali altında kalan bölgede Ermeniler de uzun süre yaşamışlardır. Onların arkasında defineler bıraktığına ve defineleri de büyü ile korumaya aldıklarına dair anlatılara yörede sıklıkla rastlanmaktadır. Çobanlar ve hayvancılar arasında da bunlarla ilgili anlatılar anlatılmaktadır:

8. Yıl bin dokuz yüz altmışlı yıllar, yolma diyoruz O sene dolu vurdu. Ekinlerimiz çok kısa kalmıştı kırık dökük onnarı elimiznen toparlıyoduk yolma diyerik ona yoluyorduk. Yolma yaparken biden hava garardi güzelce bi yağmur yağdı. Hepimiz sırılsıklam ıslanacaktık bulullara girdik. Orda korunmaya çalıştık yağmurdan. Çocuh adam orda da uyuyakalmışım. Bunlar, bütün eve gelmişler bizim orda çalışan bütün aile eve gelmişler. Ben orda uyuyorum kimsenin haberi yok. Arkadaş ben de uyuyorum, bilmiyorum. Uyuduğumu tabii ki bilecah değilim ya. Çıhtım bululdan hiç kimse yok karanlık çökmüş ama korku falan yok. Yola çıktım bizim çeyilli diyoruz yola çıhtım, yolda hemen bi ses başladı çeper boyu düzülü taş var çeper diyoruz. O çeperden giderken bir kumbarayı seslendirersin para dolu aynı ses zıngır zıngır benlen beraber geliyor. Taa köyün bu altına kadar yahlaştık bu Ensergilin köpekler havlayınca o ses kesildi. Geldim işte babam bu işlerden bilerdi. Dedim böyle böyle oldu. O dedi ki işte o sahipli hazinedir (KK-4).
9. Ortaokul ikinci sınıftayım her şeyi anlıyorum biliyorum korhu felan yoh amcam Resul vardı, onun arılarını burya getirdik. Güney denen bölgede o arılar orda kalıyor. Biz de geceleri gidip bakıyoruz, çoğu kere kendisi gidiyo biz çayır felan biçiyoruz. Çayır işlerini bitirdik yığınları o dönemde şöyle yapıyoduh hepsini biçip yığıp yapıyoduk ondan sora taşımaya başlıyerdik. O döneme de arabalıh zamanı diyoduh. Hep öküzüdü o zaman arabaya en bir çift camış iki çift öküz goşulurdu. Bu arabalara yüklediğimiz ot bugünkü traktörlere yüklediğimiz ottan çoh olurdu. Öküzün boynuna binerdik ya

[47] Definecilik folkloru için bk.: (Yolcu & Karakaya, 2017)

Allah ho ho ho diye goşerdik. On beş yirmi gün devam ederdi ot taşıma mevsimi. İşte amcam dedi ki git arıların yanında ga. Bennen sene izin git arıların etrafa bah ben de tamam dedim akşamınan çadıra orda yattım. Gahtım sekiz dohuz arası. O saate kadar yatamazdı kimse biçin zamanı. Kahvaltı yaptım gahtım araziye düştüm çiçekler bahtım dolaşıp geldim. Bi yere geldiğimde ayağımın altınnan sanki üzerine basmışım gibi köpek yavruları bağrışa bağrışa koşmağa başladı. Ben o zaman o şeyleri duymuş bilerdim çeketimi çıhardım attım şapkamı attım abele bi şapkam vardı onu çıhardım attım. Yani üzerinden bi şeyi attırıp tesadüf ettirirsen büyü bozuluyormuş. Bu da yine defne büyüsüymüş, papaz büyüsü. Bu köpek yavruları da altınmış o kadar çohmuş ki sesler gıyamat gibi ses çıkarırlar, çoh köpek yavrusu gibi. Korku falan yok, gündüz yaşamışım bunu (KK-4).

Ardahan yöresinde canlı boncuklar ve bu boncuklarla ilgili anlatılar da hayvancı halk tarafından anlatılmaktadır:

10. Benim irahmetlik dayım torpağı sürüyordu. Hakosun içinde iki tene canlı boncuk buldu. Onnan sora adığa gurban oluyum dayım onu yuvasından aldı. Dayımın urüyasına kırk kere girdi ki beni götürsünner yerime gosunnar, boncuhlar. Irahmatlık dayım o boncuğu gotürüp yerine gomadı, havaslandı. Dayımı da telef etti. O boncuğu tahıla gorlardı, ahıra gorlardı yanı duvarın neyin şeyine goğarlardı ki yanı bereketli olsun. O bele gırmızı erik gibi uzun abele gıpgırmızı. Vay gozel vay gozel diyesen burnundan düşme ganıdı. Damarlı işte sıhıyor öldürüyor. Goca atları deviriyor, körpeleri öldürüyor, danaları guzuları. Üsdüne geldi mi sıhıyor da. Sıhdı mı çocuhda ölüyor (KK-60).
11. Bi kere de bizim hayvanlarımıza getiriyo o boncuğu. Koyunlarımız doğumu yakınken ölü dünyaya getiriyo. O kuzular öyle ölürken babam gitti amcamızın oğlu var onu getirdi bi nusha yap niye böyle oluyo falan diye. Cengiz Koçların babasını Devriş Koç'u… Devriş Amca'm da geldi okudu böyle bi nusha yaptı onu ahırın goşadına çaktı ama yine oldu. Tabi öyle olunca mahalleden "…[48]" dediğimiz adam geldi niye böyle falan fıstık derken o elinde tabi onla gelmiş. Üstünde taşıyomuş zaten onu. Onu taşıdığı an dokunuyo demek ki o anda getirmiş babamların ahırına. Onunnen bereber girmiş içeri. Girince annemden su isdemiş koyunların üstüne serpem demiş. Onnan sora koyunlarımız kurtuldu (KK-93)

[48] Kaynak kişi, söz konusu ismin yazılmasını istememiştir.

Memoratlara konu olan bir diğer varlık da cadılardır. Çoğunlukla kadın olarak tarif edilen cadıların ahırlara tuvaletini yapmaya giren kadınları rahatsız ettiğine, peynir tulumlarını kedi kılığında çalmaya çalıştığına ve bal küplerini devirdiğine dair memoratlar yörede anlatılmaktadır:

12. Benim annemin bibisinin oğlan çocuğu yohmuş. O cadi dediğimiz kedi, insan kedi oler. Cazı kadın kedi oliyer. O kadına musallat olmuş o kedi… Hamile kalırken kadın korkusundan bile çocuk düşürer. Evlerinin üstünde oturermiş o cazı. O kadın ahora gitmeye otursa bi su tökmeye heman o kedi gelirmiş o kadına sarılurmiş, kadın bayılırmiş. Evelden bir gaçagaçlık oldu. Şavşat'ın bütün milleti buraya garışer buranın milleti Şavşet'e. Şavşet'ten bi adam geler o babaanne o adamı evlat eder kendine. Gızını da ona verer. Bu kadın su dökmeye oturanda o kedi gene geler. Kadının ağzına sarıler. Dört kolunu ağzına sohacahmış ki ciğerlerini çeke. Ordan o eniştesi geler o yorgan şilteleri yoh mu bu adam hama o yorganın şiltesini aler o kedinin üzerine atlıyer kadından kediyi goperer yavrum. Ona gaz yağı töker de ateş verer o çarşafa. Bunun da peşini takip ediyer. Miyavlıya miyavlıya ortalığı yıher kendini su kuruna ater ama yaner. Nene sabahnan galher gızını yollater getsin sorsun o cazının gelini Dilavar'a o cazı nenenin adı da Zahide… "O bu gece nerdeydi?" diye sorer. Diyer ki Zahide Nene hasta yater. O zaman Ferahnaz Nene galher, gendi gider. Gider ki yüzü gözü tomarı yanmış. Şimdi senin yanına geler kedi ama aslında cazi (KK-122).
13. Benim anneannem çok zenginmiş. Evelden küpler var bal doldururmuşlar. Akşamdan düzer, doldirerler bal küplerini. Sabahtan gider ki küpler hep devrülmiş. Biner… Nenem bir boysuz bir gadınidi ama çok cesaretli gadınidi. Bal evlerinin adi de darevidir. Evelden yer eviydi bele düzen ne ariyerdi yavrum. Bir de baher ki bir kara kedi geldi o dareviye bindi. O içeri gier girmez nenem gapiyi örter. O yer evlerinin bacaları de hep yohardan edi. Ele o küpe el aterken o nası gırer de nenem buna dürter buna dürter buna vurer. O ki bögürer e insan sesi çıharder. Nenem buna vurer bunu ölümcül eder. Kedi de dırmaner kovanların üstüne de bacadan gendini ater. Sabah oler Dilavar'a "Zahide Bacı nerde?" diyer. Diyer ki Züleyha Hanım gaynanam ele hasda ki ebele nefesini alamer çoh hasda. Nenem gaher gider. Zahide bacı neren ağrer? Diyer boy Züleyha abele heç nefesim alcah halim yoh yannarımdan ağrım var (KK-122).
14. Cadılar varımış tipleri de afedersin kedi gılığında köpek gılığında. Evlere girermiş gözleri ne de galırmışsa tuluh, et, gaz… Birisini de kedi halinde tutmuş bunu dövmüşler ama bilermişler ki o kadındır. Hayvan kılığına girermiş, onu götürermiş.

Bunu da işde yahalamışlar tuluh ağzında… Bir kedi gocaman bir tuluğu götürebilir mi? Götüremez… Bunu yahalamışlar dövmişler dövmişler bacadan gaçmış. Eskiden köy bacaları vardi tepede. Ordan kendini atmış getmiş. Sabah bakmışlar ki o kadın ortada yok. Ha demişler ki mesela Cansu yoh. O ev sahibi gider ziyaretine. Heç görünmer. Ele demişler ki Cansu bu gece ele hasda ki heç idarası yoh ki ayağa kahsın… Ele yorganın altınnan gafasını çıharer. Diyer bacı sene ne oldi? Diyer ne bilem ana beni bu gece zanki kisme dövdü. Her tarafım mosmor. Onnan sora diyerler köyün cadısı buymuş (KK-65).

Yukarıda verilen olağanüstü varlıklarla ilgili inanmaların yanı sıra kişilerin olağanüstü güçleri olduğuna dair inanmalar da memoratlara dâhil edilebilmektedir. Tarafımızca derlenen aşağıdaki metinde bir Alevi dedesinin hortumu durdurarak yaylaya uğratmadığı anlatılmaktadır:

15. Bir ejderha vardı. Yaylada bir ejdera doğmuştu. Bir Sırrı Dede vardı mübarek, o ermişlerdendi. Milletimi gıracaksın diye callallandı. Burdan get, burdat get burdan get dedi. Ejderayı gaybetti. Dede hama ayahları yerde değil, havadan uçuyor, ermişlerdendi (KK-79).

4.4.6. Masallar

Araştırma sahamızda tarafımızca mesleklerle bağlantılı olan masallar derlenmiş ve bu masalların aktaran kaynak kişilerden yaşı büyük olan kaynak kişinin tekerlemelere başvurduğu ancak genç masal anlatıcısının sonuç odaklı olarak masal anlattığı göze çarpan bir husutur. Saim Sakaoğlu 1974 yılında kaleme aldığı "Doğu Anadoluda Masal Anlatma Geleneği ve Masallarımız" başlıklı yazısında Erzurum ve Kars ve yakın çevresinde masal anlatma geleneğinin eskisi kadar olmamakla beraber canlılığını koruduğunu aktarmıştır (1974, s. 26). 2019 yılına gelindiğinde de Ardahan'da masal anlatımının yoğun bir şekilde olmasa da devam ettiğini söylemek mümkündür.[49]

Tarafımızca derlenen masallarda kahramanların çobanlar ya da hayvancılar olduğu hayvancılıkla ilgili kavramların masallara işlendiği, bazı masalların sonuç kısmında da hayvancılıkla ilgili bir ders verildiği tespit edilmiştir.

[49] Ardahan, Çıldır ve Göle masalları Ahmet Ali Aslan tarafından derlenmiştir. Detaylı bilgi için bk.: (Aslan, 2017).

Gara İneğin Heketi

Heketdi... Zamanında bir ineh varmış, bir kişi varmış, bir garısı varmış. Zaman geler ki adamın garısı ölér. Gız geler. Gız galanda bunnarın da bi inehleri var. Gız her gün ağlıyarmış. Bu memey emermiş çocuh, emzirermiş. Birgün bele… Beş gün bele… Kişi gider, evlener. Evlener kişi, getirer. Gız da nolacah pisliğinen isliğinen böyüyör gız da. Birgün zaman oler ki analığı diyer ki gıza al bu ineği otar, abu yunü de dara, eğir. Gız diyer ki "Anne men onu nevlem eyirmeyi, taramayı. İneği otarem tamam." diyer. Yoh diyer, götürüf otaracan. Gız götürör bu ineği bir gün, iki gün, üş gün otarer. Dört gün diyende inek dile geler. İnek diyer ki "Fatma benim bir mememden yağ ahacah, bir mememden bal ahacah. İkisinnen de em." diyer. Gız bir memesinnen yağ emer bir memesinnen bal emer ama "Sakın deme." diyer. "Yoh demezem." diyer. Geler, analığı savah yünü götürüf tarıyanda bir ince hafif yel gaher. Yününü alıf gaçan da "Yel baba yunümü ver." diyer, sen bilirsen analığım sayıf verif mağa. Bunu götürer bir delihden içeri ater, evin deliğinnen. İnehlen gız gider baher ki evin deliğinin altında bir garı oturer yerin altında. Yerin altında gari oturer. Gız sesliyer "Nene yunumu ver, yel getti burya saldı, annem meni öldürer." diyer. Diyer "Gızım goy ineğin otlasın sen içeri gel, açerem gapıyı." Açer gapıyi gız oyana baher, bu yana baher… Pejmür mejmür bir öy. Diyer gızım başıma bah sene yununü verecem. Kız bunun başına baher ki bit, sirke... Nene diyer ki "Gızım anayın başı mı eydi menimki mi?" diyer. "Nene helvet senin başın eydi." diyer gız gorhusunnan. "Gızım anayın öyümü eydi menim öyüm mü eydi?" diyer. Diyer, nene senin evin eydi. Bunu soyuşturer. "Gızım üş su gelecek, su gelende meni sesle gahem." diyer. Men yatarem bu yatanda gız da baher ki üş tene su geldi. Biri siyah, biri gırmızı, biri bayaz. "Nene nene gah ahşam oldu. Anam meni öldüreceh, gah, sular geldi." diyer. Gaher kızı ah suya saler, çimizdirer dummah... Gara sudan gaş goyer. Gırmızı sudan yanahlarına çeker. Gız bir gözel idi indi oler on güzel… Düyna güzeli gız. Nene diyer ben böyle gettim analığım meni öldürer. Diyer, öldürmez sen get gızım. Bu çıher yünü de verer bunun eline yuni de gız getirer. Gız eşiğe çıher. Obür avradınnan da bir gızı var. Ana diyer eşiğe geldi odu mu Fatma'dı mı kimdi inehle geler ama düyna güzeli. Anası eşiğe çıher ki gız geler düyna güzeli. Oturerler, yiyer, içerler. Savahnan diyer "Gız sen öyde gal menim gızım gideceh ineğe." Yünü verer bunun eline öz gızını yolliyer. Öz gızını yolliyer. Öz gızı oturer tarıyer. İneğin de bir memesinnen irin aher bir memesinnen süd aher bunu görende. Yel piltenin birini aler gaçer. Yel piltenin birini alıf gaçanda götürör aynı delikten içeri saler. İçeri eyiler baher ki nene oturer. Bağrer "Nene, cazı piltemi ver.". Diyer "Gel gızım gel eve gel evden al. Yel getti, saldı burya. Aşşağı iner oturer. Gızım diyer bir başıma bahsana,

analıhtan olan gız, Fatma döğül bu... Buy diyer senin başına it dırıhlasın. Senin başın nedi pit, gurvağa dolu. "Ananın öyümü eydi menim öyüm mü?" diyer. "Vıy Allah vursun senin öyünü. Elvet anamın öyü eydi" diyer. Gızım diyer "Üç su geleceh üç su gelende meni sesle." diyer. Üç su gelende gahtı gara suya saldı gapgara etti nene. Gırmızı sudan yanah goydu. Göy sudan da gaş goydu. Bu geldi. Ahşam oler anası da çıher Fatma ele güzel oldu belki menim kızım da ineğe gitti bu da güzel ola... Eşiğe çıher baher ki gız erbetin erbeti geler. Gız noldu sağa? Diyer ana beleken bele. Ha diyer gız ne varsa bu inekde var, bu ineği kestirem men. Gocası diyer "Ya gari yapma bir inektir südü, peyniri, yoğurdu güzel gider. Allah'dan gorh kesme çolumuz çocuğumuz ortalıhda… Yoh diyer hastayım men ölirem, hastayım men diyer. Altına döşeği sermiş üstüne de çarşafı bele dönende şıh şıh şıh eder. Kişi baher vıy senin Allah beleyin versin sene ne oluf gavurgaların grılıf neyse getirerler. İneh dile geler gene. Fatma diyer, Fatma meni kestireceh analığın iri gemiğimi bir torvıya doldur, ufah kemiğimi bir torvıya doldur beyeme basır. Heşbirini harcama beyeye basır sağa lazım olar. Özüm de senlen babanın ağzında bal tadıyacam onların ağzında pis tadıyacam diyer. Getirerler keserler tökerler gısır inek gazanlarla bişiriyerler. Boo(tükürüyor) ne pis tader. Kişi gahiyer "Senin bavayın gorunu sikem, ineyi kestirdin indi de bu bal kimi ete ne oluf ki diyesen pis tader. Fatma pis tader mi? diyer. Yoh diyer baba bal kimi tader et. Bu ineğin etini hep babalı gızlı yiyer. Bunnar o kadar ki bir tike yiyerler analı gızlı. Zaman geler ki köyde toy çalıner. Gaher bu gara gızını geydirer özü de bezener yanına tüşör. Fatmıya da bir tefsi pirinç verer bi de güveç verer men gelene gadar ağlayıf bu güveci gözünün suyunnan dolduracan pirinci de seçecen. Diyer ki "Ay ana men bu pirinci seçem de gözümün suyu burdan ne ahacah ki oryu doldura. Diyer dolduracan men bilmirem diyer. Bunnar toya gidende bu oturer bele üzgün ağlıyer yaş çıhmiyer. Bir de baher ki gapı açıldı nene içeri tüştü. Selam Fatma bu ne. Diyer vallah analığım goydu. Abu pirinci seç, abunu da gözünün yaşınnan doldur menim gözümün yaşı çıhmer diyer. Gah gah gah diyer. Pirinci aldı göttü, ahırın damına töktü. Ordan bir seçilmiş pirinç getdi burya goydu. Güğece de bir ağuş duz töktü, duzlu su gayırdı. Gah dedi seni toya götürecem. Boy nene meni görer öldürer. Yoh dedi get beyeyi eşile. Gedir beyeyi eşiliyer ki o böyüh gemih ele bir elbise oluf ki canıma deysin diyesen sanki bele gumaş. O kiçiği de bütün altın. Nene buğu geydirer. Ayahlarına da altın başmahlar bele. Cefiyin birine altın doldurturer birine de kül. Gız diyer o analıh tarafına külü sepesen bu terefe de altını sepesen. Nene gider gaçın gızım geldi gaçın gızım geldi. Millet şaşer galer. Gızın ocağı batsın, gız ayın on dördü… Allahu tala yaradıf gızı. Gız gaher bi ele sındırer bi bele sındırer. Külü analığın terefe seper, diyer terefe de altını seper. Gaçın gaçın gideh dedi nene gızı çıhartdı ordan. Yeyin yeyin gederlerken nene "Gaç Fatma

gelerler." derken Fatma'nın ayağının başmağı sıçradı göle tüştü. Nene dedi ayağımın ayahhavsı... Nene "Tüşsün tüşsün biz gedek" dedi. Nene gızı soyundurer. Gız gider yüzünü gözünü çamırlıyer, pirincin üsde oturer. Baher ki gapı vuruldu. Bir gapıyı açer ki arvad, kişi perperişan gelifler. "Noldu?" diyer Fatma. Analığı "Bir cıyarı yanan geldi bir bezendi. Düyna güzeli bir ele sallandı bir bele sallandı. Haha (halka) altını yığdırdı. Bize de külünü töktü. Çıhtıh geldih." diyer. "Buy cıyarı yansın diyer nolerdi size de vereydi iki altın aleydi babam." diyer yalannan. Nene de bu elbiseleri yeniden beyeye basırer. Gayvoler nene eylerden nene...

Padişahın oğlu atlı suya getirer. Padişah atıyla suya geler. At gölden su işmiyer. Hizmekarlar diyer "Padişahım sağ olsun at sudan işmiyer." Padişah gölün ayağına geler "Toru getirin bu yanı." diyer. Toru aler getirerler. Sallıyerler gölün içine. Bir tene başmah çıher. Gızın başmağı… Gede aler bunu eline, atlar su içer. Gede enine baher uzununa baher tüşünör. Lele veziri ortasına topliyer. Lele vezir diyer bu ayahgavı diyer nökerin de gızının olsa çovanın da gızının ayağına olsa danaçının gızının ayağına da olsa men onu alacam. Buun köyü gezecehsiniz diyer. Men bunun sağavını alacam diyer. Gaherler her terefi gezerler. Köyün hamısını gezerler. Kimin ayağına dar geler kiminin ayağına geniş geler. Analığa haber geler ki kimin ayağına olursa… Analıh gızın ayağını ısdader "Yaha gız yaha gız gazı… Belke senin ayağına olar." diyer. Fatma'yı da tuter tendire goyer, ağzını gapiyer. Gezerler en sonunda kim galdı kim galdı nenenin öyü galdı. Öye gelerler ki gızın ayağının burnuna girmiyer ayahgavı. Gahıf giden de horoz ürör sıçriyer -bah Allahu tala gızım her şeyi Allah…- "Gıggıla gooo Fatma Bacım tendirde el ayağı kendirde…" diyer. "Kışa kışa ne diyer ağo andır" diyer analığı. Diyer abla goysana Allah'ın horozu... Horuz yeniden "Gıggıla goo eşitmiyersen mi Fatma bacım tendirde el ayağı kendirde.". "Ola…valla bu tendirde adam var." diyer. Ağalar açer tendiri ki Fatma tendirde oturer. "Gız neğe burda oturersin." diyer. Valla diyer analığım goydu meni. Çıh abele, diyerler. Gızın üsdünün başının külünü mülünü çırperler. Taherler gızın zaten ayağınındı, ayağının üsdünde oler. Padişaha havar salerler, illa padişahım sağ olsun bu gızın ayağına oldu. Kızı yahıyerler geydirerler getirerler. Gız ayın on dördü yaner. Padişah aha diyer men bunu alacam. Bunu alacam, bunu beziyerler. Kız beyeyi açer ki bir torva altın çıharder, bir torva elbise çıharder giyer. Birez de çıharder babasına verer. Baba diyer birez de sen al bunu fukaralıhdan gurtul diyer sen de.

Bu gızı padişah aler götürer gider. Çilpahları geydirer, ajlar yiyer. Gırh gün gırh gece toy çaldırer. Götürerler. İki sene gızı öyden eşiğe goymiyer padişah. Birgün de padişahın

ceryeleri var, “Fatma bu gadar da olmaz. Biz iki senedir senin ceriyenik ama sen bizi bir yana götürmiyersen.” diyerler. Bizi götü bir yana gezdir. Harya götürem gızlar sizi diyer. Valla deniz kenarına götü, pikniğe götü, senin yanında galdıh. Biz de sennen barabar ölerik… “Dur padişah gelsin söylüyöm.” diyér Fatma. Padişah geldi. Padişahım sağ olsun gızlar geldi men bunnarı bi yere götürecem ama Fatma’nın özü de hamile… Get Fatma men ne garışerem sen harya gidersen get diyer. Gaher bunnar denizin kenarına giderler gızlarla yiyerler, içerler, bişirer, oyniyerler.

Men sana haber verem gara eşşekden, bacısınnan… Ana ana diyer, Fatma gölün gırağına gidif gızlarnan piknik yaper men de gidecem. Nağarıyım? Gah diyer birez kete mete bişir men de gidecem. Gaher bu üş gete bişirer birez de meyve aler gaher geler gız. Fatma’ynan oturerler görüşörler bacıdır da... Yiyerler, içerler, oynaşerler. Diyer ki “Gölün suyu durudur meni çimizdirer misin?” diyer Fatma buna.” Ba… Abla niye çimizdirmiyem men seni” diyer. O ki denizin kırağında oturan da bu o yana ürter bu yanı sürter kızı iteliyer, gızı iteler itelemez baluh yuter Fatma’yı. Gız gider balıhla. Bu da gaher Fatma’nın elbisesini giyer üsdünü başını. Ahşam oler millet toplaner. Bahan diyer “Boy! Bu Fatma neğe böyle oldu” diyer. Diyer, boy bu Fatma niye bele gafgara oldu. Abla sen niye bele gafgara oldun. Diyer, iki senedi men eşiğe çıhmirem güneş yahtı meni. Bunnar çıher giderler. Padişah geler enine baher uzununa baher Fatma diyer sen nası ele simsiyah olufsan nasıl olufsan çocuh garnında hanı. Diyer aha garnımda ya çocuh diyer. Niye bele oldun? Diyer, valla güneş değdi mağa. Kişi, “Allah Allah! Bu gadar gıza güneş deymedi de gırh tene ceriyeye menim garıma mı değdi bu gün?” diyer. Padişah da öye goyer çıher gider bu garıyı. Bu garıyı öye goyer aradan bir ay mı keçer iki ay mı keçer, atdarı suya töker. Atdarı suliyerler a padişahın atdarı… Atdar gene su işmedi. Toru gene aterler suğa. Tordan bir balıh çıher ki balığın ocağı batsın öküz camuş goşerler a o haden. Fatma ordadı. Fatma da orda yatıf. İki oğlu oluf birinin adı Hasan birinin adı Hüseyin. Balıhlar goyuf. Bo! Çıharderler, “Allah Allah men hayatımda böyle balıh görmedim. Bu ne biçim balıhdı, bunun garnı ne boydadı?” padişah diyer. Millete emir verer ki “Bir piçah getirin mana herkes çekilsin ağrı dursun men balığı tek yaracam.” diyer. Padişah balığı bele bele bele keser Fatma’nın başı ordan çıher. Padişah bir geri durer. “Gız Fatma sensen mi?” diyer. Menem pasişahım niye gaçersen diyer. E bu ne? Bunnar da senin çocuhların diyer. Öydeki de açar söyliyerem sana diyer. Meni öye götü men orda söylüyerem sana diyer. Padişah millete emir verer herkeş çekilsin gitsin diyer. Millet çekiler gider hız çılpahdı ya… Padişah pantulunu çıharder gıza giydirer çeketini gıza verer. Çocuhları gucahlarına alerler eve giderler. Fatma’yı goyerler hamama çimizdirerler. Onnar

diyer biz de şaştıh bu Fatma niye bele gara oldu diyerler. Çıher gider. Diyer gocası gız sağa noldu. Diyer beleken bele. Diyer meni iteledi göle atdı meni de bir balıh yuttu. Çocuhlarımın adını da birinin adını Hasan birinin adını Hüsöyün goydu balıhlar. Öyle mi Fatma öyle. Sabah gaher köyde ne ki millet varsa hamısı toplaner. Bir eşik görmez bir at geleceh bir de eşik görmez bir gatır geleceh diyer. Gatıra tuterler o cazı arvadı bağlıyerler da gızın anası. O ata da gızı bağlıyerler guyruğuna. Heresin eline de birer teneke verer atı eşiğe goyerler tenekeye bele vurmerler mi at guyruğunda parça parça gelerler ki hişbirinin bir tikesi yohdu. Padişah gız Fatma diyer babanı nağarıyım. Diyer babamın ne şeyi var fuhara babam onnar baher. Onnar bahmasa menim ineğimi keserdi mi diyer. Geder babasını da getirerler babasını da lele gayırer. Fatma'yı da bi daha nikah ederler. O yedi ele keşdi bu yedi bele keşdi göyden iki alma düştü biri sağa biri mağa (KK-35).

Başlangıç formellerine rastlayamadığımız bu masal, "Heketdi." cümlesi ile başlamaktadır. Araştırma sahamızda masal sözcüğü yerine "heket" sözcüğü tercih edilmektedir. "Gara İneğin Heketi" başlıklı bu masalda kaynak kişinin yalnızca üvey kız kardeşi anlatacağı kısma geçerken geçiş formeline başvurduğunu görüyoruz. "Men sana haber verem gara eşşekden, bacısınnan…" cümlesini "bağlanılan şahsın hemen söylendiği formeller[50]" grubunda değerlendirebiliriz. Masalın "O yedi ele keşdi, bu yedi bele keşdi. Göyden iki alma düştü biri sağa biri mağa" tekerlemesi ile sonlandığını da görmekteyiz.

Çıldır'a bağlı Akçakale köyünde derlenen bu masalın, yörenin iktisadî faaliyetlerinden ayrı düşünülmesi beklenemez. Akçakale köyünde geleneksel yöntemlerle hayvancılık ve göl balıkçılığı yapılmaktadır. Masalda geçen motifler de söz konusu mesleklerle doğrudan alakalıdır. Masaldaki olaylar ana kahramanın, Fatma'nın, Gara İnek'i otlatmaya götürmesi ile başlamaktadır. Üvey annesinin inek otlatmaya giderken Fatma'nın eline taraması için yün verdiğini görüyoruz. Hayvancılıkla meşgul olan halkın masallarındaki olayların hayvan otlatmaya gitmesiyle başlaması beklenilecek bir durumdur. Masalda Yel Baba'nın yünü götürmesi ve Fatma'nın bunun üzerine korkması ve telaşlanması, aslında yöre halkının yüne verdiği değeri gözler önüne sermektedir.

Masallar halkın bilinçaltının yansıdığı edebi türlerdir. Yukarıda verilen masalda Kara İnek'in memesinden bal ve yağ aktığını görüyoruz. Hayvancılığın yanı sıra arıcılığın da

[50] Saim Sakaoğu, "Masal Araştırmaları" kitabında masalların basmakalıp sözlerini yani formelleri; başlangıç formelleri, geçiş formelleri, benzer durumda kullanılan formeller ve bitiş formalleri olarak dörde ayırmıştır. Yukarıda zikredilen "bağlanılan şahsın hemen sölendiği formeller" bir geçiş formeli olup yeri veya kahramanı değiştirmek için kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bk.: (Sakaoğlu, 2016, s. 82-96)

yapıldığı coğrafyada halkın bala ve yağa ulaşmanın kolay yolunu hayal etmesi ve bunu masallarına taşıması normaldir. Masalda padişahın çobanın kızı da olsa kızla evlenmek istediğini görüyoruz. Nitekim çoban olan ana kahramanımız padişahla evlenmektedir. Burada da halkın normalde gerçekleşmesi zor olan bir durumu masallarında kolaylaştırdığını görmekteyiz.

Hayvancılığın yanı sıra göl balıkçılığı da yapılan Akçakale'de derlenen bu masalda balıkçılıkla ilgili unsurlara da rastlamaktayız. Örneğin; Fatma'nın gölde yıkanması, balık tarafından yutulması, padişahın göle tor atması balıkçılıkla ilgili unsurlar olup, köyün coğrafyasından ayrı düşünülemez.

Üç Gardaşın Hikâyesi

Bi adamın üç oğlu varmış. Bu gerçek hikâyedir ele şey döğül ele. Bir adamın üç oğlu varmış. Babası ihtiyarlanır, ölecek. Ölende oğlum diyer, diyer ki ne var. Mene üç mendil geti diyer, üç mendil getirer. Üçüne de ayrı ayrı birine malın tuyunu goyor, birine para goyor biri ne de yoh… Birine koyunun yüngünü goyor, birine para goyor, birine de torpah goyor. Üçünü de düylör oğullarına verer. Diyer bunları sahlarsın. Gün gelifte toyuh foldan yumurta saldıysa gavliyize ayrılıh düşör. Gedin ayrılanda mesele bizim köye yahın neredi Baltalı. Baltalı'da bizim kirvalar var. Gider ordan getirersin o kirvalar ayırar sizi, başha kimseyi getimeyesiz. Babaları tembehliyer, oğullarını. Bunlar da diyer yoh baba biz ayrılmazıh. Babası ölör. Gün geler, ahıra gider ki böyük gardaşı gider baha ki ne baha. Bir tane toyuh yumurtayı salıf. Gelif diyer ki gardaş diyer ne var. Diyer üçümüzden birimizin galvinde ayrılıh var. Babamın sözü geldi ahırdan toyuh yumurtoyu saldı. Gedeceyik ki biz babamızın dediği kirvamızı alıf gelek. Diyo gah gidek. Gaher üçü de yola tüşör. Üçü de yola tüşörler giderler giderler bir deve izi görörler. Bir deve izi baherler ki yolun altına düşüf ele edif bele edif, ele edif, bele edif. Biri diyer ki ola bu deve de sanki kormuş yolu görmöyüf ele edif bele çıhıf yolunnan belli. Biri diyer ki ola bu deve de üç ayahmış üç tene ayağın izi var ikisi önde biri arhada. Biri de geden de rasgeler hanı ya deve pisliyen de guyruğu yoh a ahbunu ele bele sepelener. Diyer ola bu devenin guyruğu da yohmuş. Neyse bunlar gider. Geder geder ki karşıki köyde bi adam bunnara rasgeler. Diyer selamaleyküm, aleykümselam diyer. Diyer ki ne arersen, diyer ki deve arıyerem. Ee diyer gözü körüydü mü? Diyer he vallah. Diyer topalıdı mı? Diyer, he vallah. Ee diyer huyruğuda mı yohuydu? Diyer, menin devemi siz gördüz neylediyiz? Vallah diyer men diyer izinden belledim, bu diyer ahbunundan bu da diyer yolun altına üstüne enişinnen gördük. Biz ondan tesadüfen gördük diyer. Yok diyer vallah aynı tarif elediyiz menim cuga devemdi. Neyse çıhar giderler. Gel gel nancarı olsa

ayrılmağa gideceyih malımız çohdu. Bir tene de sene veririk, sende bize garış. Gaherler, işte sizin köyde babamın kirvası var, babamın vasiyetinnen biz o adamın yanına giderih, bizi o ayıracah. Gaher giderler o köye. Alekümü selam, selam aleyküm. Gapıyi vurorlar içeri girerler. Onun da meğerisem babası ölüf o kirvaların. Onun da oğlu galıf evde. Diyer işde men filan adamın oğluyam falan kirvaya da gelmişik. Valla diyer babam rahmetli oldu. Diyer o zaman baban olmasın sen ol, bizi sen ayır. Diyer tamam. Eskiden de kirvalara çoh değer verilerdi, indiki kimi değil. Çobana diyer get bir tene şey getir, en iyi goyunu kesersen buna. Bu da geder ey bi kısır goyun varmış onu kesif onnan sora ki geler bunnar buna hizmet elerler yemek yaperler. Surfoyu donaterler. Dört tane arhadaş oturer odada üç gardaş bir de o devenin sahabı dört. Bunnar odada oturor, büyük gardaş diyer ki ev sahabı da gapının arhada duror ki hele görem beğendi mi beğenmedi mi. Böyük gardaş diyer ki ola diyer bizim bu kirvamızın oğlu da pijdi. Diyer niye? Bah gapının arhada bizi dinniyer. Diyende gider anasının yanına dinliyer. Ee diyer bu et de heç ey değil diyer, biz amansızlıhtan yiyerik. Zanki bu da it etidir diyer o gardaşın ikincisi diyer. Üçüncüsü de bu ekmek de temiz döyül ben yemiyecem ama amansızlıhtan yiyerim. Diyende bu üçünü de o oğlan eşider gapıda. Geder o oğlan anasının memesinden tutor mökkem. Ana diyer menim gerçek babam kimdi doğruyu söyle. Diyer oğul sene ne oldu nerden çıhtı. Yoh diyer doğru söyliyecen mene. Diyer valla bir köç oluf başga yere giderdik, o arada baban kim olduğunu da bilmirem. Gerçekten pijsen diyer. Adam baher ki doğru söylüyor. Gider çobana danışer, çobana diyer ki men sene dedim en iyi goyunu kes, sen ne kestin. Valla ağam diyer o doğan da haşa sizden bu it de balaladı. Bunu anasından mayalamadım, bunu da itden emdirdim onüçün diyer. Diyer ola bu sözde doğrudu. Geler öyle onan sora ekmeh eleyen gelinlerden soror o da doğru çıher. O dördüncü de diyer ki bu şarap da heç içilmeyecek de insan kanından olufda amansızlıhtan içerik. Bu da gaçer tükana gider, diyer ki bu şarabın asıl gaynağı nerden gelif? O da diyer ki bir oğlanlan bir gız sevif, gavuşmoyuflar, babası vermeyif gızın babası. İkisi de genç genç ölüf. Kızın babası da ölüf. Diyer o gül ordan çıharmış, o gül ordan çıharmış lale gül. Ondan da getürer sıharlar şarap ederler. Diyer bu da sevda gülüdü diyen de geler ki dördü de aynı çıher doğru. Gelen de diyer noldu. Zatı bunlarda yiyer içer ele durer masa. O da anlater diyer bele bele. Diyer indi söyleyin nedir muradız? Valla diyerler biz ayrılacayıh da bizi sen gel ayır. Diyer baba sizi gibi südü temizlerin arada menim şeyim yohudu. Men diyer vekilimi bu deve sahibine vermişem gelsin sizi bu ayırsın. Gaher geler bu deve sahabı ayırer. Diyer getirin hele bahem amanatıyz da ne var baban ne verif? O da diyer ki babam aha bele üç mendil verdi bize. Getirer ki aha birinde torpah, birinde mal tuyü yüng, birinde de para. Diyer para sade özünü değerlendireymez. Mal da sade araziyesiz, torpahsız olmaz.

Gel bunnarı üçe bölek. Üçe bölörler topağı üçe bölerler, malı da üçe nölörler, parayı da üçe bölörler. Onnan sora da heç dedileri koduları olmadan güzelce paylaşerler. Onnan sora da bi sağ deve de o adama vererler. Al allah işin varsın. Bunnarın adı galıf südü temizler (KK-41).

Çıldır'a bağlı Sabaholdu köyünde derlenen yukarıdaki masal da tıpkı "Gara İneğin Heketi" gibi, iktisadî faaliyetlerden ayrı düşünülemeyecek bir masaldır. "Bi adamın üç oğlu varmış." cümlesi ile başlayan masal da giriş formellerine rastlayamadığımız gibi geçiş ve bitiş formellerine de rastlamamaktayız. Masal, babanın üç çocuğuna mirasını üç mendile koyduğu yün, toprak ve parayı bırakmasıyla başlamaktadır. Topraklarını, hayvanlarını ve parasını temsil eden bu mendillerin paylaşım zamanını da tavuğun yumurtasını foldan saldığı zaman olarak belirlemiştir. Hayvancı bir toplumda babanın mirasının hayvan, toprak ve para olması normal bir durumdur. Masalın devamında misafire kısır koyunun kesildiğini görüyoruz. Araştırma sahamız hayvancıları tarafından kısır koyun daha lezzetli görülmektedir. Dolayısıyla masal kahramanı misafirlerine en lezzetli hayvanını sunmaktadır ki bu da Türk halkının misafirperverliklerini masallarına taşıdıklarını göstermektedir. Masalın sonunda ise bütün mallar kardeşlere eşit bir şekilde dağıtılarak parasız ve topraksız hayvancılık yapılamayacağı mesajı verilmiştir.

Üç Cambazın Heketi

Bir adam var yaşlı bir adam var güz olor öküzünü satmağa gidecek. Öküzünü satmağa gideceh diyer ki öküzümü satem de güze ihtiyacımızı görek hanı patos parası bilmem ne parası verecekler. Gedende de üç tene de cambaz diyerler hanı üçkağıtçılar he üç tene. Üç arhadaş biri bu köşeyi keser, mal meydanına girer e, bazara götürüf sataler e. Biri bu köşeyi keser biri o köşeyi keser, biri bu köşeyi keser üçü de gonuşor anlaşer e üçü de diyer ki ola sen fiyat vereymedisen men gelerim. Daha ucuza alırıh üçü de bele sözlöşör ayrı ayrı durorlar. Ele geler o diyer ki amca aleykümüselam, selamaleyküm diyer nedir? Diyer, abu öküzü götürörem ki satmağa da diyer mene ver. Diyer gaça. Diyer o zamanın parası da beş milyon. Diyer, beş milyona mene ver. O da diyer eydi eydi de az topal olsaydı felekten aynı menim öküzümün tıpatıp aynısı. Diyer ondan golayı da nedi, iner adam buna bir tene vuror, öküz topalliyer. Diyer booy men topalı neydem baba? Senin men diyer o zaman men daha neğe vurdum. O çeker gider. Öbürü de gider gider az ondan aşşağı bekliyer. Diyer ki selam aleyküm, aleykümselam. Amca naraya gidersen? Diyer abu öküzü satmağa giderim. O da diyer ki gaça verecen? O da diyer ola diyer demin on verdiler de aha men sene beşe verem. Diyer ki eydi eydi de felekten bir buynuzu olmıyaydı bunun. Diyer ondan golayı ne var iki buynuz birez cığaymış. Ahan vurom küçelsin. Vuror öküzün buynuzunu da gırer. O da

almıyer diyer baba men hem topal hem buynuzu gırığı neyliyem, almiyer. Öbürüne gider en sonkine. Ona birez daha aşağısını diyer onnan beşnen aşağısına düşör. Eydi eydi de felekten bunun guyruğu da ne uzunuydu birez keseydin e öküzün kuyruğu yerden gider, öküzün guyruğunu da keser. Öküz kuyruhsuz olor, buynuzsuz olor, topal olor. Götürör meydana bire vere zorlan kasapçıya. Verer, geler diyer ki arvat karısına "böğün öküzün ahı meni goymadı" diyer. Avrat neyledin diyer. Diyer, hemi vurdum buynuzunu gırdım, hemi diyer ayağını çıharttım. Hemi de diyer, guyruğunu da kestim. Üş tene adamlarnan garşılaştım oyun mu oynadılar neylediler, öküzü göttüm bire zornan verdim. Ey diyer. Adam "Öküzün ahını bunnara goymıyacam ama." diyer. Onar mene eyledi men de öküze. Men de onlara eyliyecem diyer. Ne yapacan? Sen dur, onnar nası olsa menim peşime tüşöcekler diyer. Bunnar cambazdı üç tene oyun oynayan cambazdı diyer. Diyer napacan? Diyer sen o altınnarıyın mene ver garısına diyer. Altnnarı aler cefine doldurer. Eşşeğe miner, eşşeğe de tuzlu arpa yedirdi mi şişer. Eşşeğe de tuzlu arpa yedirif su içirif ki eşşek abuboyco oluf. Eşşege miner gider. Haşa sizden eşşek pisliyende haşa sizden cefinden bir altın cıharıf bunun ahbununa saler. Ele arhadan onnar gider e o adalara hep oyun oynuyorlar a. Ola baher ki gün vurdu parlıyer, diyer ola eşşek altın gurguladı. Gider orda bir altını o aler, bidaha düşörler. Gider gider bir altını da o gurguloyunca saler öbürü de aynı. Bu sefer eşeğin peşine tüşörler. Amca diyer. Diyer, ne. Diyer, bu eşşeği mene ver. Neyleyecen? Diyer, baba men buna minif giderem. Tamam, diyer. Gaça verersin? Yirmiye... Yirmiye bu eşşeği verer diyer ki üç gün bu eşşeği bir yere gapadın garanlıh, bacayı da gapadın. Üç gün bekleyin üç gün sora bu dam dolusu altın töker. Men diyer sermayemi bunlan gurmuşum. Ele adamlar aler üçü de bacada bekliyer. Getmerler ki gece günnüz yatmerler ki. O diyer o alar, o diyer o alar. Üç gün sonra gapıyı açerler. Eşşek geberif gapının arhaya ayağını vuruf. Bunlar açer açeymiyer ki ola diyer gerçekten adamın sözü doğru dam doluydu ki biz bunu açaymerik. En son açerler ki eşşek geberif. Diyerler ki ah amca ah amca sen bize yaman oyun oynadın, dur sen. Gaher kişinin yanına giderler. Amca da diyer karısına bunlar bu sefer bizim yanımıza gelecek ama beter gelecek. Diyer dur sen men onlara bir oyun oynayacam. Diyer ki get bir toyuh kesek. Bir toyuh keserler, ev toyuğu. Toyuğun denciği var ya burası tutor oroyu bağlıyerler hemi burdan hemi burdan. Arvadının boğazına bağlıyer, tülbentinin altına. Onşar gelende men sene diyerim ki gah bunnara bir çay may goy. Sen de diyersen ki yoh, men de sene bir tene vururum. Ele biçağı tülbentinin altından çektimi hanı kan çıhar a o adamlar görer. Bir sihirli fışkırığı varmış bele eden de sen gaharsın diyersen beyim ne isdiyersen, arzun isteyin nedi. Heman gaharsan bunlara yemek şey yaparsan goyarsan. Bunların eline birer düdük verif yola vuracam. Diyer tamam. Garıdan bu oyunu gurorlar. Adamlar geler, eşşeğe yirmi lira verifler

o da boş. Gelerler, amca diyerler seni biz geberdeceyik. Ola baba ne oldu hele bir gelin, nedi? Eşşek geberdi. E geberer. E parayızı mı istiyersiz? Yooh. Gelin bir oturun çayımı için. Yooh, bunlar hersli. Diyer gah gız bunnara ekmek gayır. Bu da diyer ki menene, yapamam işim var. Bu da diyer ki yaparsen. Gaher buna herslener, bir tane yapışdırer. Arvat tüşüf çünkü garı goca oyun oynayıflar. Bir daha ki gaher bıçağı boynuna vuror, gan bele geldiğini görörler. Ele aler o üç adamın yanında bele (ıslık çalıyor) eder fışgırıhnan. Ele garı gaher, buyur beyim ne isdiyersin. Bayah bunnara yemek yap demedim mi sene? Ele garı yaper yahışdırer surfoyu goyor. Diyer baba hersliydik de sen bizim hersimizi söndürdün. Bari o sihirli düdüğün bize ver biz de garımızda deniyek, bizim garılarımızda bize bahmiyer.

Dinleyici: Getti garıyı da kesti…

He he (gülüşüyorlar) gaher giderler öye. Aynısı bunnar da garılarına vuror. Gahın yemek yapın bize. Bizim işimiz başımızdan aşkın. Ele arvatlara vurorlar. Üfürörler. Arvatların üçü de ölör (gülüyor). O ısılıh çaler çıhmiyer bu ısılıh çaler çıhmıyer. O adam, bu sefer gurtuluşum yohuydu haggıyın halal ele garı diyer. Bu sefer gelecekler ama beter gelecekler. Diyer baba halal olsun sene, sen ki öküzün ahını çıharddın diyer halal olsun sene. Neyse giderler. O ki garılarda ki ölör kişiler ki geler Alah sen gösterme... Diyer daha buna bağışlayacağımız da yohdu. Garılarımız da getti. Geler amca senin gurtuluşun yohdu, ölümün bizim elimizdendi diyerler. Üçümüzün garısı da öldü. Fışkırıh da çaldıh heç gahmadılar. Ele bu kişiyi çuvala goyerler dallarına alerler giderler. Gederler gederler bunu götürecekler ki nehirden ata, uçurumdan. Götürende derenin kenarına bir adam bir çadır guruf. O adam da özünü bir hocaya bahdırıf bir günahı varmış hoca deyif sen bi derenin içinde bir ağaç tikecen, eğer o ağacın yeşerdise gelif gedene ister eylik eyle ister neylersen eyle. O ağacın yeşerdise senin günahın affolacah. Eğer yeşermedise senin günahın affolmayacah. Bu da tutuf derenin kenarına çadır guruf. Gelene yedirermiş, gedene yedirermiş. Bir günde olor baher ki üş tene adam geler. Dalında da bir çuval. Adam bağırer ki gelin uzun yoldan geldiyiz bellidi. Gelin çayınızı için yemegizi yeyin ele gidersiz. Çünkü men gelene gidene hep yemek yedirerem, size de yemek yememiş goymam. O diyer, işimiz aceledi, bu diyer işimiz aceledi. Men aceleye bahmazam diyer, getirin ne götürörsez orya goyun gelin yemeğinizi çayınızı için çadırda yeyin ele gedin diyer. Diyer tamam. Goyun hağılı varmış, goyunnar geler dolor. Goyun hağılının altın abu adamı goyorlar. Üçü de çadır gedeler yemek yiyerler. Yemek yemeye geden de baher ki goyun geldi hağıla dolor çoban da önünde. İndi bu çuvalın içindeki adam bağrer. Baba men gitmirem meni zorlan götürörler. Hele burya bahın meni zorlan götürörler. Çoban da yanına geler, nerye götürörler? Diyer,

nereye götürecekler padişahın gızını almaya giderler. Men gitmerem meni tuttular zorunan çuvala goydular meni diyer götürürler. Diyer sen çıh men yeriyen girem. Çoban da diyer aç ağzını çabuh aç ama çoban girer onun içine ağzını düylör adam. Onun kürkünü aler, çoban orda goyunu getirif doldururuf a hağıla. Onun da kürkünü aler beyle durer. Çadırdan yiyer içer çıherler, sağ ol ağa. Çıhıf geden de çuval orda. Aler dallarına götürörler götürörler. Bunun da sesi çıhmiyer tabi ki padişahın gızını almağa gider a götürörler üsgeh Ağrı Dağı var Ağrı Dağı'na çıherler üsgehten bunu pum diye suya bıraherler e su dalğalaner. Üçü de bele baher hıh sensen bize garılarımızı öldürten eylede gidersen daha da senin gurtuluşun olmaz. Bunlar gideneçen o geder sürüyü çeker gölnen o yana adamların önüne geler. Diyer selam aleyküm, aleykümeselam. Diyer ola Allah sizden razı olsun iyki de meni attıyız o göle. Niye? Diyer bah bin can goyun sahabı oldum. O ki su dalgalandı ya zornan bu gadar goyun çektim. Keşke siz de atlıyasız da bin de siz çekin. Ele adamlar diyer ola doğru mu diyer. Diyer he ya men bu goyunu hardan gettim. Ele goyunu bele çeken de adamlar geri yola tüşör. Üçü de gaçer gaçer. Üçü de özünü o Ağrı Dağı'ndan ater, o ater, o ater. Üçü de göle düşör, boğulor. Goyunu çeker getirer bu adam. Getirer diyer ki garı, diyer ne. Diyer, öküzün ahı da getti, garının ahı da getti, eşşeğin ahı da getti bu sefer net gurtuldum diyer, gurtuluşum temelli oldu diyer. Diyer, niye. Diyer, adamların o göle ele düşüf ki o gölden daha çıhacahları yohdu. Ahanda bu goyuna çoban olacam ister gel yanımda ol isdersen de adamın goyununu götürüf teslim eliyecem (KK-41).

Giriş formeli olmadan başlayan Üç Cambazın Heketi, hayvan pazarlarındaki kurnaz ara bulucuların cezalandırılması teması üzerine kurulmuştur. Hayvan pazarında en çok söz sahibi olan cambazların kurnazlıkları hayvancıların arasında çok konuşulmaktadır ve bu kurnazlıkların yöre masallarına da taşındığını da görmekteyiz.

"Biçin zamanı" denilen zamanda hayvancılar, nakit paraya ihtiyaç duydukları için kimi zaman sığırlarını satmaktadırlar. Masal da yaşlı bir adamın patoz parasını çıkarmak için öküzünü hayvan pazarına götürmesi ile başlamaktadır. Yaşlı adam, cambazların oyununa gelip öküzünün bacağını ve boynuzunu kırıp, kuyruğunu kesmekte ve hayvanı çok ucuz fiyata satmaktadır. Öküzün ahının tutacağına inanan yaşlı adam, intikam almak için planlar yapar. Masalın bu kısmında hayvana eziyet edilirse bunun kişiye zarar vereceğine dair inanışın etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Yine masalda eşekle sığıra aynı muamelenin yapılmadığını da görmekteyiz. Masalın sonuna doğru bir de koyun çobanı görmekteyiz ki bu çoban sayesinde yaşlı adam ölümden döner ve karısına çoban olmayı teklif eder.

Helal Ekmek

Biri de var helal ekmek. Diyerler e bir bi şe helalsa o geler seni bulor. O da gerçekten çıher. Endi Ağrı Dağı'nda adam bir çobanmış. Geder çobanlığa eskiden çobanlığa geden de adam deyneği deler. Bir tene taa bu uzunluhta değenek. Diyer ki bunun dolduranaçan her aylığını aler altın ona dolduror. Her ayda bir altın ater. Goyun otarer ağası alıf ona verer bir altın. Bu yemin eyliyer. Bu dolsun daha diyer atmayacam hama köyüme gidecem diyer. O dolor ama ele halal otarer o goyunu da ki bilersen ele halal otarer ki heç goyun suda işse heç vurmazmış, tek goyun arhada otlasa heç vurmazmış. Diyermiş ki goy otlasın doysun ele gelsin. Goyunu biyanda bekletermiş. Onnan sora o ki o değeneyi dolor diyer men yarın dolsa da dolmasa da yeter bu mene diyer, gidecem köyüme uşağıma. Ele bu da o ki dolor elini üzünü o gölde yaher. Men abu gölde üzümü elimi yahıyem de daha buralara uğrayacağım yoh. Değneyi de aler eline yahıyer. Değneği duruloyan da su elinnen aler gider. Aler Ağrı'nın dağının suyu guvvatlı suymuş. Bizim nenelerimiz dedelerimiz söylör. Orda galıf bizimkiler. Ordan diyer ki su aher gider neyse adam köye geler diyer ki savağnan gaher ağasının elini öpör. Diyer ki valla men giderem diyer. Günüm doldu, yeminliydim, şimdiye gader gayırdığımı da su göttü. Bundan sora gayırsam ne olacah men diyer köyüme gidecem uşağımın başına. Gaher giden de geler, geler avradına diyer ki garı diyer ne getirdin. Diyer bele bele valla değneği su göttü diyer. Değneh doluydu diyer. İnanmiyer garısı. Diyer boy sen yalan söylörsen ele diyer değneğin hepsi de mi getti. Neyse diyer bu gider ama garısı da aynı günü tahıl aler üş teneke tahıl. Götür diyer bari abunu değirmende yüğüt geti uşahlar ajdı. Götürör bu adam değirmene yüğütmeğe taş değirmene eskiden. Geden de baher ki ola değirmen sahabı çeker eve gider. Diyer sen burda tahılını yüğüt mne gelerim ona gider geri gelende bu değirmenin ögü tıhaner. Tıhaner, tıhananda bele bir baher ki diyer gidem onun öğünü açem su aşağı ensin ki değirmen dönsün. Ele bu ele eyliyen de çıher o çubuğu bele galdırıf açan da baher ki alttan değneği geldi. Onun değneği özünün. Ele değneğini aler de heç heç değirmeni de üğütmeden geler öye çıher. Ele aler geler sevine sevine garı… Ne var? Men sene demedim mi emeğimi su götüdü aha değirmeni gelif tıkayif. Ele açerler değneğin ağzını bele töker ki tam bir teneke oluf. On kiloluk tenekeler var a tam onlan bir altın oluf. Garısına da diyer işde halal ekmek ama diyer men o goyunun birine vurmamışam, su içende vurmamışam, otduyanda vurmamışam işte hep helalına yemin de eledim bu dolsun öyüme gidecem o ki doldurdum a yindi de bah inandın mene diyer. İşte oni alerler İstanbul'a giderler, hayatı değişer (KK-41).

Çıldır'a bağlı Sabaholdu köyünde derlenen bu metin bize, hayvancılık yapan halkın hayvana karşı tutumunu yansıtmaktadır. Çobanın su içmek için ya da otlamak için sürünün

ardında kalan koyunlara vurmaması onun parasını helalinden kazandığını göstermek için anlatıcı tarafından vurgulanmıştır. Anlatının sonunda mutlu son olarak istanbul'a gitmek vardır. Bunda çobanlıktan kurtuluşun İstanbul ile mümkün olduğu fikri etkilidir.

4.4.7. Meslekî karakterli anılar

Anılar; psikologların, sosyologların, tarihçilerin, halkbilimcilerin ve edebiyatçıların inceleme alanına giren bir türdür. Turan Karataş, "Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü" nde anıyı şu şekilde tanımlamıştır: "Çeşitli alanlarda ün yapmış, şöhret olmuş kişilerin bilhassa başlarından geçenleri ya da dönemlerinde olup biten olaylarla ilgili bilgi ve gözlemlerini anlatan yazılara, eserlere verilen isim" (2001, s. 175).

"Yazın Terimleri Sözlüğü"nde de "Bir kimsenin görüp geçirdiği olayları, durumları ve yaşantıyı saptayan yazı" olarak tanımlanmış, toplumun yaşantısını ve tarihi olayları yansıtması bakımından önemli olduğu vurgulanmıştır (Gencan, Ediskun, Dürger, & Gökşen, 1974, s. 15). Her iki tanımda da anı türünün yazılı bir metin olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra kişilerin hafızalarında yaşayan ve yazıya geçirilmeksizin çeşitli ortamlarda çeşitli vesilelerle anlatılagelen sözlü anılar da vardır. Bu anılar, aynı zamanda sözlü tarih araştırmalarına da kaynaklık edebilmektedirler.[51] Bizim inceleme alanımıza giren anıların anlatıcılarının herhangi bir alanda ün yapmış bir kişi olması gerekmemektedir. Yazıya dökülmeyen genellikle sözde kalan bu anılar, aralarında bir ortak payda olan topluluk içinde anlatıldığı zaman kişilerin aynı noktada buluşmasına sebep olan bir türdür. Berkant Örkün, anıların geleneksel anlatılardan farklı olarak toplumsal duygu, düşünce ve deneyimlerle değil de kişisel duygu, düşünce ve deneyimlerle inşa edildiğini belirtmiştir (Örkün, 2016). Örkün'ün de belirttiği gibi anılar bireye özgüdür. Bireyin toplum içindeki konumunu, hayatını, hayatını şekillendiren coğrafyayı ve ekonomik durumunu, dünyaya bakış açısını yansıtan anılar, bir meslek söz konusu olduğunda meslektaşları ortak bir noktada birleştiren bir tür olmaktadır. Araştırma sahamızda görüşme yapılan arıcılarla hayvancıların anılarını anlatırken geçmişteki yoksulluklarını, acemiliklerini, korkularını vermeye çalıştıkları gözlemlenmiştir. Meslekî karakterli anıların bir sınırı ve şekli yoktur. Anının uzunluğunu kaynak kişinin karakteri ve bağlamın müsaitliği belirlemektedir. Aynı meslekten olan kişilerin olduğu sohbet ortamında anlatılan anıların daha uzun ve detaylı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Hayvancılar genellikle hayvanlarını kurt kapması, tarla biçerken

[51] Sözlü anlatı, hafıza ve sözlü tarih ilişkisi için bk.: (Ersoy, 2009).

yaralanmaları, hayvanlarının hastalanmaları, yaylada yaşadığı korkuları ve hayvanlarını çaldırmaları ile ilgili anılarını anlatırken arıcılar genellikle arılığına ayı gelmesi ile ilgili anılarını anlatmaktadırlar. Bu anılar, mesleğin geçmişteki durumu hakkında bilgiler verirken mesleği devam ettiren ve ettirecek olan kişilere meslek jarogonunu, halk hukukunu, halk veterinerliğini ve hekimliğini aktarmaktadır. Mesleği icra eden her kişinin muhakkak anlatacak meslekî karakter taşıyan bir anısı vardır. Biz bu bölümde sınırlı sayıda anı vereceğiz. Araştırma sahamız hayvancılarından ve arıcılarından derledimiz anılar şunlardır:

1. Şimdi iki binlerde Iğdırlılar yerleşti, bu bölgeye. Bizim muhtarımız üç çobanı getirdi. Biri inek güdecek biri öküz biri tosun. Aile boyu üç kardeşi getirdi. Üç kardeşin biri hastalandı burda. Hemen benim komşumdu. Az ötede duruyodular. Ben de yeni ayrılmışım babamdan. "Ağalı, benim hastam var da olmaz mı bizi idare et." dedi. Benim de bir tek babamdan galan bir inek… Yeni ayrılmışım. Yani bunu satar yiyer, aç kalır geri gelir hesabı… Ben gahtım gittim atıma afedersin bindim. Dedim, ben bekleyeceğim hayvanın, bölüğün sayısını alırım öteki bölükler bana karışmaz ama onlara da yardım ederim. O bölüklerin de sayısını sayarım size getiririm. O ara yuharki köyün çobanlarıynan bunnar döğüşmüş. O ara hayvanların birkaçı suda acelenen topluyolar ki bidaha adamlar gelip bizinen döğüşmesin diye bırahıyolar orda birkaç tane. Birini tutup çadırda kesiyolar. O da benim dostumun. Neyse tosundan bir tane yoh düveden de bir tane yoh. Düveyi geldim Maçivet'in[52] ineğinden ayırdım götürdüm. Bir tosun yoh ama kimin olduğunu da bilmiyorum. Sayısını verdim çocuğa git babana söyle mal yoh bi tane eksik. Yoh o gitti sattı diye. La gardaş senin dört çocuğun var. Birini tuttum gözünü bağladım, ikinciyi bağladım, üçüncüyü bağladım, dördüncü nerdeydi baba! Aynen çadırda galıyoruz, aynen yerde yatıyoruz nası ben çalıyorum... Üsdüme galdı mı? Şimdi bu heyet muhtar meğerse beni de deneme yapıyorlar. Bakem ki var mı bunda öyle bi şey. Bir inek ya bir inek… Eysan diyor ben alacağım. Eysan diyorum bak biz dostuz bizi birbirimize vurdurtuyolar. Tabi cez geldi dörd onnar bir de ben beş. Bir hafta geceli günüzlü on dört gün ediyor da yedi yüz eli lira geceli günüzlü kazandığım parayı o cezaya verdim mi… Kurban Bayramı günü babama geliyor o Maçvet'teki adam… Senin büyüttüğün çocuhlara teşekkür ediyorum ben bu çocuğun hakkını yemiyecem ben bunu ödüyecem. Ben de adama küfürlü konuştum. Zoruma gitti o benim beni

[52] Ardahan'ın Hanak ilçesine bağlı Yamçılı öyünün eski adı.

ağlattılar, hırhız yaptılar. Bu gidiyor eski muhtar Remzi var ona parayı topluyor veriyor o parayı babama göndertiyor (KK-24).

Genellikle geniş aile yapısının yaygın olduğu toplumlarda, kendi ailesini kurmuş erkek çocuğun anne babasının evinden ayrılması hoş karşılanmayan bir durumdur. Bu geçiş dönemi, kişinin anne babasından ayrıldığı ve bireyselliğini ilan ettiği bir dönemdir. Tarım ve hayvancılık gibi mesleklerle geçimini sağlayan ailelerde bu ayrılık, toprakların, malların ve hayvanların ayrılması anlamına gelmektedir. Yukarıda verilen anıda da babanın evladının evinden ayrılmasını istemediği için hayvanları eşit bölmediğini görüyoruz, çünkü evladının ayrılması iş gücünün eksilmesi, hayvan sayısının azalması, toprağın ve eşyaların bölünmesi ve evladın babadan ayrı bir şekilde bireyliğini ilan etmesi, kayınvalidenin de gelini üzerindeki gücünün azalması demektir. Mustafa Açа, geleneksel Türk geniş aile modelinde statünün kuşaklar arasında devredildiğini, baba/dede, hayatta ve sağlıklı iken karar alıcı konumda olduğunu, ancak onun karar alma kabiliyetini kaybetmesi ölümü ile oğul/larının statüyü devralabildiğini, aksini ifade eder türde bir tutum veya davranış aile içinde statü ve roller odağında ciddi bir rekabetin ve çatışmanın ortaya çıkması anlamına geldiğini aktarmıştır (2018b, s. 72). Geniş aileden çekirdek aileye geçiş aslında babaya yapılmış bir itirazdır ve çatışmanın başlamasına sebep olmaktadır. Yukarıda verilen anıda babanın çocuğuna yalnızca bir inek verdiğini, çocuğun da yaşadığı zorluklara rağmen babanın yanına dönmek istemediğini görüyoruz.

Anıda çobanlık, yoksulluk durumunda başvurulan bir meslek olarak anlatılmış ve çobana hırsızlık iftirası atılmıştır. Çobanların bu şekilde iftiraya maruz kaldığını anlattığı örnekler fazlasıyla karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında çobanlar bir de hayvanları çaldırmasıyla ilgili anılarını da anlatmaktadırlar. Aşağıdaki örnekte de çobanların hayvan çaldırma anılarından birini görmekteyiz.

2. Gece birez daha genç zamanımızda hayvanları beklerken Balıhçılar köyünnen Ümmet diye bir amcamız vardı. Saat üçe çeyrek var. O saata gadar iyi dayandım. O saatten sora da büyük bi uyku çöktü gözüme. Böyle ayakta uyuyorum. Ümmet amca Ümmet Amca gah dedim biraz bekle uyhum geldi. Kaldırdım onu tam keçesini bırakmadı kalktı. Yav kalk dedim bidaha yatarsın. Ben o uyhulu anda on beş dakka yattım. Tam üçüdü kalktım yanımdaki de yine yatıyor. Kaktım ilk önce kendimi kontrol ettim belimde tabancam var, av tüfeğim var. Feneri yahtım ağılın ağzına bahınca bahtım ki ağılın ağzı açılmış. On beş dakka içinde bir çift öküz bir de tosun götürmüşler hırsızlar. Tabi biz daha sonra onları yakaladık, hayvanlarımızı aldık.

Balıhçıların köyünde Orağazlı[53] Temo vardı, çoh hırsızdı. O da bizim köyün dünüriydi. Ona ulaştıdıh. Rahmetli Eco diyorduh bizim köylü. O gidiyor diyor sen sert gayaya çarptın öküzünen tosunnarı ver seni amannıyacahlar. Geç kaldın Recep Ağa sevk ettim Nakalaköye[54]. Biz gittik yolda yakaladık hırsızın elinnen (KK-18).

Çobanların hayvan çaldırması gibi kazların çalınmasıyla ilgili anılar da bölgede anlatılmaktadır:

3. Anam kazları götür dedi Ese'yle beraber gazları götürdük garşıda bir bizim Aşud denilen bi yer var. Aşud'un oraya götürdük. Tarla biçilmiş. Anam "Gazların önünde dur. Bi yere gitmesin biçilmemiş tarlalar var oraya girerler" dedi. Tamam, dedim. Döktük gazları otluyolar. Bi de davul zurna sesi geliyor. Gölebert'te[55] düğün var oraya gittik. Çocuğuz ahlımız bi garış havada. Gazları unudduh gittik. Düğüne gittik akşam karanlıh çöküyor garnımız acıhtı seke seke geliyoruz eve. Geldik geldik, anam çeşmenin orda su dolduruyor. Anam dedi gazlar hani. Gaz o an aklıma geldi dedim gazlar eve gelmedi mi? Anam bana bağrıyo seni öldürücem gazları bulmadan eve gelme seni öldürürüm diyo. Yirmi dört tane de gazımız var. Gittim çayırlara bahdım yoh, tarlalara bahtım, çermeye bahtım yoh, çaya bahtım yoh. Yoh gazlar geldim çermenin kenarında oturdum ağlıyorum, eve de gidemiyorum anam dövecek babam kızacak… Halam var çermenin orda oturuyor. Halam geldi noldu niye ağlıyon dedi. Dedim gazları gaybettim anam da bulmadan eve gelme dedi dedim. Nasıl oldu? Dedim öyle böyle unudduh gittik Ese'yle düğüne. Onnan sora bizim köyde Cese diye bi adam vardı o gaz hırsızıydı. Evi çayın kenarında. Gittik sanki eliyle gazları goymuş gibi bağrıyo Cese Cese Cese… Ne Kerzar Bacı dedi. Halam "Gardaşımgilin gazları sen eve gapatmışsın görmüşler, o gazları çıhard." dedi. Görmüşler Cese gazları sen içeri almışsın dedi. Çıhar dedi bah çocuğu anası ele etmiş ki döve döve öldürmüş eve de giremiyor dedi. Dedi ki ama dedi bir gazızı alırım gazlar suya uymuş giderdiler ben olmasaydım gurt guş yiyecekti dedi. Tamam dedi bibim sen bir gaz sana feda olsun dedi, çıhart gazları. O içeri giddi gazları çıhartmaya bibim eline bir daş aldı. Büyük bir daş… Sahlıyor adam geldi. İki tane anaç vardı. Anacın birini tutmuş gucağına. Ahan bu anacı vermem dedi, gazları bırahdı. Bibim bi küfür ederek bunun topal bacağına taşı bi vurdu. Senin baban anan

[53] Hanak ilçesine bağlı Çayağzı köyünün eski adıdır.
[54] Hanak ilçesine bağlı Ortakent mahallesinin eski adıdır.
[55] Ardahan'a bağlı Çamlıçatak köyünün eski adıdır.

goruna sıçarım. Hem gazları içeri gapat hem de dedi anacı al hırhız köpek dedi. Adam canın havliyle anacı da bırahdı. Ögüme kattım getirdim gazları. Eve getirdim ama anamın hırsı bana geçmemiş. Babam da kızıyo. Babam o gün ilk defa bana vurdu. Anam da vurdu. Seni gözüm görmesin git dedi sahluğa. Anam dedi buna ekmeg su vermeyecahsız dedi. O gün de hangel yapmışlar. Herkes yiyor. Ben de sahluhta bekliyorum. Sonra Gülcan Abla'm bana getirdi sahluhda hangel verdi yedim. Anam yaddıhdan sora getirdi ama hengeli. Anam yattıhtan sonra sekünün altında yattım gizliden (KK-47).

Çobanlar ya da hayvancılar, meslekleri nedeniyle doğayla iç içe yaşamakta, yaban hayvanları ile karşılaşmakta ve bunlarla ilgili anıları sürekli olarak anlatmaktadır. Ardahan yöresi hayvancıları coğrafya dolayısıyla genellikle domuzla, ayıyla ve kurtla karşılaştıkları o anları anlatmaktadırlar. Aşağıda verilen örnekte çoban, ayı ile karşılaşmasını ve ayıdan nasıl korunduğunu anlatmıştır

4. Şu garşıda goyun otarerim bir beyaz ayı geldi mahalleden geldi tam yanıma doğru çıhtı. Ben de böyle oturdu beyle. Annem derdi eskiler derdi duymuşum ayı gördün mü oturacağan. O öyle dolanır. Oturdum bir taşın başında ayı bana doğru bahtı bahtı bahtı başını çevürdi geşti getti. Heç dohanmadı bağa. Satan ne yapacağam oturmasam? Goyunlar da toplandı benim başıma geldi (KK-110).

Yukarıdaki anlatıda çoban, ayı ile karşılaşmasını anlatmıştır, ancak ayı genellikle arıcıların anılarında yer tutan bir hayvandır. Çobanlar ve hayvancılar genellikle kurt ile ilgili anıları daha fazla anlatmaktadırlar. Aşağıdaki örnekte kurdun köye inmesi ve köylünün kurdu köyden uzaklaştırması anlatılmaktadır.

5. Yayla çıhma zamanıydı ahşamıdı. Gettim yaylayı hazırladım ertesi günü çıhacağuh. Ben geldim buraya bizim hanım koyunları darımış o yamaca. Benim evi gördün mü arhası merradur. O merraya darımış. Ben ona dedim ki kız dedim goyunnarı niye darıdın dedim gurt yiyer, gurt tutar hani. Dedi bu zaman nerde gurt olacah yav. Arhadaş, söz ele şeyine çekti. Burdan bu hay bastı ki ola dedi goyunu gurt dişliyer. Goyunu gurt gırer. Goyunu gurt gatmış ögüne. Biz orda ziyarat var ya hani yükseh ele ordan tomarısını ordan tökeceh. Ordan aşağı tökeceh hep gırılurdi. Goyunun birni yahalamuş. Goyunun birini ayurmuş da baş aşağa götürer. Baş aşağı götürdi, guyruğuna yara vermiş. Yanı onu da götüremedi burdan bu çıhti ya ben de gettim tabi millet de atdiler silah milah. Birahturduh ama tabi şe olmadı ki sonra öldi. Gurdun ağzı deydi mi ona fayda vermez daha (KK-121).

Kurtların gece sürü içine dalması ve hayvanları parçalamasına dair anılar, en çok karşımıza çıkan anılardandır:

6. Gece, doksan dörtte. Valla birgün siğaram yoh, bele düşünceli giderim. Bi de bahtım goyun yürkti. Ben de normal dürerim ya beni de yıhti. Normal durerim ya gendimden haberim yoh. Goyun yürktü çarptı bana goyun beni yıhtı. Bahtım iki gurt iki goyunu almış da gider. Köpeğim vardı afedersin köpeğe hay verdim yanı gideymediyse de vermedi ama hem guyruğu gitti hem boğozu getti. Kesmek zorunda galdım (KK-140).
7. Koyun yayıldı otlağa, yatıştı. Biz de şeye oturduh yemeğe oturduh. Biz yemek yemenin hayında gurt arkadan gelmiş sükütten goyunu bi vurdu, goyunun her biri bi terafa getti. Dağılma oldu. Bir tenesini kaptı önüne aldı geti. Biri onun arhasına getti. Goyun ele zandı ki gurda köpekdi. Gurdun peşine getti. Arkadaşıma dedim ki sen sürünün başında dur. Belki gene gurt varsa gerisine goyunu gırar. Ben onun arhasına gettim. Gettim gurt öndekini çekti kuyruğunu gopardı. Bu sefer geri döndü öteki goyunun boğozundan kaptı, goyunu yere vurdu. Onu boğaçah hemen ben üsdünü kestim. Gurtradım goyunu ama. Ben gendimi üzerime attığım kimi gurt bırahtı goyunu, gaştı. Goyunu birbirine uydurdum birinin boğozu yara delindi buradan. Birinin de guyruğunda şöyle deri sallaner. Getirdim goyunu o boğazı yara olanı öldü, kestik. O kuyruğu yara olana yağ yahtıh, töktük. Onnan sora un gavurduh üsdüne sebdik. Kurtardı yannız boğozu yara olan gurt kötüdü. Gurt çalının dibinde yatar, taşın dibinde yatar, nere çuhurdu orya girer yatar. Sürüyü bekler, sürü onun üzerine gider hemen gahar birini gapar (KK-137).
8. Malı otererdik arhadaşlar toplandıh beyle bahtım iki tane köpek geldi. Nadas diyerik tarla herik, herigin içinde oturuyoz. Ele geldi bi keçiyi gaptı. Ben gurt nedir tanımıyorum. Bize bahmıyor, geçiyi götürüyor. Zorladık geçiyi bırahtırdıh. Geçinin kafasını getirdim karnının altına godum geçtik kenara. Geçiyi galdırdıh bıçah yoh bi şey yoh. Davar geldi. Bir tene galmadı geçiyi gohlayan ürktü getti. Sonra topladıh hağıla getirdik. Sora o gece ben uyudum mu gurt gelir boğazımı gaperdi. Ben köşenin birinde oturdum bir köşede babam oturdu zabağa gader uyumadım. Uyudum mu gurd hemen geliyor rüya kimi (KK-110).
9. Şimdi on beş yaşında mıydım neydim babamla tarla yığmağa gettik. Goyun gelmiş annem goyunu sağmış düze yaymış, demiş çoban toplar, götürür. Çoban da bilmemiş onnarın katmadığını. Goyun getmiş düz yamaç diyeriz yamaçta yayılmış. Gurt

çıhmış hep gırmıştı babamgilin goyunları. Gurt yağmurlu buslu havada gelirdi. Gurdun ne zaman geleceği bel olmaz (KK-67).

Hayvancıların ve çobanların anılarında nasıl ki kurt fazlasıyla yer tutuyorsa arıcıların da anılarında arılığa saldıran ayılar yer tutmaktadır:

10. Bundan üç dört sene önce ayı Hopa'da mahalenin içinde on iki tane arımı en güçlü arılarımı seçerek aldı yedi. Kovanlarımı kırdı. Hatta çok enteresan bi tespit kovanı kaldırmış yana çevirmiş, kaldırmış yana çevirmiş, en az bir kırk kovan böyle çapraz duruyo. Nedeni bu o sıradaki arılaırmın hepsi bölünmüş arılardı. Hafif olduğu için onu tercih etmemiş (KK-52).
11. Gışin Posof sicahdir yani gar yağsa da zaral vermez, Artvin zaral vermez, Ardanuç zaral vermez. Seni gibi bi vatandaşın bahçesine goyersin, üş lira beş lira neyse bi şe verersin. Yahın bi gısımda olursa ayi gelmez. Çoh kenar olursa ayi gelir. Şavşat'ta biz üç kişiydıh. Bir postanenin müdür vardi şavşatli bir, ensar gayatürk vardi, Aydin demirci vardi, kemal aşar vardi ben. Biz goyduh benimki en üstdeydi. Yirmi tane mi yalan olmasın arim vardı beş tanesini yedi. Üstten geldi yedi. O biler yüngüli. Ağırını yüngülini elliyer. He bu yüngüldir oni ellemiyer elece yerinde durer. Ağırı hangisise onu heman gapağını ater, çerçeveyi aler kovanı ters çevirer. Aler gucağına gider gider. Habele ön ayahalarına aler geçer gider. Ariyi de yiyer. Oni yemezse ayi çiftleşmez ben oni de diyem sene. Bali yiyecah ki çifleşecek ki yavru törede (KK-58).
12. Posof sit alanı olduğu için ayı vurma da yasak kurt vurma da yasak. Yakında bi kaç sene sora her şeyimizi yemeye başlayacahlar (gülüyor). Geçen gün ayı gelmişti arılığın yan tarafına. Köpekler olduğu için sesten gürültüden gahtım bahtım ayı kenara kadar gelmiş. Şimdi başında olmasan ayı girer bi girdiği zamanda da beş altı tane kovanı dağıtır. Köpeği açtım bu sefer peşine ben de gittim. Köepk o tarafa gitti ayının peşine meğerise orada bi tane daha varmış. Ben bu sefer onun önüne düştüm. Elimde silah da olmadığı için mecbur ağaca çıktım. Ayı da ağaca çıkıyor ama bir anda canın dizleirnde toplanıyor yani koskoca bi hayvan önünde. Gitmesini bekledim sonra köpeğe ıslıh çalınca köpek geldi onu da uzaklaştırdı yoksa ayı zarar verirdi bana da kovanlara da. Köpek olmasa bi atne arı kalmaz. Çünkü ayı girdiği zaman öyle bi sistemli çalışır ki her gece iki üç tanesini yer bir anda hepsini de dağıtmaz (KK-21).

BÖLÜM V: SONUÇ

Hayvancılık ve arıcılık, yüzyıllardır insanların geçimini sağlamak amacıyla icra ettikleri mesleklerdendir. Doğayla doğrudan bağlantılı olan bu mesleklerin etrafında bir kültür oluşmuş ve bu kültür geleneksel yöntem ve araçlarla kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Uzun süre göçebe olarak yaşayan Türkler için hayvancılık, arıcılıktan daha köklü bir meslek olmakla beraber yapılan çalışmalar Türklerin arıyla olan ilişkisinin de çok yeni olmadığını göstermektedir. Böylesine köklü meslekler -arıcılık ve hayvancılık- etrafında oluşan halk bilgisine dair çalışmaların sınırlı oluşu göze çarpan bir husustur ve bu çalışmaların çoğunda da genellikle törensel boyut ele alınmış, halk edebiyatındaki yansımaları değerlendirilmiş ancak hayvancılığa ve arıcılığa dayalı kültürün devam etmesindeki en önemli faktör olan ekonomik boyut göz ardı edilmiştir. Nitekim insanların gelir kapısı olan bu meslek, onların hayatlarını şekillendirmiş ve meslekleri hayatlarının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Buna bağlı olarak da barınaklarından, yiyecek kültürüne kadar pek çok şeyi yetiştiriciliklerini yaptıkları hayvanlar belirlemiştir.

"Ardahan Yöresinde Meslek Folkloru ve Meslek Eğitimi Üzerine Bir Araştırma" başlıklı bu çalışmanın araştırma sahası olan Ardahan'da da hayvancılık ve arıcılık, hâlen sürdürülen mesleklerdir. Araştırma sahamızda hayvancılık, sadece büyükbaş hayvancılıkla sınırlı kalmayıp küçükbaş hayvancılık ve kaz yetiştiriciliğini de kapsamaktadır. Hindi, tavuk gibi kümes hayvanlarının yetiştiriciliği yapılsa da bunlara dayalı bir ekonomi söz konusu değildir. Ancak hayvansal ürünler sınıfına giren peynir, yağ gibi besinlerin satışı da yöre halkı için önemli bir gelir kapısıdır. Yörede uzun yıllardan beri yapılan ve pek çok hayvancının yan meslek, ek gelir kapısı olarak gördüğü arıcılık da Ardahan balının coğrafi işaret almasıyla yavaş yavaş ana meslek olarak görülmeye başlamıştır.

Türkiye için yeni bir kavram olarak değerlendirebileceğimiz meslek folkloru; bir meslek etrafında birleşen bireylerin yarattıkları ve kendilerinden sonra mesleği devam ettirecek olan bireylere aktardıkları meslekî bilgiyi, gelenekleri, inanışları, sözlü ve sözsüz iletişim biçimlerini, kısacası meslek etrafında oluşan kültürü kapsayan bir kavramdır. Hayvancılık ve arıcılık gibi geleneksel yöntemlerle yapılan, asırlardır kuşaktan kuşağa aktarılan ve "ata mesleği" olarak nitelendirilen bu mesleklerin etrafında oluşan törenler, sözlü edebiyat ürünleri, inanışlar gibi kültürel unsurların bir kısmı; gelişen teknolojiyle birlikte yöre halkının içe kapanıklıktan sıyrılıp dışa açılmasıyla yavaş yavaş işlevselliğini yitirmeye ve buna bağlı olarak da kaybolmaya başlamıştır. Artık eskisi kadar yoğun bir şekilde

yaşanmayan bu kültürün ve eğitim şeklinin canlılığını bütünüyle yitirmeden kayıt altına alınması ve incelenmesi gerekliliği, bu çalışmanın hazırlanmasındaki sebeplerin başında gelmiştir.

Pek çok etnik grubu bünyesinde barındıran Ardahan coğrafyasında yaşayan halkın temel geçim kaynağı olan hayvancılık ve buna bağlı olarak çobanlık ve peynircilik, ayrıca pek çok kişi tarafından ek geçim kaynağı olarak görülen arıcılık kültürü üzerine henüz bilimsel bir çalışma yapılmamış, etnografya çalışmalarının içinde ya da folklor makalelerinde mesleğe bağlı oluşan kültürün bir parçası - koç katım törenleri gibi- aktarılmıştır. "Ardahan Yöresinde Meslek Folkloru ve Meslek Eğitimi Üzerine Bir Araştırma" başlıklı bu çalışmada, Ardahan yöresinde ana geçim kaynağı olan hayvancılık ve yan geçim kaynağı olan arıcılık üzerinde durulmuş; meslekler etrafında oluşan bilgi, algı, yaşam aktarılmaya çalışılmış; meslekî inanış ve uygulamalar tespit edilip yorumlanmış, meslekler etrafında oluşan sözlü edebiyat ürünleri aktarılmıştır. Hayvancılarla arıcıların meslekî bilgiyi nasıl edindikleri ve bir sonraki kuşağa nasıl aktardıklarına da dikkat edilmiş ve verilen eğitimdeki sistematiklik üzerinde durulmuştur.

Alan araştırmasına dayalı bir şekilde yapılan, gözlem ve mülakat teknikleri kullanılan bu çalışmada halk ekonomisine dönük genel değerlendirmelerimiz ve önerilerimiz şöyledir:

1. Bölgede hayvancılık, özellikle de büyükbaş hayvancılık, geçmişte olduğu gibi günümüzde de en önemli geçim kaynağıdır. Geleneksel olarak sığır yetiştiriciliği yapılan ilde, yavru hayvanlar eğer dişi ise süt ineği olması için elde tutulurken erkek yavrular genellikle besi yapılmaktadır. Hayvan sayısının fazla olması, peynir ve yağ gibi hayvansal ürünlerinde bolluğuna da vesile olmakta ve yörede "ağartı" denilen hayvansal ürünlerin satışından da gelir elde edilmesine olanak sağlamaktadır. Büyükbaş hayvancılığın ekonomik getirisinin diğer mesleklere nazaran daha çok olması ve temel geçim kaynağı olması sebebiyle yörede mesleklere dayalı inanış, uygulama ve bilgiler daha çok büyükbaş hayvancılık etrafında korunup sürdürülmüştür.
2. Bölgede tarımsal faaliyetler bir amaçtan çok bir araçtır. Başka bir deyişle bölgede bitki yetiştirme araç, hayvan besleme ise amaçtır. Bu sebeple de topraklarda arpa, korunga, fiğ gibi hayvanların tüketebileceği bitkiler yetiştirilmektedir. Hayvanları beslemek amacıyla sürdürülen tarımsal faaliyetlere dayalı inanışlar ve imeceler

tarımda kullanılan makinelerin teknolojiyle birlikte gelişmesiyle yavaş yavaş unutulmaya başlamıştır.

3. Küçükbaş hayvancılık koyun, kuzu, koç, keçi gibi hayvanların yetiştiriciliğini kapsasa da araştırma sahamızda keçi yetiştiriciliği pek yapılmamaktadır. Önceden koyun yetiştiriciliğinin büyükbaş hayvancılıktan daha çok yapıldığı kaynak kişilerin en sık vurguladıkları durumdur. Büyükbaş hayvancılığın ekonomik getirisinin koyuna göre daha fazla olması, süt veriminin daha yüksek olması, koyun çobanı bulmanın zorlaşması gibi faktörler, yöre hayvancılarını küçükbaş hayvancılıktan uzaklaştırmış, doğal olarak küçükbaş hayvancılıkla ilgili törenler (koç katımı, davar yüzü gezdirme) ve koyunlara dönük halk veterinerliği uygulamalarının çoğu işlevselliğini yitirdiği için artık unutulmaya başlamıştır. Bu sebeple küçükbaş hayvancılıkla ilgili verilerin çoğu, araştırma sahamızdaki yaşlı hayvancılardan derlenebilmiştir.
4. Yörede kaz yetiştiriciliği günden güne artmaktadır. Bunun sebebi kaz geceleri gibi merkezinde kaz yeme olan eğlencelerin kaza olan talebi arttırması, büyük şehirlere yerleşen gurbetçilere yapılan kaz satışları ve lokantaların kaz talebinin günden güne artması olmuştur. Kazın ekonomik getirisinin artması, ailelerin önceden sadece kendileri için yetiştirdikleri bu hayvanın artık ticarî amaçla yetiştirilmesini ve sayısının artmasını sağlamıştır. Kuluçka makinesi gibi teknolojik aletlerin varlığına rağmen yörede kaz yetiştirilirken genellikle geleneksel yöntemler kullanılmaktadır, çünkü kazın sorumluluğu kadındadır ve kaz çobanları da genellikle evin küçük kızları ya da yaşlı kadınlarıdır. Kadının erkeğe göre daha korumacı tavrı, kaz yetiştirilirken geleneksel yöntemlerin sürdürülmesinin başlıca sebebidir.
5. Kaz satışı gibi kaz tüyü satışı da yapılan yörede tüyden fazla gelir elde edilememesi, değerinin anlaşılmaması sebebiyle çoğunlukla "kaba tüy" denilen tüyler çöpe atılmaktadır. Kaz tüyü potansiyeli yüksek olan yörede bu durumun önüne geçilmesi adına kaz tüyünden mont, yatak, yorgan, yastık yapan ulusal firmaların devletin teşvikiyle Ardahan'a da yönelmeleri gerekmektedir. Kaz tüyü yolumu genellikle buharda ya da kaynar suda yapılmaktadır. Kaz sayısının az olduğu dönemlerde "kaba tüy" denilen kanat ve sırt bölgesindeki tüyler de seçilirken günümüzde yalnızca "germe tüy" denilen karnın altındaki yumuşak tüyler yolunmaktadır. Bu durum, önceden önemli olan kaz tüyü seçme imecesinin sonunu getirmiştir.
6. Hayvancılık yörede "ata-baba mesleği" olarak görülmekteyken arıcılık çok eskiye dayandırılmamaktadır. Kökeni hayvancılık kadar geçmişe dayanmayan bu meslek,

günümüzde pek çok hayvancı tarafından yan meslek olarak yapılıyor olsa da artık yavaş yavaş ana meslek konumuna gelmeye başlamıştır. Arıcılıkla ilgili inanışların genellikle halk hekimliği uygulamalarında arı ve balın kullanımı ile ilgili olduğu dikkat çekmektedir.

Yörede icra edilen bu mesleklerin eğitimi de geleneksel yollarla yapılmaktadır. Yörede meslekî bilgi aktarılırken çocuklar, kendi cinsiyet rollerini de öğrenmeye başlamaktadırlar. Kız çocuklara ahır temizleme, inek sağma, peynir yapma, kaz çobanlığı yapma gibi ev ve yakın çevresinde gerçekleşen işler öğretilirken erkek çocuklara danalara çobanlık yapma, tarlada çalışma öğretilmektedir. Bu durum, meslekî eğitimle beraber cinsiyet rollerinin de benimsetildiğini göstermektedir.

Yörede hayvancılık, çocukların içine doğdukları bir meslek olduğundan eğitim süreci küçük yaşlarda başlamaktadır. Her yaş grubunda çocuğun bir görevi olduğu ve çocuğun hayvana aşama aşama yaklaştırıldığı dikkat çekmektedir. Bunun dışında erkek çocuğun eğiminden evdeki erkekler sorumlu iken, kız çocuğunun eğitiminden de evdeki kadınlar sorumludur. Çünkü meslek bilgisi, ilk başta taklit yoluyla edinilmektedir. Erkek çocuğa bu süreçte sığır bakımı, sığır otlatma, ata binme; tarla ekme, biçme, yığma ve toplama gibi işler öğretilmekle beraber "mal meydanı" denilen hayvan pazarlarında ve kurban pazarlarında ticaret gösterilmektedir. Kız çocuklara kazın bakımı, otlatılması; peynir yapımı, inek sağımı gibi işler öğretilmektedir.

Hayvancılıktan ayrı düşünülemeyecek olan çobanlık, usta- çırak ilişkisi ile öğretilmektedir. Ana çobana "baş çoban/ nahırcı", yardımcılarına "yançı/yancı" denmektedir. Baş çoban sürüye genellikle gece bakarken yancılar, gündüzleri baş çobanın gözetimi altında sürüye bakmaktadırlar. Yancıların meslekî bilgiyi edinmeleri sürecinde baş çobanlar aktarıcı konumundadırlar. Başka bir deyişle yancıların ustalarıdırlar.

Yörede hayvancılık etrafında oluşan kültürün devam etmesi açısından bu eğitim sistemi en doğru sistem olmakla beraber ebeveynlerin kendi çektikleri sıkıntılardan dolayı çocuklarının hayvancı olmasını istememeleri dikkat çeken bir husustur. Eğitim için köylerden uzaklaşan gençlerin, hayvancılığı devam ettirseler bile meslekler etrafında şekillenen kültürü ve inanışları bir önceki kuşak kadar canlı yaşatmayacakları öngörülmektedir.

Hayvancılığın yanında arıcılık da yapılan yörede arıcılar, bu mesleği çoğunlukla yan meslek olarak görmektedirler. Bu mesleğe dair meslekî bilginin, çoğunlukla eğitim almış

bazı arıcıların köye bilgiyi yaymaları sayesinde edinildiği saha çalışması sırasında dikkatimizi çeken bir durumdur. Bununla beraber baba mesleği olarak arıcılık yapanlar da az değildir. Baba mesleği olarak arıcılık yapanların da geleneksel yöntemleri artık kullanmamaya başladıkları dikkatimizi çekmiştir. Bunda arıcıları bilgilendirmek için verilen eğitimlerin payı yüksektir.

Doğu Anadolu Bölgesinin, hatta Anadolu coğrafyasının hayvancılık ve arıcılık kültürü adına önemli yörelerinden olan Ardahan ilinde söz konusu meslekler etrafında gelişen yaşama, algıya, bilgiye; halkbilimi ürünlerine odaklanan bu çalışmanın bulguları üzerine değerlendirmelerimiz ise şöyledir:

1. Çalışmanın "Hayvancılık Etrafında Gelişen Meslekî ve Yaşam" başlıklı kısmında ilk olarak hayvanların adlandırılması konusuna değinilmiş, hayvan adları aktarılmıştır. Bu adlandırmaların yoğunluğuna bakıldığında en çok büyükbaş hayvanlara ad verilme yoluna gidildiği görülmektedir. Bunun sebebi, günümüzde küçükbaş hayvancılığın gittikçe azalması olarak görülebilir. Yetiştirilen bir diğer hayvan olan kazların dış görünüşüne göre verilen isimlerin büyükbaş ve küçükbaş hayvana göre daha az olması, yetiştirilen kazların ırklarının farklı olmaması ve ana geçim kaynağı olarak görülmemesinden kaynaklanmaktadır. Büyükbaş hayvancılıkla kıyaslandığında kaz yetiştiriciliği Ardahan genelinde çok yaygın değildir. Örneğin, Damal ve Posof ilçelerinde kaz yetiştiriciliği fazla görülmemektedir.
2. Yöre hayvancıları barınaklarını hayvanlara göre düzenlemektedirler. Bu durum, kişinin mesleğinin içinde yaşamasının bir yansımasıdır, ancak yöredeki ahırların çalışmamızda da detaylıca anlatıldığı gibi eski tip olması, büyükbaş hayvan sayısının artmasıyla bir sorun olarak görülmeye başlamıştır. Önceden bir kolaylık olarak görülen bu tip konutlar gittikçe sorun hâline gelmeye başlamıştır. Yavaş yavaş bu tip evler ve ahırlar terk edilmeye, yeni bir düzene geçilmeye başlanmıştır.
3. Hayvancılığın temsil mekânı olarak görülen yaylalar, Ardahan yöresi hayvancılığı için de vazgeçilmezdir denebilir. Çünkü yörede hava değişimi ve dinlenme amaçlı değil, kışlık hazırlık yapmak için çıkılan mekânlardır yaylalar. Belli bir tarihten sonra köylerde hayvan kalması yasaktır. Hayvan sayısı çok olan yörede otlakların verimli kullanılması için yaylacılık elzemdir. Kimi yaylaların iki- üç köy tarafından ortaklaşa kullanılması, hayvancılar arası düşmanlığa ve kavgalara, bazı köylerin

otlak imkânından yeteri kadar faydalanamamasına neden olmaktadır. Bu durumun önüne bir an evvel geçmek gerekmektedir.

4. Çalışmanın "Hayvancılık Etrafında Gelişen Meslekî Bilgi, Algı ve Yaşam" başlıklı kısmına "Hayvansal ürünler" başlığı açılarak burada peynir, tereyağı, kaymak üretimi süt sağımından başlanarak inanışlar, uygulamalarla birlikte aktarılmıştır. Süt sağımında artık makinelerin kullanılmaya başlanması göze çarpsa da yöre hayvancıları hayvanlarını elle sağmaya da devam etmektedirler. Sağım sırasında ineklere mani ya da ezgili birtakım sözler söylemenin, yani bölge Terekemelerinin ifadesiyle "gıngılı çalma"nın da kimi kadınlarca sürdürüldüğü tespit edilmiştir. Sütün bereketli olması için yapılan uygulamalar; geleneksel bilincin doğa, hayvan ve insan arasında kurduğu ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Bereket çalma inanışları da taklit büyüsünün yerel halk tarafından günümüzde de yapıldığını gözler önüne sermiştir.
5. Hazır peynir mayasının kullanımının yaygınlaştığı Ardahan yöresinde doğal yöntemlerle maya yapımı unutulmaya başlamıştır. Peynir mayasının yapımına devam eden yaşlı kuşağın ardı gelmemiştir, çünkü hazır maya, doğal maya kadar zaman ve zahmet gerektirmemektedir ve genç kuşak, hazır mayaya önceki kuşaktan çok daha kolay bir şekilde ulalabilmektedir.
6. Kışın maddi sıkıntı yaşayan pek çok hayvancının kışlık ihityaçlarını karşılayabilmek için mandıralardan süt karşılığı borç para almaları peynir, yağ gibi ürünlerin yapımını zorlaştırmıştır. Zira kaşar peyniri ile meşhur olan yörede köylülerin çok az bir kısmı kaşar yapabilmektedir. Kaşar peynirinin diğer peynirlere nazaran daha fazla sütle yapılması, köylüyü kaşar peyniri yapımından uzaklaştırırken, sütü köylülerden ucuz fiyata alan mandıraları kaşar peyniri üreticisi konumuna getirmiştir. Yöre hayvancıları genel olarak imanlı/ yağlı/ baş peynir, imansız/ yağsız peynir, kaba çeçil, tel çeçil, anzılat, çürük peyniri ve tuluh peynirini üretip satmaktadır.
7. Yörede üretilen hayvansal yağlar sarıyağ, tereyağı ve kaz yağıdır. Çalışmamızın "Hayvansal Ürünler" başlıklı kısmında yağların yapımı ve yağ yapımı ile ilgili inanış ve uygulamalar aktarılmıştır. Yağın bereketini artırmaya yönelik olan yayığın üzerine bebek koyma, kav koyma ya da kertenkele kuyruğu koyma gibi uygulamalar günümüzde yapılmamaktadır. Bu uygulamaların terk edilmesinin sebebi, günümüzde asma yayık kullanımının azalmasıdır.

8. Hayvancılık gibi arıcılık etrafında da bir meslekî bilgi ve yaşam şekillenmiştir. Ancak arıcılık hayvancılık kadar etkili olmamıştır. Bunda bölge arıcılarının çoğunun asıl mesleğinin hayvancılık olması etkili olmuştur. Ayrıca hayvancılık yapan ailelerde hayvanların aile bireyi gibi görülerek adlandırılması ve hayvanların doğumuna yardım edilmesi gibi durumlar, hayvanla birey arasında görülmez bir duygu bağı oluştuğunu göstermektedir. Ancak arılar için bu tür bir duygu bağı mümkün değildir.
9. Hayvan pazarları; hayvancılık kültürünün yaşatıldığı, meslekî bilgilerin aktarımını sağlayan ve hayvancılık piyasasını yansıtan mekânlar olarak göze çarpmaktadır. Ancak hayvanların ve hayvansal ürünlerin alım- satımları hayvancılıkla ilgili çalışmalarda göz ardı edilmiştir. Çalışmamızda bu eksiklik fark edilerek bir kültür ortamı olan hayvan pazarları -yörede mal meydanı denmektedir- üzerinde detaylıca durulmuş; alıcı ile satıcı arasında arabuluculuk yapan "cambazlar"dan beklenenler, satış sırasında alıcıların dikkat ettikleri şeyler, hayvan pazarında satılan hayvanlardan mevsimlere göre beklenen durumlar detaylıca aktarılmıştır. Mal meydanlarında yapılan gözlemlerde yörede meslekî bilginin genç kuşak tarafından da bilindiği, mal meydanlarının hayvancıların piyasayı takip ettikleri mekânlar olduğu sonucuna varılmıştır.
10. Kazların satışı genellikle cansız olarak yapılmaktadır ve alıcıları genellikle bölgeye gelen ya da gelemeyen gurbetçiler ve lokanta sahipleridir. Ardahan kazının ülke genelinde tanınmaya başlamasıyla, bölgeye yabancı kişiler de kaz satın almaya başlamışlardır. Canlı kaz satışı da kazların kesim zamanına yakın dönemde, kendi kazlarını kesmek isteyen ancak kaz yetiştiriciliği yapmayan yöre insanlarına yapılmaktadır.
11. "Meslekî Karakterli İmeceler" başlığı altında keçe tepme imecesi, tüy pekleme, tarla taşlama ve yün tarama imecelerinin nasıl yapıldığı ve bu imecelerin işlevleri aktarılmıştır. İşgücü eksikliğini gideren bu imecelere artık ihtiyaç duyulmamaktadır ve işlevini kaybeden her gelenek gibi imeceler de kaybolmaya başlamıştır. Kaz sayısının artmasıyla sadece germe tüy bile yöre halkının ihtiyaçları karşılamaya yetmektedir ve bu da kaba tüylerin seçildiği tüy pekleme imecelerinin sonunu getirmiştir. Yünün ve keçenin kullanım alanlarının azalmasıyla yün tarama imeceleri ve keçe dökme imeceleri yapılmamaya başlamıştır.
12. Çalışmanın "Meslekler Etrafında Gelişen Halk Bilimi Ürünleri" başlığı altında halk mutfağı, halk hukuku, halk takvimi, mevsimlik törenler; halk meteorolojisi,

hekimliği ve veterinerliği; meslekî inanış ve uygulamalar verilmiştir. Bu kısımda aktarılan verilerin çoğunun hâlâ güncel olması işlevsel olduklarını göstermektedir.

13. Çalışmanın "Halk mutfağının meslekî temsilleri" başlığı altında hayvancıların, üretimini yaptıkları hayvansal ürünlerin mutfaklarında nasıl kullandıkları aktarılmıştır. Bu bölümden anlaşılan şudur ki; yörede az malzemeyle çok çeşitli yemekler yapılmaktadır. Yöre halkının meslekleri dolayısıyla hayvansal ürünler olan peynire, kaza, yağa ve kaymağa ulaşımı kolayken soğuk bir coğrafya olan Ardahan'da sebzeye ulaşması zordur. Mesleğin ve coğrafyanın etkisiyle hayvansal ürünlere dayalı bir mutfak oluşmuştur. Arıcılık dolayısıyla bala ulaşımın da kolay olduğu yörede bal, sade olarak ya da şerbet olarak tüketilmektedir.
14. Ardahan yöresi hayvancılarının "halk hukuku" kapsamında değerlendirilebilecek yazısız kuralları vardır. Çobanlarla alakalı halk hukuku uygulamalarındaki değişim ve dönüşümün sebebinin yöredeki koyun yetiştiriciliği azalırken büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinin artması olduğu anlaşılmıştır. Çobanların hayvan kaybetmesi ya da sorumluluğunda olan hayvanın ölmesi durumunda ne tür yaptırımlarla karşılaştığı çalışmada detaylıca aktarılmış ve kısa mesafeler arasında bile farklı kuralların işlediği sonucuna varılmıştır ki bu da bize halk hukukunun resmî hukuk kuralları gibi kesin olmadığını göstermiştir. Çalışmada meralarla ilgili halk hukuku uygulamaları da aktarılmış ve yörede yaylacılık faaliyetlerinin ne anlam ifade ettiği bu bölümde açıkça gösterilmiştir. Kurallara uyumadığı takdirde çıkan kavgalar ve işlenen cinayetler, bu kuralların ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bu olumsuz durumun en büyük sebebinin de kimi yaylaların ortak kullanılması olduğu gözlemlenmiştir. Meralarla ve çobanlarla ilgili kuralların köy çocukları tarafından bile bilinmesi de bu kuralların işlevselliğini ortaya koymaktadır. Hayvancılar arasında yapılan süt hukuku -hab- da çalışmanın ilgili kısmında yer almıştır. Bu uygulamaya dair kuraların, hatta uygulamanın unutulmasının sebebi de yöre hayvancılarının sahip olduğu hayvan sayısının artmasıyla uygulama ve kuralların işlevsizleşmesidir.
15. Teknolojinin gelişmesi, ulaşım ve iletişim olanakların günden güne artması ve veterinere ulaşmanın kolaylaşmasıyla hayvancıların kent kaynaklı bilgi ve imkânlardan eskisine nazaran daha fazla yararlanabilmeleri, hayvanların tedavisinde halk veterinerliği uygulamalarından çok bilimsel yöntemlerin kullanılması sonucunu doğurması beklenir, fakat Ardahan yöresi hayvancılarının veterinerlere başvurmadıkları, halk veterinerliği kapsamında değerlendirilebilecek uygulamalara

devam ettikleri gözlemlenmiştir. Bunda da yöre hayvancılarının hayvanlara veterinerlerden daha yakın olduklarını düşünmeleri ve veterinerlerin ekstradan bir masraf olarak görülmesi etkili olmuştur. Zor doğumlarda bile genellikle veterinere başvurmayan yöre hayvancıları, veterinere daha çok ilaç için başvurmaktadırlar. Büyükbaş gibi, kazların tedavisi söz konusu olduğunda da genellikle halk veterinerliği uygulamalarına başvurulmaktadır. Ancak hayvanların tedavisinde başvurulan bu yöntemlerinden bazıları -kalemkuş hastalığının tedavisi gibi- artık yok olmakta, yalnızca yaşlı nesil tarafından uygulanmaktadır. Bunlar, araştırmanın ilgili bölümünde detaylıca anlatılmıştır. Arıcılık söz konusu olduğunda geçmişte yapılan uygulamaların günümüzde artık uygulanmadığını, bunda da bölgede verilen eğitimlerin etkili olduğunu söyleyebiliriz

16. Yöre hayvancılarıyla arıcılarının halk hekimliği uygulamalarında üretimini yaptıkları bal, peynir, yağ, süt gibi hayvansal ürünleri kullandıkları tespit edilmiştir. Burada dikkatimizi çeken husus, balın tedavilerde sıklıkla kullanılmasıdır. Balın yanı sıra arının kendisi, poleni ve kovandaki hava bile tedavi amacıyla kullanılmaktadır. Çalışmanın ilgili bölümünde aktarılan bu uygulamalar, hayvancılık ve arıcılık gibi meslekleri icra eden kimselerin üretimini yaptıkları şeyden şifa aradıklarını gösterirken pek çok uygulamanın hâlen sürdürülüyor olması da tedavilerin işlevselliğini kanıtlamaktadır.
17. Hayvancılık ve arıcılık etrafında geliştirilen inanışların pek çoğu, geçmişten günümüze taşınan ve günümüzde de korunan inanışlardır. Yörede hayvanların hastalanması, peynirin tutmaması ya da çürümesi, hayvanların süt veriminin azalması, anaç kazların yavrularını öldürmeleri, kovanların sönmesi gibi pek çok durum nazarla ilişkilendirilmektedir. Nazardan kaçınmak ve nazarı uçurmak için yapılan uygulamaların çoğunun büyülük uygulama olduğu tespit edilmiştir. Hayvancıların ve çobanların kâbusu olan kurdun ağzını bağlamak için yapılan uygulamaların da büyülük uygulamalar kapsamına girdiği, hatta bazılarının ateş iyesi ve demir kültü gibi kökeni çok eski inançlara kadar giden kültlerle bağlantılı olduğu görülmüştür. Tarafımızca, her karış toprağın sahibi olduğuna inanan yöre hayvancılarının doğaüstü güçlerle karşılaşmalarına dair anıları da derlenmiştir. Bunun dışında, yöre hayvancılarının, hayvanlarda görülen kimi durumları doğaüstü güçlerle ilişkilendirdikleri de yapılan derlemeler sırasında tespit edilmiştir. Bu inanmaların çoğu alkızı ile alakalı olup güncelliğini korumaktadır. Yörede kedi kılığında tasavvur edilen "cadı"ların bal küplerini devirdiğine, peynir tulumlarını

çaldıklarına da inanılmaktadır, ancak bu inanışın alkızı inanışı kadar yaygın olmadığı tespit edilmiştir.

18. "Meslekler Etrafında Gelişen Sözlü Edebiyat Ürünleri" başlığı altında bölgeden derlenen mani, türkü, efsane, masal, anı ve memoratlara yer verilmiştir. Çalışmada yer alan manilerin çoğu kırk yaş üzeri kadınlardan derlenmiştir ki bu da manilerin yeni nesil tarafından bilinmediğini, manilerin eğlendirme gibi işlevlerini günümüzde yerine getiremediğini göstermiştir. Yörede aynı maniler, farklı ilçelerde yetiştirilen hayvan ırklarına göre değişikliğe uğratılmıştır. Örneğin, Merkez'de derlenen manide "mor koyun" denirken Çıldır'da derlenen manide "ak koyun" denmektedir. Sahada derlenen türkülerde yaylaların işlenmesine de yer verilmiştir ki bu yapılan mesleğin sözlü edebiyata da yansıtıldığını göstermektedir. Sahada anlatmaya dayalı türlerin de yavaş yavaş kaybolmaya yüz tuttuğu gözlemlenmiştir. Meslekî karakterli anıların çokluğu da dikkatimizi çeken bir diğer husus olmuştur.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere yörede hayvancılık ve arıcılık etrafında bir yaşam şekillenmiş, köklü bir kültür oluşmuştur. Kısmen değişikliğe uğrayarak da olsa bu gelenek sonraki kuşağa geleneksel yöntemlerle aktarılmaktadır ve tamamı olmasa da bir kısmının uzun yıllar aktarılmaya devam edeceği de öngörülmektedir.

KAYNAKLAR

Yazılı Kaynaklar:

Acıpayamlı, O. (1962). Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Âdet ve İnanmalar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 20*(1-2), s. 1-40.

Acıpayamlı, O. (1964). Türkiye'de Yağmur Duası. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*(22), s. 3-4.

Açа, M. (2015). Meslek Folkloru Araştırmaları Tarihine Bir Bakış. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi 1 (1), s.111-137*

Açа, M. (2016). *Denizin Çocukları: Giresun ve Trabzon Yöresi Balıkçılarının Meslek Folkloru.* Saarbrücken, Deutchland: Türkiye Âlim Kitapları.

Açа, M. (2017). Halk Bilgisinin Takvim/İklim,Çevre,Sağaltma, Ölçme ve Hukuka Dönük Temsilleri. M. Açа. *Halk Bilimi El Kitabı*, (s. 398-420). İstanbul: Motif Vakfı Yayınları.

Açа, M. (2018a). *Dağların Efendileri: Doğu Karadeniz Hayvancılık ve Çobanlık Kültürü.* Ankara: Gece Kitaplığı.

Açа, M. (2018b). Geniş Aile Folklorunda Kuşaklar Arası Rekabetin Geleneksel Görünümlerine Balıkesir'den Bir Örnek: "Babamın Yanında Çocuğumu Sevmem". *IV. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yeni Yönelimler Sempozyumu*, (s. 69-80).

Açа, M. (2018c). Balıkesirli Kadınların Statü, Rol ve Cinsiyet Kimliği Algıları. M. Açа. *Motif Vakfı Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu(8-10 Kasım 2018/Çanakkale): Bildiri Kitabı,* (s. 31-38). Çanakkale: Motif Vakfı Yayınları.

Açа, M. (2018d). Türk Halk İnanışlarında Tekinsiz Mekân Algısı Ve Doğu Karadeniz Bölgesi Memoratlarına Yansımaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11*(55), 5-20.

Açа, M. (2018e). Doğu Karadeniz Hayvancıları ve Çobanları Arasında Geleneksel Meslek Hukukunun Temsilleri. *folklor/edebiyat* 23(93), s.93-102.

Açа, M. (2018f). Doğu Karadeniz Hayvancıları ve Çobanlarının Geleneksel Veterinerlik Uygulamalarına Dönük Tespit ve Değerlendirmeler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (61), s.127-144.

Açа, M., & Yolcu, M. A. (2019). Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor. *folklor / edebiyat, 25*(100), s. 861-871.

Açıkel, A. (1990). *XI. Asırda Orta Asya Türk Boylarında Sosyal Hayat İçinde Meslek ve San'atlar.* İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Akın, K. (1954). Ermenek'te Saya, *Türk Folklor Araştırmaları,* 3 (66).

Aksakal, E. (2017). *Ardahan'ın Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Söz Varlığı.* Ardahan: T.C. Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Aksakal, E. (2019). Ardahan'ın Tarım ve Hayvancılık Alanında Unutulma Sürecine Girmiş ve Kullanım Alanı Daralmış Söz Varlıkları. *Belgü Dergisi* (4), s. 65- 101.

Alıcı, S. S. (2015). *Ardahan İli Arıcılığının Yapısal Analizi ve Verim Üzerine Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi.* Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Alpaslan, İ. (1978). Tatlıçayda Koyunun Yüzü ve Kosa Bezeme, *Türk Folklor Araştırmaları*, 18(348), s. 8384-8385.

Altınışık, N. (1977). Çukurören Köyü'nde Hayvancılık, Hastalıkları, Yemekler, Giyim Kuşam. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 17(332), s. 7939-7940.

Armutak, A. (2004). Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi II. Sürüngenler, Balıklar, Kanatlılar ve Mitolojik Hayvanlar. *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi, 2*(30), 143-157.

Arslangündoğdu, Z. (2011). Türk Çoban Köpekleri. E. Gürsoy Naskali. *Çoban Kitabı,* (s. 121-137). İstanbul : Kitabevi Yayınları.

Arslanoğlu, C. (1966). Posof'ta Mal ve Davar Adları. *Türk Folklor Araştırmaları* 10(206). s. 4189.

Artun, E. (2014). *Ansiklopedik Halkbilimi/ Halk Edebiyatı Sözlüğü(Terimler- Motifler-Kavramlar).* Adana : Karahan Kitabevi.

Aslan, A. A. (2017). Ardahan-Çıldır- Göle Masalları: Sahadan Ağız Özellikleriyle Derlenmiş Nağıllar. Konya: Kömen Yayınları.

Ayaz, B., & Açа, M. (2017). Halk Bilgisinin Ekonomiye ve Teknolojiye Dönük Temsilleri. M. Açа. *Halk Bilimi El Kitabı* (s. 241-277). İstanbul: Motif Vakfı Yayınları.

Aydın, A. (2014). *Ardahan İlinde Arıcılık Faaliyetleri ve Sorunları.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Aydınoğlu, G. (1971). Posof Seyran Şenliği. *Türk Folklor Araştırmaları* 13(265), s. 6048-6049.

Bahçıvan, O., Temur, G., & Kızılateş, S. M. (2016). *Ardahan Türküleri.* Ankara: Ardahan Valiliği Kültür Yayınları.

Baldick, J. (2011). *Hayvan ve Şaman: Orta Asya'nın Antik Dinleri*.(çev.: Nevin Şahin). İstanbul: Hil Yayın.

Bayat, F. (2006). Türk Mitolojisinde Dağ Kültü. *folklor/edebiyat, 12*(46).

Bayat, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi (Kutsal Dişi - Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler İyeler ve Demonoloji)* (Cilt 2). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bayat, F. (2011). Türk Mitoloiik Düşüncesinde Çobanlık. E. Gürsoy Naskali. *Çoban Kitabı*, (s. 167-185). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Baykasoğlu, N. (2011). *Maçka (Trabzon) Akarsu Köyünde Hayvan Besiciliği ve Yayla Geleneği.* E. Gürsoy Naskali. *Çoban Kitabı,* (s. 3-14). İstanbul : Kitabevi Yayınları.

Baysal, A. (1992). Türk Mutfağında Kışa Hazırlık. *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi. 5*, s. 59-67. Ankara: Feryal Matbaası.

Begiç, H. N. (2012). Konya'da Çoban Kepeneği. *Millî Folklor* (94), s.214-222.

Begiç, H. N. (2016). Orta Asya'dan Küçük Asya'ya Geleneksel Bir Sembol; "Kepenek". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7(2), s. 44-62.

Beydili, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük.* Ankara: Yurt Kitap- Yayın.

Boratav, P. N. (1994). *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar,Töre ve Törenler, Oyunlar).* İstanbul : Gerçek Yayınevi.

Biray, N.(2000). Hayvancılık Terimleri ile İlgili Bir Makale ve Bazı Küçükbaş Hayvancılık Terimlerimiz. *Millî Folklor.*

Bourdieu, P. (2015). *Eril Tahakküm.* (çev.: Bediz Yılmaz). İstanbul: Bağlam Yayınları .

Bulut, B. (2014). *Türk Halk Kültüründe Çoban*. Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Cengiz, H. (1964). Ilgın'da Saya. *Türk Folklor Araştırmaları* 9(182).

Cin, M. & Kuruca, N. (Ed.). (2019). *Uluslararası Yaylacılık ve Yayla Kültürü Sempozyumu (26-28 Eylül) Tam Metin Bildiri Kitabı*, Giresun: Giresun Üniversitesi Yayınları.

Çeliker, D. (2011). Geçmişten Günümüze Türklerde Keçecilik ve Keçe Yapımında Yeni Teknikler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, *4*(8), s. 1-22.

Çerikan, F. U. (2014). *Türk Kültüründe Demir.* Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü(Yayınlanmış Doktora Tezi).

Çetin, N. (2011). Torbalı, Arıtaş Köyünde Arıcılık. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* Yıl: III 1(1), s. 17-27.

Çiftçi, Ö. (2015). *Karapapak Türklerinin Tarihi, Gelenek ve Görenekleri.* Edirne: T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Çoban,V. (2015). Türk Halk Kültüründe Çobanlık. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi).

Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları* . Ankara: Akçağ Yayınları .

Değer, Â. S. (1967). Aylara Deyiş. *Kars Eli*(30), s. 7.

Delaney, C. (2014). *Tohum ve Toprak.* (çev.: Selda Somuncuoğlu -Aksu Bora). İstanbul: İletişim Yayınları.

Deniz, B. (2002). Orta Asya Türk Halı Ve Düz Dokuma Yaygıları. H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca. *Türkler: Cilt 4- Orta Çağ* , (s. 340-356). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Denker, B. (1960). Güneydoğu Toroslarda Göçebelik (Dr. Wolf- Dieter Hütteroth'a Göre). *Türk Coğrafya Dergisi*(20), s. 136-142.

Diker, O., & Deniz, T. (2017). Kars Kültürel ve Gastonomik Kimliğinde Kaz. *Doğu Coğrafya Dergisi*, s. 189-204.

Dinç, M. (2013). Anadolu Sahasında Arıcılık Ve Bal Üretimi Çerçevesinde Gelişen İnanç ve Gelenekler Konusunda Bir İnceleme. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8(9),* s. 1149-1156.

Dinç, M. (2018). Toprakla İlgili Halk Hukuku Uygulamaları. *Kültür Araştırmaları Dergisi, 1*(1), s. 36-46.

Doğanay, H., & Coşkun, O. (2013). Türkiye Yaylacılığındaki Değişme Eğilimleri ve Başlıca Sorunları. *Doğu Coğrafya Dergisi, 18*(30), s.1-28.

Dundes, A. (2003). Halk Kimdir (çev.: M. Ekici). G. Ö. Eker, M. Ekici, M. Ö. Oğuz, & N. Özdemir. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* (s. 1-30). Ankara, Milli Folklor Yayınları.

Duman, M.(2011). *Gaziantep'teki Geleneksel Meslekler Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Dundes, A. (2010). Folklor Nedir (çev.: G. Aydın). M. Ö. Oğuz, & S. Gürçayır *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*(s. 16-18). Ankara, Geleneksel Yayıncılık.

Durkheim, É. (2006). *Toplumsal İşbölümü.* (çev.: Özer Ozankaya). İstanbul: Cem Yayınevi.

Durkheim, É. (2016). *Eğitim ve Sosyoloji.* (çev.: Pelin Ergenekon)İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Düzgün, D. (2005). Türkiye ve Azerbaycan Sahalarında Uygulanan Saya Geleneğinin Karşılaştırmalı Tahlili, *Millî Folklor* (65), s.24-28.

Ecevit, Y. (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç. Y. Ecevit, & N. Karkıner. *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, (s. 3-30). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Ekici, M. (2004). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri.* Ankara: Geleneksel Yayınları.

Elçin, Ş. (1991). *Anadolu'da Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu).* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Elçin, Ş. (1993). *Halk Edebiyatına Giriş.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş.* (çev.: Lale Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Emiroğlu, M. (1977). *Bolu'da Yaylalar ve Yaylacılık.* Ankara: AÜ DTCF Yayınları.

Erata, H. (1975). Vakfıkebir'de "Otçu Haftası". *Türk Folklor Araştırmaları*, 16(312), s. 7362-7363.

Ercilasun, A. B. (1983). *Kars İli Ağızları- Ses Bilgisi.* Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

Erdoğan, K., & Demir, T. (2011). Kars ve Ardahan Türkmenlerinin Dünü ve Bugünü (Milli Mücadeledeki Yerleri). *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*(58), s. 191-212.

Ergun, P. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Ergun, P. (2014). Türk Masal Anlatıcısının Kimliği. *Milli Folklor, 26*(104), s. 33-45.

Ergun, P. (2011). Türk Mitolojisinde Çobanlık. E. Gürsoy Naskali. *Çoban Kitabı,* (s. 121-137). İstanbul : Kitabevi Yayınları.

Eroğlu, M. C. (2019). *Nevşehir Çoban Folkloru.* Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Erol Çalışkan, Ş. S. & Kabak, T. (2019). *Hayvancılık Etrafında Gelişen Silifke Yöresi Dokuma Kültürü*. Ankara: Gece Akademi.

Ersoy, R. (2009). *Sözlü Tarih Folklor İlişkisi: Baraklar Örneği Disiplinler Arası Bir Yaklaşım Denemesi.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Frazer, J. G. (1992). *Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökenleri II* .(çev.: Mehmet H. Doğan). İstanbul: Payel Yayınları.

Frazer, J. G. (2004). *Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökenleri I.*(çev.: Mehmet H. Doğan). İstanbul: Payel Yayınevi.

Frazer, J. G. (2019). *Ruhun Tehlikeleri ve Tabu.*(çev.: İsmail Hakkı Yılmaz). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Gencan, T. N., Ediskun, H., Dürger, B., & Gökşen, E. N. (1974). *Yazın Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Giritlioğlu, İ., Olcay, A., & Özekici, Y. (2015). Bir Turizm Çeşitliliği Olarak Festival Etkinliklerinin Sınıflandırılması: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 5*(13), s. 306 - 323.

Göde, H. A., & Tatlıcan, N. (2016). Geleneksel Isparta Ekmeği Etrafında Şekillenen Somut Olmayan Kültürel Mirasın Turistik, Eğitimsel ve Ekonomik İşlevlerinin Yaratılmasına Yönelik Yaklaşımla. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(38), s. 125-143.

Gökşen, C. (2007). Sandal Köyü (Tarsus) ve Çevresinde Keçilere Verilen Adlar ve Davarcılıkla İlgili Bazı Uygulamalar. Millî Folklor (76), s. 134-148.

Gündoğdu, Ş. K. (2017). *Posof Folklor ve Etnografyası.* Ardahan: Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Gündoğdu, Ş. K. (2018). Posof Yöresi Halk Takvimi ve Meteorolojisi. *Bizim AHISKA*(50), s. 22-24.

Gürsoy Naskali, E. (Ed.). (2011). *Çoban Kitabı.* İstanbul : Kitabevi Yayınları.

Hamarat, Z. (2012). Cemre Düşmesiyle İlgili İnanç ve Uygulamalar. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2*(3), s. 165-200.

Hançerlioğlu, O. (2000). *Dünya İnançları Sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Haznedaroğlu, A. & Karagöz, D. A.(2019). Yayla Kültüründe Kadın İşi- Erkek İşi Algısı Üzerine Bir Çalışma: Aşağı Çağrankaya Yaylası Örneği. M. Cin & N. Kuruca. *Uluslararası Yaylacılık ve Yayla Kültürü Sempozyumu (26-28 Eylül) Tam Metin Bildiri Kitabı* (s. 220-239). Giresun: Giresun Üniversitesi Yayınları.

Haviland, W. A., Prins, H. E., Walrath, D., & McBride, B. (2008). *Kültürel Antropoloji* . (çev.: İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu) İstanbul: Kaknüs Yayınları.

İleri, C. (2011). Eskişehir'de Çobanlık. E. Gürsoy Naskali. *Çoban Kitabı,* (s. 15-47). İstanbul : Kitabevi Yayınları.

İlkkaracan, İ. (1998). Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı. A.B. Hacımirzaoğlu. *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler,* (s. 285-302). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

İmirgi, A. (2005). Festival Kavramı Üzerine Düşünceler. *Milli Folklor, 17*(65), s.29-36.

İnan, A. (1963). Nazarlıklar. *Türk Folklor Araştırmaları, 8*(169), s. 3138.

İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler I.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnan, A. (2002). Orun ve "Ülüş" Meselesi. H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca. *Türkler: Cilt 3-İlk Çağ* (s. 54-63). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

İrmak, C. (2019a). Ardahan Yöresi Yağmur Törenlerinde Hayvanlar. *Kültür Araştırmaları Dergisi, 1*(2), s. 156-165.

İrmak, C. (2019b). Ardahan Yöresi İnanış ve Uygulamalarında "Boncuk". R. Özkan. *II. Uluslararası Develi, Âşık Seyrânî ve Türk Kültürü Kongresi "Âşık Seyrânî Bildirileri" 3. Kitap* (s. 295-300), Kayseri: Develi Belediyesi.

İrmak, C. (2019c). Ardahan Yöresinde Kaz Etrafında Gelişen İnanış ve Uygulamalar. S. Güngör. *Motif Uluslararası Genç Halkbilimciler ve Türk Dünyası Kongresi (15-16 Mayıs 2019/Eskişehir) Bildiri Tam Metinleri Kitabı,* (s. 271-283). İstanbul: Motif Vakfı Yayınları.

İzgi, Ö. (1989). *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kabak, T. (2018). Mut İlçesi Hacıahmetli Köyü Hayvancılık ve Çobanlık Kültürü Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 37, s.158-168.

Kaçar, Ö. (2007). *Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Konumu: Türkiye'de Yakın Zamanlardaki Değişimi Anlamak* . Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk Dini.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kalafat, Y. (2005). *İran Türklüğü: Jeokültürel Boyut.* İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Kalafat, Y. (2006a). *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları V-VI.* Ankara: Berikan Yayınları.

Kalafat, Y. (2006b). Türk Halklarında Kurt Ağzı Bağlama İnancı. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(20), 273-280.

Kalafat, Y. (2011). *Türk Kültürlü Halklarda hz. Hızır'dan sultan nevruz'a.* Ankara: Berikan Yayınları.

Kalafat, Y. (2012). Çıldır ve Yakın Çevresinin Etnososyal Yapısı ve Türk Halk İnanmalarında Sudan Çıkan Atlar. *İdil Dergisi, 1*(5), s. 75-89.

Kalafat, Y., & Gündoğdu, Ş. K. (2014). Posof Örneğiyle Türk Halk Kültüründe "Dabak Satma" İnanç ve Uygulaması. Ş. K. Gündoğdu. *Posof Araştırmaları.* Ankara: Posof Belediyesi Kültür Yayınları.

Kara, M. A. (2016). Toplumsal Dayanışma Kavramı Temelinde İmece Kültürü: Tirebolu-Doğankent Yöresi Örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*(53), s. 377-386.

Karataş, M. (2011). Güroluk Köyünde Karakovan Arıcılığı ve Terimleri. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* Yıl: III 1(1), s. 1-16.

Karataş, T. (2001). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: Perşembe Kitapları.

Karini, G. (2013). Halhal (İran) Efsanelerine Eş Zamanlı ve Art Zamanlı Yaklaşımlar: Al Karısının Kolyesi ve Sümerler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 2*(XIII), s. 67-76.

Kaya, Z. (2006). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Kaya, F. (2008). Aladağ'da Yaylalar ve Yaylacılık. *Doğu Coğrafya Dergisi, 13*(19), s. 123-148.

Kaya, F. (2010). *Türk Kültüründe Eşik.* Ankara: T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Kemaloğlu, M. (2012). Kafkasya-Tarihi Geçmişi-Etnik-Dini Yapısı ve Terekeme (Karapapah) Türkleri. *Akademik Bakış Dergisi* (32), s. 1-17

Keçe Türker, S. (2012). Çoban ve Konuk Ağırlaması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 14 (23), s. 83-88.

Kemaloğlu, M. (2012). Terekeme - Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 1*(3), s. 55-81.

Khazanov, M. A. (2015). *Göçebe ve Dış Dünya.* (çev. Ömer Suveren), İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.

Kıldıroğlu, M. (2018). Kişi, Yer, Boy Adlarına Göre Ahıska ve Çevresindeki Kıpçaklar Kumanlarla Diğer Türk Boylarının Bağlantıları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*(40), 412-429.

Kırzıoğlu, M. F. (1953). *Kars Tarihi I. Cilt.* İstanbul: Işıl Matbaası.

Kırzıoğlu, M. F. (1959). Koyuncu Türklerde Saya Şenliği ve Kars'ta "Derlenen Sayacı Türküleri". *Türk Folklor Araştırmaları*, 5(117), s. 1881-1885.

Kırzıoğlu, M. F. (2011). Çıldır Köyleri Seyahat Notları - II. (haz. Y. Zeyrek), *Bizim Ahıska*(13), s. 22-25.

Kobya, E. Ş. (2014). *Türkiye'de Yağmur Törenleri Ve Yağmurla İlgili İnanışlar.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Koca, S. (2002). Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat. H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca. *Türkler: Cilt 3-İlk Çağ*, (s. 7-53.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Koç, M. (1952). Cire'de Yayla Göçümü. *Türk Folklor Araştırmaları*, 2(36), s. 563-564.

Korkmaz, R. (2015). *Çıldır Folklor ve Etnografyası.* Ankara: Karadeniz Dergi Yayınları.

Koyuncu Okca, A. (2019). Çoban Bayramı: Sudan Koyun Geçirme (Denizli- Çal-Aşağıseyit). *Art-e sanat dergisi* 12, s. 108-124.

Köse, M. (1964). Kars'ta, Sığır Yaş ve Dişleri Üzerine. *Türk Folklor Araştırmaları* (182), s. 3521-3522.

Köse, M. (1966). Kars ve Yöresinde Çoban Hakkı. *Türk Folklor Araştırmaları, 9*(198), s. 3959-3962.

Közleme, O. (2013). Türk Mutfak Kültüründe Siyasi, Sosyal ve Dini Sembolizm. *Toplum Bilimleri Dergisi, 7*(14), s. 387-395.

Kumartaşlıoğlu, S. (2011). Afyonkarahisar İlinde Çobanlık Kültürü. E. Gürsoy Naskali. *Çoban Kitabı,* (s. 49-65). İstanbul : Kitabevi Yayınları.

Kumartaşlıoğlu, S. (2016). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü.* Konya: Kömen Yayınları.

Kutlu, M. (1982). Yarı Göçebe Şavak Aşiretinde Geleneksel Hayvancılık. II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar, s. 297-314. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları

Küçükbezirci, S. (1975). Konya'da Geleneksel Koyunculuk ve Çobanlık – I, *Türk Folklor Araştırmaları*, 16 (308), s. 7259-7260.

Lvova, E. L., Oktyabrskaya, İ. V. , Sagalayev A. M. , Usmanova, M. S. (2013). *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri (Kâinat ve Zaman. Nesneler Dünyası).* (çev.: Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları.

Malinowski, B. (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi.* (çev.: Saadet Özkal). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Manav, G. (1975). Malatya'da Meyvecilik, Hayvancılık, Bakırcılık Geleneği. *Türk Folklor Araştırmaları,* 16(312). s.7375-7377.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*.(çev.: Osman Akınhay&Derya Kömürcü) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Memmedov, C. B. (2002). Eski Türklerde Gizli Tabiat Kuvvetlerine İnanma (İye İnancı). H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca. *Türkler: Cilt 3-İlk Çağ*, (s.585-598). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Odabaşı, G. (2016). *Alevi Geleneğinde Cem İbadeti*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Oğuz, B. (1976). *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri: Giriş, Beslenme Teknikleri 1.* İstabul: İstanbul Matbaası.

Ögel, B. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş 1: Türklerde Yayla ve Kışlak Hayatı.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ögel, B. (1987). *Türk Kültür Tarihine Giriş 4: Türklerde Yemek Kültürü.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ögel, B. (1995). Türk Mitolojisi II. Cilt. Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ögel, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş 2: Türklerde Ziraat Kültürü (Göktürklerden Osmanlılara)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Önçel, S. (2015). Türk Mutfağı ve Geleceğine İlişkin Değerlendirmeler. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 3*(4), s. 33-44.

Örkün, B. (2016). *Meslek Folkloru Bağlamında Mersin'de Balıkçılık.* Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Örnek, S. V. (1966). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki.* Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Yayınları.

Örnek, S. V. (1995). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Örnek, S. V. (2000). *Türk Halbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Pekşen, F. (2011). Divriği Kültüründe Arı ve Bal. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* Yıl: III 1(1), s. 69-85.

Polat, F. (2013). *Doğu Anadolu'da Yayla Kültürü ve Yayla Mimarisi (Etnoarkeolojik Bir Bakış).* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Rasonyı, L. (1993). *Tarihte Türklük.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Ensititüsü Yayınları.

Roux, J.-P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. (çev. Aykut Kazancıgil - Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Sagalayev, A. M & Oktyabrskaya, İ.V. (2013). *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri: Simge ve Ritüel*. (çev. Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.

Sakaoğlu, S. (1974). Doğu Anadoluda Masal Anlatma Geleneği ve Masallarımız. *Kars Eli,* (10), s. 114-117.

Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu.* Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Sakaoğlu, S. (2016). *Masal Araştırmaları.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Saltaş, E. (2014). *Ölçek Köyü Folklor ve Etnoğrafyası.* Ardahan: Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi(Yayımlanmamış Lisans Tezi).

Sarpkaya, A. (2011). *Tarım ve Hayvancılık Etrafında Gelişen Folklor Pratikleri Osmaniye Örneği.* Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Sayılır, Ş. B. (2012). Göçebelik,Konar-Göçerlik Meselesi ve Coğrafî Bakımdan Konar-Göçerlerin Farklılaşması. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 12*(1), s. 563- 580.

Sevindik, A. (2018). Köy Odalarından Hareketle Bir Orta Anadolu Köyünün Halk Hukuku Algısı. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*(39), s. 27-48.

Seyirci, M. (1983). Fethiye Yöresinde Bazı Hayvan Adları. *Türk Folkloru*, 5(49), s. 8.

Sinmez, Ç.Ç.& Yaşar, A. (2013). Sivas Folklorunda Türk Çoban Köpeği Kangal. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks* 5(2), s. 193-214.

Sümer, N. (2017). Mitolojik ve Dinsel Bir Sembol Olarak Ayna. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10*(52), s. 1367-1375.

Şeker, B. (1967). Erzincan'da Saya Gezme Geleneği. *Türk Folklor Araştırmaları,* 10(213) s. 4383–4385.

Şen, S. (2007). *Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü.* Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Şen, M. (2018). Türklerde Kışlag ve Yaylag Kavramları Üzerine Düşünceler. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 3(2), s.131-148.

Şentürk, A. (1972). Malatya'da Koç Koyurma (Koç Katımı), *Türk Folklor Araştırmaları*, 14(280), s. 2.

Şentürk, A. (1976). Malatya'da Hayvan Hastalılarının Tedavisi. *Türk Folklor Araştırmaları* 16(314), s. 7436-7437.

Talas, M. (2005). Tarihi Süreçte Türk Beslenme Kültürü ve Mehmet Eröz'e Göre Türk Yemekleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(18), s. 273-183.

Taner, N. (1980a). Ağrı Bölgesinde Koyunun Yüzü ve Onunla İlgili Kutlamalar, *Türk Folkloru* (11), s. 20-23.

Taner, N. (1980b). Ağrı Bölgesinde Koç Katımı, *Türk Folkloru* (10), s. 25-28.

Taner, N. (1980c). Ağrı Bölgesinde Koyunların Kuzulaması ve Törensel Gelenekler, *Türk Folkloru* (13), s.25-28.

Taner, N. (1983). Halk İnanmalarında Cin ve Cin Tutma. *Türk Folkloru*(43), 12-15.

TDK (1993a), *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IX.* Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

TDK (1993b), *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XII.* Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

TDK (1998), Türkçe Sözlük 2 (K-Z). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Tezcan, M. (2018). *Eğitim Sosyolojisi.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Tezcan, S. (2015). Biz Ne Yeriz, Ötekiler Ne Yer? *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*(5), s. 1-16.

Topaloğlu, Y. (2006). *Ardahan-Çıldır Bölgesi Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Tryjarski, E. (2016). Türklerde Arıcılık Tarihsel ve Dilbilimsel Bir Kanıt (çev.: Dursun Ayan). D. Ayan. Türkler ve Doğa. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Tulay, A. S. (2014a). *İlkçağlardan Günümüze Çoban Kültürü Cilt I Sözlük*. Ankara: Afyonkarahisar Belediyesi Kültür Yayınları

Tulay, A. S. (2014b). *İlkçağlardan Günümüze Çoban Kültürü Cilt II. Atasözleri ve Deyimler.* Ankara: Afyonkarahisar Belediyesi Kültür Yayınları

Turan, M. (1965). Koç Katımı. *Kars Eli*(16), s. 12.

Turan, M. (1967). Kars'ta Koç Katımı. *Türk Folklor Araştırmaları*18(214), s. 4103.

Turan, M. (1966). Hıdır- Ellez (Hızır-İlyas). *Kars Eli*(24), s. 14.

Turan, M. (1967). Kars'ta Koyun 100'ü. *Türk Folklor Araştırmaları, 4*(221), s. 4602.

Turhan, S. T. (2014). Muğla'da Nazar, Büyü, Fal Üzerine Su Kültürüyle İlgili İnanç ve Pratikler. N. Demir, & F. Yıldırım. *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı,* (s. 309-320). Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü.

Türk, H. (2002). Divriği'de Koyunun Yüzü Geleneği, *Erdem Dergisi Türk Halk Kültürü Özel Sayısı III,* Ankara.

Türkçe Sözlük. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkmen, F. (2011). Dede Korkut'ta Halk Hukuku Unsurları. *Bilig*(58), 245-256.

Türkmen, F. (2012). Türk Kültüründe Tarihi Gelişim İçinde Hayvan ve Bitkilerin Ölçü Birimi Olarak Kullanılması Hakkında. *Milli Folklor*(95), s. 96-102.

Türkyılmaz, D. (2019). Eşik Altı Boş Değildir:"Eşik" Kavramının Türk Düşüncesine Yansımaları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 7*(17), s. 151-162.

Ulutaş, N. (2011). Çıldır Gölü. *21-22 Haziran I. Çıldır Gölü Çalıştayı*. Ardahan: Sözlü Sunum.

Üçer, M. (2011). Sivas'ta Çobanlık. E. Gürsoy Naskali. *Çoban Kitabı,* (s. 249-271). İstanbul : Kitabevi Yayınları.

Vargün, B. (2019). Kuraklığı Önlemek ya da Çare Olmak Üzere Düzenlenen Ritüeller: Kars ve Ardahan Örnekleri. *Belgü*(4), s. 47-64.

Vatandaş, C. (2007). Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. *İstanbul Üniverstesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*(35), s. 29-56.

Yakıcı, A. (2007). *Halk Şiirinde Türkü.* Ankara: Akçağ Yayınları .

Yalçın, M. A. (2002). Eski Dönemlerden Anadolu'ya Türk Sosyal Dayanışma Kurumları. H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca. *Türkler: Cilt 3-İlk Çağ*, (s. 176-203). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Yalgın, A. R. (1941). Cenupta Ehlî Hayvanlar ve İğdiş Ameliyatı. *Halk Bilgisi Haberleri* (115), s.150-153.

Yalgın, A.R. (1949). Davarda Sayakutluğu Bayramı, Kırkım ve Dişle İğdişçilik. Türk Folklor Araştırmaları, 1(2), s. 23-25.

Yalgın, A.R. (1958). Hayvancılık. *Türk Etnografya Dergisi*, 3, s. 87-106.

Yerlikaya, H. R. (2008). *Tunceli İlinde Arıcılığın Yapısal Analizi, Sorunları Ve Çözüm Önerileri.* Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Yıldırım, R. (2018). *Geleneksel Alevilik: İnanç, İbadet, Kurumlar, Toplumsal Yapı, Kolektif Bellek.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Yılmaz, S. (2007). *Türkiye ve Kafkasya'da Yaşayan Karapapak(Terekeme) Türkleri Tarihi ve Kültürü.* Ankara.

Yılmaz, A. & Telci, C.(2010). Türk Kültür Termşlojisinde Göç Kavramı Üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* 7(2), s. 14-33.

Yılmaz, Fatma Kafalı ve Yılmaz Özer, *Rize and Ardahan Cases in Respect of Thornthwaite Climate Classification/Thornthwaite İklim Tasnifine Göre Rize ve Ardahan Örnekleri*, Geomed 2013.

Yolcu, M. A. (2014). *Nevşehir Yöresinde Yaşayan Geleneksel Meslekler.* Ankara: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları.

Yolcu, M. A. (2019). Kadın Folkloru Araştırmalarında Yöntem Sorunları. M. A. Yolcu. *Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Folkloru Yazıları,* (s. 65-72). Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.

Yolcu, M. A. & Karakaya, H. (2017). Definecilik Folkloru. *Karadeniz Araştırmaları, XIV*(54), s. 117-133.

Yurtseven, H. R. & Kaya, O. Topluluk Girişimciliği ve Geleneksel Meslekler. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(2), s. 21-28.

Yücel, T. (1995). Türkiye'nin Kır Yerleşmeleri ve Tipleri Üzerine Yeni Görüşleri. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*(2), s. 447-469.

Yüksel, M. (1968). İnsan ve Hayvan Hastalıklarının Tedavisi. *Türk Folklor Araştırmaları* 11(224), s. 4688-4691.

Zeyrek, Y. (2004). *Posof'un Çizgileri.* Ankara: Kozan Ofset.

Elektronik Kaynaklar:

URL-1 : Ardahan Belediyesi. 30.11. 2020 tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/Ardahan_(il)#Konum adresinden alındı.

URL-2: 81. Sulakyurt Yayla şenlikleri. (2017). 06 27, 2019 tarihinde YouTube: https://www.youtube.com/watch?v=f52yytwmCQU adresinden alındı

URL-3: Ardahan Bagdasen Köyü Bulbulhan 6. Yayla Şenlikleri 4. Bölüm. (2013). 06 27, 2019 tarihinde YouTube: https://www.youtube.com/watch?v=F-Mtg47Isfg adresinden alındı.

URL-4: Yerli Hayvan Irk ve Hatlarının Tescili Hakkında Tebliğ (2004, 12 Aralık). Resmi Gazete (Sayı: 25668). 14.12.2019 tarihinde https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/12/20041212.htm#T.C.r adresinden alındı.

URL-5: Ardahan Arı Yetiştiricileri Birliği. 20.12.2019 tarihinde https://www.ardahanhoney.com/faaliyetlerimiz/ adresinden alındı.

URL-6: TÜİK. (2018). İl Düzeyinde Hayvancılık İstatistikleri. 20.12.2019 tarihinde https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=101&locale=tr adresinden alındı.

URL-7: Türk Patent ve Marka Kurumu.05.02.2019 tarihinde https://www.ci.gov.tr/sayfa/co%C4%9Frafi-i%C5%9Faret-nedir adresinden alındı.

Sözlü Kaynaklar:

KK-1: Zübeyde Şimşek, Sabaholdu köyü, 1946, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Sabaholdu Köyü.

KK-2: Sümbül Erensayın, Aşağıgündeş köyü, 1941- Okuryazar, hayvancı. Derleme yeri: Damal Merkez

KK-3: Naide Cenkeri, Eskikılıç köyü, 1988, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Eskikılıç köyü.

KK-4: Beysefa İrmak, Sabaholdu köyü, 1957, lise mezunu, hayvancı/arıcı. Derleme yeri: Sabaholdu köyü.

KK-5: Süsember Ponba, Dedegül köyü, 1938, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Ardıçdere köyü.

KK-6: Erdal Demirbaş, Ölçek köyü, 1972, okuryazar, işçi (eski çoban). Derleme yeri: Kocaeli.

KK-7: Gülden Demirbaş, Ölçek köyü, 1973, ilkokul mezunu, ev hanımı (eski hayvancı). Derleme yeri: Kocaeli.

KK-8: Ebru İncedere, Doğruyol köyü, 1990 ortaokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Doğruyol köyü.

KK-9: Naime Kaya, Akçil köyü, 1960, okuryazar değil, hayvancı. Derleme Yeri: Sabaholdu köyü.

KK-10: Durna İrmak, Sabaholdu köyü, 1971, ilkokul mezunu, ev Hanımı. Derleme yeri: Sabaholdu köyü.

KK-11: Perişan Demirbaş, Ölçek köyü, 1943, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Ölçek Köyü

KK-12: İpek Aslan, Eskibeyrehatun köyü, 1931, okuryazar, hayvancı. Derleme yeri: Eskibeyrehatun köyü.

KK-13: Songül Demirci, Eskibeyrehatun köyü, 1973, ilkokul mezunu, ev hanımı. Derleme yeri: Eskibeyrehatun köyü.

KK-14: Burhaneddin Bilican, Çamlıçatak köyü, ?, ilkokul mezunu, çoban. Derleme yeri: Çamlıçatak köyü.

KK-15: Arzu Bilican, Ölçek köyü, ? , ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Çamlıçatak köyü.

KK-16: İsrafil Uzunkaya, 1957, Eşmepınar köyü, ilkokul mezunu, âşık. Derleme yeri: Eşmepınar Köyü.

KK-17: Fidan Atmaca, Seyitören köyü, 1946, İlkokul mezunu, Damal bebeği usta öğreticisi. Derleme yeri: Serhat Mahallesi

KK-18: Metin Sarıçam, Ölçek köyü, 1964, ortaokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Ölçek köyü.

KK-19: Sevda Sarıçam, Eskibeyrehatun köyü, ? , ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Ölçek köyü

KK-20: İlyas Ok, Seyitören köyü, 1944, okuryazar- hayvancı. Derleme yeri: Seyitören köyü.

KK-21: Selçuk Bayraktaroğlu, Posof Merkez, 1988, üniversite mezunu, arıcı. Derleme yeri: Posof Merkez.

KK-22: Güneş Yılmaz, Balgöze köyü, 1977, ilkokul, hayvancı. Derleme yeri: Sulakçayır köyü

KK-23: Yener Zorba, Çayağzı köyü, 1978, lise mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Çayağzı köyü.

KK-24: Ağalı Yılmaz, Balgöze köyü, 1966, ilkokul mezunu, çoban. Derleme yeri: Sulakçayır köyü

KK-25: Atanur Öztürk, Dedegül köyü, 1960, lise mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Dedegül köyü.

KK-26: Üstüner Çiftçi, Dedegül köyü, 1972, lise mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Dedegül köyü.

KK-27: Naci Derinsu, Iğdır,?,? Çoban. Derleme yeri: Ardahan Merkez.

KK-28: Yunus İrmak, Sabaholdu köyü, 2002, öğrenci. Derleme yeri: Sabaholdu köyü

KK-29: Mertcan Kaya, Sabaholdu köyü, 2002, öğrenci. Derleme yeri: Sabaholdu köyü

KK-30: Cihan Kaya, Sabaholdu köyü 1946, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Sabaholdu köyü

KK-31: Nezahat Aslan, Ölçek köyü, 1973, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Eskibeyrehatun köyü,

KK-32: Çiğdem kaya, Akkiraz köyü, 1966, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Sabaholdu köyü

KK-33: Mustafa Altun, Sulakyurt köyü, 1963, lise mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Sulakyurt köyü

KK-34: Suna Işık, Sabaholdu köyü, 1973, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Sabaholdu köyü

KK-35: Adalet Kılıç, Akçakale köyü, 1948, okuryazar-hayvancı. Derleme yeri: Akçakale köyü.

KK-36: Tütiye Dursun, Ölçek köyü, ?, Okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Ölçek köyü

KK-37: Kibriye Ekinci, Ölçek köyü, 1959, ilkokul mezunu, ev hanımı. Derleme yeri: Ölçek köyü

KK-38: Cemal Demirci, Ölçek köyü, 1932, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Ölçek köyü

KK-39: Elvan Saltaş, Ölçek köyü, 1989, Lisansüstü mezunu, öğretmen. Derleme yeri: Ölçek köyü

KK-40: Naziye Sarıçam, Ölçek köyü, 1947, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Ölçek köyü

KK-41: Nurten Saraç, Sabaholdu köyü, 1973, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Sabaholdu köyü.

KK-42: Minüre Taşçı, Ölçek köyü, 1961, ilkokul mezunu, ev hanımı. Derleme yeri: Yunus Emre Mahallesi.

KK-43: Bahar Çelik, Çalabaş köyü, 1976, okuryazar, hayvancı. Derleme yeri: Halil Efendi Mahallesi.

KK-44: Hanzade Işık, Sabaholdu köyü, 1953, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Sabaholdu köyü.

KK-45: Songül Yaşar, Türkgözü köyü, 1965, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Türkgözü köyü.

KK-46: Zeynep Sönmez- Sabaholdu köyü, 1956, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Hürriyet mahallesi

KK-47: Birdem İrmak, Ölçek köyü, 1976, İlkokul mezunu, ev hanımı. Derleme yeri: İstanbul.

KK- 48: Güzel Kurban, Sazlıçayır köyü, okuryazar değil- hayvancı. Derleme yeri: Halil Efendi Mahallesi.

KK-49: Hatice Nuh, Çağlayık köyü, ?, hayvancı. Derleme yeri: Halil Efendi Mahallesi.

KK-50: Pangılot Çalhan, Burmadere köyü,?, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Damal Merkez.

KK-51: Remziye Kaya, Sabaholdu köyü, 1980, İlkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Sabaholdu köyü.

KK-52: Aynur Yazıcı, Artvin, ? , ?, arıcı. Derleme Yeri: Koyunpınar Köyü.

KK-53: İlhan Evliyaoğlu, Halil Efendi mahallesi, 1958, üniversite mezunu, emekli öğretmen/arıcı. Derleme yeri: Halil Efendi Mahallesi.

KK-54: Özlem Ballıkaya, Kuzukaya köyü, ilkokul mezunu, arıcı. Derleme Yeri: Kuzukaya köyü.

KK-55: Muzaffer Bezir, Tahtakıran köyü, 1942, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme Yeri: Tahtakıran köyü.

KK-56: Sibel Öğüt, Armutveren köyü, 1979, ortaokul mezunu, arıcı. Derleme Yeri: Armutveren köyü.

KK-57: Muhammed Yılmaz, Ölçek köyü, 1947, üniversite mezunu, emekli öğretmen/arıcı. Derleme yeri: Ölçek köyü.

KK-58: Kemal Avşar, Gölgeli köyü, ?, ilkokul mezunu, arıcı. Derleme yeri: Gölgeli köyü

KK-59: Rehmi Hanay, Oburcak köyü, 1938, okuryazar, hayvancı. Derleme yeri: Damal Merkez

KK-60: Zöhre Hanay, Oburcak köyü, 1938, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Damal Merkez.

KK-61: Mehmet Fahri İrmak, Sabaholdu köyü, 1953, ilkokul mezunu, arıcı. Derleme yeri: Sabaholdu köyü.

KK-62: Hakan koç, Ölçek Köyü, 1972, ilkokul mezunu, hayvancı/arıcı. Derleme yeri: Ölçek köyü

KK-63: Enser Kaya, Sabaholdu köyü, ?, Okuryazar, hayvancı/arıcı. Derleme yeri: Sabaholdu köyü.

KK-64: Ercan Demirbaş, Ölçek köyü, 1981, ilkokul mezunu, hayvancı/arıcı. Derleme yeri: Ölçek köyü

KK-65: Rabia Koç, Ölçek köyü, 1966, ortaokul mezunu, ev hanımı. Derleme yeri: Yunus Emre Mahallesi.

KK-66: Gönül Koç, Âşık Şenlik Mahallesi, 1988, üniversite mezunu, güvenlik. Derleme yeri: Âşık Şenlik Mahallesi.

KK-67: Güldeste İrmak, Kayabeyi köyü, 1957, okuryazar değil, ev hanımı. Derleme yeri: Sabaholdu köyü.

KK-68: Turgay Emci, Armutveren köyü, 1970, ortaokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Armutveren köyü.

KK-69: Salman İrmak, Sabaholdu köyü, 1958, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Sabaholdu köyü.

KK-70: Muzaffer Bezir, Tahtakıran köyü, 1942, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Tahtakıran köyü

KK-71: Kadir Mergen, Edegül köyü, 1970, ilkokul mezunu, kaz satıcısı. Derleme yeri: Ardahan Merkez.

KK-72: Hikmet Beşli, Bağdaşen köyü, 1976, lise mezunu, çoban. Derleme yeri: Bağdaşen köyü

KK-73: Gülay Yardımcı, Koyunpınar köyü, ?, ?, hayvancı. Derleme yeri: Koyunpınar köyü

KK-74: Ersin Kaya, Sabaholdu köyü, 1979, ilkokul mezunu hayvancı. Derleme yeri: Sabaholdu köyü.

KK-75: Hase Nuh, Çağlayık köyü, 1963, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Halil Efendi Mahallesi.

KK-76: Songül Öztürk, Dedegül köyü 1962, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Dedegül köyü.

KK-77: Yıldız Akay, Ölçek köyü, 1961, okuryazar değil- ev hanımı. Derleme yeri: Yeni Mahalle.

KK-78: Narhanım Çeşme, Kayabeyi köyü, 1948, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Sabaholdu köyü.

KK-79: Güldeste Dinçer, Yamaçyolu köyü, 1943, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Damal Merkez.

KK-80: Dursun Doğan, Yavuzlar köyü, 1963, lise mezunu, âşık. Derleme yeri: Ardahan Merkez.

KK-81: Erol Coşkun, Binbaşak köyü, 1963, Âşık. Derleme yeri: Ardahan Merkez.

KK-82: Şemseddin Şenel, Bağdaşen köyü, 1958, Üniversite mezunu, emekli öğretmen/ Ardahan Bağdaşen Köyü Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği dernek başkanı. Derleme yeri: İstanbul.

KK-83: Gülhanım Demirbaş, Dağcı köyü, 1938, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Ölçek köyü

KK-84: Kadir Kiraz, Sabaholdu köyü, 2003, ilkokul mezunu, öğrenci. Derleme yeri: Sabaholdu köyü.

KK-85: Mehmet Kalmaz, Iğdır, 1960, ilkokul mezunu, çoban. Derleme yeri: Altaş köyü

KK-86: Binali Kaya, Sabaholdu köyü,1976, lise mezunu, işçi. Derleme yeri: Dirsekkaya köyü.

KK-87: Ahmet Demirbaş, Ölçek köyü, 1948, okuryazar değil, hayvancı/ eski çoban. Derleme yeri: Ölçek köyü

KK-88: Çilem koç, Ortakent mahallesi, 1976, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Ortakent mahallesi.

KK-89: Mehmet Yıldız, 1968, Aşağıkurtoğlu köyü, İlkokul mezunu, hayvancı/ arıcı. Derleme yeri: Ardahan Merkez

KK-90: Hilmi Ocak, Çayağzı köyü, 1950, üniversite mezunu, arıcı/emekli öğretmen. Derleme yeri: Çayağzı köyü.

KK-91: Suat İncedere, Doğruyol köyü, 1974, lise mezunu, muhabir. Derleme yeri: Doğruyol köyü.

KK-92: Refika Aktaş, Çayağzı köyü, 1953, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Çayağzı köyü.

KK-93: Gülcan Şentürk, Ölçek köyü, 1969, ilkokul mezunu, ev hanımı. Derleme yeri: Yunus Emre Mahallesi.

KK-94: Besra Oğraş, Çayırbaşı köyü, 1983, ikokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Çayırbaşı köyü.

KK-95: Zahide Yılmaz, Çayırbaşı köyü, 1950, okuryazar değil- hayvancı. Derleme yeri: Çayırbaşı köyü.

KK-96: Gülahmet Sabuncu, Burmadere köyü, 1949, okuryazar, çoban. Derleme yeri: Burmadere köyü.

KK-97: Ayhan Tanrıverdi, Akçil köyü, 1944, okuryazar değil, çoban. Derleme yeri: Akçil köyü.

KK-98: Muzaffer Bezir, Tahtakıran köyü, 1942, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Tahtakıran köyü.

KK-99: Adalet keskin, Çamlıçatak köyü, 1970, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Çamlıçatak köyü.

KK-100: Şimşir Karaalp, Eskikılıç köyü, 1938, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Eskikılıç köyü.

KK-101: Nusret Aslan, Eskibeyrehatun köyü, 1963, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Eski Beyrehatun köyü.

KK-102: Şahander Koç, Ölçek köyü, 1940, okuryazar değil, ev hanımı. Derleme yeri: Ölçek Köyü.

KK-103: Naciye Alparslan, Âşık Şenlik Mahallesi, 1948, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Âşık Şenlik Mahallesi.

KK-104: Cüneyt Mostura, Kazlıköy, 1990, üniversite mezunu, arıcı. Derleme yeri: Ardahan Merkez.

KK-105: Orhan Yolcu, Alaçam Mahallesi, 1956, ortaokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Alaçam Mahallesi.

KK-106: Cihangir Kılıç, Akçakale köyü, ilkokul mezunu, balıkçı/hayvancı. Derleme yeri: Akçakale köyü.

KK-107: Ali Ekber Göktekin, Eskikılıç köyü, 1949, ilkokul, alevi dedesi. Derleme yeri: Eskikılıç köyü.

KK-108: Hazal Tekin, Tahtakıran köyü, 1940, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Tahtakıran köyü.

KK-109: Sabahat Traşçı, Tahtakıran köyü, 1948, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Tahtakıran köyü.

KK-110: Latif Taşkıran, Koyunpınar köyü, 1941, ilkokul mezunu, esnaf. Derleme yeri: Koyunpınar köyü.

KK-111: Hasan Ok, Seyitören köyü, 1973, ilkokul mezunu, esnaf. Derleme yeri: Seyitören köyü.

KK-112: Mihriban Demirbaş, Kocaköy, 1958, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Ölçek köyü.

KK-113: Nafiz Işık, Sabaholdu köyü, 1949, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Sabaholdu köyü.

KK-114: Çınar Kılıç, Akçakale köyü, 1974, ilkokul mezunu, balıkçı/ hayvancı. Derleme yeri: Akçakale köyü.

KK-115: Rafet Çoban, Çayağzı köyü, 1949, lise mezunu, arıcı. Derleme yeri: Hürriyet mahallesi

KK-116: Göksel Şimşek, ? 1955, lise mezunu, arıcı. Derleme yeri: Posof Merkez.

KK-117: Temel Özcan, Ortakent mahallesi, 1951, ilkokul mezunu, arıcı/hayvancı. Derleme yeri: Ortakent mahallesi.

KK-118: Celal Yılmaz, Çayırbaşı köyü, 1940, ortaokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Çayırbaşı köyü.

KK-119: Serfinaz Işık, Sabaholdu köyü, 1966, ilkokul mezunu, ev hanımı. Derleme yeri: Sabaholdu köyü.

KK-120: Zennure Altun, Sulakyurt köyü, 1933,okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Sulakyurt köyü.

KK-121: İsrafil Dursun, Ölçek köyü, 1942, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Ölçek köyü.

KK-122: Gülgez Çiftçi, Dedegül köyü, 1942, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Dedegül köyü.

KK-123: Balahanım Balta, Karlıyazı köyü, 1958, okuryazar, hayvancı. Derleme yeri: Karlıyazı köyü.

KK-124: Kibriye Ekinci, Ölçek köyü, 1959, ilkokul mezunu, ev hanımı. Derleme yeri: Ölçek köyü.

KK-125: Olgun İrmak, Sabaholdu köyü, 1988, lise mezunu, işçi. Derleme yeri: Sabaholdu köyü.

KK-126: Tahmire Değirmenci, Çayağzı köyü, 1954, okuryazar, ev hanımı. Derleme yeri: Altaş köyü.

KK-127: Cemal Sarıçam, Ölçek köyü, ?, okuryazar, hayvancı. Derleme yeri: Ölçek köyü.

KK-128: Şerafettin Koç, Ölçek köyü, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Ölçek köyü.

KK- 129: Cevri zorba, Çayağzı köyü, 1939, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Çayağzı köyü.

KK-130: Hanım Boy, Balgöze köyü, 1955, okuryazar, hayvancı. Derleme yeri: Halil Efendi Mahallesi.

KK-131: Zühre Müştek, Burmadere köyü, 1949, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Burmadere köyü

KK-132: Pangılot Çalhan,?, Burmadere köyü, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Damal Merkez.

KK-133: Dilek Kurban, Binbaşar köyü, 1987, ortaokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Halil Efendi Mahallesi.

KK-134: Gülzade Kaya, Sabaholdu köyü, 1948, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Sabaholdu köyü.

KK-135: Dilber Nalbant, Türkeşen köyü, 1952, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Eskibeyrehatun köyü.

KK-136: İsmail Ölmez, Sazlıçayır köyü, 1955, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Hürriyet Mahallesi

KK-137: Halay Kızıltaş, Sabaholdu köyü, 1947, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Sabaholdu köyü.

KK-138: Mahire Eren, Armutveren köyü, 1966, okuryazar, hayvancı. Derleme yeri: Armutveren köyü.

KK-139: Nuriye Coşar, Armutveren köyü, 1930, okuryazar değil, ev hanımı. Derleme yeri: Armutveren köyü.

KK:140: Muhammer Ünvar, Oğuzyolu köyü, 1970, ilkokul mezunu, çoban. Derleme yeri: Hürriyet Mahallesi.

KK-141: Müşkünaz Cenkeri, Eskikılıç köyü, 1973, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Eskikılıç köyü.

KK-142: Aysel Saltaş, Ölçek köyü, 1970, okuryazar, hayvancı. Derleme yeri: Ölçek köyü.

KK-143: Gülzade Koç, Dağevi Köyü, ?, okuryazar, ev hanımı. Derleme yeri: İstanbul.

KK-144: Hanife Koç, Ölçek köyü, 1944, okuryazar değil, ev hanımı. Derleme yeri: Ölçek köyü.

KK-145: Merinaz Demir, Karlıyazı köyü, 1946, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Karlıyazı köyü.

KK-146: Sürmeli Hamaş, Oburcak köyü, 1937-ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Serhat mahallesi

KK-147: Saime Karaboğa, Tahtakıran köyü, 1953, okuryazar değil, hayvancı. Derleme Yeri: Tahtakıran köyü.

KK-148: Pamuk Değirmenci, Çayağzı köyü, 1943, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Çayağzı köyü.

KK-149: Şimşir Hazer, Aşağıgündeş köyü, 1941, ilkokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Damal Merkez.

KK-150: Fatma Şender, Seyitören köyü, 1963, ilkokul mezunu, hayvancı: Derleme yeri: Seyitören köyü.

KK-151: Naciye Yıldırım, ?, 1943, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Halil Efendi Mahallesi.

KK-152: Bayram Karaboğa, Tahtakıran köyü, 1987, lise mezunu, hayvancı. Derleme Yeri: Tahtakıran köyü.

KK-153: İsmayil İrmak, Sabaholdu köyü, 1969, lise mezunu, işçi. Derleme yeri: İstanbul.

KK-154: Yadigar Yılmaz, Koyunpınar köyü, ?, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Hanak Merkez.

KK-155: Bedir Kartal, Sulakyurt köyü, 1923, okuryazar değil, ev hanımı. Derleme yeri: Sulakyurt Köyü.

KK-156: Hacer Özcan, Ortakent mahallesi, 1961, okuryazar, hayvancı. Derleme yeri: Ortakent mahallesi

KK-157: Selminaz İncedere, Doğruyol köyü, 1934, okuryazar değil, ev hanımı. Derleme yeri: Doğruyol köyü

KK-158: Altun koç, Ortakent mahallesi, 1938, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Ortakent mahallesi.

KK-159: Adalet Keskin, Posof ?, 1970, okuryazar değil, hayvancı. Derleme yeri: Çamlıçatak köyü.

KK-160: Faruk Dursun, Ölçek köyü, 1995, ortaokul mezunu, hayvancı. Derleme yeri: Ölçek Köyü.

KK-161: Turan Kılıç, Akçakale köyü, 1966, ortaokul mezunu, balıkçı/hayvancı. Derleme yeri: Akçakale köyü.

KK-162: Nazlıcan Özkan, Kayabeyi köyü, 2001, Üniversite, Öğrenci, Derleme yeri: Kayabeyi köyü.

EKLER

EK 1: SÖZLÜK

Abırlı: Ağır, adaplı anlamında kullanılan söz.

Abril: Nisan ayı.

Ağartı: Süt ile yapılan peynir, yoğurt, yağ gibi ürünlerin tümü.

Alaf: Hayvan yediği ot ve samana genel olarak verilen isim.

Arıh: Zayıf.

Aj: Aç.

Ayam: Yağmursuz ve rüzgârsız havaya denir.

Bahrac: Bakraç, kova.

Balabula: Yeni doğan insan ya da hayvan yavrusunun üzerinde bulunan sıvıya denir.

Barata: Hayvan cesedinden bir parça.

Başmah: Ayakkabı.

Bayah: Demin, az önce.

Beye/baga: Ahırlarda hayvanların yeminin döküldüğü alan.

Bilevi: Tırpan bilemek için kullanılan taş.

Böyün: Bugün

Bulul/ Pulul: Biçilmiş otlardan yapılan küçük yığın.

Buruhçu: Hayvanları iğdiş eden kimse.

Cemdek: Hayvanın ya da insanın cansız bedeni.

Cılğa: Tarla sürerken öküzlere koşulan saban.

Cıyar: Ciğer.

Cil: Ekin.

Cincal/cincar: Isırgan otu.

Çeper: Duvar.

Çerme: Akarsunun yanı.

Çimizdirmek: Yıkamak.

Çirpah: Çıplak.

Dalda: Yağmurun, güneşin ve rüzgârın giremeyeceği gizli saklı yer.

Damça: Damla.

Dırıhlı: İshal.

Döşür-: Topla-

Düngür: Dünür.

Eş: Etene.

Evelük: Labada otu.

Eye: Yöre Terekemelerinde seslenmek için kullanılan bir söz.

Fışkırık: Düdük.

Furğun/ Furgun: Öküz arabası.

Gak: Bölgede meyve kurusuna genel olarak verilen addır.

Gav: Kap

Gavurga: Kavrulmuş buğday.

Gede: Erkek çocuk.

Gıdih/gıdik: Keçi yavrusu.

Gor: Mezar.

Goşad: Evlerin ya da ahırların tahtadan kirişi.

Hab etmek: Köylülerin sütü birbirlerine ödünç vererek karıştırmasına denilmektedir.

Ham düve: İlk doğumunu yapan inek.

Hama: Hemen.

Hakos: Sabanın tarlada bıraktığı derin yarıklar.

Hamud: Koşum takımı.

Havar: Haber.

Heriye: Her birine anlamında kullanılan söz.

Herslenmek: Sinirlenmek

İlhı: Bölgede kaz sürüsüne genel olarak verilen isimdir.

Kengil: Kahkül.

Köpmek: Hayvanların ottan dolayı şişmesine denir.

Kulek: Tahta kova.

Lele: Lala.

Migard: Gaga.

Misaf: Mushaf.

Möggem: Sıkı.

Muncuk: boncuk.

Murddo/murdda: yumurta

Nahır: Büyükbaş hayvan sürüsü.

Nezih/nezik: Kaymak ve undan yapılan ince yufka.

Nöker: Erkek hizmetçi

Otarmak: otlatmak

Oysun: Efsun, büyü.

Oyuç: Avuç.

Ög: Ön.

Öy: Ev.

Pavhırmak: Atın burnundan soluması.

Pejmür: Dağınık, pis.

Pilte: Yün.

Surfo: Sofra.

Şeb: Şap.

Şırat: Peynir altı suyu.

Ten: Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların dişilik organı.

Tike: Parça

Tomarı: Hepsi, tümü, tamamı anlamında kullanılan söz.

Toy: Düğün, eğlence.

Üzüh: Yüzük.

Yekelih: Büyüklük.

Yelin: İnek memesi.

Yeyin: Hızlı.

Yüngül: Hafif.

Yoz: Sağılamayan büyükbaş hayvan sürüsüne verilen ad.

EK 2: FOTOĞRAF

Fotağraf 1: Kış kalağı

Fotoğraf 2: Yaz kalağı

Fotoğraf 3: Gogola/ Kürt kalağı

Fotoğraf 4: Basma

Fotoğraf 5: “Zencir” edilmiş tezekler

Fotoğraf 6: Ölçek köyünde kaz çobanlığı yapan bir kadın (KK-11)

Fotoğraf 7: Kaz sürüsü(ilhı)

Fotoğraf 8: Yumurta seçimi

Fotoğraf 9: Çıldır'da kaz sürüsüne çobanlık yapan çocuk

Fotoğraf 10: "Danacılık" yapan çocuk

Fotoğraf 11:Mor koyun sürüsü (Fotoğraf, Mehmet Yener'e aittir.)

Fotoğraf 12: Derleme yapılan hayvancıların çocukları

Fotoğraf 13: Eski tip ahır

Fotoğraf 14: Köylerdeki eski tip evlere bir örnek

Fotoğraf 15: Koyun komu (Fotoğraf, Mehmet Yener'e aittir.)

Fotoğraf 16: Sabaholdu köyünün yaylasından eski tip yayla evi örneği

Fotoğraf 17: Yayla evinin içinden bir görünüm

Fotoğraf 18: Eskikılıç köyünün yaylasından yayla evi örneği

Fotoğraf 19: Yayla evine kurulan “sekü”

Fotoğraf 20: Yayla evlerinin danalık bölümü

Fotoğraf 21: Yayla evlerinde iç ahır

Fotoğraf 22: Yayla evinin içi

Fotoğraf 23: “Köç” hazırlığı

Fotoğraf 24: “Köç” sırasında kazların ayaklarını bağlama

Fotoğraf 25: Yayla göçü

Fotoğraf 26: Yaylada "nezik/gevrek" yapımı

Fotoğraf 27: Yaylada çobanların kaldıkları çadırlara bir örnek

Fotoğraf 28: Nazar için eşiğe asılmış bir nal

Foroğraf 29: Hayvana aşı vuran hayvancılar

Fotoğraf 30: Ahıra asılmış bir sarılık kelağası

Fotoğraf 31: Kayın dallarıyla yapılmış bir ahır süpürgesi/çalğı

Fotoğraf 32:Süt makinesi

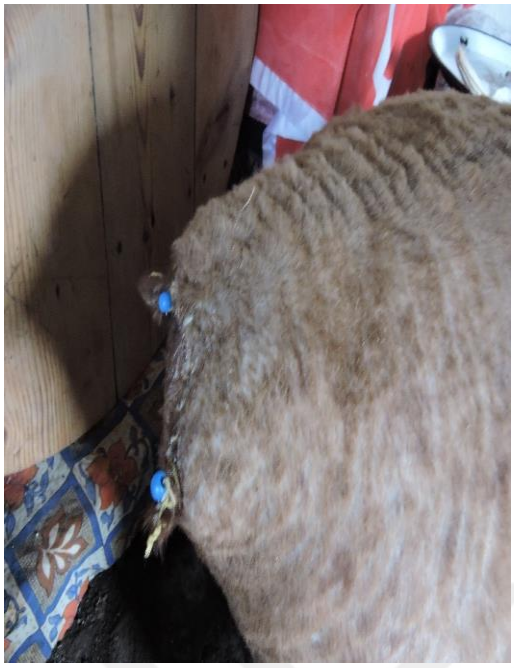
Fotoğraf 33: Tuluh/motal

Fotoğraf 34: Peynir derisinin hazırlanışı

Fotoğraf 35: Peynir derisinin hazırlanmış hâli

Fotoğraf 36: Peynir derisine dikilmiş gök boncuk

Fotoğraf 37:Tuluh/motal çimdirme

Fotoğraf 38: Tuluh/motal peyniri

Fotoğraf 39: Çürük yapımı

Fotoğraf 40: Çürük peynir

Fotoğraf 41: Tel çeçil

Fotoğraf 42: Baş/imanlı peynir

Fotoğraf 43: Ardahan Merkez'in meydanına kurulan peynir pazarından bir tezgâh

Fotoğraf 44: Ölçek köyünün yaylasında çeçil yapımı

Fotoğraf 45: Yaylada peynir yapımını deneyen bir kız

Fotoğraf 46: Kaba çeçil yapımı

Fotoğraf 47: Kaba çeçil

Fotoğraf 48: Mandıralar tarafından satılan eski kaşar

Fotoğraf 49: Peynir pazarında yağ, peynir satışı

Fotoğraf 50

Fotoğraf 51

Fotoğraf 52

Fotoğraf 53: Mal meydanından görüntüler

Fotoğraf 54: Cığal mal

Fotoğraf 55: Dalgır

Fotoğraf 56: Pel mal

Fotoğraf 57: Ağbaş

Fotoğraf 58: Siyah alaca

Fotoğraf 59: Alaca dana

Fotoğraf 60

Fotoğraf 61: Nahır

Fotoğraf 62: Bilbilan Yaylası'nda bir koyun çobanı

Fotoğraf 63: Mor koyun sürüsü ve çoban

Fotoğraf 64: Ardahan'da çalışan Iğdırlı çobanlarla yapılan derlemeden bir görünüm

Fotoğraf 65

Fotoğraf 66: Çoban ve köpeği (Fotoğraf, Mehmet Yener'e aittir.)

Fotoğraf 67: Kulakları kesilmiş yavru çoban köpeği

Fotoğraf 68

Fotoğraf 69: Kırklık

Fotoğraf 70: Koyun kırkımı yapan çoban

Fotoğraf 71: Kurbanlık hayvanların tıra bindiriliş şekli

Fotoğraf 72: Kurban çadırından bir görünüm

Fotoğraf 73: Hayvan yıkama (Fotoğraf, Mehmet Yener'e aittir.)

Fotoğraf 74: El yayığı

Fotoğraf 75: Mandıralarda satılan yöresel marka değerine ulaşmış tereyağları

Fotoğraf 76: Makineyle inek sağımı

Fotoğraf 77: “Patoza vurma” faaliyetleri

Fotoğraf 78: At tırmığı

Fotoğraf 79: Sap yükleme

Fotoğraf 80: Bulullar

Fotoğraf 81: Eski tip patoz

Fotoğraf 82: Tırpan çekme

Fotoğraf 83: Savurma (Fotoğraf, Mehmet Yener'e aittir.)

Fotoğraf 84: Biçerle biçim faaliyetleri

Fotoğraf 85: Tarla taşlayan kadınlar (Fotoğraf, Mehmet Yener'e aittir.)

Fotoğraf 86: “Çeyil”lerin toplanmış hâli

Fotoğraf 87: Kaz tüyü yolumu

Fotoğraf 88: Tuzda bekletilen kazlar

Fotoğraf 89: Ayazda kuruması için asılan kazlar

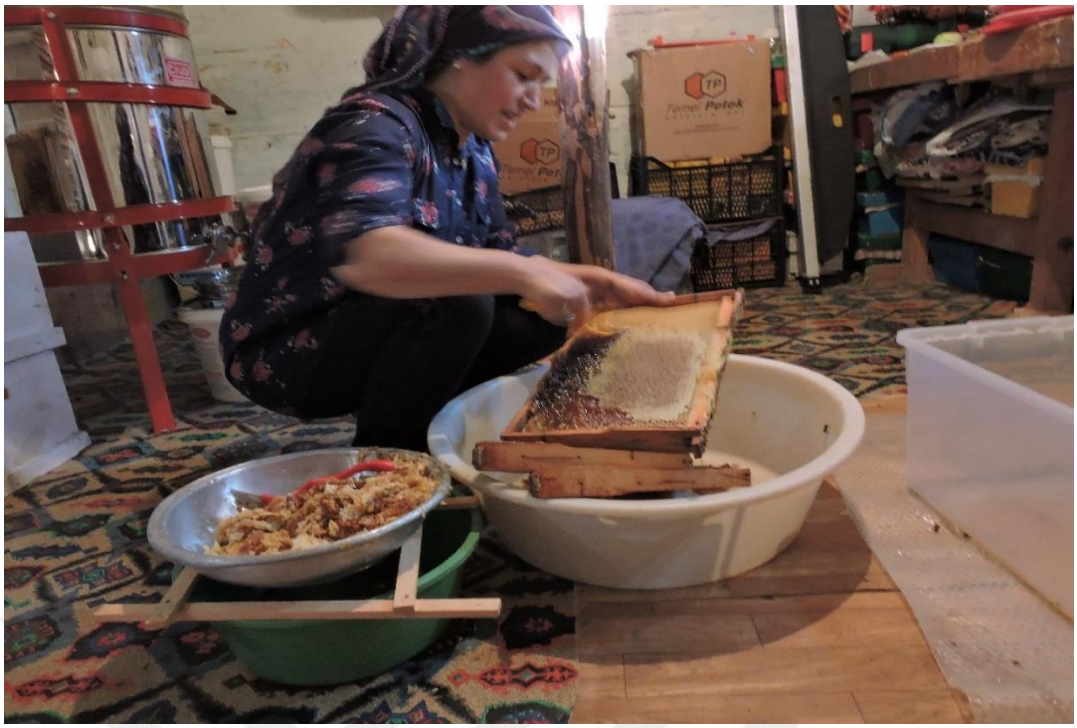
Fotoğraf 90: Darağacı

Fotoğraf 91: Üstlük atılmış kovan

Fotoğraf 92: Posof Arılığı

Fotoğraf 93: Bal sağımından önce eğişle cacanın alınması

Fotoğraf 94: Tütsü

Fotoğraf 95: Bal sağımı

Fotoğraf 96: Arıcılık ürünleri satan bir dükkân

Fotoğraf 97: Kovan kontrolü yapan arıcı

Fotoğraf 98: Kafkas arısı

Fotoğraf 99: Ortakent'te bir arılık

Fotoğraf 100: Ardahan Kalesi'nde festival afişi

Fotoğraf 101: Festivalde süs eşyası olarak bal mumu satımı

Fotoğraf 102: Festivalde bal şerbeti ve bal ikramı

Fotoğraf 103: Festivalde Kafkas arısının sergilenimi

Fotoğraf 104

Fotoğraf 105

Fotoğraf 106

Fotoğraf 107: Festivalden görüntüler

Fotoğraf 108: Festivalde yöre âşıklarından Faruk Erdoğan sanatını icra ederken

Fotoğraf 109: Baş ayak

Fotoğraf 110: Karnıcırık/ Molla Hıngalı/ Cırmıhlama

Fotoğraf 111: Magarnama

Fotoğraf 112: Gımi turşusu

Fotoğraf 113: Kaz pilavı

Fotoğraf 114: Bilbilan Yaylası

Fotoğraf 115: Kazın ayağına vurulan nişan (en)

Fotoğraf 116: Yumurta seçimi

Fotoğraf 117: Kurutulmuş baş ayak

Fotoğraf 118: Kaz çobanlığı yapan çocuklar

Fotoğraf 119: Gagala yapımı ile ilgili derleme yapılırken

Fotoğraf 120: Damal'da saha çalışması

Fotoğraf 121: Külül

Fotoğraf 122: Külül çiçeği

Fotoğraf 123: Yemlik çiçeği

Fotoğraf 124: Topuz/Topbuz çiçeği

Fotoğraf 125: Cancur

Fotoğraf 126: Deli batbat

Fotoğraf 127: Bağa yaprağı

Fotoğraf 128: Kekira

Fotoğraf 129: Asma yayık

ÖZ GEÇMİŞ

2013	Bahçeşehir Atatürk Anadolu Lisesi(Genel Lise)
2017	Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun olma
2017	Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalına giriş